

TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI

Journal Of Turkic World Researches

YIL / YEAR: 43

CİLT / VOLUME: 127

SAYI / NUMBER: 250

ISSN: 0255-0644

SAYI:
250

OCAK - ŞUBAT 2021
JANUARY - FEBRUARY 2021

TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI

Journal Of Turkic World Researches

ISSN: 0255-0644

2021 / 250
OCAK - ŞUBAT
JANUARY - FEBRUARY

DergiPark
AKADEMİK

SÖBIAD

İstanbul - 2021

Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi
Journal Of Turkic World Researches - ISSN: 0255-0644

Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
The Foundation Of Researches About Turks All Around The World

Kurucusu / Founder
Prof. Dr. Turan YAZGAN

Sahibi / Owner
Közhan YAZGAN

Yazı İşleri Müdürü / Managing Editor
Saadet Pınar YILDIRIM

Yayın Kurulu / Editorial Board
Prof. Dr. M. Metin KARAÖRS (İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi)
Prof. Dr. Emin ÖZBAŞ (Marmara Üniversitesi Rektör Yardımcısı - Emekli)
Prof. Dr. Necdet ÖZTÜRK (Bahçeşehir Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL (Yeditepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Ramazan TAŞDURMAZ (Emekli)
Prof. Dr. Fatma ÜREKLİ (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail YAKIT (Akdeniz Üniversitesi - Emekli)
Doç. Dr. Muzaffer ÜREKLİ (Beykent Üniversitesi)
Prof. Dr. Fadıl HOCA (Uluslararası Vizyon Üniversitesi - Makedonya)
Prof. Dr. Aycamal KANTÖRÖVA (Uluslararası Kantörö Şaripoviç Toktomamatov Üniversitesi - Kırgızistan)
Prof. Dr. Fariz AHMADOV (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi - Azerbaycan)

Teknik Editör / Technical Editor
Doç. Dr. Gökmen KILIÇOĞLU

Editör / Editor
Doç. Dr. Serkan KEKEVİ

Dizgi / Typesetting
Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yuluğ Tekin Dizgi Merkezi

İç Tasarım / Design
Gökhan KAYA

Yabancı Dil Editörü / Foreign Language Editor
Mehmet Töre YILDIRIM

İletişim Adresi / Management Center
Kemalpaşa Mah. Bukalidede Sok. No: 4 Saraçhane - İstanbul / TÜRKİYE
Tel: (0212) 511 10 06 / Belgegeçer: (0212) 520 53 63
İnternet adresleri: www.tdadergi.com - www.turan.org.tr / **e-posta:** tdav@turan.org - dizgi@turan.org
Posta Çeki Hesabı Numarası: İstanbul Aksaray PTT Şubesi - 141720
Vakıfbank İstanbul Fatih Şubesi: TR76 0001 5001 5800 7287 8397 25

Baskı / Press
Şenyıldız Matbaacılık: Maltepe Mah. Gümüşsuyu Cad. Işık Sanayi Sitesi C Blok No: 19/102 Topkapı / İSTANBUL

Yayın Türü
2 Aylık, Süreli, Uluslararası, Hakemli

EBSCO PUBLISHING
Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, **Ebsco Publishing** tarafından taranmakta ve makalelerin İngilizce özetleri indeksin servisinde yer almaktadır. **Ebsco Publishing:** www.ebscohost.com/titleLists/poh-coverage.pdf adresinden takip edebilirsiniz.

Adedi
50 TL

1 Yıllık Yurt Dışı Abonelik / Subscription
80 \$ veya karşılığı Türk Lirası

1 Yıllık Yurt İçi Abonelik
300 TL

Hakem Kurulu / Reviewer Board

- Prof. Dr. Mustafa AKSOY** • Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü Başkanı / Türkiye
- Prof. Dr. Eyyüp ANTEPE** • İstanbul Esenyurt Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Uluslararası Lojistik Bölümü - Emekli / Türkiye
- Prof. Dr. İsmail AKTÜRK** • Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, Bütçe ve Mali Planlama Anabilim Dalı - Emekli / Türkiye
- Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK** • Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Salih AYNURAL** • Rumeli Üniversitesi - Emekli / Türkiye
- Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU** • Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Ayhan BIÇAK** • İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. VeySEL BOZKURT** • İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü, İktisat Sosyolojisi Anabilim Dalı / Türkiye
- Prof. Dr. Viktor BUTANAYEV** • Hakas Devlet Üniversitesi, Arkeoloji Etnografya ve Bölgesel Tarih Bölümü / Hakasya - Rusya
- Prof. Dr. Ahmet Vecdi CAN** • Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Murat CERİTOĞLU** • İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Recai COŞKUN** • Bakırçay Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanı / Türkiye
- Prof. Dr. Mehmet ÇERİBAŞ** • Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri Edebiyatları Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Svetlana ÇERVONOJE** • Nicolaus Copernicus Üniversitesi, Tarih Bölümü / Polonya
- Prof. Dr. Mustafa DELİCAN** • İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Sebahat DENİZ** • Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Orhan DOĞAN** • Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı Başkanı / Türkiye
- Prof. Dr. Bayram DURBİLMEZ** • Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. İsmail Hakkı DÜĞER** • Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü - Emekli / Türkiye
- Prof. Dr. Feridun Mustafa EMECEN** • İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Bırol EMİL** • Haliç Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. İnci ENGİNÜN** • İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü - Emekli / Türkiye
- Prof. Dr. Cezmi ERASLAN** • İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN** • Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü - Emekli / Türkiye
- Prof. Dr. Güljanat ERCİLASUN** • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Ayşegül Demirhan ERDEMİR** • Maltepe Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı / Türkiye
- Prof. Dr. Mümin ERTÜRK** • Altınbaş Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölüm Başkanı - Emekli / Türkiye
- Prof. Dr. Reşat GENÇ** • Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Tarih Bölümü - Emekli / Türkiye
- Prof. Dr. Abdülcebbar GÖKLENOV** • Türkmenistan Azadi Üniversitesi, Tarih Bölümü - Emekli / Türkmenistan
- Prof. Dr. Saadettin Yağmur GÖMEÇ** • Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Abdurrahman GÜZEL** • Çanakkale Üniversitesi Eski Rektörü - Emekli / Türkiye
- Prof. Dr. Necdet HACIOĞLU** • Balıkesir Üniversitesi Eski Rektörü - Emekli / Türkiye
- Prof. Dr. Kutay KARACA** • İstanbul Aydın Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Metin KARAOĞR** • İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Mehmet Fatih KIRIŞCIOĞLU** • Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Yıldız KOCASAVAŞ** • İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Hasan Ali Yücel Eğitim Fak., Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Abdullah KÖK** • Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Zeki KUŞOĞLU** • Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü - Emekli / Türkiye
- Prof. Dr. Abdurrahman KÜÇÜK** • Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Emine Gürsoy NASKALI** • Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Mehmet Akif OKUR** • Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Mustafa ÖNER** • Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Dili ABD / Türkiye
- Prof. Dr. Emin ÖZBAŞ** • Marmara Üniversitesi Rektör Yardımcısı - Emekli / Türkiye
- Prof. Dr. Salih OKUMUŞ** • Priştine Üniversitesi, Filoloji Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Kosova
- Prof. Dr. Türker ÖZDOĞAN** • George Washington Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Seramik Bölümü / ABD
- Prof. Dr. Metin ÖZKUL** • Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Gültekin RODOPLU** • İstanbul Gelişim Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Recep SEYMEYEN** • İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Yümnü SEZEN** • Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Bölümü - Emekli / Türkiye
- Prof. Dr. Sabri SÜMER** • Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü - Emekli / Türkiye
- Prof. Dr. Kutluk Kağan SÜMER** • İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Ekonometri Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Muratgeldi SÖVEGOV** • Aşkabat Uluslararası Türkmen-Türk Üniversitesi, Türk Dili Bölümü / Türkmenistan
- Prof. Dr. Mehmet ŞAHİN** • Kayseri Üniversitesi Eski Rektörü - Emekli / Türkiye

Prof. Dr. Almas ŞAYHULOV • Başkurt Devlet Üniversitesi, Filoloji Fakültesi, Türk Dili Bölümü / Başkurdistan
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞİL • Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı Başkanı / Türkiye
Prof. Dr. Hacı Musa TAŞDELEN • Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü / Türkiye
Prof. Dr. Ramazan TAŞDURMAZ • Doğu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü / Türkiye
Prof. Dr. İlyas TOPSAKAL • İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Rektör Yardımcısı / Türkiye
Prof. Dr. Valentina TUĞUJEKOVA • Hakas Devlet Üniversitesi, Dil Edebiyat ve Tarih Enstitüsü / Hakasya - Rusya
Prof. Dr. Vahit TÜRK • İstanbul Kültür Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye
Prof. Dr. İsmet TÜRKMEN • Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
Prof. Dr. Fatma ÜREKLİ • Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölüm Başkanı / Türkiye
Prof. Dr. İsmail YAKIT • Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Bilim Tarihi ve Felsefesi Ana Bilim Dalı - Emekli / Türkiye
Prof. Dr. Okan YEŞİLOT • Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
Prof. Dr. Durali YILMAZ • İstanbul Kültür Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü - Emekli / Türkiye
Prof. Dr. Osman YORULMAZ • Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
Prof. Dr. Mehmet YÜCE • Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü / Türkiye
Prof. Dr. Mualla Uydu YÜCEL • İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi Bölümü / Türkiye
Prof. Dr. Sergei ZAHARİA • Komrat Devlet Üniversitesi / Gagauzeli
Prof. Dr. Kürşat ZORLU • Yozgat Bozok Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanı / Türkiye
Doç. Dr. Besire AZİZALİYEVA • Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Nizami Adına Edebiyat Enstitüsü / Azerbaycan
Doç. Dr. Bülent BAYRAM • Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü / Türkiye
Doç. Dr. Celil BOZKURT • Düzce Üniversitesi, Akçakoca Bey Siyasal Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü / Türkiye
Doç. Dr. Yavuz HAYKIR • Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
Doç. Dr. Serkan KEKEVİ • Düzce Üniversitesi, Akçakoca Bey Siyasal Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü / Türkiye
Doç. Dr. Gökmen KILIÇOĞLU • Düzce Üniversitesi, Akçakoca Bey Siyasal Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü / Türkiye
Doç. Dr. Cemile KINACI • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü / Türkiye
Doç. Dr. Dinçer KOÇ • İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
Doç. Dr. Ömer KURTBAG • Erçiyas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü / Türkiye
Doç. Dr. Köksal ŞAHİN • Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü / Türkiye
Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ • Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
Doç. Dr. Muzaffer ÜREKLİ • Beykent Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
Doç. Dr. Kürşat YILDIRIM • İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
Doç. Dr. Elvin YILDIRIM • İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
Doç. Dr. Meşkure YILMAZ • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
Doç. Dr. Volkan YURDADOĞ • Çukurova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Ali AHMETBEYOĞLU • İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Ergün ÖZ AKÇORA • Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü - Emekli / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim AKIŞ • İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Yavuz CANKARA • Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Pınar ÖZDEN CANKARA • Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Uğur DOLGUN • İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü, İktisat Sosyolojisi Anabilim Dalı / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Neşe IŞIK • İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Muhsin KADIOĞLU • İstanbul Teknik Üniversitesi, Denizcilik Fak., Deniz Ulaştırma İşletme Mühendisliği Bölümü / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Cengiz POYRAZ • İstanbul Üniversitesi, HAY Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık ABD / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Cahid ŞENEL • İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Yasin ŞERİFOĞLU • Kastamonu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Yunus Emre TEKİNSOY • Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya TÜRKMEN • İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Aygün ÜLGEN • İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, İç Mimarlık Bölümü / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Erol ÜLGEN • İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölüm Başkanı / Türkiye
Dr. Ayça Özer DEMİRLİ • Sanat Tarihçi, Müze Araştırmacısı / Türkiye
Dr. Murat KARATAŞ • Abdullah Gül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü / Türkiye
Dr. Sinan OĞAN • TÜRKSAM Başkanı - Stratejist / Türkiye

Danışma Kurulu / Board of Advisory

Prof. Dr. Nevzat ATLIĞ • İstanbul Teknik Üniversitesi, Türk Müziği Konservatuvarı - Emekli / Türkiye
Prof. Dr. Gülçin ÇANDARLIOĞLU • Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü - Emekli / Türkiye
Prof. Dr. Mustafa ERKAL • İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü - Emekli / Türkiye
Prof. Dr. Orhan TÜRKDOĞAN • Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü - Emekli / Türkiye

TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI'NA GÖNDERİLECEK YAZILARDA UYULMASI GEREKEN KURALLAR

1. Dergimiz, Türkiye ve Türk Dünyası ile ilgili akademik çalışmaları teşvik etmeyi, bu çalışmalar için bir veri tabanı oluşturmayı, alanla ilgili bilimsel, eleştirel çalışmaların yayınlandığı bir platform olmayı amaçlamaktadır. TDA; sosyal ve beşeri bilimler alanında iki aylık periyotlarla yayın yapan, hakemli, uluslararası, akademik bir dergidir.

2. Yayın Kurulumuzca, **“Türk Dünyası Araştırmaları”** ve **“Türk Dünyası Tarih Kültür”** dergilerinde yayınlanacak araştırmalarda: Orta Asya: *Türkistan*; Maveraü'n-Nehir: *Aşağı Türkistan*; Amu-Derya: *Seyhun*; Sir-Derya: *Ceyhun*; Türki Cumhuriyetler; *Türk Cumhuriyetleri* gibi millî terimlerimizin kullanılması uygun görülmüştür. Yazarlar, yayın kurulumuz tarafından yayınlanacak yazılarda, bu terimlerin otomatik olarak değiştirilebileceğini kabul etmiş sayılırlar.

Yazarlar mektup ve elektronik posta adreslerini de bildirmelidir.

3. **Makale Metni:** A4 boyutunda (29.7x21 cm) kâğıtlara, MS Word programında, *Times New Roman* veya benzeri bir yazı karakteri ile 10 punto, 1.5 pt satır aralığında yazılmalıdır. Dipnotlar 8 punto (normal) Times New Roman Türk fontu ile dizilmelidir. Sayfa kenarlarında 3'er cm boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Paragraflar 1 cm (4 karakter) içeriden başlatılmalıdır. Makaleler PC uyumlu *Microsoft Word* veya “.doc” uzantılı belge oluşturmaya elverişli herhangi bir kelime işlem programında yazılarak dergipark sistemi üzerinden <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tda> adresimize gönderilmelidir. Eski harfli metinler *Universal Word* ve benzeri programda yazılmış olmalıdır. Yazarlar istedikleri transkripsiyon sistemini kullanabilirler. Ancak dizgi imkânları da göz önünde bulundurularak, mümkün olduğunca Türkiye’de yaygın olarak kullanılan transkripsiyon sisteminin kullanılması gerekir. Özel bir yazı karakteri kullanılmış ise, belgeyle birlikte söz konusu karakterlerin fontlarının da gönderilmesi gerekmektedir.

Metin içinde vurgulanması gereken kısımlar, koyu değil *eğik* harflerle yazılmalıdır. Alıntılar *eğik* harflerle ve tırnak içinde verilmeli; beş satırdan az alıntılar satır arasında, beş satırdan uzun alıntılar ise satırın iki yanından 1 cm içeride, blok hâlinde, 1 satır aralığıyla ve 9 punto ile yazılmalıdır.

4. **Makale İçerik Başlıklar:** Makalede, konunun işlenişine göre rakam-harf sistemi esas alınarak ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir.

5. **Türk Dünyası Araştırmaları’**nda yayımlanmayan yazılar, istek hâlinde iade edilebilir.

6. **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi’nin** dili Türkiye Türkçesi’dir. Gerek görüldüğü hallerde, Çağdaş Türk lehçelerinde yazılmış yazılara da yer verilir. Yazılarda kullanılacak şekil, resim vb. malzemenin orijinallerinin yüksek yoğunlukta taranmış “jpeg” formlarının veya kaliteli fotoğraflarının gönderilmesi şarttır.

7. Yazıların bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir.

8. Araştırma Dergimizde, makalelerin yazımında Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu esas alınacaktır.

9. Dergimizde yayınlanmak istenen aşağıda sayılan türdeki çalışmalarda Etik Kurul İzin Belgesi sunulması gerekmektedir:

• Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,

- İnsan ve hayvanların (materyal / veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.

Ayrıca;

- Olgularında *“Aydınlatılmış Onam Formu”* nun alındığının belirtilmesi,
- Başkalarına ait ölçek, anket, fotoğrafların kullanımı için sahiplerinden izin alınması ve belirtilmesi,
- Kullanılan fikir ve sanat eserleri için telif hakları düzenlemelerine uyulduğunun belirtilmesi gerekmektedir.

- Olgu sunumlarında “Aydınlatılmış Onam Formu”nun alındığının belirtilmesi,
- Başkalarına ait ölçek, anket, fotoğrafların kullanımı için sahiplerinden izin alınması ve belirtilmesi,
- Kullanılan fikir ve sanat eserleri için telif hakları düzenlemelerine uyulduğunun belirtilmesi gerekmektedir.

10. Kaynak gösterme: Dipnotlar, atıf ve açıklama için kullanılabilir. İki hâlde de sayfa altında gösterilir. Referans dipnotlarında, ilgili kaynağa ilk kez referans veriliyorsa, bu referansta, eserle ilgili mevcut bibliyografik bilgilerin tümü, aşağıdaki sırayla yer alır:

Yazar adı ve soyadı, eser adı, yayına hazırlayan (veya editör), çeviren veya çizer adı ve soyadı, cilt, basım, baskı ve yayım bilgisi (cilt sayısı, basım sayısı, baskı sayısı, seri adı, yayım yeri, yayınevi, yayım tarihi), cilt numarası ve sayfa numaraları. Eğer referans dipnotlarında, aynı kaynağa ikinci veya daha fazla atıfta bulunuluyorsa, yukarıdaki bilgiler kısaltılarak verilir.

a. Yazar Adı: Bir eserde yazar, kişi veya tüzel kişi (kurum, kuruluş gibi) özelliğini taşıyabilir. Dipnotta, yazar adları, kaynak kitabın iç kapağında verildiği şekilde tekrarlanır. Yani önce yazar adı (varsa önce ilk, sonra ikinci adı), sonra yazarın soyadı belirtilir.

b. İki veya üç yazarlı eserlerde, her yazarın adı, eserin iç kapağında verilen sırayla ve aralarına virgül konularak verilir.

c. Üçten fazla yazarı olan eserler için, sadece ilk yazarın adı ve soyadı verildikten sonra ‘ve diğerleri’ anlamına gelen ‘v.d.’ veya Latince ‘et. al.’ ibaresi kullanılır.

d. Atıf yapılan eserin iç kapağında herhangi bir yazar adı verilmemiş ve eserin yazar/yazarları başka sayfa veya kaynaklardan da elde edilememişse, o zaman dipnot, eser adıyla başlar. Ancak, eserin yazarları başka sayfa veya kaynaklardan doğru olarak saptanmışsa, o zaman bu adlar, atıf yapılan eserin iç kapağı dışında bir yerden elde edildiklerini göstermek üzere, parantez içine alınır.

e. İç kapakta, yazarın takma veya müstear adı kullanılmışsa, bu ad dipnotta da aynen verilir. Ancak, yazarın gerçek adı biliniyorsa veya saptanmışsa, takma addan sonra bir parantez veya köşeli parantez içinde gösterilebilir.

f. Kitap Adı: Kitap adı, atıf yapılan eserin iç kapağında olduğu şekilde verilir. Ancak, kitap adı, hem asıl ad, hem de tamamlayıcı ikinci ve/veya üçüncü adlardan oluşmuşsa, o zaman asıl ad ve tamamlayıcı ikinci ad arasına, iç kapakta olmasa bile iki nokta üst üste konur. Böylece, asıl ve tamamlayıcı adın birbirine karıştırılması önlenir.

g. Dipnotlarda kitap adları, koyu renk harflerle yazılır ve kitap adından hemen sonra virgül konur.

h. Süreli yayınların adları, kitap adları gibi koyu renk harflerle yazılır.

i. Yayına Hazırlayan (veya Editör), Çeviren, Resimleyen, Çizen vb.’nin Adları: Kitap, makale gibi eser adlarından sonra, eğer varsa, yukarıda belirtilen kişi/kişiler, ‘yayına hazırlayan, editör, çeviren vb.’ denildikten sonra, iki nokta üst üste konarak gösterilir. İstenirse, bu işlev adları, ‘yay. haz., ed., çev., çiz.’ şeklinde kısaltılarak da verilebilir.

j. Makale Adı: Makale yazarı/yazarlarının adından sonra virgül konur. Virgülden sonra makale adı, çift tırnak içinde verilir. Makale adından sonra yine virgül konur. Bunu kitap adı gibi yazılan süreli yayının adı izler.

k. Tez Adı: Yayınlanmamış tezlerin adları, makale adı gibi çift tırnak içinde verilir.

l. Ansiklopedi Maddelerinin Adları: Makale adı gibi verilir.

m. Elektronik kaynaklara ilişkin dipnotlarda ise,

i) Eser, aynı zamanda daha önce basılı halde yayınlanmışsa, o zaman, önce yazının yer aldığı ilk kaynağın referans dipnotu, sonra parantez içinde ‘çevrimiçi’ ibaresi ve daha sonra da eserin yer aldığı elektronik kaynağın site adı ile siteden yararlanılan tarih verilir.

ii) Eğer eser daha önce basılı halde yayınlanmamışsa, varsa yazarın adı ve soyadı ile eser adı, sonra ‘çevrimiçi’ ibaresi ile eserin yer aldığı elektronik kaynağın site adı ve siteden yararlanılan tarih verilir.

n. Cilt, Basım, Baskı ve Yayım Bilgisi: Dipnotlarda, yazar adı, eser adı, çeviren, çizen, hazırlayan kişilerin adlarından sonra, cilt, basım, baskı ve yayım bilgileri, Madde 20/a’daki sıraya uygun biçimde verilir.

i) Cilt bilgisi: Yukarıda belirtilen cilt bilgisi, genel olarak atıf yapılan kitaplar için geçerlidir. Bir kitap, sadece bir ciltten ibaretse, cilt bilgisi verilmez. Kitap birden fazla cilt halinde yayımlanmışsa, bu durumda, kitabın kaç ciltten oluştuğu, örneğin 4 c. şeklinde belirtilir. Cilt sayısından sonra virgül konur ve eğer varsa basım ve baskı sayıları verilir.

ii) Basım, baskı bilgisi: Atıfta bulunulan eser ilk basım (edition) ise, dipnotta basım sayısı belirtilmez. Ancak eserin, 2. veya daha sonraki basımlarından yararlanıldıysa, o zaman basım sayısı, 2. bs., 3. bs., şeklinde belirtilir.

Atıf yapılan eserin basım sayısının yanı sıra, baskı (print, printing) sayısı da mevcutsa, bu sayı da, basım bilgisinden sonra virgül konarak gösterilir. Örneğin, 3. bs., 12. bsk. gibi.

iii) Yayım bilgisi: Bu bilgi, atıf yapılan eserin yayım yeri, eseri yayımlayan kuruluş ve eserin yayım tarihinden oluşur. (İstanbul, Remzi Kitabevi, 1999 gibi) Yayım yeri ile yayımcı kuruluş arasına virgül konur.

Atıfta bulunulan eserde yayım yeri yoksa, bu durum ‘y.y.’ (yayım yeri yok) kısaltmasıyla, yayımcı kuruluşun adı yoksa, yine ‘y.y.’ (yayımcı yok) kısaltmasıyla ve yayım tarihi belirtilmemişse ‘t.y.’ (tarih yok) kısaltmasıyla gösterilir.

Eserin iç kapağında yayım tarihi belirtilmemişse, ancak iç kapağın arkasında copyright tarihi (© sembolünden sonra verilen tarih) gösterilmişse, o zaman bu tarih, dipnotta yayım tarihi olarak verilir.

iv) Cilt ve Sayfa Numaraları: Dipnotlarda, kitap, süreli yayın, ansiklopedi, tez gibi eserlerin hangi cildinden alıntı yapıldığını göstermek için, ilgili cilt numarası büyük Romen rakamıyla verilir. Bundan sonra virgöl konur ve hemen ardından alıntı yapılan sayı, virgöl, yayım yılı, virgöl, ilgili sayfa veya sayfaların numarası verilir. (Örnek: C: IV, No: 4, 1995, s. 1 gibi)

o. Arşiv Belgelerine Yapılan Atıflar: Bu tür atıflar için verilen dipnotlarda, belgenin mahiyetini bildiren açıklama, belge tarihi, arşiv ve varsa dosya numaraları belirtilir.

p. Gazete Makaleleri veya Haberlerine Yapılan Atıflar: Gazete makaleleri ve haberlerine yapılan atıflarda, süreli yayın makaleleri için belirtilen kurallar uygulanır. Ancak, her iki durumda da, makale veya haber başlığından sonra, ilgili gazetenin adı, günü, ayı, yılı ve sayfası belirtilir.

r. Kutsal Kitaplara ve Klasik Eserlere Yapılan Atıflar: Kuran ve benzeri kutsal kitaplara yapılan atıflarda, kitap adları, koyu renkle yazılmaz.

Dipnotlarla İlgili Diğer Kurallar

Referans dipnotlarında, aynı kaynağa ikinci veya daha fazla atıfta bulunulması gerektiğinde, bibliyografik bilgiler, aşağıdaki sırayla ve kısaltılarak uygulanır:

Yazarın soyadı, virgöl, eserin uygun biçimde kısaltılmış adı, virgöl, sayfa numarası.

Bu konuda aşağıdaki listede verilen uluslararası ve Türkçe kısaltmalardan bir tanesi tercih edilmeli; tercih edilen kısaltma yöntemi tezin bütününde uygulanmalıdır.

Bibliyografik Bilgiler	Türkçe
Bakınız	Bkz.:
Karşılaştırınız	Karş.
Karşı görüş	k.g.
Aynı eser/yer	a.e.
Adı geçen eser	a.g.e.
Yazara ait son zikredilen yer	a.y.
Eserin kendi içinde yukarıya atf	bkz.: yuk.
Eserin kendi içinde aşağıya atf	bkz.: aş.
Eserin bütününe atf	b.a.
Basım yeri yok	y.y.
Basım tarihi yok	t.y.
Çok yazarlı eserlerde ilk yazardan sonrakiler	v.d.
Sayfa/sayfalar	s.
Editör/yayına hazırlayan	Ed. veya Haz.
Çeviren	Çev.

Dipnot Atf Örneği

Kitaba atf:

Faruk Sümer, *Oğuzlar*, 6. bs., Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2016, s. 43.

Rinat Muhammediyev, *Turan: Göz Açtırmayan Boran*, Çev. Mehmet Yasin Kara, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2016, s. 11.

Talcott Parsons, *The Social System*, Routledge and Kegan Paul, London, 1964, pp. 3-23.

Aynı esere izleyen şekilde ikinci kez referans:

A.e.

Aynı esere, fakat farklı sayfasına referans:

A.e., s. 40.

Araya başka referanslar girildiğinde, Sümer'in kitabına yeniden referans:

Sümer, *Oğuzlar*, s. 22. veya

Sümer, *a.g.e.*, s. 22.

Edite edilmiş kitapta makaleye referans:

Gökmen Kılıçoğlu, "Süleyman Demirel ve Dış Politika", *Cumhurbaşkanları ve Dış Politika: Mustafa Kemal Atatürk'ten Günümüze*, Ed. Haydar Çakmak, Kripto Kitaplar, Ankara, 2016, s. 221.

Aynı esere izleyen referans:

A.e., s. 170.

Süreli yayında makaleye atf:

Ernst E. Hirsch, "İktidar ve Hukuk", *Hukuk Araştırmaları*, Çev. Hayrettin Ökçesiz, C. II, No: 3, Eylül-Aralık 1987, s. 44.

Celil Bozkurt, "1968 Olayları'nın Türk Siyasetine Etkisi: Milliyetçi Hareketin "Komando" Kampları", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 231, Yıl: 39, Cilt: 117, Kasım-Aralık 2017, s. 67-84.

Makalenin aynı sayfasına tekrar atf:

Bozkurt, a. y.

Ansiklopediyeye atf:

Paul Bohannan, "Law and Legal Institutions", *International Encyclopedia of Social Sciences*, Vol. IX, Ed. by., David L. Shils, W. Place, McMillan and Free Press, 1968, pp. 73-77.

Klasik eserlere atf:

Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* i, 10, s. 22-23.

Kutsal kitaplara atf:

Kur'an i. 10.

Old Testament iii. 5.

Elektronik kaynağa atf:

John N. Berry, "Educate Library Leaders", *Library Journal*, February 15, 1998, (Çevrimiçi) <http://www.epnet.com/ehost>, 3 Nisan 2000
veya Bill Crowley-Bill Brace, "A Choice of Futures: Is It Libraries Versus Information?", (Çevrimiçi) <http://www.epnet.com/ehost>, 30 Mart 2000.

Bibliyografya

Bibliyografyada, atf yapılan kaynaklarla ilgili olarak dipnotlarda verilen tam bibliyografik kimlikler, bibliyografyada da aynen yansıtılır. Ancak, bibliyografyada, kaynakların yazarlarının soyadı en başa alınır. Soyadı ile ad arasında virgül konur.

Addan sonra da iki nokta üst üste konur. Bibliyografyada yer alan kitaplar için, sayfa numarası belirtilmez. Ancak, makalelerde, makalenin hangi sayfalar arasında yer aldığı belirtilir. Bibliyografya unsurları, girişlerinin ilk harflerinden başlayan bir düzen içinde alfabetik olarak dizilir.

Sayı Hakemleri / Issue Reviewers

- Prof. Dr. Birsal ORUÇ ASLAN** • Balıkesir Üniversitesi, Necatibey Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü / Türkiye
Prof. Dr. Ergin AYAN • Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
Prof. Dr. Mehmet ÇERİBAŞ • Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü / Türkiye
Prof. Dr. Murat CERİTOĞLU • İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye
Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK • Samsun Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi Bölümü / Türkiye
Prof. Dr. Fatma Füsün İSTANBULLU DİNÇER • İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü / Türkiye
Prof. Dr. Ali DUYNAMAZ • Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL • Yeditepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölüm Başkanı / Türkiye
Prof. Dr. Hacı TAŞDELEN • Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü / Türkiye
Prof. Dr. Selahittin TOLKUN • Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Eğitimi Bölümü / Türkiye
Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞEK • İstanbul Üniversitesi, Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü / Türkiye
Prof. Dr. Mualla Uydu YÜCEL • İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi Bölümü / Türkiye
Doç. Dr. Gökmen KILIÇOĞLU • Düzce Üniversitesi, Akçakoca Bey Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü / Türkiye
Doç. Dr. Dinçer KOÇ • İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
Doç. Dr. İsmail ÖZER • Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
Doç. Dr. Elvin YILDIRIM • İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Ali AHMETBEYOĞLU • İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim AKIŞ • İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Gökçe ÇATLI ÖZEN • İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Cengiz POYRAZ • İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, HAY Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü / Türkiye
Dr. Hatice KARIMOV • Genel Türk Tarihi Uzmanı / Türkiye

ISSN: 0255-0644

«TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI»

Bakanlar Kurulu'nun 20.7.1980 tarih ve 8/1307 sayılı kararıyla kamu yararına hizmet veren vakıf olarak kabul edilerek vergi muafiyeti tanınmış olan

«TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI VAKFI»nın hakemli, uluslararası, süreli ilmi yayın organıdır.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ANADOLU'DA SON TÜRK İSKÂNI	
İZNİK İMPARATORLUĞU'NDA KUMAN-KIPÇAKLAR:	
XIII. YÜZYILDAN XX. YÜZYILA KADAR YALOVA KAZİMİYE (YORTAN) İLE ELMALIK (SARUHANLI)	
KÖYLERİNDEKİ VARLIKLARI	
Cihan YALVAR	11
XVIII. - XIX. YÜZYILLAR OSMANLI-RUS MÜNASEBETLERİNE DAİR ÖNEMLİ BİR KAYNAK:	
83/1 NUMARALI VE 1113-1309/1701-1891 TARİHLİ RUSYA AHİDNAME DEFTERİ	
Arş. Gör. Dr. Hikmet ÇİÇEK	37
MOĞOLLARIN İNANÇ SİSTEMİNDEKİ DİŞİL ÖZELLİKLER VE KADINA DAİR BAZI TESPİTLER	
Dr. Bilen YILMAZ	67
OSMANLI DEVLETİ'NDE İLKÖĞRETİMDE YENİLEŞME VE URFA İLK MEKTEPLERİ	
Dr. Öğr. Üyesi İlhan PALALI	83
TURİZM İŞLETMELERİNDE İNSAN KAYNAKLARI SEÇİM SÜRECİ VE KARİYER GÜNLERİ	
Doç. Dr. Bayram ŞAHİN - Dr. Öğr. Üyesi Neşe KAFA - Doç. Dr. Halil KORKMAZ	103
MASAL ŞİİRİNDE AŞAMA ARKETİPİ VE "DOĞU"DAN "BATI"YA GİTMEK	
Hünkâr KARACA	121
19. YÜZYILIN SONU İLE 20. YÜZYILIN BAŞLARINDA KIRGIZLARIN MİLLİ EĞLENCERİ VE OYUNLARI	
Prof. Dr. Mehmet TÜRKMEN	133
TÜRKİSTANLI BİR KADIN ŞAİRİN OTOBİYOGRAFİSİ: DİLŞAD BERNA VE TÂRİH-İ MUHÂCİRÂN	
Dr. Hüseyin ŞEN	151
HAZAR KAVİM VE DEVLET ADI; KABAR KABİLE, KADAR, KASAR BOY ADLARININ KÖKEN VE ANLAMLARI	
Dr. Yusuf GEDİKLİ	165
KARİM LAHHAM'IN METAFİZİK VE SOSYOLOJİ ESERİNİN TÜRKÇE TERCÜMESİ	
Uğur Berk KALELİOĞLU	191
AHMET EMİN YALMAN'IN "KIZIL RUHLU KARA KUVVET" YAZISI VE KONYA'DAKİ AKİSLERİ	
Prof. Dr. İsmet TÜRKMEN - Dr. Betül TEKİNSOY	205
KİTAP İNCELEMELERİ:	
STRATEJİK GÖÇ MÜHENDİSLİĞİ İÇ SAVAŞA SÜRÜKLENMEK İSTEYEN TÜRKİYE	
Doç. Dr. Meşkure YILMAZ	231

ANADOLU'DA SON TÜRK İSKÂNI İZNIK İMPARATORLUĞU'NDA KUMAN-KIPÇAKLAR: XIII. YÜZYILDAN XX. YÜZYILA KADAR YALOVA KAZİMİYE (YORTAN) İLE ELMALIK (SARUHANLI) KÖYLERİNDEKİ VARLIKLARI

Cihan YALVAR*

Öz

Türk boyları arasında en geniş sahaya yayılarak Türk tarihinde mümtaz bir yere sahip olan Kuman-Kıpçaklar, Moğolların düzenlemiş oldukları II. Batı Seferi esnasında 1237 yılında büyük bir göç hareketine kalkışmışlardır. Bu doğrultuda Karadeniz'in kuzeyinde bulunan Kuman-Kıpçak boylarının bir kısmı güçlerinin kırılmasının ardından Balkanlara doğru kaymışlardır. Sözü edilen bu göç hareketi XIII. yüzyılın ortasında Balkanların ve Anadolu'nun demografik ve siyasi yapısının etkilenmesi ile değişimine neden olmuştur. Moğolların tazyiki ile Kuman-Kıpçakların bir kısmı başlarındaki liderler ile beraber önce Bulgaristan ve Makedonya topraklarında görülmüşler ardından da onların savaşlardaki maharetlerini bilen II. Bulgar Devleti, Latin İmparatorluğu ve İznik İmparatorluğu tarafından kendi ülkelerine iskân edilmişlerdir. Sözü edilen bu devlet ve imparatorluklar, Kuman-Kıpçakları ordularında genellikle hafif süvari ve kısmen de piyade olarak kullanarak üstünlük kurmaya çalışmışlardır.

Dönemin İznik İmparatoru İoannes Dukas Vatatzes (1221-1254) tarafından Balkanları harab eden Kuman-Kıpçakların bir kısmını 1241 yılında dinlerini değiştirmek suretiyle Anadolu'nun farklı yerlerine yerleştirilmişlerdir. İznik toprakları içerisinde birden farklı yerlerde varlıklarına tesadüf edilen Kuman-Kıpçakların önemli bir kısmı Selçuklu Türkleri (Menderes, Frigya bölgeleri) ve İstanbul Latin İmparatorluğu sınırlarına yerleştirildikleri görülmektedir. Bu makalede, 1237 tarihinde meydana gelen göç hareketleri sonucunda onların İznik İmparatorluğu tarafından Anadolu'nun sınır bölgelerine yerleştirilmeleri, İznik (Bizans) ordularındaki faaliyetleri ve son olarak da Yalova'da bulunan Elmalık (Saruhanlı) ve Kazımiye (Yortan) köylerine yerleştirilmeleri ile onların burada günümüze kadar ulaşan mevcudiyetleri ele alınmıştır.

* Yeditepe Üniversitesi Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi,
cihan_yalvar@outlook.com, ORCID ID: 0000-0002-2791-4393.

Anahtar kelimeler: Kuman-Kıpçaklar, İznik İmparatorluğu, III. İoannes Vatatzes, Sırçan (Syrgiannes), Kleopas (Cleopas), Yalova, Çiftlikköy (Pylai), Elmalık (Saruhanlı), Kazimiye (Yortan), Höyüktepe (Pilavtepe) Kurganı.

**The Last Turkish Settlement In Anatolia Kuman-Kipchaks In The
Empire Of Nicea:
Their Existence In Yalova Kazimiye (Yortan) And Elmalık (Saruhanlı)
Villages From 13rd Century Until 20th Century**

Abstract

Cuman-Kipchaks which has a significant place in Turkish history by spreading to the widest area among the Turkish tribes, which was organized during the 2nd West Campaign by the Mongols in 1237 they started a huge migration movement. Some of the Cuman-Kipchak tribes in the North of the Black Sea had to move towards the Balkans after their power was broken. This migration caused the demographic and political structure of the Balkans and Anatolia to change in the middle of 13rd century. As a result of this migration movement Cuman-Kipchaks were first seen in Bulgaria and Macedonia with their leaders and after know their skill in the wars they were placed by the Second Bulgarian State, The Latin Empire of Constantinople and The Empire of Niceaea on their territory. These state and empires tried to establish supremacy by using the Cuman-Kipchaks in their armies, usually as light cavalry and partly as infantry.

It is observed that the Cuman-Kipchaks were placed in the lands of the Empire of Niceaea in 1241. Ioannes 3rd Doukas Vatatzes the Emperor of Niceaea, transferred some of the Cuman-Kipchaks tribes, who had ravaged the Balkans, to Anatolia by changing their religion. Some of the Cuman-Kipchaks, who were transferred to Anatolia were placed on the borders of the Seljuk Turks (Menderes, Phrygia regions) and some were placed on the borders of the Latin Empire of Constantinople. In this article, their settling into lands of the Empire of Nicea as a result of the migration movements that took place in 1237, their placed in 1241, their taking into Nicean (Byzantine) armies, and finally their placement in Saruhanlı (Elmalık) and Yortan (Kazimiye) villages in the Yalova region and their modern-day existence is discussed.

Keywords: Cumans-Kipchaks, Empire Of Nicea, 3rd Ioannes Vatatzes, Sırçan (Syrgiannes), Kleopas (Cleopas), Yalova, Çiftlikköy (Pylai), Elmalık (Saruhanlı), Kazimiye (Yortan), Höyüktepe (Pilavtepe) Kurganı.

Giriş

XII. - XIII. yüzyıllarda Kuman-Kıpçakların Kardeniz'in kuzeyindeki hakimiyetleri Moğollar tarafından sona erdirilmiştir. II. Batı Seferi sonrasında, Moğolların tazyiki ile Balkanlara kaymak durumunda kalan¹ Kuman-Kıpçakların göç hareketi Bizans Tarihçisi George Akropolites tarafından şöyle ifade edilmiştir:

“Tatar kılıcı önünden kaçan Kumanlar, aileleri ile beraber deri çantalarnı kullanarak Tuna'yu geçmişlerdir. Bulgarların isteksiz olmalarına rağmen Kumanlar, Makedonya topraklarını işgal etmişlerdir. Onların bazıları bu-

¹ A. Bruce Boswell, “The Kipchak Turks”, *The Slavonic Review*, Vol: 6, No: 12, Jun-1957, s. 80; *Magistri Rogerii Epistola in miserable carmen süper destructione Regni Hungaric per tartaros facta, Master Roger's Epistle to the Sorrowful Lament upon the Destruction of the Kingdom of Hungary by the Tatars*, çeviren ve notlandıran: Janos M. Bak - Martyn Rady, Central European University Press, Budapest-New York 2010, s. 137-139.

*rada hayvancılık yaparak bazıları ise tarım yaparak hayatlarını idame ettirmişlerdir. Bunların dışında kalan Kuman boyları aşağı bölgelere gitmişler ve Makedonya çevresindeki her şeyi yağmalayarak burayı İskit Çölü'ne çevirmişlerdir. Kumanların bu tarihlerdeki akınları Edirne, Didymoteichon, Bizye, Kallipolis ve diğer şehirlere kadar ulaşmıştır.*²

Akropolites'in aktardığı gibi Kuman-Kıpçaklar, bu tarihlerde Balkanlara öylesine hızlı girmişlerdir ki onlar ile münasebet halinde olan Bulgar Çarı II. İvan Asen bile onları durduramamıştır. II. Asen, yeni gelen Kuman-Kıpçak boylarına Meriç Nehri'nin yukarısında yer alan bölgeye göç etmelerine izin vermek durumunda kalmıştır. Bu göç hareketi Nikephoros Gregoras'ın aktardığına göre 10.000 kişiden oluşmaktaydı.³

1. Kuman-Kıpçakların Anadolu'ya Küçük Arazi Sahibi Olarak Yerleştirilmeleri ve İznik Savunma Sistemi İçerisindeki Görevleri

İoannes Vatatzes, Balkanlara zarar veren bazı Kuman-Kıpçak gruplarını Anadolu'ya yerleştirmeden önce onlara hediyeler vererek onların doğalarını değiştirmiştir.⁴ Aslında Kuman-Kıpçaklara değerli hediyeler vererek kendi tarafına çekme taktiği kadim bir Bizans siyaseti idi.⁵ Hayatlarını sürdürecektir bir yer arayan Kuman-Kıpçaklar, İznik İmparatorluğu'nun topraklarına yerleşme ve orduda görev alma fikrine sıcak bakmışlardır. Onların, Vatatzes tarafından Balkanlar'dan Anadolu'ya nakledilmeleri II. İvan Asen'in ölmesinden sonra gerçekleşmiştir. İmparator, eskiden beri planlı bir şekilde uygulanan Hristiyanlaştırma siyaseti ile onları İznik toplumuna ve ordusuna adapte etmeye çalışmıştır.⁶ Kuman-Kıpçakların bir kısmı 1241'de İznik İmparatoru tarafından Balkanlar'dan Anadolu'nun farklı yerlerine iskân edilmişlerdir.⁷ Onların yerleştirildikleri bölgeler başta Menderes ve Frigya olmak üzere İzmir ve özellikle de Latinler ve Selçuklular ile sınır olan bölgelerdir.⁸ Menderes havzasında kurulan Saruhanlı Beyliği bu zamanda yerleştirilen Kuman-Kıpçaklara işaret etmektedir. Batı Anadolu'daki yer adlarına bakıldığında Kuman-Kıpçakların

² George Akropolites, *The History*, çev. Ruth Macrides, Oxford University Press, New York 2009, s. 199; 1238 yılı başlarında Avrupa'ya ulaşan Dominikan rahibi Julian'ın mektubunda da sözü edilen göç yer almıştır. Detaylı bilgi için bkz. Aleksander Uzelac, "Konstantinopolis Latin İmparatorluğu'ndaki Kumanlar", çev. Ebru Emine Oğuz, *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi (OTAD)*, Cilt: III, Sayı: 1, Haziran 2019, s. 275; Istvan Vasary, *Kumanlar ve Tatarlar Osmanlı Öncesi Balkanlar'da Doğulu Askerler (1185-1365)*, 2. Baskı, çev. Ali Cevat Akkoyunlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015, s. 76; 1152 yılında Bizans tarihçisi Niketas Khonites'de Kuman-Kıpçakların Tuna'yı geçmelerini aynı şekilde ifade etmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Niketas Choniates, *O City of Byzantium Annals Of Niketas Choniates*, çev. Harry J. Magoulias, Wayne State University Press, Detroit 1984, s. 54-55.

³ Gyula Moravcsik, *Byzantinoturcica I*, E.J. Brill, Leiden 1983, s. 91; Uzelac, "a.g.m.", s. 275; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötügen, 18. Basım, İstanbul 2014, s. 265.

⁴ Akropolites, *a.g.e.*, s. 215; Moravcsik, *Byzantinoturcica I*, s. 92.

⁵ Cami Baykurt, *Osmanlı Ülkesinde Hristiyan Türkler*, Karma Kitapları, İstanbul 2017, s. 86; Yonca Anzerlioğlu, *Karamanlı Ortodoks Türkler*, Phoneix Yayınevi, 2. Baskı, Ankara 2009, s. 81-82.

⁶ Akropolites, *a.g.e.*, s. 215; Moravcsik, *Byzantinoturcica I*, s. 92; Uzelac, "a.g.m.", s. 281.

⁷ Akropolites, *a.g.e.*, s. 200.

⁸ Bartusis, *On The Problem of Smallholding Soldiers*, s. 13; Michael Angold, *A Byzantine Government in Exile Government and Society Under the Laskarids of Nicea (1204-1261)*, Oxford University Press, London 1975, s. 105.

dağınık halde yerleştirildikleri görülmektedir. Menderes ve Frigya'da bulunan yer isimleri de Kuman-Kıpçaklara ait boy ve şahıs isimleri ile eşleşmektedir.⁹ Makalemizin konusu olan bölgeleri kapsayan Optimates temasının 1240 yılında Latinlerden geri alındığı gibi Vatatzes buradaki birçok toprağı göçmenlere açtığı ve onlara bu toprakları bağışladığı da bilinmektedir.¹⁰ Bizans İmparatorları, eski bir siyaset gereği savaşlar, kıtlıklar ve salgınlar sonucunda terk edilen sınır bölgelerine yerleştirmek suretiyle, aileleriyle beraber gelen göçmenlerden faydalanmaktaydılar. Sınır bölgelerine iskân edilen topluluklar kendilerine verilen topraklar karşılığında askerlik hizmetine alınmaktaydılar.¹¹ Vatatzes'in yapmış olduğu bu askerî hamle, eski Bizans sınır savunma hattını yeniden canlandırdığı için onun çağdaşları ve oğlu II. Theodore Laskaris tarafından takdir edilmiştir. Theodore, bu askerî iskânın başarısından şöyle bahsetmiştir: “Kumanları batıdan ve batıdaki topraklardan uzaklaştırdıktan sonra, onun soyunu kullar olarak doğuya gönderdin ve onları Türklerin yerlerine yerleştirerek, batıya olan saldırılarını engellemeyi başardın.”¹² Bu dönemde İznik İmparatorluğu'nun bir taraftan Selçuklular bir taraftan da Latinler ile sınırdaş olduğu göz önüne getirilirse bu iskanın takdir edilmesinin ne denli önemli olduğu gözler önüne serilmektedir.¹³

Bizans'taki sınır teşkilatı, tehlikelere maruz kaldıkça gelişerek themalara yani askerî ve mülki idareyi eline toplayan stratioteslerin komutası altında genişletilmiştir. Sınırlara yerleştirilen topluluklara aileleri ile beraber yerleşmeleri için topraklar verilir ve bunlar bu bölgelerde asker-çiftçi olarak görev yaparlardı. Bu topluluklar, şahsi mülklerini korumak zorunda olduklarından imparatorluğa sadakat ile hizmet etmişlerdir.¹⁴ Başka deyişle, bu tip askerler devlet için iki sebepten ötürü fayda sağlamaktaydı. Bunlardan ilki masraflarının paralı askerlere göre daha az olması iken, ikincisi ise yerleştirildiği topraklar ile bağlantılarının çok kuvvetli olması ve sahip oldukları toprakları canları pahasına savunmalarıydı.¹⁵ Vergiden de muaf olan bu askerlerin görevleri sınır bölgelerinde yer alan sağlamlaştırılmış bölgeleri, kaleleri ve kuleleri tutarak bunları savunmaktı. İmparatorluk, istilaya uğrayan halkın korunabilmesi için sınırın gerisinde kaleler ve berkitilmiş hatlar oluşturmuştur. Bu doğrultuda, imparatorluk topraklarının stratejik noktalarına hâkim olan, geçit yerlerini kesen ve yer aldığı tüm bölgeyi gözetleyen kaleler ve kuleler ile doldurulmuştur. XIII. yüzyılda da yeni sınırlar üzerindeki themalarda da aynı

⁹ Cihad Cihan, “Afyonkarahisar'da Kıpçak/Kuman Yerleşimlerine Dair Bazı Tespitler”, *VIII. Uluslararası Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildiri Kitabı*, ed. İhsan Akar, 5-7 Nisan 2018, Afyonkarahisar, s. 1162-1163.

¹⁰ Clive Foss, *Nicea A Byzantine Capital and Its Praises*, Hellenic College Press, Brookline, Massachusetts 1996, s. 76.

¹¹ Baykurt, *a.g.e.*, s. 69; Mark C. Bartusis, *Land and Privilege in Byzantium The Institution of Pronoia*, Cambridge University Press, Cambridge 2012, s. 208.

¹² Vasary, *a.g.e.*, s. 79; Mark C. Bartusis, *The Late Byzantine Army Arms and Society 1204-1453*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1992, s. 26.

¹³ Angold, *a.g.e.*, s. 101.

¹⁴ Baykurt, *a.g.e.*, s. 80.

¹⁵ Bartusis, *On The Problem of Smallholding Soldiers*, s. 25.

düzen bulunmaktaydı. Sınırlara aileleriyle beraber yerleştirilen bu askerler, düşmanı gözetleyerek, devamlı taarruz ve savunma içerisinde hayatlarını devam ettirirlerdi.¹⁶ IX. yüzyılda Bizans savunma sisteminde hafif süvariler çok etkili olmuşlardı. Bütün sınır, genel karargâha işaret düzeneği ile bağlı olan gözetleme kulelerinden ya da kalelerden oluşan savunma hatları ile korunmaktaydı. Bu noktalardan düşmanın hareket ettiği haberi verildiği gibi hafif süvari keşif kolları, her yönden düşmana saldırırlardı.¹⁷ Bu sistemde yerleştirilen hafif süvari grubu asker-çiftçi kesim idi ve bunlar genellikle Hristiyanlaştırılan Türklerden oluşmaktaydılar.¹⁸

Kuman-Kıpçakların kısa süre içerisinde Helenleşmeleri sonucunda,¹⁹ onların Yunan dili ile Bizans davranış, giyim-kuşam tarzlarına uyum sağlamış oldukları bilinmektedir.²⁰ Genel anlamıyla Osmanlı Devleti'nin kurulduğu bölgelere yerleştirilen Kuman-Kıpçaklar,²¹ küçük arazi sahibi askerler olarak hükümdara (episkepsis²²) ya da imparatorluğa ait arazilere yerleştirilmişlerdir. Onların İznik İmparatorluğu içerisindeki yerleşimleri etnik durumlarına göre düzenlenmiştir.²³ Bu toplulukların bir arada bölgeye yerleştirilmelerinin amacı tehlike anında

¹⁶ Baykurt, *a.g.e.*, s. 81.

¹⁷ Baykurt, *a.g.e.*, s. 83. Sözü edilen bu haberleşme, beacon sistemi ile sağlanmaktaydı. Bu sistemde haberleşme, bir saatlik aralar ile mesafeler belirlenerek, büyük açık havada yakılan ateşler vasıtasıyla kaleler ile tepelerden yapılmıştır. Ana yollarda ve sınır boylarında kullanılan bu sistem ilk olarak İmparator III. Michael (842-867) tarafından, son olarak ise I. Manuel Komnenos (1143-1180) tarafından yenilenmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Clive Foss, "Beacon", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, ed. Aleksander Kazhdan, Vol. I., Oxford University Press, Oxford-New York 1991, s. 273-274.

¹⁸ Baykurt, *a.g.e.*, s. 84; Ian Heath - Angus Mcbride, *Byzantine Armies 1118-1461 AD*, Men-At Arms Series, Osprey, London 1995, s. 10.

¹⁹ Akropolites, *a.g.e.*, s. 217. Bizans topraklarına iskân edilen Gotlar ve Vandallar'da zaman içerisinde Helenleşmişlerdir. Detaylı bilgi için bkz. Peter Charanis, "Cultural Diversity and the Breakdown of Byzantine Power in Asia Minor", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 29, Cilt: 1, Washington D.C. 1975, s. 11; Speros Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh Through The Fifteenth Century*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London 1971, s. 46, 49; Akropolites, *a.g.e.*, s. 217.

²⁰ Bartusis, *The Late Byzantine Army*, s. 197.

²¹ Turan, *a.g.e.*, s. 265.

²² Bizans İmparatorluğu'nda tarımsal mülkiyet içerisinde kullanım hakkı her türlü imparatora ait olan topraklar bulunmaktaydı. Bu topraklar; imparatorun akrabalarına, yüksek rütbeli devlet görevlilerine, kiliselere, manastırlara, hayır kurumlarına ve askeri arazi olarak köylülere tahsis edilmekteydi. Ayrıca sözü edilen bu toprakların Bizans İmparatorları tarafından ülkeye getirilen grupların iskanlarında da kullanılmaktaydı. Detaylı bilgi için bkz. M. Murat Baskıcı, *Bizans Döneminde Anadolu İktisadi ve Sosyal Yapı (900-1261)*, 2. Baskı, Phoneix Yayınevi, Ankara 2009, s. 267; Mark C. Bartusis, *Land and Privilege in Byzantium The Institution of Pronoia*, Cambridge University Press, Cambridge 2012, s. 123.

²³ Bartusis, *Land and Privilege in Byzantium*, s. 345; Angold, *a.g.e.*, s. 48; M. Charles Brand, "Episkepsis", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, ed. Aleksander Kazhdan, Vol. I, Oxford University Press, New York-Oxford 1991, s. 717. Bu sistem dahilinde Bizans imparatorluğu topraklarına II. Justinian zamanında Slavlar, Konstantin Monomach zamanında Peçenekler, Uzlar, John Komnenos döneminde Peçenekler, Sırlar ve son olarak da VIII. Michael Palaiologos ile V. İoannes zamanında bazı göçmenler İstanbul civarına yerleştirilmişlerdir. Detaylı bilgi için bkz. John Haldon, "Military Service, Military Lands and the Status of Soldiers: Current Problems and Interpretations", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 47, Washington D.C. 1993, s. 19; A.A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev. Arif Müfid Mansel, Cilt: I, Maarif Matbaası, Ankara 1943, s. 276; John Kinnamos, *Deeds of John and Manuel Comnenus*, çev. Charles M. Brand, Columbia University Press, New York 1976, s. 16; Bartusis, *Land and Privilege in Byzantium*, s. 110; Meriç T. Öztürk, *The Provincial Aristocracy In Byzantine Asia Minor (1081-1261)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013, s. 260-261.

kolay toplanabilmelerini sağlamak²⁴ ve genel bağlamda orduda hafif süvari olarak görev alan Kuman-Kıpçakların²⁵ yeteneklerinin kaybedilmesinin istenmemesidir.²⁶ Orduya hizmet etmenin yanında Kuman-Kıpçaklar, tarımsal temele dayanan İznik İmparatorluğu içerisinde kendilerine verilen toprakları ekip biçiyorlardı.²⁷ Sözü edilen dönemde Vatatzes'in Kuman-Kıpçaklara araziler verildiği görülmektedir.²⁸ Bu minvalde onun toprak bağışlaması şöyle anlatılmaktadır:

"Vatatzes, imparatorluktaki herkesin övgüsünü kazanmıştı. O, ekilebilir topraklara özel olarak ilgi göstermiş ve bu topraklara yeni yerleşim yerleri kurmuştu. İmparator, her bir kalenin yakınında bulunan topraklara köyler kurmuş ve buraları ekip biçtirerek böylelikle devlete gelir sağlamıştı."²⁹

Buradan Vatatzes'in Kuman-Kıpçakları sınırlara yerleştirildiği ortaya çıkmaktadır.³⁰ İoannes Vatatzes, bazı toprakları tüm sınır askerleri arasında taksim etmiş ve bunları toprağa bağımlı olarak stratiotes hizmetinde kullanmıştır.³¹ Yukarıda da bahsedildiği gibi bu tarz yerleşimlerde asıl amaç terk edilmiş ya da işlenmeyen verimli toprakların tekrar eski haline getirilmesi ve buralardan gelir elde etmek idi.³² Gregoras'a göre Menderes vadisine ve Frigya bölgesine yerleştirilen Kuman-Kıpçaklar yüksek tepelerde, sınır bölgelerinde yaşamışlar ve İznik çiftçileri ile Türkler arasında tamponu oluşturmuşlardır. Başka bir deyiş ile bunlar İznik İmparatorluğu zamanında imparatorluğun doğu sınırlarını korumak amacıyla yerleştirilen Akritai³³ idiler.³⁴ Genel anla-

²⁴ Bartusis, *On The Problem of Smallholding Soldiers*, s. 20; Ljubomir Maksimovic, *The Byzantine Provincial Administration Under the Palaiologoi*, Adolf M. Hakkert Publisher, Amsterdam 1988, s. 10; Baskıcı, *a.g.e.*, s. 128; Bartusis, *Land and Privilege in Byzantium*, s. 109.

²⁵ Bartusis, *Land and Privilege in Byzantium*, s. 430; Yusuf Ayönü, "İznik İmparatorluğu Ordusu", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXV, S. 1, Temmuz 2010, s. 44.

²⁶ Bartusis, *On The Problem of Smallholding Soldiers*, s. 20; Rustam Shukurov, *The Byzantine Turks 1204-1261*, Brill, Leiden-Boston 2016, s. 238.

²⁷ Bartusis, *On The Problem of Smallholding Soldiers*, s. 20; Maksimoviç, *a.g.e.*, s. 10; Baskıcı, *a.g.e.*, s. 128.

²⁸ Bu araziler, Komnenoslar döneminde çok yaygın olarak kullanılmaktaydı. Detaylı bilgi için bkz. Alexander Kazhdan, "Pronoia: The History of a Scholarly Discussion", *Mediterranean Historical Review*, Vol: 10, Issue: 1-2, Routledge, London 2013, s. 133-163; Georges Ostrogorskij - H. Gregoire, "La Pronoia", *Byzantion*, Vol: 22, Peers Publishers 1952, s. 437-518; Angeliki E. Laiou, "The Palaiologos And The World Around Them (1261-1400)", *The Cambridge History of the Byzantine Empire*, ed. Jonathan Shepard, Cambridge University Press, New York 2008, s. 810.

²⁹ Ostrogorskij - Gregoire, "a.g.m.", s. 497.

³⁰ Alice Gardner, *The Laskarids Of Nicea The Story Of An Empire In Exile*, Methuen & Co. Ltd., London 1912, s. 157.

³¹ Bartusis, *Land and Privilege in Byzantium*, s. 161; Vasary, *a.g.e.*, s. 78. Stratiotes'in sahip olduğu arazi özel statüye sahipti ve bunlar kendilerine verilen topraklara aileleri ile beraber yerleştirilmişlerdir. Detaylı bilgi için bkz. Aleksander Kazhdan, "Stratiotes", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, ed. Aleksander Kazhdan, Vol. III, Oxford University Press, New York-Oxford 1991, s. 1965-1966; Ostrogorskij - Gregoire, "a.g.m.", s. 495.

³² Haldon, "Military Service, Military Lands", s. 20; Bartusis, *Land and Privilege in Byzantium*, s. 375; Jacques Lefort, "The Rural Economy, Seventh-Twelfth Centuries", *The Economic History of Byzantium From The Seventh Through The Fifteenth Century*, Vol: 1, Ed. Angeliki E. Laiou - Dumbarton Oaks, Washington D.C. 2000, s. 107-108.

³³ Angeliki E. Laiou, *Constantinople and the Latins The Foreign Policy of Andronicus II. 1282-1328*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1972, s. 116.

³⁴ Bartusis, *On The Problem of Smallholding Soldiers*, s. 13; Paul Wittek, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, çev. Güzin Yalter, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1971, s. 21-25; Halil İnalçık, "İznik İçin

myla İznik İmparatorluğu'nun savunma düzeni Komnenoslar döneminde uygulanan düzenin gelişmişiydi.³⁵ İmparatorluğun savunma düzenini oluşturan üç ögeden birisi bölgesel garnizonlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Buralardaki askerler sınır yerleşimleri ile kalelerde görev yapmaktaydılar. Sözü edilen bu askerler, bu dönemde genellikle Kuman-Kıpçaklardan meydana gelmekteydiler.³⁶ Garnizonlara yerleştirilen stratiotesler'e,³⁷ toprak verilmesi onların ne paralı asker olduklarını ne de pronioia sahibi olduklarını göstermektedir. Bu durum onların, küçük arazi sahibi asker olduklarının delillerinden birisidir.³⁸ Küçük arazi sahibi sisteminin esin kaynağı eski thema askerleri ve onlara ait olan topraklardan oluşmaktaydı.³⁹ Bu sistem, İznik imparatorları Vatatzes ve VIII. Michael Paleologos zamanlarında yaygınlaşmıştır.⁴⁰

2. 1241'den 1292'ye Kadar İznik Ordusunda Kuman-Kıpçaklar

İznik ordusu içerisinde Skythikon olarak adlandırılan Kuman-Kıpçaklar,⁴¹ ilk seferlerini Selanik ve civarının yağmalanması görevi ile 1241'in yaz-sonbahar döneminde Vatatzes komutasında yapmışlardır. Onlar, Vatatzes zamanında genel bağlamda Avrupa seferlerinde önemli roller oynamışlardır.⁴² II. Theodore Laskaris zamanında da Kuman-Kıpçaklar İznik ordusunda etkin bir şekilde kullanılmışlardır. 1255-1256'nın sonbahar-kış aylarında Balkanlara yapılan seferlerde İznik ordusunun önemli bir kısmını Kuman-Kıpçaklar oluşturmaktaydı.⁴³

VIII. Michael Palaiologos, Vatatzes zamanında megas konostablos⁴⁴ ünvanını almıştı.⁴⁵ VIII. Michael, İznik İmparatorluğu'nun ordusunda yer alan Latin paralı askerlerinin başı idi ve bunlara komuta ediyordu.⁴⁶ Michael, Va-

Osman Gazi ve Bizans Mücadelesi", *Tarih Boyunca İznik*, Ed. Işıl Akbaygil - Halil İnalçık - Oktay Arslanapa, İstanbul 2004, s. 60; Bartusis, *On The Problem of Smallholding Soldiers*, s. 2.

³⁵ Angold, *a.g.e.*, s. 141; Vryonis, *a.g.e.*, s. 216.

³⁶ Dimitri Korobeinikov, *Byzantium and the Turks in the Thirteenth Century*, Oxford University Press, Oxford 2014, s. 236.

³⁷ Baskıcı, *a.g.e.*, s. 131-132.

³⁸ Bartusis, *On The Problem of Smallholding Soldiers*, s. 12.

³⁹ Bartusis, *Land and Privilege in Byzantium*, s. 162; Heath - McBride, *a.g.e.*, s. 18.

⁴⁰ Bartusis, *On The Problem of Smallholding Soldiers*, s. 25; Angold, *a.g.e.*, s. 10.

⁴¹ Angold, *a.g.e.*, s. 188.

⁴² Akropolites, *a.g.e.*, s. 215; Gardner, *a.g.e.*, s. 156.

⁴³ Akropolites, *a.g.e.*, s. 292-293-301; Angold, *a.g.e.*, s. 152. Bu dönemde en faal Kuman-Kıpçak lideri Kleopas idi. Kleopas, 1255-1256 tarihlerinde Kuman-Kıpçak hafif süvarilerinin komutanıydı. Hatta, II. Theodore Laskaris ona benim değerli İskit'im şeklinde hitap etmekteydi. Detaylı bilgi için bkz. Dimiter Angelov, *The Byzantine Hellene The Life of Emperor Theodore Laskaris and Byzantium in the Thirteenth Century*, Cambridge University Press, Cambridge 2019, s. 51-52, 155-164; Gyula Moravcsik, *Byzantinoturcica II*, E.J. Brill, Leiden 1983, s. 161.

⁴⁴ Bu unvan İtalyan paralı askerlerin başı manasına gelmekteydi. Aleksander Kazhdan, "Konostaulos", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, ed. Aleksander Kazhdan, Vol: II, Oxford University Press, New York-Oxford 1991, s. 1147; Georges Pacyhmeres, *Relations Historiques*, Livres I-III, ed. A. Failler, çev. V. Laurent, Societe D'edition "Les Belles Letters", Paris 1984, s. 26.

⁴⁵ Akropolites, *a.g.e.*, s. 314; Angold, *a.g.e.*, s. 193-194; Pacyhmeres, *a.g.e.*, s. 42; Turhan Kaçar, "Roma'dan Bizans'a Yalova ve Çevresi", *Geçmişten Günümüze Yalova*, Ed. Prof. Dr. Ahmet Taşağıl, Çevik Matbaacılık, İstanbul 2019, s. 16.

⁴⁶ Robert Lee Wolf, "The Latin Empire Of Constantinople 1204-1261", *A History Of The Crusaders, Later Crusades (1189-1311)*, Volume: II, ed. Robert Lee Wolf and Harry W. Hazard, The University Of Wisconsin Press, Madison, Milwaukee and London 1969, s. 228.

tatze ve II. Theodore zamanlarında Bitinya ve Mesothynia'nın themalarının komutanıydı. Onun komutası altında bulunan bölge aynı zamanda Optimates themasını da kapsamaktaydı. Sözü edilen themanın İstanbul'un karşısında bulunmasından ötürü burasının daha önceki yüzyıllarda da İstanbul'un savunma esasına göre düzenlenmiş olduğu bilinmektedir. Sözü edilen bu bölgeler Latinler ile olan sınır hattını oluşturmaktaydı. VIII. Michael, 1253-1254 yılları arasında Latinler ile Asya kıyılarında savaş halindeydi ve muhtemelen de ordusunda Yortan ve Saruhanlı bölgesinde yaşamakta olan Kuman-Kıpçaklarda yer almaktaydılar.⁴⁷ Vatatzes'in ardından bölgedeki çatışmaların II. Theodore Laskaris zamanında da devam ettiği görülmektedir.⁴⁸

İmparator II. Theodore Laskaris'in ardından tahta kısa bir süreliğine Mouzalon'un naipliği altında hüküm sürecek olan IV. John geçmiştir. Kısa bir zaman sonra gözler imparatorluğun en önemli adayı olan VIII. Michael'e çevrilmiş ve onun imparator olup olmayacağı bir merak konusu haline gelmişti. Bizans geleneğine binaen Michael'in imparator olabilmesi için güvenilirliğinin sorgulanması gerekiyordu. 1258 yılında, Michael'in güvenilirliği mevzusu Bizanslılar, Latin paralı askerleri ve son olarak orduda yer alan Kuman-Kıpçaklara da sorulmuştu. Kuman-Kıpçaklar, burada cevabı kendi dillerinde değil Grek dilinde İznik topraklarına Michael'den başkasının hükmedemeyeceğini bildirmişlerdir.⁴⁹ Burada Kuman-Kıpçaklara fikirlerinin sorulması Bartusis'e göre onların daimi asker olarak orduda görev aldıklarını göstermektedir.⁵⁰ VIII. Michael'in tahta çıkmasından sonra Kuman-Kıpçaklar önceden olduğu gibi bu dönemde de etkin bir şekilde kullanılmışlardır. Onlar, bu dönemde okçu ve hafif süvari olarak Balkan seferlerinde önemli roller oynamışlardır.⁵¹ 1259'da Pelagonya'da meydana gelen savaşta, İznik ordusunda 3.000 Kuman-Kıpçak askeri bulunmaktaydı. Kuman-Kıpçaklar bu savaşta, düşmana karşı şiddetle saldırmışlar ve İznik İmparatorluğu'nun bu savaşı kazanmasında rol oynamışlardır.⁵² 1261 yılının baharında VIII. Michael Avrupa'ya iki birlik göndermişti. Bunlardan birisi Aleksius Strategopoulos'un idaresinde Bulgarlara karşı yollanılan ve içerisinde 800 Kuman-Kıpçak askerinin bulunduğu birlik idi.⁵³ 1261 tarihinde İstanbul'un İznik kuvvetleri tarafından geri alınmasında da Strategopoulos'un komutasında aynı birlik bulunuyordu.⁵⁴ 1261 yılından sonra, Kuman-Kıpçaklar; 1263-1264, 1271-1272 ve 1275 yıllarında düzenlenen Avrupa seferlerinde önemli görevler ifa etmişlerdir.⁵⁵ İznik ordusunun vurucu

⁴⁷ Akropolites, *a.g.e.*, s. 193-194; Pacyhmeres, *a.g.e.*, s. 42; Kaçar, "a.g.m.", s. 16.

⁴⁸ Gardner, *a.g.e.*, s. 222.

⁴⁹ Akropolites, *a.g.e.*, s. 344; Vasary, *a.g.e.*, s. 126; John Kantakouzenos, *The History of John Kantakouzenos (Book I): Text, Translation and Commentary*, Robert Harry Throne, Yayınlanmamış Doktora Tezi, The Catholic University of America, Washington D.C., 1979, s. 263.

⁵⁰ Bartusis, *The Late Byzantine Army*, s. 27; Shukurov, *a.g.e.*, s. 371.

⁵¹ Akropolites, *a.g.e.*, s. 360; Gardner, *a.g.e.*, s. 247.

⁵² Vasary, *a.g.e.*, s. 126; Gardner, *a.g.e.*, s. 247; Moravcsik, *Byzantinoturcica I*, s. 91.

⁵³ Wolf, "a.g.m.", s. 230; Vasary, *a.g.e.*, s. 127; Pacyhmeres, *a.g.e.*, s. 270.

⁵⁴ Pacyhmeres, *a.g.e.*, s. 26; Vasary, *a.g.e.*, s. 125; Bartusis, *The Late Byzantine Army*, s. 27; Shukurov, *a.g.e.*, s. 92; Akropolites, *a.g.e.*, s. 376. İstanbul'un İznik İmparatorluğu tarafından geri alınmasının hakkında detaylı bilgi için bkz. Akropolites, *a.g.e.*, s. 376-380.

⁵⁵ Vasary, *a.g.e.*, s. 125; Bartusis, *The Late Byzantine Army*, s. 27.

gücünü oluşturan Kuman-Kıpçaklar, seferler için yerleşim yerlerinden toplanıyorlardı ve savaş sonrasında tekrar yerlerine dönüyorlardı.⁵⁶ Kuman-Kıpçaklar, son kez 1292 tarihinde Epiros Despotluğu'na karşı yapılan seferde zikredilmişlerdir.⁵⁷ Onlar, burada megas domesticos⁵⁸ ünvanlı Syrgiannes komutasındaydılar.⁵⁹ Sonuç olarak onlar, 1242'den 1292 yılına kadar İznik ve Bizans İmparatorlukları tarafından yapılan seferlerde yer almışlardır.⁶⁰

3. Yortan ve Saruhanlı Köylerinin Stratejik Önemi ve Kuman-Kıpçakların Bölgede Günümüze Kadar Görülen Mevcudiyetleri

Kuman-Kıpçakların, Yortan ve Saruhanlı köylerine Pylai şehri ve Optimatoi temasının stratejik önemine binanen yerleştirildikleri görülmektedir. Sözü edilen thema yukarıda da bahsedildiği gibi Latinler ile İznik İmparatorluğu'nun sınırını oluşturmaktaydı. Pylai şehri de sözü edilen thema içerisinde yer alan önemli stratejik noktalardan birisiydi. Adı geçen bu yerleşim yerinin bahsedildiği gibi biraz gerisinde iletişim ve savunma amaçlı yapılmış olan bir bölge bulunmaktaydı. Kuman-Kıpçakların yerleştirildikleri Saruhanlı ve Yortan köyleri de Pylai'nin hemen gerisinde bulunmaktadır. Bizanslılar, Roma'nın mirası olarak onların yollarını da almışlar ve kısmi değişiklikler yaparak yol ağlarını tekrardan oluşturmuşlardır.⁶¹ Yalova bölgesinde yer alan yollara bakıldığında bunların antik dönemde de kullanılmış olduğu görülmektedir.⁶² İmparator Konstantin tarafından İstanbul'un başkent yapılmasının ardından başkenti İznik'e bağlayan yolun, İzmit'ten Kadıköy'e, buradan da Dil İskelesi ve Hersek Dili yoluyla İznik'e ulaşması üzerine Yalova sahilinde birtakım yerleşimler meydana gelmiştir.⁶³ Ayrıca, Yalova ve İznik'ten gelen yol, Kadıköy ve İzmit üzerinden gelen yol ile Sakarya nehri civarında birleşmek suretiyle Bilecik yakınından Eskişehir'e ulaştığı da bilinmektedir.⁶⁴

⁵⁶ Bartusis, *On The Problem of Smallholding Soldiers*, s. 13.

⁵⁷ Vasary, *a.g.e.*, s. 125; Bartusis, *The Late Byzantine Army*, s. 27.

⁵⁸ Bu ünvanın anlamı bütün doğu ve batı ordularının komutanı anlamına gelmektedir.

⁵⁹ 1240'lı yıllarda imparatorluk hizmetine girmiş en soylu Kuman önderlerinden birisi olan Sytzigan (Sırçan) vaftiz olduktan sonra Syrgiannes ismini almış ve Hıristiyan olmak suretiyle Bizans dünyasına giriş yaptıktan sonra VIII. Michael Palaologos'un yeğeni olan Maria Doukania Palaiologina (Syrgiannina) ile evlenmiştir. Syrgiannes ailesi son dönem Bizans aristokrasisi içerisinde yer alan önemli ailelerden birisiydi. Detaylı bilgi için bkz. Brian Steven McLaughlin, *An Annotated Translation of John Kantakouzenos's Histories Book II. Chapters 1-30*, University of London, Royal Holloway, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2017, s. 379; Vasary, *a.g.e.*, s. 79, 126; Shukurov, *a.g.e.*, s. 178, 241; Moravcsik, *Byzantinoturcica II*, s. 294; Laiou, *Constantinople and the Latins*, s. 288; Donald M. Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları 1261-1453*, çev. Bilge Umar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 193.

⁶⁰ Bartusis, *On The Problem of Smallholding Soldiers*, s. 13; Uzelac, "a.g.m.", s. 281.

⁶¹ Anna Avramea, "Land and Sea Communications Fourth-Fifteenth Centuries", *The Economic History of Byzantium From the Seventh through the Fifteenth Century*, Vol: 1, ed. In chief Angeliki E. Laiou, Dumbarton Oaks, Washington D.C., 2000, s. 57; Murat Keçiç, "XIII. - XIV. Yüzyıl Bizans ve İslam Kaynaklarına Göre Kuzeybatı Anadolu Yol Ağları", *Belleter*, C. LXXVII, S. 280, Ankara 2013, s. 856; Klaus Belke, "Transport and Communication", *The Archaeology of Byzantine Anatolia From the End of Late Antiquity until the Coming of the Turks*, ed. Philipp Niewöhner, Oxford University Press, Oxford 2017, s. 29.

⁶² Kaya Zengin, *Yalova*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1987, s. 96.

⁶³ Arif Müfid Mansel, *Yalova Klavuzu*, Devlet Basımevi, İstanbul 1936, s. 6.

⁶⁴ Adnan Eskin Kurt, "7. ve 12. Yüzyıllar Arasında Anadolu'yu Kateden Bazı Askeri Seferler ve Güzeğâhları", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Yıl: 7, Sayı: XX, Aralık, İzmir 2014, s. 65.

Bitinya'da deniz yolu iletişimini sağlamak için birden fazla seçenek olmasına rağmen Bizanslılar sıklıkla Pylai'yi (Karakilise⁶⁵ / Strobilos⁶⁶ / günümüz Çiftlikköy) kullanmışlardır.⁶⁷ Anadolu'ya açılan kapı olarak isimlendirilen⁶⁸ ve adı ilk kez IV. yüzyılda geçen Pylai,⁶⁹ deniz yolu ile başkente ulaşmak için en önemli noktalarından birisidir. Buna ek olarak, sözü edilen bölgeden Anadolu'dan toplanan hayvanların İstanbul'a transferi de yapılmaktaydı. Hayvan sevkini yanında Pylai, tüccarlar için resmi kabul bölgesiydi ve burada devlete ait kervansaraylar da bulunmaktaydı.⁷⁰ VIII. yüzyıldan sonra Bizans imparatorları doğuya ulaşmak için İzmit körfezinin güney sahiline çıkmaktaydılar. Fakat körfezin bataklık olmasından dolayı Helenopolis'e çıkamadan, Karamürsel ya da Pylai'de bulunan iskelelere çıkmak suretiyle buradan İznik'e ulaşmaktaydılar.⁷¹ Sözü edilen bu liman yukarıda da aktarıldığı gibi geç antik çağdan beri kullanılmakta olup, IV. Haçlı Seferi yıllarına dek faal olarak kullanılmıştır.⁷² I. Aleksios Komnenos zamanında Selçuklular, Batı Anadolu ve Marmara sahillerine kadar olan toprakları ellerine geçirdiklerinden ötürü⁷³ bu tarihlerde önemli olan mevzu İstanbul'un karşı kıyısının güvenliğiydi. Aleksios'un amacı bölgeyi sağlamlaştırarak elinde tutmaktı. İmparator bu doğrultuda, tehlikeyi İzmit körfezinden uzaklaştırmak için mücadele etmiş ve sonunda da başarılı olmuştur. Taraflar arasında yapılan anlaşmaya göre Bitinya'da sınır Drakon Nehri olarak kabul edilmiştir. Aleksios, 1087'de Türklerin faa-

⁶⁵ Pylai şehri Çiftlikköy sahil Başkent siteleri ve Engin Sitesi arasında yer almaktaydı. Detaylı bilgi için bkz. Zengin, *a.g.e.*, s. 38. Günümüzde Çiftlikköy Başkent 1 sitesi içinde bulunan Karakilise için bkz. Neslihan Asutay, *Yalova "Karakilise"*, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1985; Mehmet İ. Tunay, *Türkiye'de Bizans Mimarisinde Taş ve Tuğla Duvar Tekniğine Göre Tarihlendirme*, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1984.

⁶⁶ Strobilos ismiyle adlandırılan şehir resmi olarak Pylai adını taşırken halk arasında da Strobilos ismi kullanıldığı görülmektedir. Strobilos için bkz. Sencer Şahin, *Bithynische Studien / Bitinya İncelemeleri (Almanca/Türkçe)*, Inschriften Griechischer Städte aus Kleinasien serisi, Band 7., Rudolf Habelt Verlag GmbH-Bonn, Bonn 1978, s. 108; Kaçar, "a.g.m.", s. 15-18.

⁶⁷ Avramea, "a.g.m.", s. 83. Genel anlamda Pylai, İmparatorların doğuya düzenledikleri seferin başlangıç noktasını oluşturmaktaydı. Cyril Mango, "The Empress Helena, Helenopolis, Pylae", *Travaux et Memoires*, 12, De Boccond-Paris, 1994, s. 155-156; Nezhir Firath, "Yalova'da Yeni Araştırmalar", *T.O.K. Belleteni*, Sayı: 137, İstanbul 1953, s. 2-3; Şahin, *a.g.e.*, s. 99.

⁶⁸ Clive Foss, "Pylai", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, ed. Alexander P. Kazhdan, Vol: III, Oxford University Press, New York-Oxford 1991, s. 1760; Kaçar, "a.g.m.", s. 17.

⁶⁹ *The Chronicle Of John Malalas*, çev. Elizabeth Jeffers - Michael Jeffers - Roger Scott - Brian Croke - Jenny Ferber - Simon Franklin - Alan James - Douglas Kelly - Ann Moffatt - Ann Nixon, Central Publishing Australian National University, Melbourne 1986, s. 210; Mango, "a.g.m.", s. 146.

⁷⁰ Alan Harvey, *Economic Expansion In The Byzantine Empire 900-1200*, Cambridge University Press, Cambridge 1989, s. 208; Avramea, "a.g.m.", s. 61; Charalambos Bouras, "Aspects of the Byzantine City, Eighth-Fifteenth Centuries", *The Economic History of Byzantium From the Seventh Through the Fifteenth Century*, Vol. 1, ed. Angeliki E. Laiou, Dumbarton Oaks, Washington D.C., 2000, s. 526; Clive Foss, *Survey Of Medieval Castles Of Anatolia II Nicomedia*, The British Institute Of Archaeology, Ankara 1996, s. 64; Lefort, "The Rural Economy", s. 264; Constantine Porphyrogenetos, *The Book of Ceremonies*, çev. Ann Moffatt, Mexeme Tall, Brill, Leiden-Boston 2012, s. 720.

⁷¹ Mansel, *a.g.e.*, s. 8; Porphyrogenetos, *a.g.e.*, s. 474-475.

⁷² Harvey, *a.g.e.*, s. 208; Avramea, "a.g.m.", s. 61; Bouras, "a.g.m.", s. 526; Foss, *Survey Of Medieval Castles Of Anatolia II*, s. 64; Lefort, "The Rural Economy", s. 264; Porphyrogenetos, *a.g.e.*, s. 720.

⁷³ Baykurt, *a.g.e.*, s. 57; Foss, *Survey Of Medieval Castles Of Anatolia II*, s. 20.

liyetlerine karşı İzmit'in güneyinin güvenliği ve savunması için Kibotos Kalesi'ni inşa ettirmiştir.⁷⁴ Aleksios'dan sonra tahta çıkan I. Manuel Komnenos Bitinya'nın savunmasını daha çok önemsemiş ve 1146'da Pylai kalesini inşa ettirmiştir. İmparator, yeni yaptırdığı bu kaleye hristiyan muhacirleri iskân etmiştir.⁷⁵ Saruhanlı ve Yortan'ın bağlı bulunduğu Pylai şehrinde yer alan kale, stratejik noktada bulunması hasebiyle beacon sisteminin önemli noktalarından birisiydi.⁷⁶ Buna ilaveten, Pylai'nin hemen arkasında yer alan tepede de önemli bir işaret kulesi yer almaktaydı.⁷⁷ Aynı dönemde Pylai şehrinin ve kalesinin biraz gerisine de 1240'lı yıllarda Kuman-Kıpçakların yerleştirildiği Saruhanlı'ya da Elmalık Kalesi'nin inşa edildiği bilinmektedir.⁷⁸ Önemli bir stratejik noktaya inşa edilen kale, Pylai sahilinin kontrolünü sağlanmaktaydı. Günümüzde Elmalık'ta yaşayan sakinlerin ifadelerine göre kale adeta Karakilise'ye bakar durumdadır. Sonuç olarak Elmalık Kalesi, XI. ve XII. yüzyıllarda önemli olduğu bilinen Pylai kentindeki sakinlerin tehlike durumunda sığındığı yerdir.⁷⁹ Elmalık ve kalesinin öneminin yanında Yortan'da aynı öneme haiz idi.⁸⁰ Günümüzde de Elmalık'ın hemen yanında bulunan bu yerleşim yeri tarım için oldukça elverişli topraklar içermekteydi. Bu doğrultuda, Elmalık'tan başlayan Kazımiye Ovası Yalova-Çiftlikköy arasında bulunan Atatürk Bahçe Kültürleri Merkez Araştırma Enstitüsü'ne kadar uzamaktaydı. Elmalık içerisinde yer alan Elmalık Deresi de buradaki dağlardan doğarak, Elmalık

⁷⁴ Foss, *Survey Of Medieval Castles Of Anatolia II*, s. 20; Vryonis, *a.g.e.*, s. 217.

⁷⁵ Kinnamos, *a.g.e.*, s. 56; Mansel, *a.g.e.*, s. 9; Foss, *Survey Of Medieval Castles Of Anatolia II*, s. 58. Pylai'de yer alan kalenin ve savunma hatlarının varlığı 1962 yılında bölgeye gelerek alanda incelemeler yapan Cyril Mango tarafından şöyle ifade edilmiştir: "Denizden yaklaşık 220 metre uzaklıkta ve buna paralel olarak şehrin (Pylai'nin) eski savunma duvarını gizleyen uzun bir yamaç vardı ve şehrin doğusunda son zamanlara kadar kalenin var olduğu görülmektedir." Ayrıca Pylai kalesi Kibotos kalesi ile de bağlantılıydı. Mango, "a.g.m.", s. 152-158. Sözü edilen kalenin sur sisteminin 1337'de bölgenin Osmanlıların eline geçmesi ile beraber önemli oranda yıkılmış olduğu bilinmektedir. Evliya Çelebi, Osmanlılar tarafından kale surlarının yer yer yıkıldığını ve kendi döneminde kalıntıların mevcut olduğunu ifade etmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Selçuk Seçkin, "Yalova'daki Eski Yerleşimler ve Tarihi Eserler", *Geçmişten Günümüze Yalova*, ed. Ahmet Taşağıl, Çevik Matbaacılık, İstanbul 2019, s. 207.

⁷⁶ Foss, "Pylai", s. 1760.

⁷⁷ Kaçar, "a.g.m.", s. 17. Yapmış olduğumuz saha araştırmasına göre burası Elmalık'ta bulunan kale ve kalenin üst tarafında yer alan İstihkam Tepe isimli bölgedir. Elmalık Kalesi ve İstihkam Tepe noktalarından Bursa, İzmit ve İzmit'ten bölgeye ulaşan yolların yanında İstanbul'da net bir şekilde görülmektedir. Beacon sistemi dahilinde Pylai kalesi ve şehrine ulaşan haberler büyük ihtimalle Elmalık Kalesi ve civarından İstanbul'a ulaştırılmaktaydı. Sözü edilen iki kalenin de I. Manuel Komnenos zamanında inşa edilmiş olması ve bu sistemin de aynı imparator tarafından düzenlenmesi Elmalık Kalesi ve civarının savunma ve iletişim açısından ne kadar önemli olduğunu kanıtlar niteliktedir.

⁷⁸ Elmalık köyü ve çevresinde yapmış olduğumuz saha gezilerinde sözü edilen yerleşim yerinde bulunan kalenin yalnızca doğu cephesinde yer alan iki duvar günümüze kadar ulaşabilmiştir. Gözetleme ya da garnizon noktası olarak kullanılması muhtemel olan kale hem iç kesim hem de sahilden gelen yola hâkim noktadadır. Ayrıca kalenin hemen yanında bölge halkı tarafından Dar Geçit ismiyle bilinen bir geçit bulunmaktadır. Sözü edilen bu geçit büyük ihtimalle Pylai'den başlayarak İzmit'e ulaşan yolun güzergahı içerisinde yer almaktaydı.

⁷⁹ Zengin, *a.g.e.*, s. 106; Seçkin, "a.g.m.", s. 208.

⁸⁰ Günümüzde Kazımiye ismi ile bilinen Yortan köyü, Elmalık ile beraber Hersek Dil İskelesi güzergahından gelen kervanların geçiş noktalarından birisiydi. Bu yol, Hersek Dil İskelesi-Kazımiye-Elmalık-Kirazlı-Sugören-Orhangazi'ye ulaşmaktaydı. Detaylı bilgi için bkz. Muhsin Sevencan, *Kocaeli Sancağı Yalakâbad (Yalova) Kazası 1840 Müslim Nüfus Defterleri*, Mega Ofset Matbaa, Yalova 2016, s. 108.

ve Kazımiye'yi suladıktan sonra, adı geçen enstitü sınırları içerisinde denize dökülmekteydi.⁸¹ Sözü edilen yerleşim yerinin tabiri caizse kalenin hemen aşağısında bulunması ve verimli topraklarının bulunması bölgenin yerleşim için elverişli olduğunu göstermektedir.

İmparator ve ailesinin şahsi mülkü olan Pylai'nin bu durumu, 1204 yılına kadar devam etmiştir.⁸² Sözü edilen bölgenin episkepsis arazisine dâhil olması sonucunda bölgeye İmparator ailesi ve devlet adamları tarafından saraylar ve yazlıklar inşa edildiği bilinmektedir.⁸³ Genel anlamda bakıldığında Komnenoslar, Batı Anadolu'daki Bizans topraklarına kaleler inşa ederek, buraları yaptıkları nüfus nakli ile desteklemişler ve savunma hatlarını yeniden düzenlemişlerdir.⁸⁴ Pylai şehri ve kalesi ile beraber çevresinde yer alan bölge XIII. yüzyılda da önemini korumuştur.⁸⁵ Özellikle İznik İmparatorluğu zamanında adı geçen yer hem geçiş noktası hem de ana liman olarak kullanılmaktaydı.⁸⁶ 1207 yılına gelindiğinde de bölge, İznik İmparatorluğu'nun girişini koruyan küçük ama güçlü bir bölgeydi.⁸⁷ Bu bilgiler ışığında bölge, İznik İmparatorluğu'nun bölgeyi Latinlere karşı savunmuş oldukları bir üs olarak kullanıldığı görülmektedir.⁸⁸ 1219'da İstanbul'dan İznik'e giden Nikolas Mesarites, yolculuğunda Pylai'den geçmiş ve bölgenin aktif olarak kullanıldığını ifade etmiştir. Pylai'nin bu dönemdeki önemi kuşkusuz buradan Anadolu'ya asker sevkiyatının yapılmasıydı. Bu yüzdende, Latinlerin İstanbul'u işgal etmesinin ardından Pylai daha da önemli hale gelmiştir. Bu tarihlerde Pylai, Asya'nın başlangıç noktası ve doğu cennetinin giriş kapısı olarak ifade edilmekteydi.⁸⁹ XIII. yüzyılda Pylai, Optimates teması içerisinde yer almaktaydı.⁹⁰ Bu themanın ünlü şehirleri Pylai'nin dışında İzmit, Karamürsel, Astacus ve Parthenopolis idi.⁹¹ İznik İmparatorlarının yegâne hedeflerinin İstanbul'un geri alınması olduğundan⁹² Pylai bu amaç için önemli üslerden birisiydi. 1240'ta İzmit

⁸¹ Zengin, *a.g.e.*, s. 14, 19.

⁸² Foss, "Pylai", s. 1760.

⁸³ Zengin, *a.g.e.*, s. 61.

⁸⁴ Foss, *Survey Of Medieval Castles Of Anatolia II*, s. 21; Jacques Lefort, "13. Yüzyılda Bitinya", *Osmanlı Beyliği 1300-1389*, ed. Elizabeth A. Zachariadou, çev. Gül Çağalı Güven - İsmail Yergun - Tülin Altınova, Yay. Haz. Hamdi Can Tuncer, 2. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, s. 119; Paul Magdalino, *The Empire of Manuel I. Komnenos 1143-1180*, Cambridge University Press, Cambridge 1993, s. 124.

⁸⁵ Seçkin, "a.g.m.", s. 207.

⁸⁶ Foss, "Pylai", s. 1760; Kaçar, "a.g.m.", s. 17.

⁸⁷ Rene Bondoux, "Les Villes", ed. B. Geyer - J. Lefort, *La Bithynie au Moyen Age*, Paris 2003, s. 405.

⁸⁸ Foss, "Pylai", s. 1760.

⁸⁹ Foss, *Nicea A Byzantine Capital*, s. 60; Halil İnalçık, "Osman Gazi'nin İznik Kuşatması ve Bafeus Muharebesi", *Osmanlı Beyliği 1300-1389*, ed. Elizabeth A. Zachariadou, çev. Gül Çağalı Güven - İsmail Yergun - Tülin Altınova, Yay. Haz. Hamdi Can Tuncer, 2. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, s. 96.

⁹⁰ Maksimovic, *a.g.e.*, s. 40. Sözü edilen bu themanın varlığı hakkında bkz. Clive Foss, "Optimatoi", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, ed. Aleksander P. Kazhdan, Vol. III, Oxford University Press, New York-Oxford 1991, s. 1529.

⁹¹ Charles Texier, *Küçük Asya Coğrafyası Tarihi ve Arkeolojisi*, çev. Ali Suat, I. Cilt, Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara 2002, s. 21-22.

⁹² Gardner, *a.g.e.*, s. 97. İznik İmparatoru İoannes Vatatzes'in, Papa IX. Gregory ile olan mektuplaşmalarından İznik için İstanbul'un ne kadar önemli olduğu dikkate şayandır. Detaylı bilgi için

ve civarının Vatatzes tarafından İznik İmparatorluğu topraklarına katılmış ve bu bölgeyi içine alan Optimatoi teması yeniden düzenlenmişti.⁹³ Bunun yanında, Vatatzes zamanında İznik İmparatorluğu tüm dikkatini ve enerjisini İstanbul'un geri alınmasına verdiği gerçeği Kuman-Kıpçakların neden Saruhanlı ve Yortan'ı içine alan Pylai bölgesine yerleştirildiğinin delilidir.⁹⁴

Anadolu'ya yerleştirilen Türk boyları genellikle iskân edildikleri bölgelere şahıs, boy, dağ, köy ve nehir isimlerini vermek suretiyle yeni yerleşim yerleri kurmuşlardır.⁹⁵ Bu doğrultuda Kuman-Kıpçaklarda aynı Oğuzlar gibi yer isimlerini genellikle kabile isimlerinden türetmişlerdir.⁹⁶ Kuman-Kıpçakların kullandıkları yer isimleri Macaristan'da da görüldüğü gibi kişi ya da boy isimlerinden meydana getirilmiştir.⁹⁷ Bunun yanında Kuman-Kıpçaklarda kabile reislerinin adı hem kabilenin hem de bu kabilenin yerleşmiş olduğu yerin ismi olarak kullanılıyordu. Bu durumun en önemli örneklerinden birisi onların Don Nehri'nin kuzeyinde bulunan Şaruhan isimli şehrin varlığıdır.⁹⁸ Sözü edilen bu şehir farklı zamanlarda birden fazla isim ile anılmıştır. Bu isimlerden ilki Osen ya da Asen idi. Bu şehrin adı, Kuman-Kıpçak başbuğu olan Asen'den gelmekteydi. Asen'in ölümünden sonra ise aynı şehir Saruhan ya da Şaruhan ismi ile anılmıştır. Bu iki isme ek olarak aynı şehre Sugrov ve Balin isimlerinin de verildiği bilinmektedir.⁹⁹ Vatatzes tarafından Menderes bölgesine yerleştirilen Kuman-Kıpçaklar arasında da XV. yüzyıl ve sonrasında Yortan boyunun mevcudiyeti bilinmektedir.¹⁰⁰ Saruhanlı ve Yortan¹⁰¹ yerleşim yerlerinin isimleri

bkz. Korobeinikov, *a.g.e.*, s. 41-42; Nicol, *a.g.e.*, s. 28; Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988, s. 30; Angold, *a.g.e.*, s. 4; Vryonis, *a.g.e.*, s. 404.

⁹³ Akropolites, *a.g.e.*, s. 203.

⁹⁴ Yusuf Ayönü, "IV. Haçlı Seferi'nin Ardından Batı Anadolu'da Mücadele Eden İki Rakip: İstanbul Latin Krallığı ve İznik İmparatorluğu", *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1, Temmuz 2015, s. 18.

⁹⁵ Köprülü, *a.g.e.*, s. 40.

⁹⁶ H. Nihal - Ahmet Naci, "Anadolu'da Türklere Aid Yer İsimleri", çev. Muhammet Kemalöglü, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 38, İstanbul 2013, s. 2; Bahaeddin Yıldız, "Türkiye'de Yer Adı Verme Usulleri", *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri*, Başkanlık Basımevi, Ankara 1984, s. 26-28; Mehmet Eröz, "Sosyolojik Yönden Türk Yer Adları", *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri*, Başkanlık Basımevi, Ankara 1984, s. 43; Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usul*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s. 63.

⁹⁷ K.V. Kudryaşov, *Polovetskaya Step*, Ogız Gosudarstvennoe İzdatelstvo Geograficeskoy Literaturiy, Moskva 1948, s. 119; Andras Paloczi Horvarth, *Pechenegs, Cumans, Iasians Steppe Peoples in Medieval Hungary*, trans. Timothy Wilkinson, Kner Priting House, Gyomaendröd 1989, s. 108.

⁹⁸ *Povest Vremenniyh Let*, Çast Pervaya, Tekst, Perevod, Podgotovka Tekstka D.S. Lihaçeva, Perevod D.S. Lihaçeva, B.A. Romanova, Pod Redaktsiey Çlena-Korrespondenta an SSSR V.P. Adriano-voy-Peretts, İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskova-Leningrad 1950, s. 404; N. Aristov, *O Zemli Polovetskoy (İstoriko-Geograficeskay Oçerk)*, V.İ. Davidenko, Kiev 1877, s. 9; Kudryaşov, *a.g.e.*, s. 119; S.A. Pletneva, *Polovtsi*, İzdatelstvo Lomonosov, Moskova 2010, s. 68.

⁹⁹ Aristov, *a.g.e.*, s. 10-14; Kudryaşov, *a.g.e.*, s. 119. Pletneva'ya göre, Sugrov şehrinin ismi Başbuğ Sugrov'dan gelirken, Balin'in ismi ise Türkçe olan Balk (şehir)'dan gelmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Pletneva, *a.g.e.*, s. 67-72.

¹⁰⁰ Sencer Divitçioğlu, *Orta-Asya Türk Tarihi Üzerine Altı Çalışma*, İmge Kitabevi, Ankara 2006, s. 52-53. Yortan Boyu hakkında detaylı bilgi için bkz. Mehmet Kıldıroğlu, "Kıpçakların Çortan/Çorton/Curdan/Cordan/Yortan/Yordan Boyu Hakkında", *ARÜ İBEF Belgü*, Yıl: 1, Sayı: 2, Ardahan 2015, s. 123-136.

¹⁰¹ Sözü edilen bu boy 1239-1241 yılları arasında Macaristan'da bulunan boylarından birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Peter Golden, "Cumanica IV: The Cuman-Qıpçaq

de bu şekilde Kuman-Kıpçaklar tarafından bu şekilde verilmiştir. Bunun yanında, Marmara'nın güneyinde yapılmış olan araştırmaları göz önüne aldığımız da görülen yer isimlerinin sözü edilen bölgede Hristiyan Türk nüfusunun varlığına işaret ettiği görülmektedir.¹⁰² Sonuç olarak, yer isimlerinin bir yerin ya da bölgenin sakinleri hakkında önemli ipuçları sağladığı karşımıza çıkmaktadır.¹⁰³

Elmalık Kalesi'nden daha yüksek bir alanda yer alan Höyüktepe¹⁰⁴ isimli yapı Hristiyanlığı yüzeysel olarak kabul eden Kuman-Kıpçaklardan kalan yegâne eserdir. Codex Cumanicus'ta mezar höyüğü anlamında kullanılan kurgan¹⁰⁵ aslında mezarın üzerindeki tepe anlamına gelmekte olup¹⁰⁶ Türk geleneğine işaret etmektedir.¹⁰⁷ Türkler ölenlerin yerlerini belli etmek için kurganlar yaparak bunların üzerlerine heykeller de dikmişlerdir.¹⁰⁸ Hunlar zamanında ve daha sonra kurulan devletlerde hükümdarlar ile prenslerin mezarları dağların yüksek noktalarında yer almakta olduğu görülmektedir.¹⁰⁹ Ural'ın güneyinde Kuman-Kıpçaklara ait olan bazı toprak kurganlar da tıpkı Höyüktepe örneğinde olduğu gibi yüksek bölgelerde yer almaktadır.¹¹⁰ Bunun yanında,

---

Clans and Tribes", *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, Cilt: 9, Wiesbaden 1995-1997, s. 112; Laszlo Rasonyi, "Tuna Havzasında Kumanlar", *Belleter*, C. III, S. 11/12, Ankara 1939, s. 412, 416; Horvarth, *a.g.e.*, s. 56, 110-111; Bolat Kumekov, "XII. ve XII. Asrın Başında Deşt-i Kıpçak'taki Kıpçak Boy Birliklerinin Etnonimleri Hakkında", çev. Mehmet Kıldıroğlu - Çingiz Samuddinov, *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, Bişkek 2001, s. 387; Erdal Çoban, *Ortaçağ'da Kumanlar ve Macarlar*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2014, s. 151. Haşim Özel, *Kıpçak Uruk ve Boyları Üzerine Bir İnceleme*, T.C. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2017, s. 75-78. Yortan boyunun bakıyeleri ve yer isimleri Afyonkarahisar'ın yanında Karadeniz'in doğusunda da görülmektedir. XIV. yüzyılda Afyonkarahisar'da Sinanpaşa'da bulunan cemaatlerden birisinin adı Çörten-Çörtenlü Cemaati'dir. Detaylı bilgi için bkz. Cihan, "a.g.m.", s. 1164-1165. Doğu Karadeniz'de ise Yortan boyunun birden fazla yerleşim yerine isim verdiklerini görmekteyiz. Örneğin: Artvin'e bağlı olan Arhavi'de Curtan/Cordan köyü, Cordan yaylası ve deresi, Trabzon'a bağlı olan Çaykara'nın Dağönü köyünde Cordanlı mahallesinin yanı sıra Tapu tahrir defterlerinde Artvin'e bağlı olan Yusufeli'nin Demirkent isimli nahiyesinde Cordan ya da Yortan isimli bir beye ait mülklerin varlığı görülmektedir. Detaylı bilgi için bkz. İbrahim Tellioglu, "Doğu Karadeniz Kıpçakları", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı:48, 2015, s. 71.

¹⁰² Anzerlioğlu, *a.g.e.*, s. 168.

¹⁰³ Johannes Koder, "Historical Geography", *The Archaeology of Byzantine Anatolia From the End of Late Antiquity until the Coming the Turks*, ed. Philipp Niewöhner, Oxford University Press, Oxford 2017, s. 10.

¹⁰⁴ Höyüktepe günümüzde Yalova'ya bağlı olan Sugören Köyü'nün 3 km batısında, 600 rakımlı tepede yer almaktadır. Yiğma toprak ile oluşturulmuş anıtsal bir mezar olduğu bilinen yapı 2009'da tescillenmiş fakat burada bir kazı çalışması yapılmamıştır. Bunun yanında, Höyüktepe'nin etrafında hiçbir buluntuya rastlanmadığı, elde edilmiş herhangi bir maddi kültür kalıntısının olmadığı da bilinmektedir. Yalova İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (YİKT), *Yalova Kültür Envanteri*, Uğur Ofset Matbaacılık, Yalova 2010, s. 22.

¹⁰⁵ *Codex Cumanicus*, çeviren ve yay. Haz. Mustafa Argunşah - Galip Güner, Kesit Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 401-764.

¹⁰⁶ Yaşar Çoruhlu, *Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar-Orta ve İç Asya'nın Erken Devir Türk Mezar Mimarisi Üzerine Bir Deneme*, Ötügen, 2. Basım, İstanbul 2019, s. 26-28.

¹⁰⁷ Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, 5. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003, s. 428.

¹⁰⁸ Kıpçak taş heykelleri hakkında bkz. S.A. Pletneva, *Polovetskie Kamennie İzvayaniya*, Akademiya Nauk SSSR Ordena Trudovogo Krasnogo Znamenı İnstıtut Arheologii Arheologiya SSSR, İzdatelstvo Nauka, Moskova 1974.

¹⁰⁹ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, II. Cilt, 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010, s. 437.

¹¹⁰ V.A. İvanov - V.A. Kriger, *Kurganı Kıpçakskiego Vremeni Na Yujnom Urale (XII. - XIV. Vv.)*, İzdatelstvo Nauka, Moskva 1988, s. 50.

onlara ait olan bazı kurganlar da eski yolların yakınlarına da inşa edilmiştir.¹¹¹ XIII. yüzyılın başlarında Moğolların önünden kaçan Kuman-Kıpçaklara ait olan kurganlar toprak ve taş dolguları barındıran kurganlar şeklinde ikiye ayrılmaktadırlar.¹¹² Rubruk, Kuman-Kıpçak defin törenini şöyle nakletmiştir:

“Kumanlar mezarların üzerinde bir tepe yaparlar. Bunun üzerine doğu yönüne dönük ve karnının üzerinde elinde bir kâse olan heykel dikerler. Zenginler bir piramit ya da küçük evler inşa ederler. Bazen yanmış tuğladan yapılmış büyük kuleler ve taş bulunmayan yerlerde taştan evler gördüm. Bir cenazede on altı at postunu mezarın etrafındaki dört kazık arasında astıklarını gördüm. Ayrıca buna içmek için at sütü ve yemek için et ilave ettiler ve vaftiz edileceğini söylediler. Doğuya gittikçe daha büyük merdivenli, kısmen yuvarlak, kısmen dört köşe görünüm arz eden farklı mezarlar da gördüm. Bu mezarlarda göğe doğru dikilmiş dört taş vardır.”¹¹³

XI. - XIII. yüzyıllarda, Kuman-Kıpçakların Göktürklerin defin geleneklerini aynen devam ettirdikleri görülmektedir.¹¹⁴ Nizami'de aynı Rubruk'un aktardığı gibi Kuman-Kıpçakların ölenlerin üzerine büyük bir tepe yaptıklarını ifade etmiştir.¹¹⁵ Latin İmparatorluğu hizmetinde bulunan Kuman-Kıpçak başbuğu Iona 1241 yılında öldüğünde kendi adetlerine göre İstanbul'un dışında yer alan yüksek bir tepenin altına gömülmüştür.¹¹⁶ Lord Philip bu defin törenini şöyle nakletmiştir:

“Onların (Kumanların) varlıklı emirlerinden birisi ölmüştü, bu sebeple çok geniş ve çok büyük bir mezar kazmışlar ve cesedi çok gösterişli ve güzel bir şekilde giydirdikten sonra bir sandalyeye oturup mezara koymuşlardır. Bunun ardından da onunla birlikte kendisinin sahip olduğu en iyi at ve en iyi asker, her ikisini de canlı olarak mezarın içine koymuşlardır. Bu asker, efendisiyle beraber mezara koyulmadan önce Kumanların hükümdarı ve diğer varlıklı emirler ile vedalaştı. Bu vedalaşma sırasında onlar askerin kucağına çok miktarda gümüş ve altın koydular ve ona şöyle dediler: Ben öbür dünyaya geldiğimde, benim şimdi sana verdiğim emanetleri bana geri iade edeceksin. Asker de onlara: Bunu büyük bir memnuniyetle yapacağım dedi. Bu olaylardan sonra Kumanların büyük hükümdarı, onların ilk hükümdarlarına hitap eden bir mektubu askere verdi. Bu mektupta onun çok dürüst ve iyi bir asker olarak yaşadığı ve efendisine çok iyi

¹¹¹ M.L. Şvetsov, “Polovetskie Svyatilišta”, *Akademiya Nauk SSSR Sovetskaya Arheologiya*, No. 1, İzdatelstvo Nauka, Moskova 1979, s. 199; Çoruhlu, *a.g.e.*, s. 344. Donetsk bölgesindeki kurganlarda yüksek bölgelerde bulunmaktadırlar. Detaylı bilgi için bkz. Toloçko, *a.g.e.*, s. 121.

¹¹² S.A. Pletneva, *Koçevniki Ujnorusskih Stepey V Epohu Srednevekoviya IV. - XIII. Veka*, İzdatelstvo Voronejskogo Gosudarstvennogo Universiteta, Voronej 2003, s. 151; Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, s. 292; A. Şçepinskiy - E. Çerepanova, *Stepnie Kurganu*, İzdatelstvo Tavriya, Simferopol 1972, s. 13-14; Pletneva, *Poloutsi*, s. 46; P.P. Toloçko, *Koçeviyeye Narodiy Stepey i Kievskaya Rus*, Abris, Kiev 1999, s. 116.

¹¹³ Wilhelm Von Rubruk, *Moğolların Büyük Hanı'na Seyahat 13. Yüzyılda İstanbul'dan Karakorum'a Yolculuk*, terc. ve not. Ergin Ayan, Kronik, İstanbul 2019, s. 58.

¹¹⁴ Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, s. 296; Ahmet Gökbekel, *Kıpçak Türkleri (Siyasi ve Dini Tarihi)*, Ötüken, İstanbul 2000, s. 261-262.

¹¹⁵ Şçepinskiy - Çerepanova, *a.g.e.*, s. 70.

¹¹⁶ Uzelac, “a.g.m.”, s. 280; Üstünyân Cansızof, “Balkan Şibh-i Ceziresinde Türkler”, çev. Umur Üren, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 28, Sayı: 11, İzmir 2006, s. 273.

hizmet ettiği bu sebeple de uygun bir şekilde ödüllendirilmesi gerektiğini bildiriyordu. Bütün bu işler tamamlandığında, onları askeri ve canlı atı efendileri ile beraber mezara yerleştirdiler ve sonra da mezarın ağzını üst üste gelecek şekilde konulan tahtalar ile kapattılar. Daha sonra bütün ordu, onun üzerini toprak ve taşlarla örttü ve onlar o gece uyumadan önce gömdükleri kişinin anısına orada büyük bir tepecik yaptılar.”¹¹⁷

Genel anlamıyla yeni bir dini kabul eden Kuman-Kıpçaklar hiçbir şekilde eski adetlerini terk etmemekteydiler. Bu minvalde, onlar tıpkı Macaristan'daki gibi Latin, İznik ve Bizans İmparatorlukları içerisinde de bu adetleri sürdürdükleri görülmektedir.¹¹⁸ Anadolu'da bulunan kurganların bir kısmı XI. - XIII. yüzyılda Anadolu'ya gelen Oğuzlara ve Kuman-Kıpçaklara ait olduğu tahmin edildiğine göre¹¹⁹ yukarıda verilen bilgiler ışığında Höyüktepe'nin Kuman-Kıpçaklar tarafından inşa edilmiş olan kurgan tiplerine uyduğu görülmektedir. Sözü edilen bu yapı Ukrayna/Zaporozje bölgesinde bulunmuş olan ve XIII. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Çingulskogo kurganı ile birebir aynı olduğu görülmektedir.¹²⁰ Buna göre Yortan ve Saruhanlı bölgelerine yerleştirilen Kuman-Kıpçakların bir liderinin ya da bir bey oğlunun gömülü olduğunu düşündüğümüz Höyüktepe kurganı tarihsel bağlama bakıldığında da XIII. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenebilir.

Osmanlı kuruluş dönemindeki köyler, çoğunlukla etnik ya da dini bir birlikten meydana gelmekteydi. Bu doğrultuda birçok köy, belirli bir topluluğa mensup bir halk tarafından yerleşim yeri olarak kullanılmış ve böylelikle de bu yerlerin isimleri korunmuştur.¹²¹ Bizans tarafından Anadolu'ya yerleştirilen Hristiyan Türkler, kendilerini Müslüman Türklerden çok Rumlara daha yakın hissetmişlerdir. Bu aidiyet sonucunda sözü edilen kesim Rum kilisesi tesiri altına girmiş¹²² ve bunlar zaman içerisinde Osmanlılar tarafından Rum olarak anılmaya başlamışlardır.¹²³ Osmanlı kuruluş döneminde gayrimüslimler genellikle vakıf ve has topraklarında yaşamaktaydılar. Bizans İmparatoruna ya da ailesine ait olan bu topraklar Osmanlılar zamanında da varlığını korumuştur.¹²⁴ Bahis mevzuu olan Hristiyan Türklerin yerleştikleri yerler

¹¹⁷ Jean De Joinville, *Bir Haçlının Hatıraları*, çev. Cüneyt Kanat, Vadi Yayınları, Ankara 2002, s. 185-186.

¹¹⁸ Pletneva, *Polovtsi*, s. 154.

¹¹⁹ Çoruhlu, *a.g.e.*, s. 335-336.

¹²⁰ Zaporozje bölgesinin Tokmak ilçesinin Zamozev köyü yakınında bulunan ve XIII. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Çingulsko Kurganı için bkz. V.V. Otroštenko - Yu. Ya. Rassamakin, "Polovetskiy Kompleks Çingulskogo Kurganı", *Arheologiya*, S. 53, Kiev 1986, s. 14-35.

¹²¹ Köprülü, *a.g.e.*, s. 51.

¹²² Mehmet Eröz, *Hristiyanlaşan Türkler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1983, s. 4.

¹²³ Eröz, *a.g.e.*, s. 28; Mithat Aydın, "Anadolu'da Hristiyan Türkler (Başlangıçtan Cumhuriyete)", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 11, Isparta 2004, s. 7.

¹²⁴ Kanuni döneminin devlet adamlarından Haydar Paşa'nın gelir kaynağı sonradan Mihrimah Sultan tarafından alınan Yortan köyü / Bürdan Seydi Bey isimli karye ve buraya bağlı olan çiftliklerdi. Burası Yeni Köy/Kara Kilise (tab-i Büryan/Yortan) adlı karye idi. II. Bayezid zamanında bölgeden padişah ve yakınlarının faydalandıkları görülmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Ahmet Güneş, "Gelir Kaynaklarına Göre 16. Yüzyılda Yalakabad Kazası Vakıfları", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II Bildirileri*, Kocaeli 2016, s. 1198, 1200. Aynı dönemde Rüstempa-

hakkındaki ipuçları aşiret ya da boy isimleri çıkmaktadır.¹²⁵ XV. yüzyılda Bitinya bölgesinde yer alan köylerin isimleri ne olursa olsun, çoğunun ismi XII. yüzyıldan gelmekteydi.¹²⁶ Yortan ve Saruhanlı köyleri *428 Numaralı Muhasebe-i Vilayet Defteri*'ne göre 1530 yılında Yalova içerisinde yer almaktaydılar.¹²⁷ XV. ve XVI. yüzyıllarda Yalova'da Hristiyan nüfus yoğundu.¹²⁸ 1901 yılında Yortan karyesinin nüfusu 250 iken,¹²⁹ 1912'de Yalova genelinde 5000 Türk, 14.894 Rum, 1000'de Ermeni yaşamaktaydı. Aynı yıldaki nüfus oranına bakıldığında Yalova'nın %71.1'inin Rumlardan oluştuğu görülmektedir.¹³⁰ İngiliz Arkeolog Richard Dawkins, 1909-1911 yılları arasında Karamanlı Ortodoks Rumlar¹³¹ arasında ve Bitinya'da gezmıştır. Dawkins, bu gezisinin devamında İzmit, Bursa bölgelerinde gelmiş ve burada Yunanca konuşan köyler olduğunu ifade etmiştir. Ona göre, burada konuşulan Yunanca Karamanlıların konuşulan dil ile çok yakınlık göstermekteydi. Hatta Dawkins, bunların dillerinin Asiatik olduğunu ve Yunancadan farklı özellikler gösterdiğini ifade etmiştir.¹³² Büyük ihtimalle Richard Dawkins tarafından bahsedilen bölgeler arasında Saruhanlı ve Yortan köyleri de yer almaktaydı. Elmalık Kalesi civarında bulunan kitabede "*Tekeoğlu Hacı Yanni Yapıtran 1910*" şeklindeki Grek alfabesiyle Türkçe olarak yazılmış olan ibare bu durumu kanıtlamaktadır.¹³³ Bursa, İzmit ve Yalova'nın yanında İznik'te de Hristiyan Türklerin yaşadıklarını ve Grek harfleriyle Türkçe kitabeler bıraktıklarını biliyoruz.¹³⁴

şa'nın vakfiyeside Karakilise ve Yortan bölgelerini kapsamaktaydı. Detaylı bilgi için bkz. Sevencan, *a.g.e.*, s. 158.

¹²⁵ Irene Beldiceanu-Steinherr, "Bitinya'da Gayrimüslim Nüfus (14. Yüzyılın İkinci Yarısı - 15. Yüzyılın İlk Yarısı)", *Osmanlı Beyliği 1300-1389*, ed. Elizabeth A. Zachariadou, çev. Gül Çağalı Güven - İsmail Yergun - Tülin Altınova, 2. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, s. 22.

¹²⁶ Lefort, "13. Yüzyılda Bitinya", s. 119.

¹²⁷ *428 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri II, (937/ 1530) Bolu, Kastamonu, Kengir ve Kocaili Livâları*, Yay. Haz. Ahmet Özkılınc - Ali Coşkun - Mustafa Karazeybek - Abdullah Sivridağ - Murat Yüzbaşıoğlu, Ankara 1994, s. 806, 809; Ahmet Büyükkaksoy, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Yalova", *Geçmişten Günümüze Yalova*, ed. Ahmet Taşağıl, Çevik Matbaacılık, İstanbul 2019, s. 32-33.

¹²⁸ Raif Kaplanoğlu, "Osmanlı Kuruluşunda Bizans Köylerinin Kültürel Etkileri", *Osman Gazi ve Bursa Sempozyumu "Payitaht Bursa'nın Kültürel ve Ekonomik İlişkileri" Bildiri Kitabı (04-05 Nisan 2005)*, Ed. Yrd. Doç. Dr. Cafer Çiftçi, Osmangazi Belediyesi, Bursa 2005, s. 138.

¹²⁹ *Osmanlı Arşivleri'nde Yalova Seçilmiş Belgelerde Kentsel Olaylar*, Haz. Murat Çevik, Halil İnalçık Araştırmaları Entitüsü, Kurtiş Matbaası Basımevi, İstanbul 2010, s. 16-17.

¹³⁰ Georgios Nakracas, *Anadolu ve Rum Göçmenlerinin Kökeni*, Çev. İbrahim Onsunuğlu, Belge Yayınları, İstanbul 2003, s. 154-155.

¹³¹ XIX. yüzyıla kadar genel olarak iç ve güneybatı Anadolu'da yaşayan Hristiyan Türkler olan Karamanlı Rumlar olarak adlandırılmışlardır. Karamanlılar için bkz. Baykurt, *a.g.e.*, s. 22; Ferruh Ağca, "Hristiyan Karamanlı Türkleri ve Karamanlı Ağzı Üzerine", *Türkbilgi*, Sayı: 11, Ankara 2006, s. 3; Eröz, *a.g.e.*, s. 30; Aydın, "a.g.m.", s. 13; Vryonis, *a.g.e.*, s. 452-455.

¹³² R.M. Dawkins, *Modern Greek In Asia Minor*, Cambridge University Press, Cambridge 1916, s. 37.

¹³³ Sözü edilen yazıt Yalova Raif Dinçkök Kültür Merkezi'nde bulunan Arkeopark alanında sergilenmektedir.

¹³⁴ Semavi Eyice, "Anadolu'da Karamanlıca Kitabeler (Grek Harfleriyle Türkçe kitabeler II)", *Bellekten*, C. XLIV, S. 176, Ekim 1980, s. 683; Semavi Eyice, "Anadolu'da Karamanlıca Kitabeler (Grek Harfleriyle Türkçe Kitabeler)", *Bellekten*, C. XXXIX, S. 153, Ocak 1975, s. 25-56. İznik'teki kitabe için bkz. Anastasios Iordanoglou, "A Karamanlıdic Funerary Inscription (1841) In Nicea (İznik) Museum", *Balkan Studies*, Cilt: 19, Selanik 1978, s. 185-191.

Sonuç

Moğolların düzenledikleri Batı Seferi esnasında 1237 yılında onların önlerinden kaçarak Balkanlara gelen 10.000 Kuman-Kıpçak, 1241 yılında dönemin İznik İmparatoru olan İoannes Vatatzes tarafından Anadolu'nun çeşitli bölgelerine yerleştirilmiştir. Anadolu'nun çeşitli bölgelerine yerleştirilen Kuman-Kıpçakların bir kısmının İstanbul Latin İmparatorluğu sınırına küçük arazi sahibi askerler olarak yerleştirilmiş oldukları araştırmacılar tarafından gözden geçirilmiştir. Bu konuda yapılmış olan tüm araştırmalarda onların ağırlıklı Frigya, Menderes ve İzmir civarına yerleştirilmiş oldukları ve ayrıca sözü edilen bölgelerde akritai olarak sınır güvenliğini sağladıkları ifade edilmiştir. Çağdaş kaynaklara da bakıldığında verilen bilgilerin bu konu ile ilgilenen araştırmacıları yukarıda bahsedilen kanının dışına çıkartamadığı görülmektedir. Genel anlamıyla, Kuman-Kıpçakların bu dönemde iskân edilmeleri çoğunlukla Selçuklulara karşı bahsedilen bölgelerdeki İznik topraklarının sınır güvenliğini sağlamaları ile örtüştürülmüştür. Halbuki dönemin çağdaş yazarları İstanbul'un İznik İmparatorları için ne kadar önemli olduğunu hatta imparatorların tek amaçlarının İstanbul'u geri almak istemeleri olduğunun altını birden fazla kez çizmişlerdir. Buna rağmen, Bizans tarihçiler ve devlet adamları bizzat Kuman-Kıpçakların ülkeye gelmeleri ile sayısal olarak ilgilenmişlerdir. Yani, onlar nüfus sayısı olarak en çok hangi bölgeye iskân edilmişlerse dikkatlerini oraya yönelterek eserlerinde bunlara yer vermişlerdir. Biz, araştırmamızın başında yukarıda bahsetmiş olunan genel kanının yanlış bir vaziyet arz ettiğini tarihi konjektüre bağlı kalarak dikkatimizi çeken yer isimlerinden ve yapmış olduğumuz saha araştırmaları ile ortaya koymaya çalıştık.

Bu doğrultuda tarihsel olaylara da bakıldığında da Kuman-Kıpçakların makalemizin konusu olan bölgeye neden yerleştirildikleri açık bir şekilde görülmektedir. Tarihsel bağlamda 1240 yılında Latinlere karşı en önemli galibiyeti alarak İzmit'i ele geçiren Vatatzes'in bölgeyi yeni savunma şartlarına göre düzenlemesinden bir sene sonra Latinler ile sınır olan bu bölgeye Kuman-Kıpçakların yerleştirilmesi tesadüf olamaz. Makalemizin konusu olan bölgeye bakıldığında onların akrit olmalarından daha çok sınırlarda bulunan garnizonlara ya da themalara küçük arazi sahibi olarak yerleştirildikleri görülmektedir. Tarihsel bağlamda konuyu sonuca kavuşturduktan sonra bu konudaki en önemli noktalardan birisi olarak karşımıza Bizans'ın özellikle Komnenoslar döneminde tekrar yapılandırılan savunma sistemi ile beraber iskân düzenlemesi karşımıza çıkmaktadır. Eski Bizans savunma sisteminin savunucusu olarak karşımıza çıkan İznik İmparatorluğu'nun Latinler ile olan sınırlarını önemsedikleri de bilinen bir gerçektir. Bu bağlamda imparatorluk toprakları düşmanın hareketlerini imparatorluk topraklarının neredeyse tüm bölgelerine serpiştirilmiş olan kale ve işaret kuleleri ile gözlemlendiği de bilinmektedir. Makalemizin konusu olan iki bölgeyi içine alan Pylai ve Elmalık kalelerinin yanında İstihkam Tepe ile Osmanlıların son dönemlerine kadar faal bir şekilde kullanılan Tatar yolunun bir kısmını içeren bölgenin

Latin İmparatorluğu ile İznik İmparatorluğu arasındaki tampon bölge olmasından ötürü bölge İznik İmparatorluğu'nun hayatta kalması açısından çok önemliydi. Buna göre, İznik şehrine bağlanan bu yol İznik İmparatorları için hafif süvariler tarafından korunması gereken en önemli stratejik noktalardan birisiydi. Onların bölgede hafif süvari olmak suretiyle İznik İmparatorluğu'na hizmet ettikleri İzmit ile bölgenin mesafesine bakıldığında da anlaşılmaktadır.

Tabiri caizse İznik'in kalbine giden yol Pylai, Yortan ve Elmalık üzerinden geçmekteydi ve bu nedenden ötürü de bölge hem Latinler hem de İznikliler için hayati önem arz etmekteydi. Bizans iskân politikasına bakıldığında ise ahali tarafından terk edilerek ıssızlaştırılan topraklara ülke dışından gelen göçmenlerin yerleştirilme durumu eskiden beri Bizans topraklarında görülen bir uygulamaydı. Bizanslı yöneticiler aynı zamanda bu politika ile temeli tarıma dayanan devletlerinin ihtiyaçlarını da karşılıyorlardı. Eski isimleri Yortan ve Saruhanlı olan Kazımiye ve Elmalık bölgelerine bakıldığında bu iki yerleşim yerinin tarım için hatta hayvancılık için dahi çok uygun olduğu görülmektedir. Günümüzde dahi sözü edilen bu iki yerleşim yerinde yoğun bir şekilde tarım ve hayvancılık yapılmaktadır. Bu uygulama ile ayrıca Bizanslılar imparatorluğun herhangi bir toprağına yerleştirilen göçmenlerin kendilerine verilen topraklara sıkı sıkı bağlı olmalarını da sağlayarak, stratejik noktaların savunulmasını olanaklı kılmaktaydılar.

Tarafımızca XIII. yüzyılın ortasına tarihlenen ve bölgeye yerleştirilmiş olan Kuman-Kıpçakların liderlerinin gömülü olduğuna inandığımız ve bu gerçekliği ortaya koymaya çalıştığımız Höyüktepe'de Kuman-Kıpçakların bu bölgedeki varlıklarına işaret etmektedir. Genel anlamda yeni bir dini kabul eden Türklerin seçtikleri dini yüzeysel olarak yaşamış olmaları ve eski geleneklerini devam ettirmeleri de kanımızın doğruluğunu kanıtlar niteliktedir. Bunun yanında genel olarak Kuman-Kıpçakların yapmış oldukları kurganlara bakıldığında sözü edilen yapının onlardan kalmış olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında Kuman-Kıpçakların bölgedeki mevcudiyetlerini kanıtlayan bir delil de Elmalık Kalesi civarında bulunmuş olan Grek alfabeli yazıttır. Sözü edilen yazıtın sağ üst kısmında yer alan ve Grek alfabesiyle Türkçe yazılmış olan "*Tekeoğlu Hacı Yanni Yaptıran 1910*" şeklindeki cümle yukarı da bahsedildiği gibi İngiliz Arkeolog Dawkins'in verdiği bilgiler ile örtüşmektedir. Onların, Osmanlıların bölgeye gelmeleri ile beraber akrabalarına yardım ederek, Bitinya'nın Osmanlıların ellerine geçmelerinde önemli bir rol oynadıkları da yadsınamaz bir gerçektir. Bu devirde özellikle de Bitinya ismiyle adlandırılan bölgede Osmanlı kuruluş kaynakları ışığında Martolos Teşkilatı içerisinde yer aldıkları da konumuz içerisinde yer alan çıkarımlardan birisidir. Dini konulara hoşgörü ile yaklaşan Osmanlılar içerisinde sözü edilen bu Hristiyan Türklerin adetlerini ve kültürlerini koruyarak 1923 yılına kadar kendi yerleşim yerlerinde yaşadıkları da bilinmektedir. 1241 tarihinde İznik İmparatorluğu'nun çeşitli bölgelerine yerleştirilmiş olan Kuman-Kıpçakların makalemizin konusu olan bölgeye yerleştirildikleri ve bölgedeki mevcudiyetleri tüm bu bilgiler ışığında ve yapmış olduğumuz saha araştırmalarıyla da ortaya koyulmuştur.

Kaynaklar

438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri II, (937/ 1530) Bolu, Kastamonu, Kengiri ve Kocallı Livâları, Yay. Haz. Ahmet Özkılınç - Ali Coşkun - Mustafa Karazeybek - Abdullah Sivridağ - Murat Yüzbaşıoğlu, Ankara 1994.

AĞCA, Ferruh: "Hıristiyan Karamanlı Türkleri ve Karamanlı Ağzı Üzerine", *Türkbi- lig*, Sayı: 11, Ankara 2006.

AKROPOLITES, George: *The History*, trans. Ruth Macrides, Oxford University Press, New York 2009.

ANGELOV, Dimiter: *The Byzantine Hellene The Life of Emperor Theodore Laskaris and Byzantium in the Thirteenth Century*, Cambridge University Press, Cambridge 2019.

ANGOLD, Michael: *A Byzantine Government in Exile Government and Society Under the Laskarids of Nicea (1204-1261)*, Oxford University Press, London 1975.

ANZERLİOĞLU, Yonca: *Karamanlı Ortodoks Türkler*, Phoneix Yayınevi, 2. Baskı, Ankara 2009.

ARISTOV, N.: *O Zemli Polovetskoy (İstoriko-Geografiçeskiy Oçerk)*, V.İ. Davidenko, Kiev 1877.

ASUTAY, Neslihan: *Yalova "Karakilise"*, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1985.

AVRAMEA, Anna: "Land and Sea Communacations Fourth-Fifteenth Centuries", *The Economic History of Byzantium From the Seventhy Through the Fifteenth Century*, Vol: 1, ed. In chief Angeliki E. Laiou, Dumbarton Oaks, Washington D.C., 2000.

AYDIN, Mithat: "Anadolu'da Hıristiyan Türkler (Başlangıçtan Cumhuriyete)", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 11, Isparta 2004.

AYÖNÜ, Yusuf: "İznik İmparatorluğu Ordusu", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: XXV, Sayı: 1, Temmuz 2010.

_____ : "IV. Haçlı Seferi'nin Ardından Batı Anadolu'da Mücadele Eden İki Rakip: İstanbul Latin Krallığı ve İznik İmparatorluğu", *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1, Temmuz 2015.

BARTUSIS, Mark C.: "On The Problem of Smallholding Soldiers in Late Byzantium", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol: 44, Dumbarton Oaks 1990.

_____ : *The Late Byzantine Army Arms and Society 1204-1453*, University of Pennsylvania Press, Philedelphia 1992.

_____ : *Land and Privilege in Byzantium The Institution of Pronoia*, Cambridge University Press, Cambridge 2012.

BASKICI, M. Murat: *Bizans Döneminde Anadolu İktisadi ve Sosyal Yapı (900-1261)*, 2. Baskı, Phoneix Yayınevi, Ankara 2009.

BAYKURT, Cami: *Osmanlı Ülkesinde Hristiyan Türkler*, Karma Kitapları, İstanbul 2017.

BELDICEANU-STEINHERR, Irene: "Bitinya'da Gayrimüslim Nüfus (14. Yüzyılın İkinci Yarısı - 15. Yüzyılın İlk Yarısı)", *Osmanlı Beyliği 1300-1389*, Ed. Elizabeth A. Zachariadou, Çev. Gül Çağalı Güven - İsmail Yergun - Tülin Altınova, 2. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997.

BELKE, Klaus: "Transport and Communication", *The Archaeology of Byzantine Anatolia From the End of Late Antiquity until the Coming the Turks*, Ed. Philipp Niewöhner, Oxford University Press, Oxford 2017.

BONDOUX, Rene: "Les Villes", *La Bithynie au Moyen Age*, ed. B. Geyer - J. Lefort, Paris 2003.

BOSWELL, A. Bruce: "The Kipchak Turks", *The Slavonic Review*, Vol. 6, No. 12, Jun 1957.

BOURAS, Charalambos: "Aspects of the Byzantine City, Eighth-Fifteenth Centu- ries", *The Economic History of Byzantium From the Seventhy Through the Fifteenth Cen- tury*, Vol. 1, Ed. Angeliki E. Laiou, Dumbarton Oaks, Washington D.C. 2000.

BRAND, Charles M.: "Episkepsis", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, ed. Aleksander Kazhdan, Vol. I, Oxford University Press, New York-Oxford 1991.

BÜYÜKAKSOY, Ahmet: "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Yalova", *Geçmişten Günümüze Yalova*, ed. Ahmet Taşağıl, Çevik Maatbacılık, İstanbul 2019.

CANSIZOF, Üstünyân: "Balkan Şibh-i Ceziresinde Türkler", çev. Umut Üren, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 28, Sayı: 1, İzmir 2013.

CHARANIS, Peter: "Cultural Diversity and the Breakdown of Byzantine Power in Asia Minor", *Dumbarton Oaks Papers*, Cilt: 1, Washington D.C. 1975.

CHONIATES, Niketas: *O City of Byzantium Annals Of Niketas Choniates*, çev. Harry J. Magoulias, Wayne State University Press, Detroit 1984.

CİHAN, Cihad: "Afyonkarahisar'da Kıpçak/Kuman Yerleşimlerine Dair Bazı Tespitler", VIII. Uluslararası Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildiri Kitabı, ed. İhsan Akar, Afyonkarahisar 5-7 Nisan 2018.

CODEX CUMANICUS, Çeviren ve Yay. Haz. Mustafa Argunşah - Galip Güner - Kesit Yayıncılık, İstanbul 2015.

ÇOBAN, Erdal: *Ortaçağ'da Kumanlar ve Macarlar*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2014.

ÇORUHLU, Yaşar: *Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar-Orta ve İç Asya'nın Erken Devir Türk Mezar Mimarisi Üzerine Bir Deneme*, Ötüken, 2. Basım, İstanbul 2019.

DAWKINS, R.M.: *Modern Greek In Asia Minor*, Cambridge University Press, Cambridge 1916.

DİVİTÇİOĞLU, Sencer: *Orta-Asya Türk Tarihi Üzerine Altı Çalışma*, İmge Kitabevi, Ankara 2006.

ERÖZ, Mehmet, *Hıristiyanlaşan Türkler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1983.

_____ : "Sosyolojik Yönden Türk Yer Adları", *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri*, Başkanlık Basımevi, Ankara 1984.

ESKİKURT, Adnan: "7. ve 12. Yüzyıllar Arasında Anadolu'yu Kateden Bazı Askeri Seferler ve Güzegâhları", *Tarih Ökulu Dergisi (TOD)*, Yıl: 7, Sayı: XX, Aralık, İzmir 2014.

EYİCE, Semavi: "Anadolu'da Karamanlıca Kitabeler (Grek Harfleriyle Türkçe Kitabeler)", *Belleten*, C. XXXIX, S. 153, Ocak 1975.

_____ : "Anadolu'da Karamanlıca Kitabeler (Grek Harfleriyle Türkçe Kitabeler II)", *Belleten*, C. XLIV, S. 176, Ekim 1980.

FIRATLI, Nezh: "Yalova'da Yeni Araştırmalar", *T.O.K. Belleteni*, Sayı: 137, İstanbul 1953.

FOSS, Clive: *Nicea A Byzantine Capital and Its Praises*, Hellenic College Press, Brookline, Massachusetts 1996.

_____ : *Survey Of Medieval Castles Of Anatolia II Nicomedia*, The British Institute Of Archaeology, Ankara 1996.

_____ : "Optimatoi", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, ed. Alexander P. Kazhdan, Vol. III, Oxford University Press, New York-Oxford 1991.

_____ : "Pylai", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, ed. Alexander P. Kazhdan, Vol. III, Oxford University Press, New York-Oxford 1991.

_____ : "Beacon", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, ed. Aleksander P. Kazhdan, Vol. I, Oxford University Press, Oxford-New York 1991.

GARDNER, Alice: *The Laskarids Of Nicea The Story Of An Empire In Exile*, Methuen & Co. Ltd., London 1912.

GOLDEN, Peter: "Cumanica IV: The Cuman-Qipcaq Clans and Tribes", *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, Cilt: 9, Wiesbaden 1995-1997.

GÖKBEL, Ahmet: *Kıpçak Türkleri (Siyasi ve Dini Tarihi)*, Ötüken, İstanbul 2000.

GÜNEŞ, Ahmet: "Gelir Kaynaklarına Göre 16. Yüzyılda Yalakabad Kazası Vakıfları", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II Bildirileri*, Kocaeli 2016.

HALDON, John: "Military Service, Military Lands and the Status of Soldiers: Current Problems and Interpretations", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 47, Washington D.C. 1993.

HARVEY, Alan: *Economic Expansion In The Byzantine Empire 900-1200*, Cambridge University Press, Cambridge 1989.

HEATH, Ian - MCBRIDE, Angus: *Byzantine Armies 1118-1461 AD*, Men-At Arms Series, Osprey, London 1995.

HORVARTH, Andras Paloczi: *Pechenegs, Cumans, Iasians Steppe Peoples in Medieval Hungary*, trans. Timothy Wilkinson, Kner Priting House, Gyomaendröd 1989.

ORDANOĞLU, Anastasios: "A Karamanlidic Funerary Inscription (1841) In Nicea (İznik) Museum", *Balkan Studies*, Cilt: 19, Selanik 1978.

IVANOV, V.A. - KRIGER, V.A.: *Kurganı Kıpçakskogo Vremeni Na Yujnom Urale (XII. - XIV. Vv.)*, İzdatelstvo Nauka, Moskova 1988.

İNALCIK, Halil: "Osman Gazi'nin İznik Kuşatması ve Bafeus Muharebesi", *Osmanlı Beyliği 1300-1389*, Ed. Elizabeth A. Zachariadou, Çev. Gül Çağalı Güven - İsmail Yergun - Tülin Altınova, Yay. Haz. Hamdi Can Tuncer, 2. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997.

_____ : "İznik İçin Osman Gazi ve Bizans Mücadelesi", *Tarih Boyunca İznik*, Ed. Işıl Akbaygil - Halil İnalçık - Oktay Arslanapa, İstanbul 2004.

JOINVILLE, Jean De: *Bir Haçlının Hatıraları*, çev. Cüneyt Kanat, Vadi Yayınları, Ankara 2002.

KAÇAR, Turhan: "Roma'dan Bizans'a Yalova ve Çevresi", *Geçmişten Günümüze Yalova*, Ed. Prof. Dr. Ahmet Taşağıl, Çevik Matbaacılık, İstanbul 2019.

KAPLANOĞLU, Raif: "Osmanlı Kuruluşunda Bizans Köylerinin Kültürel Etkileri", *Osman Gazi ve Bursa Sempozyumu "Payitaht Bursa'nın Kültürel ve Ekonomik İlişkileri" Bildiri Kitabı (04-05 Nisan 2005)*, Ed. Yrd. Doç. Dr. Cafer Çiftçi, Osmangazi Belediyesi, Bursa 2005.

KAZHDAN, Aleksander: "Konostoulos", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, ed. Aleksander Kazhdan, Vol: II, Oxford University Press, New York-Oxford 1991.

_____ : "Stratiotes", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Ed. Aleksander Kazhdan, Vol: III, Oxford University Press, New York-Oxford 1991.

_____ : "Pronoia: The History of a Scholarly Discussion", *Mediterranean Historical Review*, Vol: 10, Issue: 1-2, Routledge, London 2013.

KEÇİŞ, Murat: "XIII. - XIV. Yüzyıl Bizans ve İslam Kaynaklarına Göre Kuzeybatı Anadolu Yol Ağları", *Belleten*, C. LXXVII, S. 280, Ankara 2013.

KILDIROĞLU, Mehmet: "Kıpçakların Çortan/Çortan/Curtan/Cordan/Yortan/Yordan Boyu Hakkında", *ARÜ İBEF Belgü*, Yıl: 1, Sayı: 2, Ardahan 2015.

KINNAMOS, John: *Deeds of John and Manuel Comnenus*, Çev. Charles M. Brand, Columbia University Press, New York 1976.

KODER, Johannes: "Historical Geography", *The Archaeology of Byzantine Anatolia From the End of Late Antiquity Until The Coming The Turks*, Ed. Philipp Niewöhner, Oxford University Press, Oxford 2017.

KOROBENIKOV, Dimitri: *Byzantium and the Turks in the Thirteenth Century*, Oxford University Press, Oxford 2014.

KÖPRÜLÜ, Fuad: *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.

KUDRYAŞOV, K.V.: *Polovetskaya Step*, Ogiz Gosudarstvennoe İzdatelstvo Geografiçeskoy Literaturiy, Moskova 1948.

KUMKOV, Bolat: "XII. ve XII. Asrın Başında Deşt-i Kıpçak'taki Kıpçak Boy Birliklerinin Etnonimleri Hakkında", Çev. Mehmet Kıldıroğlu - Çingiz Samuddinov, *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, Bişkek 2001.

LAIU, Angeliki E.: *Constantinople and the Latins The Foreign Policy of Andronicus II. 1282-1328*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1972.

LEFORT, Jacques: "13. Yüzyılda Bitinya", *Osmanlı Beyliği 1300-1389*, ed. Elizabeth A. Zachariadou, çev. Gül Çağalı Güven - İsmail Yergun - Tülin Altınova, Yay. Haz. Hamdi Can Tuncer, 2. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997.

_____ : "The Rural Economy, Seventh-Twelfth Centuries", *The Economic History of Byzantium From the Seventh Through The Fifteenth Century*, Vol. 1, Ed. Angeliki E. Laiou - Dumbarton Oaks, Washington D.C. 2000.

MAGDALINO, Paul: *The Empire of Manuel I. Komnenos 1143-1180*, Cambridge University Press, Cambridge 1993.

Magistri Rogerii Epistola in Miserable Carmen Súper Destructione Regni Hungaric Per Tartaros Facta, Master Roger's Epistle To The Sorrowful Lament Upon The Destruction Of The Kingdom Of Hungary By The Tatars, çeviren ve notlandıran Janos M. Bak - Martyn Rady, Central European University Press, Budapest-New York 2010.

MAKSIMOVIC, Ljubomir: *The Byzantine Provincial Administration Under the Palaeologi*, Adolf M. Hakkert Publisher, Amsterdam 1988.

MANGO, Cyril: "The Empress Helena, Helenopolis, Pylae", *Travaux et Memoires*, Sayı: 12, De Boccond-Paris 1994.

MANSEL, Arif Müfid: *Yalova Klavuzu*, Devlet Basımevi, İstanbul 1936.

MCLAUGHLIN, Brian Steven: *An Annotated Translation of John Kantakouzenos's Histories Book II. Chapters 1-30*, Universtiy of London, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Londra 2017.

MORAVCSIK, Gyula: *Byzantinoturcica I-II*, E.J. Brill, Leiden 1983.

NAKRACAS, Georgios: *Anadolu ve Rum Göçmenlerinin Kökeni*, Çev. İbrahim Onsunoglu, Belge Yayınları, İstanbul 2003.

NICOL, Donald: *Bizans'ın Son Yüzyılları 1261-1453*, Çev. Bilge Umar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.

NİHAL, H. - NACİ, Ahmet: "Anadolu'da Türklere Aid Yer İsimleri", Çev. Muhammet Kemaloglu, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 38, İstanbul 2013.

Osmanlı Arşivleri'nde Yalova Seçilmiş Belgelerde Kentsel Olaylar, Haz. Murat Çevik, Halil İnalçık Araştırmaları Entitüsü, Kurtiş Matbaası Basımevi, İstanbul 2010.

OSTROGORSKIJ, Georges - GREGOIRE, H.: "La Pronoia", *Byzantion*, Vol: 22, Peers Publishers 1952.

OSTROGORSKY, Georg: *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret İşıltan, 9. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2017.

OTROŞTENKO, V.V. - RASSAMAKIN, Yu. Ya.: "Polovetskiy Kompleks Çingulskogo Kurganu", *Arheologiya*, S. 53, Naukova Dumka, Kiev 1986.

ÖGEL, Bahaeddin: *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, 5. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003.

_____ : *Türk Mitolojisi*, II. Cilt, 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010.

ÖZEL, Haşim: *Kıpçak Uruk Boyları Üzerine Bir İnceleme*, T.C. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2017.

ÖZTÜRK, Meriç T.: *The Provincial Aristocracy In Byzantine Asia Minor (1081-1261)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013.

PACYHMERES, Georges: *Relations Historiques*, Livres I-III., ed. A. Failler, Çev. V. Laurent, Societe D'edition "Les Belles Letters", Paris 1984.

PLETNEVA, S.A.: *Polovetskie Kamennue İzvayaniya*, Akademiya Nauk SSSR Ordena Trudovogo Krasnogo Znamenı Institut Arheologii Arheologiya SSSR, İzdatelstvo Nauka, Moskova 1974.

_____ : *Koçevniki Ujnorusskih Stepey V Epohu Srednevekova IV. - XIII. Veka*, İzdatelstvo Voronejskogo Gosudarstvennogo Universiteta, Voronej 2003.

_____ : *Polovtsi*, İzdatelstvo Lomonosov, Moskova 2010.

PORPHYROGENNETOS, Constantine: *The Book of Ceremonies*, Çev. Ann Moffatt, Mexeme Tall, Brill, Leiden-Boston 2012.

Povest Vremenniyh Let, Çast Pervaya, Tekst, Perevod, Podgotovka Tekstka D.S. Lihaçeva, Perevod D.S. Lihaçeva, B.A. Romanova, Pod Redaktsiey Çlena-Korrespondenta

an SSSR V.P. Adrianovoy-Peretts, İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskova-Leningrad 1950.

RASONYI, Laszlo: "Tuna Havzasında Kumanlar", *Belleter*, C. III, S. 11/12, Ankara 1939.

RUBRUK, Wilhelm Von: *Moğolların Büyük Hanı'na Seyahat 13. Yüzyılda İstanbul'dan Karakurum'a Yolculuk*, Tercüme ve notlandırılan: Ergin Ayan, Kronik, İstanbul 2019.

SEÇKİN, Selçuk: "Yalova'daki Eski Yerleşimler ve Tarihi Eserler", *Geçmişten Günümüze Yalova*, Ed. Ahmet Taşağıl, Çevik Matbaacılık, İstanbul 2019.

SEVENCAN, Muhsin: *Kocaeli Sancağı Yalakâbad (Yalova) Kazası 1840 Müslim Nüfus Defterleri*, Mega Ofset Matbaa, Yalova 2016.

SHUKUROV, Rustam: *The Byzantine Turks 1204-1261*, Brill, Leiden-Boston 2016.

ŞAHİN, Sencer: *Bithynische Studien / Bitinya İncelemeleri (Almanca/Türkçe)*, Inschriften Griechischer Städte aus Kleinasien serisi, Band 7., Rudlof Habelt Verlag, Bonn 1978.

ŞÇEPINSKIY, A. - ÇEREPANOVA, E.: *Stepnie Kurganı*, İzdatelstvo Tavriya, Simferopol 1972.

ŞVETSOV, M.L.: "Polovetskie Svyatilišta", *Akademiya Nauk SSSR Sovetskaya Arheologiya*, No. 1, İzdatelstvo Nauka, Moskova 1979.

TELLİOĞLU, İbrahim: "Doğu Karadeniz Kıpçakları", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 48, Ankara 2015.

The Chronicle Of John Malalas, Çev. Elizabeth Jeffers - Michael Jeffers - Roger Scott - Brian Croke - Jenny Ferber - Simon Franklin - Alan James - Douglas Kelly - Ann Moffatt - Ann Nixon, Central Publishing Australian National University, Melbourne 1986.

TOGAN, Zeki Velidi: *Tarihte Usul*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019.

TOLOÇKO, P.P.: *Koçeviye Narodiy Stepey i Kievskaya Rus*, Abris, Kiev 1999.

TUNAY, Mehmet İ.: *Türkiye'de Bizans Mimarisinde Taş ve Tuğla Duvar Tekniğine Göre Tarihlendirme*, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1984.

TURAN, Osman: *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken, 18. Basım, İstanbul 2014.

UZELAC, Aleksander: "Konstantinopolis Latin İmparatorluğu'ndaki Kumanlar", Çev. Ebru Emine Oğuz, *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi (OTAD)*, Cilt: III, Sayı: 1, Haziran 2019.

VASARY, Istvan: *Kumanlar ve Tatarlar Osmanlı Öncesi Balkanlar'da Doğulu Askerler (1185-1365)*, 2. Baskı, Çev. Ali Cevat Akkoyunlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015.

VASILIEV, A.A.: *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Arif Müfid Mansel, Cilt: I, Maarif Matbaası, Ankara 1943.

VRYONIS, Speros: *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh Through The Fifteenth Century*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London 1971.

WITTEK, Paul: *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Çev. Güzin Yalter, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1971.

WOLF, Robert Lee: "The Latin Empire Of Constantinople 1204-1261", *A History Of The Crusaders, Volume II Later Crusades (1189-1311)*, General ed. Kenneth M. Setton, Ed. By. Robert Lee Wolf and Harry W. Hazard, The University Of Wisconsin Press, Madison, Milwaukee and London 1969.

Yalova İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (YİKTM), *Yalova Kültür Envanteri*, Uğur Ofset Matbaacılık, Yalova 2010.

YILDIZ, Bahaeddin: "Türkiye'de Yer Adı Verme Usulleri", *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri*, Başkanlık Basımevi, Ankara 1984.

ZENGİN, Kaya: *Yalova*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1987.

Ekler

Ek-1: Höyüktepe (Pilavtepe) Kurganı (Foto: Cihan Yalvar)

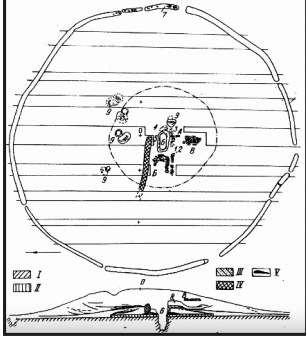
Ek-2: Höyüktepe (Pilavtepe) Kurganı
(Foto: Cihan Yalvar)

Ek-3: Elmalık Kalesi'nden günümüze kalan surlardan bir parça (Foto: Cihan Yalvar)

Ek-4: Krasilnikov'dan Kuman-Kıpçak Kurganı Canlandırması
(K.i. Krasilnikov, *Drevnee Kamnereznoe Iskusstvo Lugastini*, Şylah, Lugansk, 1999, s. 41)

Ek-5: Zaporozhye Oblastı, Tokmak Rayonu'nda bulunan Çingulskogo Kurganı'nın Planı
Kaynak: V.V. Otroştenko - Yu.Ya. Rassamakın: "Polovetskiy Kompleks Çingulskogo Kurganu", *Arheologiya*, s. 53, Naukova Dumka, Kiev 1986, s. 16.

Ek-6: Yalova/Raif Dinçkök Kültür Merkezi'nde yer alan Arkeopark'ta sergilenen yazıtın sol üst kısmında yer alan Grek alfabesi ile Türkçe yazılmış cümle (Burada Yaftıran Tekeoğlu Hacı Yanni 1910 yazmaktadır). (Foto: Cihan Yalvar)

Ek-7: Günümüzde Çiftlikköy Başkent-1 Sahil Sitesi yanında yürüyüş yolunda Pylai kentinden kalan sur kalıntıları (Foto: Cihan Yalvar)

Ek-8: Günümüzde Baskent-1 Sitesi içerisinde yer alan Karakilise (Foto: Cihan Yalvar)

Ek-9: Çiftlikköy'de Mobil ismiyle tabir edilen bölgenin girişinin sahil kısmında Pylai limanına ait bazı kalıntıları (Foto: Cihan Yalvar)

Makale Türü: Araştırma

Geliş Tarihi: 01.10.2020

Kabul Tarihi: 11.11.2020

XVIII. - XIX. YÜZYILLAR OSMANLI-RUS MÜNASEBETLERİNE DAİR ÖNEMLİ BİR KAYNAK: 83/1 NUMARALI VE 1113-1309/1701-1891 TARİHLİ RUSYA AHİDNAME DEFTERİ

Arş. Gör. Dr. Hikmet ÇİÇEK*

Öz

Diplomasi, uluslararası ilişkilerin barışçı yol/araçlarla yürütülmesi sanatı ve devletlerarasındaki ilişkilerin görüşmeler yoluyla yürütülmesi olarak ifade edilmektedir. Bu bağlamda diplomasinin tarihini gerilere götürmek mümkündür. Tarihsel bağlamda Osmanlı Devleti diğer devletler gibi kendine has bir diplomasi anlayışına sahipti. Osmanlı Devleti'nin dış politikasını anlamak için diplomasi tarihini incelemek ve bu kaynakları tespit etmek çok önemlidir. Osmanlı Devleti'nin diplomasi tarihi kaynakları temelde arşiv ve kütüphane kaynakları olarak ikiye ayrılmaktadır. Arşiv kaynakları ahidname/name-i hümayunlar ve sınır tahdit raporlarıdır. Kütüphane kaynakları ise sefaretnamelerdir. Osmanlı diplomasi tarihini için bugün T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde Bab-ı Âsaftı fonunda Düvel-i Ecnebiyye Defterleri adı altında birçok defter serisi mevcuttur. Bu fondaki defterlerin bir kısmı Rusya'ya ait kayıtları içermektedir. Çalışmaya konu olan defter, mezkûr fonda 83/1 numarayla, Rusiyye'nin Ahidnâmesi adıyla kayıtlıdır. İncelenen bu defter çeşitli özellikleri ile ön plana çıkması nedeniyle tercih edilmiştir. Öncelikle Osmanlı Devleti ile Çarlık Rusyası arasındaki XVIII. ve XIX. yüzyılda imzalanan birçok ahidnameyi ihtiva etmekte ve bu anlamda tek defter olma özelliği göstermektedir. Ayrıca her ne kadar kapağında ahidname olarak belirtildiyse de Çarlık Rusyası'na ait ilk kayıt olması sebebiyle sadece ahidname kayıtlarını değil aynı zamanda şikâyetleri, yol izin hükümlerini, içki alımı için verilen izinleri de içermektedir. Yukarıda açıklanan özellikleri dolayısıyla çalışmanın Osmanlı-Rus ilişkileri açısından önemine değinilecektir.

* Dicle Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, hikmetcicek44@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0098-4594. Bu makalenin gerek oluşum sürecindeki görüş, önerileri ve gerekse metin üzerindeki düzenlemeleri ile son haline gelmesinde büyük katkılar sağlayan Bitlis Eren Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesi Doç. Dr. Zülfiye Koçak'a teşekkürü borç bilirim.

Anahtar kelimeler: Diploması, Ahidname, Osmanlı İmparatorluğu, Çarlık Rusyası, Rusya Ahidname Defteri.

**An Important Source Of The Ottoman-Russian Relations In Between
18th And 19th Centuries:
The Russian Ahidname Registers Numbered 83/1 And Dated
1113-1309/1701-1891**

Abstract

Diplomacy is defined as the art of conducting international relations through peaceful means and conducting inter-state relations through negotiations. In this context, it is possible to take the background of diplomacy back to the history. In historical context, the Ottoman state had its own sense of diplomacy like other states. In order to understand the foreign policy of the Ottoman Empire, it is crucial to study the history of diplomacy and to determine certain sources. The diplomatic history sources of the Ottoman Empire are basically grouped as archive and library resources. Archival sources are ahidname/name-i Humayun and boundary determination reports. Library resources are sefaretnames. Concerning the history of the Ottoman diplomacy today, there are numerous series of registers under the name of Düvel-i Ecnabiyye Registers (lit. Registers of Foreign States) in the Bab-ı Asaflı fund of the Presidential Directorate of State Archives, Ottoman Archives. Some of the registers in this fund contain records belonging to Russia. The register, which is the subject of this study, is numbered 83/1 in the mentioned fund, under the name of the Ahidnâme of Rusiyye. This register was preferred owing to its various features. First, it includes many ahidnames between the Ottoman Empire and the Tsarist Russia signed in the 18th and 19th centuries, which is a unique feature particular to this register. Moreover, although named as an ahidnâme it was the only record about the Tsarist Russia including not only the ahidnâme details but also complaints, travel permission documents, and beverage purchase permissions. Owing to the abovementioned characteristics of the study, examples will be discussed concerning its significance in terms of Ottoman-Russian relations.

Keywords: Diplomacy, Ahidnâme, Ottoman Empire, Tsarist Russia, Russian Ahidnâme Register.

Giriş

Bir devletin diğer devlet/devletlere ya da daha geniş anlamıyla uluslararası bir bölgeye yönelik izledikleri siyasal tutum ve devletin resmî organları tarafından yürütülen süreç olarak tarif edilebilecek *dış politikanın*¹ (*foreign policy*) temelde dört aracı bulunmaktadır. Bunları; diplomasi, propaganda, ekonomik yöntemler ve savaş şeklinde sıralamak mümkündür.² Bu çalışmada devletlerarası ilişkilerin yürütülmesinin ana mekanizmalarından biri olan diplomasi kavramı üzerinde durulacaktır.

Diploması kelimesi, Yunanca “*çift, iki kat*” anlamındaki *diplos* sözcüğü ile muhtemelen “*iki*” ve “*yan, taraf*” sözcüklerinin birleşiminden oluşarak “*ikiye katlama/katlanmış*” anlamına gelen *diploma* sözcüğünden türetilmiştir. Ge-

¹ Ömer Kürkçüoğlu, “Dış Politika Nedir? Türkiye’deki Dünü Bugünü”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: XXXV, Sayı: 1, 1980, s. 311.

² *Diploması Tarihi*, C. I, Ed.: Barış Özdal - R. Kutay Karaca, Dora Basım-Yayın, Bursa 2018, s. 31.

nelde katlanmış kâğıdı ifade edecek şekilde kullanılan sözcük zamanla resmî bir iş için icazet, ehliyet veren belgeler tanımıyla bağlanmış ve sonradan da “diplomasi” sözcüğüyle karşılanmıştır.³ Diplomasi kelimesinin birçok tanımı olmakla birlikte⁴ genel olarak “uluslararası ilişkilerin barışçı yol ve araçlarla yürütülmesi sanatı ve devletler arasındaki ilişkilerin görüşmeler yoluyla yürütülmesi” anlamına gelmektedir.⁵ Yukarıdaki tanımıyla diplomasi bir politika değildir, politikayı uygulayan vasıttır. Bu iki unsur (politika ve diplomasi) birbirini tamamlamaktadır. Zira biri diğ erinin iş birliği olmadan harekete geçemez. Çünkü diplomasi dış politikadan bağımsız bir mevcudiyete sahip değildir, fakat her ikisi birlikte bir icra politikası oluşturur: Politika stratejiyi, diplomasi ise taktikleri saptamaktadır.⁶

Osmanlı Devleti’nin kuruluş yıllarından itibaren zamana ve ihtiyaçlara göre değişiklik gösteren ancak kendine özgü bir diplomasi anlayışı geliştirdiği ve uyguladığı bilinmektedir. Kuruluş yıllarında “ad hoc” olarak adlandırılan tek yanlı ve geçici diplomasiyi benimsemiştir.⁷ Osmanlı Devleti tarafından uzun süre benimsenen bu sürecin temelinde Avrupa devletlerini kendine eşit kabul etmemesi ve onlarla barış içerisinde bulunmaması yatmaktadır.⁸ Ancak değişen dünya düzeni, Osmanlı Devleti’nin zamanla yaşadığı yenilgilerle siyasi ve askerî zayıflığının farkına varması vb. gibi sebepler diplomasi anlayışında da değişikliğe gidilmesini sağladı. Bu anlamda Avrupa örnek alınarak yapılan değişiklikler sonucunda geçici diplomasiden sürekli diplomasiye geçilmesi kararlaştırıldı. Sürekli diplomasiye geçişte öncelikle Sultan III. Selim döneminde (1789-1807) Avrupa’da daimî elçilikler açıldı.⁹

Osmanlı diplomasi tarihi kaynaklarını genel itibarıyla arşiv belgeleri ve kitabi kaynaklar olarak tasnife tutmak mümkündür. Arşiv belgeleri; *ahidname/name-i hümayunlar* ile *sınır tahdit* raporlarından oluşur. Kitabi kaynaklar ise *sefaretnameler*dir. Ahidname-i hümayunlar, aşağıda ayrıntılı anlatılacağından burada tekrarlanmayacaktır. Name-i hümayunlar, padişah tarafından Müslüman ve yabancı devlet hükümdarlarına ve devlete bağlı Kırım hanları, Mekke şerifleri, Dağıstan ve Gürcistan hâkimleri, Erdel kralları ve Eflak-Buğdan voyvodaları gibi imtiyazlı idarecilere; Fas hâkimlerine ve Özbek hanlarına gönderilen mektuplardır.¹⁰ Sınır tahdit raporları ise herhangi bir antlaşma so-

³ Onur Kınlı, *Osmanlı’da Modernleşme ve Diplomasi*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2006, s. 58.

⁴ Diplomasi tanımları hakkında bkz. *Diplomasi Tarihi*, C. I, s. 43-44.

⁵ Hüner Tuncer, *Eski ve Yeni Diplomasi*, Ümit Yayıncılık, Ankara 2002, s. 11.

⁶ Temel İskit, *Diplomasi -Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulamaları-*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2018, s. 2.

⁷ Tuncer, *Eski ve Yeni Diplomasi*, s. 14. Adhoc diplomasi hakkında daha geniş bilgi için bkz. Bülent Arı, “Early Ottoman Diplomacy: Ad Hoc Period”, *Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional?*, Ed: A. Nuri Yurdusev, Palgrave & Macmillan, Londra 2004, pp. 36-65.

⁸ Ahmet Dönmez, “Osmanlı Devleti’nde Tek Taraflı Diplomasi Anlayışı ve Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Süreci”, *Osmanlı Diplomasi Tarihi -Kurumları ve Tatbiki-*, Ed. Mehmet Alaaddin Yalçınkaya - Uğur Kurtaran, Altınordu Yayınları, Ankara 2018, s. 146.

⁹ Ercümen Kuran, *Avrupa’da Osmanlı İkamet Elçilerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri 1793-1821*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988, s. 11-12.

¹⁰ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 146.

nucunda sınırların belirlenmesi amacıyla görevlendirilen sınır tahdit komisyonlarının kaleme aldıkları raporlardır.¹¹ Sefaretnameler ise, elçiler ve maiyetindekilerden birinin yolculuklarını, gözlemlerini ve faaliyetlerine dair kaleme aldıkları bilgi amaçlı yazılardır.¹²

1. Rusya Ahidname Defteri

Divanı Hümayun'un reisülküttaba bağlı olarak çalışan kalemlerinden biri olan âmedi kalemi, antlaşma/ahidname metinleri ve bunlara ait görüşmeleri içeren mazbataları, protokolleri, yabancı devletlerin elçilerine, konsoloslarına ve tüccarlarına ait yazıların hazırlanmasından sorumluydu. Bu kalemde tutulan defterlerin bir kısmı Ecnebi Defterleri (Düvel-i Ecnebiyye) olarak adlandırılmıştır.¹³ İncelemeye konu olan defter, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde A.İDVNSDVE.d kodunda 83/1 numara ile kayıtlıdır. Ebrusuz ciltli, 45x16 cm. boyutlarında olan defter 266 sayfadır.¹⁴ Sayfa ve hüküm numaralarının sonradan verildiği anlaşılan defterde 62 sayfa boştur.

Defterin süslü karton ve ebrusuz kapağı üzerinde, etrafı çiçeklerle çevrili bir çerçeve içerisinde "Rusiyye'nin 'Ahid-nâmesi" ibaresi ve altında başlangıç ve bitiş tarihleri "Fi Evâ'il-i Rebî'ü'l-evvel Sene 1113 ilâ evâ..." şeklinde belirtilmemiş; ancak daha sonradan "1113 ile 1249" şeklinde kalın ve koyu mürekkeple yazılmıştır (Bkz. Resim-1). Defter, Gurre-i Ra. 1113/6 Ağustos 1701 tarihli İstanbul antlaşması ile başlamakta ve 29 Muharrem Sene [1]309/4 Eylül 1891 tarihli sadaret değişikliği kaydı ile son bulmaktadır.¹⁵

Resim-1 Rusya Ahidname Defteri'nin Kapağı

1.1. Ahidnameler (Antlaşmalar)

Ahid-nâme, Arapça 'ahd ve Farsça nâme kelimelerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş birleşik bir isimdir. Arapça 'Ahid (عهد) kelimesi *güven, yemin, zimmet, vefa, ilerleme ve yönelme* anlamlarına gelmektedir.¹⁶ Farsça *nâme* (نامه) kelimesi ise *mektup, yazı, kitap, ferman* vs. anlamındadır.¹⁷ "Mua-

¹¹ Uğur Kurtaran, "Osmanlı Diploması Tarihinin Yazımında Kullanılan Başlıca Kaynaklar İle Bu Kaynakların İncelenmesindeki Metodolojik ve Diplomatik Yöntemler Üzerine Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Sayı: 38, 2015, s. 129-130.

¹² Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "Osmanlı Sefaretnameleri ve Diploması Tarihi Bakımından Önemli", *Osmanlı Diploması Tarihi -Kurumları ve Tatbiki*, Ed. Mehmet Alaaddin Yalçınkaya - Uğur Kurtaran, Altınordu Yayınları, Ankara 2018, s. 14.

¹³ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Haz. İskender Türe - Salim Kaynar, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2017, s. 42.

¹⁴ Defterin Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden alınan görüntülerinde toplam 237 sayfada olduğu görülmektedir. Ancak künye bilgilerinde farklı bir rakam verilmesi defterde yer alan boş sayfaların da eklenmesinden kaynaklanmaktadır. Bu haliyle arşiv bünyesinde boş sayfaların görüntülerinin çekilmediği anlaşılmaktadır.

¹⁵ *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dairesi, Bab-ı Asaflı Divan-ı Hümayun Sicilleri, Düvel-i Ecnebiyye Defterleri (A.İDVNSDVE.d.)*, 83/1, s. 4-9, 236.

¹⁶ Ebû'l-Fazl Cemâleddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, Cilt: 3, Dârü's-sadr, Beyrut 1968, s. 311-312.

¹⁷ Mehmet Kanar, *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*, Say Yayınları, İstanbul 2016, s. 1479.

hede” ve “Anlaşma Kâğıdı” olarak kısaca tarif edilen ‘Ahidnâme’¹⁸, terimsel anlamda “iki hükümet arasında sulh ve asayişe, siyasi, ticari vs. işlere dair imza ve teati olunan mukavelelerle devletçe muhtelif hususlar için tanzim olunan resmi evrak” olarak ifade edilmektedir.¹⁹ Ahidnameler, savaş sonrasında yapılan sulhlar ile yabancıların Osmanlı topraklarında ticaret yapabilmesi için verilen imtiyazlar olmak üzere ikiye ayrılırlar.²⁰ Yedi rükün ve dört şart üzere yazılan ahidnameler, Allah’ın, Hz. Peygamber ve Dört Halife’nin isimlerinin zikredilmesi, Allah’ın yardımı ve Hz. Peygamber’in şefaatinin istendiği davet formu ile başlamaktadır.²¹ Defterdeki ahidnamelerin çoğunda davet formülü mevcuttur.²² Ahidnamelerde davet formülünün ardından padişahın tuğrası yer almaktadır. Ancak defterde kayıtlar, orijinal metnin suretlerini (kopyalarını) içerdikleri için tuğraya yer verilmemiştir. Sadece tuğranın bulunduğu yeri belirten “Mahall-i Tevki” kaydı düşülmüştür (Bkz. Resim-2).

Resim-2 Tuğra Kaydı

Dönemin padişahının sahip olduğu yerleri, birkaç nesil öncesine kadar atalarını sayan ve “ben ki” şeklinde başlayan unvan ahidnamelerin girişini oluşturmaktadır. Rusya Ahidname Defteri’nde yer alan ahidname suretlerinin birçoğunda unvan rüknü mevcuttur.²³ Ahidnamelerde unvanın ardından, el-kab rüknü yer alır.²⁴ Elkab rüknünü takiben dua rüknüne yer verilmektedir.²⁵ Dibace kısmında ise ahidnamenin sebep ve şartları izah edildikten sonra²⁶ maddelere yer verilmektedir. Bu maddeler sulh ya da ticaret antlaşması olmalarına göre değişiklik göstermektedir.²⁷ Hatime bölümünde ise antlaşmaya sadık kalınacağına, karşı taraftan zarar gelmedikçe antlaşmanın bozulmayacağına ve tarafların bu konuda hassas davranmaları gerektiğine dikkat çekilmiştir.²⁸ Antlaşma tarihi ve mahall-i tahrir kısımları ile ahidname son bulmaktadır.²⁹ Defterdeki antlaşmalarda tarih kimi zaman onar günlük dilimler halinde,³⁰ kimi zaman tam tarih³¹ ve bazen de Arapça olarak verilmektedir.³²

¹⁸ Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, s. 163.

¹⁹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarihi Deyimler ve Terimler Sözlüğü*, Cilt: I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1983, s. 29.

²⁰ Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, s. 167.

²¹ M. Tayyib Gökbilgin, *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmî*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1992, s. 55.

²² Çarlık Rusyası ile imzalanan İstanbul Antlaşması’nın davet formülü için bkz. A. /DVNSDVE. d.83/1, s. 4.

²³ Çarlık Rusyası ile imzalanan Evâsıt-ı L. 1125/Ekim-Kasım 1713 tarihli Edirne Antlaşması’nın unvan rüknü için bkz. A. /DVNSDVE. d.83/1, s. 32.

²⁴ Rus çaricesi II. Katerina’nın elkabı için bkz. A. /DVNSDVE. d.83/1, s. 143.

²⁵ Sultan I. Abdülhamid döneminde Çarlık Rusyası ile imzalanan 1783 Ticaret Antlaşması’nda II. Katerine için dua rüknü müennes formda verilmiştir. Bkz. A. /DVNSDVE. d.83/1, s. 175.

²⁶ A. /DVNSDVE. d.83/1, s. 29.

²⁷ Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, s. 166.

²⁸ A. /DVNSDVE. d.83/1, s. 152.

²⁹ A. /DVNSDVE. d.83/1, s. 29. Defterde yer alan ahidname kayıtlarında her zaman mahall-i tahrir kısmı bulunmamaktadır. Bu durum defterdeki kayıtların suret (kopya) olmasından kaynaklanmış olmalıdır.

³⁰ A. /DVNSDVE. d.83/1, s. 152 (Fî Evâsıt-ı N. Sene [1]188/Kasım 1774).

³¹ A. /DVNSDVE. d.83/1, s. 190 (Fî 15 L. Sene [1]197/15 Ocak 1783).

³² A. /DVNSDVE. d.83/1, s. 86. (Tahrîren fi evâsıt-ı şehr-i Ramazânü’l-mübârek li-sene ısneteyn ve hamsîn ve mi’ete ve elf. Evâsıt-ı N. 1152/Aralık 1739).

Ahidnameler hakkında verilen bu bilgilerin ardından sırasıyla Rusya Ahidname Defteri'nde yer alan antlaşmalar ve diplomatik özelliklerine değinilecektir.

1.1.1. İstanbul (1700)

Osmanlı Devleti, Papanın teşvikiyle Osmanlı'nın Avrupa'dan atılması amacıyla kurulan Kutsal İttifak Devletleri'yle 16 yıl boyunca savaşmak zorunda kalmıştır.³³ Uzun süren mücadelenin ardından İngiltere ve Hollanda elçileri arabuluculuk görevi üstlenmiş, buna Avusturya ve Venedik olumlu bakarken, istediklerini alamayan Rusya ve Lehistan karşı çıkmıştır. Barış taraftarı olan Avusturya ve Venedik ile yapılan görüşmeler sonucunda “*mevcut durumun muhafaza edilmesi ('alâ-hâlihi)*” üzerinde varılan görüş birliği ile savaş sonlandırılarak barış görüşmelerine geçilmesine karar verilmişti. Böylece yalnız kaldıklarını fark eden Rusya ve Lehistan da barışa razı olmak zorunda kalmıştı.³⁴ 13 Kasım 1698'de otuz altı celse ve yetmiş iki gün süren görüşmelerin sonunda Avusturya ile yirmi,³⁵ Venedik ile on altı³⁶ ve Lehistan ile de on bir maddelik barış antlaşmaları imzalandı.³⁷ Rusya ile de üç yıllık bir mütareke yapılarak barış görüşmelerine İstanbul'da devam edilmesine karar verildi.³⁸ Rus çarı, İstanbul'da yapılacak müzakereler için elçisini ve birkaç asilzadeyi görevlendirdi. Ruslar; Gazi ve Şahin Kerman kalelerinin terki, esirlerin bırakılması, Osmanlı topraklarındaki Rus Ortodoks tebaa için dini serbestlik, Rus hacıların korunması ve Kerç'in verilmesini, Osmanlılar ise; işgal edilen bölgelerin boşaltılmasını talep etmekteydi. Osmanlılar tarafından kabul görmeyen bu taleplerden vazgeçmek zorunda kalan I. Petro, murahhaslarından acele etmelerini istedi. Bunun üzerine Rus heyeti tavrını değiştirerek daha makul önerilerde bulundu. Nihayet altı ay süren müzakerelerin ardından 13 Temmuz 1700 tarihinde³⁹ antlaşma sağlanmış oldu.⁴⁰

³³ Uğur Kurtaran, “Karlofça Antlaşması'nda Venedik, Lehistan ve Rusya'ya Verilen Ahidnamelerin Genel Özellikleri ve Diplomatik Açından Değerlendirilmesi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: XXXV, Sayı: 60, 2016, s. 109. II. Viyana Seferi hakkında ayrıca bkz. Meryem Kaçan Erdoğan, *II. Viyana Kuşatması*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2001.

³⁴ Osmanlı Köse, “Rusya'nın Karadeniz'le İlk Buluşması: İstanbul Antlaşması (13 Temmuz 1700)”, *Balikesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: XV, Sayı: 28, 2012, s. 203; Abdülkadir Özcan, “Karlofça-Karlofça Antlaşması”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt: XXIV, 2001, s. 504-505.

³⁵ Avusturya ile imzalanan Karlofça Antlaşması metnine arşivde tesadüf edilmemiştir. Antlaşmanın maddeleri hakkında bkz. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Cilt: I, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1953, s. 26-35. Karlofça Antlaşması değerlendirmesi hakkında bkz. Kurtaran, “Karlofça Antlaşması'nda Venedik, Lehistan ve Rusya'ya Verilen Ahidnameler”, s. 112-117; Uğur Kurtaran, *Osmanlı Avusturya Diplomatik İlişkileri (1526-1791)*, Ukd Yayınları, Kahramanmaraş 2009, s. 148-157.

³⁶ Yıldız (Y.), *Esas Evrakı (EE.)*, 31-29, vr. 1b-3b.

³⁷ *Bâb-ı Âsâft (A.İ.)*, *Name-i Hümayun Defterleri (DVNSNMH.d)*, 1, s. 2-5; Y.EE.31-29, vr. 4a-5b; A.İDVNSDVE.d.55/1, s. 22-26.

³⁸ Köse, “Rusya'nın Karadeniz'le İlk Buluşması”, s. 204.

³⁹ Defterin mahall-i tahrir kısmında verilen 1 Ra. 1113/6 Ağustos 1701 tarihi ahidnamenin deftere kayıt tarihi olmalıdır. Bkz. A.İDVNSDVE.d.83/1, s. 9.

⁴⁰ Köse, “Rusya'nın Karadeniz'le İlk Buluşması”, s. 204-206. İstanbul Antlaşması'nın diğer nüshaları için bkz. Y.EE.31-29, vr. 5b-6b; A.İDVNSNMH.d.1, s. 6-9; A.İDVNSNMH.d.5, s. 613-627.

İstanbul Ahidnamesi, “*davet*” rüknü ile başlamakta ve “*Mahall-i Tevki*” ile devam etmektedir. Bu kayıttan sonra “*Ben ki...*” şeklinde başlayan *unvan* kısmı gelmektedir. Elkab kısmında daha önce “*Moskof Prensi*” tabirinin bu ahidnamede “*Moskov vilâyetlerinin Çar’ı ve cümle Rus’uñ ve ana tâbi’ nice yerlerin fermân-fermâ ve hükümdârı...*” şeklinde kullanılması dikkat çekmektedir.⁴¹ Elkabın ardından dua formülü daha sonra da Rus ve Osmanlı heyetindeki şahıslardan ve yapılan toplantılardan bahsedilmiş ve “*...temessük târihinden mütevelliyeten otuz sene müddet ile ‘akd-i musâlaha...*” ifadesiyle antlaşmanın otuz yılına yapıldığı belirtilmiş, son olarak da imza tarihi Arapça olarak kaydedilmiştir.⁴² Antlaşmanın Moskova’ya ulaşmasından sonra Mihaylovic Goltzin büyükelçi olarak tayin edilerek İstanbul’a gönderildi. Asıl amacı antlaşmanın onuncu maddesinde belirtilen ticaret konusu görüşmekti. Büyükelçi, Osmanlı makamlarının tavrını görünce konuyu gündeme getirmeden geri dönmüştür. Eylül 1702 tarihinde resmi kabul töreni ile karşılanan ilk Rus elçisi Peter Andreyevic Tolstoy, 1714’e kadar görevini devam ettirmiştir.⁴³ Osmanlı Devleti ile Rusya arasında İstanbul antlaşmasının imzalanması ile bazı ilkler yaşanmıştır. Öncelikle bu anlaşma, iki devletin karşılıklı olarak aynı ortamda müzakere ile imzalandıkları ilk antlaşmadır. Osmanlı Devleti, ilk defa Rusya karşısında mağlup devlet konumundaydı. Rusya, Kırım’a her yıl ödediği vergiden bu antlaşmanın sekizinci maddesiyle kurtulmuştur. Osmanlı nezdinde diğer devletlerle eşit olmayan Rus Çarı, artık diğer ülke hükümdarlarına denk sayılacak ve yazışmalarda bunlara dikkat edilecekti. Antlaşmanın en önemli maddesi Azak kalesinin Rusya’ya verilmesiydi. Böylece Rusya, geniş bir toprak parçası elde etmenin ötesinde Karadeniz kıyısına ulaşmış oluyordu. Bu haliyle Karadeniz’in bir Türk gölü olma özelliği yara almıştı. İstanbul Antlaşması, Prut seferi ilanına kadar iki ülke arasında resmî olarak itibar edilen bir antlaşma olmuştur.⁴⁴

1.1.2. Edirne (1713)

Ahidname, klasik bir şekilde davet formülüyle başlamakta, bunu “*Mahall-i Tevki*” kaydı izlemektedir. Devamında “*unvan*”, elkab ve dua formülünün ardından “*dibace*” kısmına geçilmektedir. Dibacede; 22 Temmuz 1711 tarihinde Prut nehri kenarında Osmanlı askerleri tarafından muhasara edilen çarın sulh istediği ve bu talebin Osmanlı devlet adamlarınca uygun bulunduğu belirtilmiştir.⁴⁵ Rus çarının antlaşma maddelerine uymaması üzerine 1712-13’te sefer yapılması planlanırken İstanbul’daki Rus elçileri İngiltere ve Hollanda elçilerinin aracı olmalarını istemişti. Bu sırada Rus tarafından Azak kalesinin teslim edildiği, Taygan kalesinin yıkıldığı haberlerinin gelmesiyle 17 Nisan 1712’de yedi madde üzerine anlaşmaya varılmıştı. Ancak antlaşmanın birinci

⁴¹ Kurtaran, “Karlofça Antlaşması’nda Venedik, Lehistan ve Rusya’ya Verilen Ahidnamelerin Genel Özellikleri”, s. 126; A.İDVNSDVE.d.83/1, s. 4.

⁴² A.İDVNSDVE.d.83/1, s. 4-5.

⁴³ Köse, “Rusya’nın Karadeniz’le İlk Buluşması”, s. 208.

⁴⁴ Köse, “Rusya’nın Karadeniz’le İlk Buluşması”, s. 209.

⁴⁵ A.İDVNSDVE.d.83/1, s. 32.

maddesinde belirtilen Rusların Lehistan'dan askerlerini çıkarması maddesine muhalefet etmeleri, durumun Kırım hanı, Bender muhafızı ve bölgeye gidip gelen kişilerce teyit edildiğinin bildirilmesiyle Küçük Mirahur Ahmed Bey, tefiş amaçlı gönderilmiştir. Ahmed Bey, durumu teyit etmekle birlikte Rusların İsveç Pomeraniye'sine geçip dönüşte mutlaka Lehistan'ın içerisinden geçeceği bildirilmişti.⁴⁶ Bu rapor üzerine Osmanlı Devleti sefer kararı almıştı. Ancak İstanbul'da hapsolan Rus elçisinin antlaşmaya aykırı hareket edilmeyeceğini bildiren arzuhaller göndermesi üzerine elçi ve diğer görevliler Edirne'ye getirtilip Prut antlaşması üzerinde yapılan bazı ekleme ve değişikliklerle 27 Haziran 1713 tarihinde Edirne Antlaşması imzalanmıştır.⁴⁷ Edirne Antlaşması'na genel itibarıyla bakıldığında Osmanlı Devleti'nin talepleri doğrultusunda hazırlandığı anlaşılmaktadır. Prut antlaşmasıyla Azak'ı boşaltmayan Rus çarı, bu antlaşma ile Azak'tan çekilmeyi ve Lehistan'ın iç işlerine karışmamayı taahhüt etmişti. Ayrıca İsveç kralının da ülkesine dönmesine yönelik maddede hiçbir düşmanca tavır takınmayacağını bildirmiştir. Bu antlaşmada dikkat çeken en önemli husus; Osmanlı Devleti tarafından belirlenen maddelere Ruslar lehine bazı ifadelerin sıkıştırılmasıdır. Örneğin antlaşmanın birinci maddesinde Rusya, Lehistan'dan askerini çekeceğini ve iç işlerine müdahil olmayacağını söylemesine karşın İsveç'in Lehistan'a geçişi durumunda Lehistan'a girebilme hakkını saklı tutmuştu.⁴⁸ Ruslar lehine ifade ve maddelerin bulunması mevcut durumun antlaşmaya tam olarak yansıtılmadığını göstermektedir.

1.1.3. İstanbul (1724)

Rus çarı I. Petro'nun yayılcı hedefleri çerçevesinde Kafkaslara yönelik politikasının temelinde Hindistan ve İran ile ticari ilişkilerini geliştirmek yatmaktaydı. Bu amaçla asıl yoğunlaştığı, ulaşmak ve yerleşmek istediği bölge ise Hazar denizinin batı sahil limanları ve Kura nehrine doğru uzanan düzlüklerdi.⁴⁹ Safevi Devleti'nde yaşanan taht kavgaları sırasında aradığı fırsatı bulan Rus çarı, merkezi otoritesi çöken Safevi Devleti'ne yardım bahanesiyle 1722 yazında büyük bir ordu ile bölgeye akın etti. Çarlık Rusyası'nın bölgede güçlenmesini istemeyen ve Avrupa elçilerinin de tesiriyle, Safevi Devleti çöktüğü için toprakları kendisine kaldığı iddiasıyla Osmanlı Devleti de sefer kararı aldı. Bu amaçla Çarlık Rusyası ve Osmanlı Devleti 2 Haziran 1724 tarihinde Kafkasya ve İran topraklarının bir kısmını paylaştıklarında, aynı zamanda tahtından edilen bir prensin tahtına kavuşmasını sağladıklarını söyleyerek vicdanlarını rahatlattılar.⁵⁰ Ahidnamede *davet* formülü ve hemen ardından *mahall-i tevki'* kaydı ile başlamaktadır. Ancak diğer ahidnamelerden farklı olarak burada unvanın yerine "*Cenâb-ı hilâfet-me'âbımı a'zam-ı âlî-makâm ve*

⁴⁶ A.İDVNSDVE.d.83/1, s. 33.

⁴⁷ A.İDVNSDVE.d.83/1, s. 34. Antlaşmanın diğer suretleri için bkz. A.İDVNS.NMH.d.1, s. 10-13; A.İDVNS.NMH.d.6, s. 280-288, 301-310.

⁴⁸ A.İDVNSDVE.d.83/1, s. 35.

⁴⁹ Ensar Köse, *Osmanlı Devleti ile Rusya Arasında Kafkasların Taksimi -1724 İstanbul Antlaşması-*, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul 2017, s. 55.

⁵⁰ Köse, *1724 İstanbul Antlaşması*, s. 19.

*Südde-i Seniyye-i mekârim-nisâbını mültecâ-yı havâss ü 'avâm eyledi. Felâ-cerem zât-ı kirâmî-sfât-ı mülûkâneme lâyük u ahrâ ve himmet-i vâlâ-nehmet-i pâdişâhâneme sezâ-vâr ü evlâ olmuşdur ki taraf-ı Devlet-i 'Aliyye'me izhar-ı hulûs [ü] meveddet edenlerin is'âf-ı merâmlarına müsâ'ade-i hümâyûnum bî-dirîğ ola.*⁵¹ kaydı yer almaktadır. Nakil-iblağ kısmında ise; İran'da yaşanan taht kavgaları sırasında Rusya'nın bölgede nüfuz arttırma çabalarından bahsedilmiş ve Osmanlı Devleti'nin bölgedeki çıkarlarını korumak amacıyla iki devlet arasında ittifak yapıldığına dikkat çekilmiştir.⁵² Toplam altı madde ve bir hatimeden oluşan ahidname, 2 Haziran 1724 tarihinde yürürlüğe girmiş ve Hazar denizi ve Kafkaslar'daki Safevi toprakları iki ülke arasında paylaşılmıştır.⁵³ Ahidnamede Osmanlı tarafından alınan toprakların sınırları detaylı bir şekilde belirtilmişken, Çarlık Rusyası hâkimiyetine kalan bölgenin sınırlarından fazla bahsedilmemiştir.

1.1.4. Belgrad (1739)

Osmanlı Devleti'nin Safevi Devleti ile mücadelesini fırsat bilen Çarlık Rusyası, sıcak denizlere inme amacını gerçekleştirebilmek için Avusturya ile gizli ittifak yapmış, böylece Osmanlı Devleti'ni iki cepheli bir savaşa zorlamayı hedeflemişti. Rusların Lehistan'a askeri müdahale ile kendi adaylarını kral seçtirmeleri ve Kırım taraflarına saldırımları üzerine Osmanlı Devleti Ruslara savaş ilan etmiştir. Bu sırada Avusturya da Eflak taraflarından Osmanlı'ya saldırmıştı. Osmanlı'nın saldırıda gösterdikleri başarı Avusturya'yı barışa zorladı. Böylece müttefiksiz kalan Ruslar, Osmanlıları yenilgiye uğratmalarına rağmen Fransa'nın arabuluculuğu ve Avusturya'nın telkinleriyle barış yapmak zorunda kaldı.⁵⁴ Bu savaş sonrasında Avusturya ve Rusya ile ayrı ayrı Belgrad Antlaşması imzalanmıştır.⁵⁵ Sultan I. Mahmud tarafından Çariçe Anna'ya verilen ahidname-i hümâyün XVIII. yüzyıl Osmanlı ahidnameleri ile benzer özelliklere sahiptir. Klasik ahidname formülüne uygun olarak kısa bir davet rûknü ile başlamaktadır.⁵⁶ Orijinal metinde padişahın tuğrası yer

⁵¹ A.İDVNSDVE.d.83/1, s. 70. Ahidnamenin diğer nüshaları için bkz. A.İDVNS.NMH.d.7, s. 82-87.

⁵² A.İDVNSDVE.d.83/1, s. 70-71.

⁵³ A.İDVNSDVE.d.83/1, s. 72-76.

⁵⁴ Uğur Kurtaran, *Sultan Birinci Mahmud (1730-1754)*, Altınordu Yayınları, Ankara 2018, s. 371-392. 1736-1739 Osmanlı-Rus ve Avusturya harpleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Virginia H. Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870*, Çev.: Gül Çağlalı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 106-132.

⁵⁵ Avusturya ile imzalanan 23 maddelik 8 Eylül 1739 tarihli Belgrad Antlaşması için bkz. A.İDVNSDVE.d. 59/3, s. 185-191. Antlaşmanın çevirisi ve değerlendirilmesi için ayrıca bkz. Kurtaran, *Osmanlı Avusturya Diplomatik İlişkileri (1526-1791)*, s. 218-233. Rusya ile imzalanan 15 maddelik ikinci 1739 tarihli Belgrad Antlaşması için bkz. A.İDVNSDVE.d.83/1, s. 82-86; A.İDVNS.NMH.d.1, s. 17-19; A.İDVNS.NMH.d.7, s. 538-542. Rus çariçesi Anna tarafından onaylanan metin için bkz. A.İDVNS.NMH.d.7, s. 545-549; MHD.291, vr. 1b-3b. (Poz numarası MHD.291.007-009). Bir diğer sureti için bkz. *Muâhedât Mecmûası*, Cilt: III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008, s. 244-251. Değerlendirilmesi için bkz. Uğur Kurtaran, "Sultan Birinci Mahmud'un Rusya'ya Verdiği 1739 Tarihli Ahidnamenin Diplomatik Açından Tahlili", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: XXIX, Sayı: 1, 2014, s. 213-232.

⁵⁶ Kurtaran, "Sultan Birinci Mahmud'un Rusya'ya Verdiği 1739 Tarihli Ahidnamenin...", s. 221-222.

almasına rağmen, defterdeki kayıta tuğra bulunmamakta ancak tuğranın yeri “*Mahall-i Tevki*” ile belirtilmektedir.⁵⁷ Ardından gayet uzun bir şekilde verilen unvan, alışılmışın dışında verilen nakil kısmı, elkab ve dua formülleri müennes formdadır.⁵⁸ Antlaşmanın iki tarafın rızasıyla 18 Eylül 1739 tarihinde on beş madde ve bir hatime olarak imzalandığı ifade edilmiştir.⁵⁹ Bu anlaşmada, Osmanlı üstünlüğü kabul edilmiş olsa da Rusya açısından da önemli kazançlar sağlamıştır. Bu haliyle tek taraflı ahidnamelerden farklılık göstermektedir.⁶⁰

1.1.5. Küçük Kaynarca (1774)

Lehistan'ın ortadan kalkması ya da hâkimiyet altına alınması Rusya'nın Avrupa'ya yayılma politikası için önemliydi. Avrupa coğrafyasında meydana gelecek böyle bir değişim, Osmanlı'nın Avrupa'daki varlığını tehdit edecekti. Bunun için Osmanlı Devleti, daha önce yaşadığı birçok soruna rağmen Lehistan'ı korumayı gündemine aldı. Bu durum 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nın⁶¹ temel nedenidir.⁶² Savaş esnasında Rusların Balkanlarda Osmanlı topraklarını işgali, Çeşme'de Osmanlı donanmasını yakması sonucunda iki devlet arasında 21 Temmuz 1774'te yirmi sekiz madde ve bir hatimeden oluşan Küçük Kaynarca Antlaşması⁶³ imzalanmıştır. Klasik Osmanlı ahidname formuna uygun hazırlanan Küçük Kaynarca Antlaşması, Osmanlı sultanı I. Abdülhamid ve Rus Çariçesi II. Katerina tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Ahidnamenin ilk kısmı davet formülü ile başlamış ve “*Mahall-i Tevki*” ifadesinin ardından uzun bir şekilde unvan formülü gelmiştir.⁶⁴ Nişan formülüne “...*unvân-ı menşur-ı sa'âdet-neşûr-ı saltanatım tevki-i refi'-i sultânü'l-berreyn ile müzeyyen ve pür-züver ve yarlığ-ı mekârim-tebliğ-i hilâfetim nakş ve niğâr-ı zamet-izhâr-ı hâkânü'l-bahreyn ile mu'anven ve ârâyış-güs-terdir.*” şeklinde değişik bir ifadeye yer verilmesinin ardından nakil kısmına geçilmiştir. Oldukça kısa bir nakil formundan sonra alışılmışın dışında bir uzunlukta ve müennes olacak şekilde II. Katerina'nın elkabına ve sıradan

⁵⁷ A.İDVNSDVE.d.83/1, s. 82.

⁵⁸ Kurtaran, “Sultan Birinci Mahmud'un Rusya'ya Verdiği 1739 Tarihli Ahidnâmenin...”, s. 222-223.

⁵⁹ Kurtaran, “Sultan Birinci Mahmud'un Rusya'ya Verdiği 1739 Tarihli Ahidnâmenin...”, s. 224. Metinde verilen 14 C. 1152/18 Eylül 1739 antlaşmanın imza tarihidir. Maddelerin deftere kayıt tarihi Evasıt-ı N. 1152/Aralık 1739'dur.

⁶⁰ Kurtaran, “Sultan Birinci Mahmud'un Rusya'ya Verdiği 1739 Tarihli Ahidnâmenin...”, s. 228.

⁶¹ 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı hakkında bkz. Muharrem Saffet Çalışkan, (*Vekâyi'nüvis*) *Enveri Sadullah Efendi ve Tarihi'nin I. Cildi'nin Metin ve Tahlülü (1182-1188/1768-1774)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000; Selahattin Tansel, “1768 Seferi Hakkında Bir Araştırma”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: VIII, Sayı: 4, 1950, s. 475-536.

⁶² Osman Köse, *1774 Küçük Kaynarca Antlaşması*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 5-6.

⁶³ A.İDVNSDVE.d.83/1, s. 142-152. Antlaşmanın diğer nüshaları için bkz. *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TSMA.d.)*, No. 7014, vr. 1^b-6^b; *TSMA.d.* 9921, vr. 1^b-5^a; Hatt-ı Hümayun (HAT.), 1429/58503; A.İDVNS.NMH.d.9, s. 36-43; *MHD.291*, vr. 1b-6a; Fransızca nüshası için bkz. *Hariçiyeye Nezareti, Siyasi (HR.SYS.)*, 1186-1. Antlaşma maddeleri hakkında ayrıca bkz. *Muâhedât Mecmûası*, Cilt: III, s. 254-274; Köse, *1774 Küçük Kaynarca Antlaşması*, s. 112-118; Erim, *Siyasi Tarih Metinleri*, C. I, s. 121-135.

⁶⁴ A.İDVNSDVE.d.83/1, s. 142-143.

bir ifadeyle dua cümlelerine yer verilmiştir.⁶⁵ Dua cümlelerinden sonra Rus ve Osmanlı murahhaslarının elkabları, isimleri ve dua cümleleriyle birlikte görüşme tarihleri hicri ve miladi olarak yazılmış ve ahidname maddelerine geçilmiştir.⁶⁶

1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı ve sonrasında çok ağır şartları içeren Küçük Kaynarca Antlaşması Osmanlı tarihi, Osmanlı-Rus ilişkileri ve Avrupa tarihi açısından bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Bu anlaşma ayrıca Avrupa Devletleri'nin Osmanlı Devleti aleyhine kurdukları ve "Doğu Sorunu" (*The Eastern Question*) olarak adlandırdıkları politikalarını da gün yüzüne çıkarmıştır.⁶⁷ Küçük Kaynarca Antlaşması'nın maddelerine bakıldığında genel olarak Rus çıkarlarına hizmet edecek şekilde oluşturuldukları görülmektedir. Nitekim savaş sırasında Rus işgaline düşen Eflak-Buğdan voyvodaları ve Akdeniz adaları hakkında maddeler konulması, onlar lehine talepte bulunulması bölgede Ortodoks tebaanın Rus tarafına çekilmesi ve yayımlanmasına hizmet etmesi amacını gütmektedir. Antlaşmanın en önemli kusuru ise, Osman Köse tarafından da yerinde bir tespitle, Lehistan meselesi yüzünden çıkan bir savaş sonunda imzalanan antlaşmada Lehistan hakkında tek kelimenin geçmemiş olmasıdır. Avrupa tarihinin önemli meselelerinden biri olan Lehistan topraklarının paylaşılmasında artık Osmanlı Devleti tamamen dışlanmıştır.⁶⁸

1.1.6. Aynalıkavak Tenkihnamesi (1779)

İki savaş arası dönem (1768-1774 ve 1787-1792) Osmanlı-Rus ilişkilerinin temelini Kırım meselesi oluşturmaktadır. Antlaşma şartlarına göre bağımsız olan Kırım'a savaş esnasında İstanbul'a kaçmış olan Selim Giray'ın yerine Sahib Giray han atanmıştır.⁶⁹ Antlaşma gereği Sahib Giray'a Osmanlı Devleti tarafından menşur ve teşrifat gönderilmiştir. Ancak Sahib Giray, Canikli Ali Paşa ve Devlet Giray'ın faaliyetlerinden çekinerek gemi ile İstanbul'a firar etmiştir.⁷⁰ Osmanlı yetkilileri tarafından can sıkıcı olarak algılanan bu olayın ardından Kırım hanı Devlet Giray, II. Katerina tarafından da tanındı. Rusya, 1776'da Şahin Giray'ın han seçilmesini sağlamak amacıyla Kırım istilaya başladı. Bu durum üzerine Devlet Giray, hanlıktan feragat ederek İstanbul'a

⁶⁵ A./DVNSDVE.d.83/1, 143.

⁶⁶ A./DVNSDVE.d.83/1, s. 144.

⁶⁷ Doğu Sorunu, daha yaygın ismiyle "Şark Meselesi" Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında yapılan Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla başlayıp imparatorluğun parçalanıp paylaşılmasıyla sona eren tarihi sürecin Avrupalı Büyük Güçler tarafından verilen genel addır. Osmanlı'nın en uzun yüzyılında yaşanan sürecin Sorun/Mesele olarak anılmasının daha doğrusu 19. yüzyıl boyunca yaşananlara o yıllarda bu ismin verilmesinin sebebi, Avrupalı güçlerin Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği hakkında bir karara varmamış olmalarıdır. Yılmaz Tezkan, "Doğu Sorunu, Doğu'nun Sorunu", *Türk Yurdu*, Cilt: 26, Sayı: 227, 2006, s. 23. Doğu Sorunu hakkında daha geniş bilgi için bkz. Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu -1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, Çev: İdil Eser, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.

⁶⁸ Köse, 1774 *Küçük Kaynarca Antlaşması*, s. 142.

⁶⁹ Köse, 1774 *Küçük Kaynarca Antlaşması*, s. 235.

⁷⁰ Hikmet Çiçek, (*Vekâyi'nüvis*) *Sadullah Enveri Efendi ve Tarihi'nin II. Cildi'nin Metin ve Tahlili (1187-1197/1774-1783)*, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2018, s. 504.

geldi.⁷¹ Böylece Kırım'a han olan Şahin Giray, bazı askerî ve mali reformlar yapmaya girişti.⁷² Antlaşma hilafına Rus desteğiyle han olan Şahin Giray, uyguladığı bu reformlar nedeniyle ahalinin tepkisini çekmekte gecikmedi. II. Katerina'nın Kırım'a Rus nüfusu iskân etmesi Şahin Giray'a olan muhalefetin isyana dönüşmesine sebep oldu. Ruslar için bu isyan Kırım'ı istila için büyük bir fırsattı. Yenikale Arnavutlarının da katıldığı Rus ordusu ve Şahin Giray, isyancıların bulunduğu şehirleri topta tutarak zapt ettiler.⁷³ Bu sırada Eflak-Buğdan meselesinin iki devleti savaşın eşiğine getirmesi üzerine Fransa İstanbul'da bulunan elçisi vasıtasıyla arabuluculuk faaliyetlerini başlattı. Neticede iki taraf arasında başlayan ve daha ziyade Küçük Kaynarca Antlaşması'nın anlaşmazlık maddelerine yoğunlaşan görüşmeler sonunda 21 Mart 1779 tarihinde dokuz madde ve on dört firkadan oluşan Aynalıkavak Tenkihnamesi imzalanmıştır.⁷⁴ Aynalıkavak Tenkihnamesi'yle Osmanlı Devleti, Kırım bağımsızlığını ve Şahin Giray'ın hanlığını onaylamıştır. Her ne kadar Müslümanların halifesi unvanıyla seçilen Şahin Giray'a, Kırım'dan heyet geldikten sonra menşur gönderileceği belirtilmişse de han tarafından heyet gönderilmemiştir.⁷⁵ Bu Osmanlı Devleti'nin ada üzerindeki hâkimiyetinin fiili olarak hiçbir önemi olmadığına göstergesidir. Ayrıca Eflak-Buğdan ve Mora ile ilgili maddeler Rus devletine ileride Osmanlı'nın içişlerine müdahale hakkını vermektedir. Özetle, Aynalıkavak Tenkihnamesi, kısa vadede iki devlet arasındaki gerginliği düşürmüştü de içeriği itibarıyla 1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya harplerine giden yolu da açmış oluyordu.

1.1.7. Ticaret (1783)

Aynalıkavak Tenkihnamesi, Osmanlı-Rus ilişkilerini geçici bir süreliğine düzeltilmiş, bütün sorunları ortadan kaldırmamıştır. Tenkihnamede iktisadi münasebetler açısından Rusya'nın ticari serbestliğine vurgu yapılmış, ticaret gemilerinin tür, ebat ve yük taşıma kapasiteleri hakkındaki belirsizlikler ortadan kaldırılmıştı.⁷⁶ Fakat asıl sorun Rusların taşıdığı ticaret mallarındaydı. Elde ettiği ticari imtiyazları tek bir antlaşma altında toplamak isteyen Rusya, iki devlet arasındaki ticari münasebetlerde çıkan sorunları bahane ederek seksen bir maddelik bir antlaşma metni hazırlayıp Osmanlı Devleti'ne ilet-

⁷¹ Alan Fisher, *Kırım Tatarları*, Çev: Eşref B. Özbilgen, Selenge Yayınları, İstanbul 2009, s. 89-92. Osmanlı başkentinde ise devlet görevlileri durumu bir kâta takrir ile Avrupa devletlerine bildirmişlerdir. Bkz. Çiçek, *Enveri Tarihi*, s. 700-706.

⁷² Şahin Giray ve Kırım hanlığı sırasındaki reformist uygulamaları için bkz. Alan W. Fisher, "Şahin Girey, The Reformer Khan, And The Russian Annexation Of The Crimea", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Vol: 15, No: 3, 1967, s. 341-364.

⁷³ Fisher, *Kırım Tatarları*, s. 92-98.

⁷⁴ A.İDVNSDVE.d.83/1, s. 153-157; Çiçek, *Enveri Tarihi*, s. 767-772. Enveri tasdiknamelerin tarihini 4 Ra. 1193/22 Mart 1779 olarak vermektedir. Tenkihnamenin diğer kopyaları için bkz. TS. MA.d.9923, s. 1-4; TS.MA.d.7014, vr. 7a-9a; *Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi*, Y0136/1; A.İDVNS. NMH.d.9, s. 53-57; HAT. 1429-58511; *Muâhedât Mecmûası*, Cilt: III, s. 275-284.

⁷⁵ Köse, *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması*, s. 288.

⁷⁶ Serhat Kuzucu, "Rusya Ahidname Defterine Göre XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Rus Ticari İlişkilerinin Seyri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 35, Sayı: 59, 2016, s. 70.

ti.⁷⁷ Antlaşma maddelerini görüşmek üzere Osmanlı Devleti adına Resiülküt-tap Mehmed Hayrı Efendi, İstanbul kadısı Müftüzade Ahmed Resmi Efendi ve Elhac Mustafa Efendi; Rusya adına ise İstanbul elçisi Yokoda Polikof katılmıştır.⁷⁸ Heyetler arasında yapılan görüşmeler neticesinde 22 Haziran 1783 tarihinde Ticaret Ahidnamesi imzalanmıştır.⁷⁹

Ahidname, klasik ahidname formatındaki dua formülünü taşımasına rağmen “*Mahall-i Tevkî'i*” kaydına yer verilmemiştir. Dua formülünün ardından elkap yazılarak antlaşma maddelerine geçilmiştir.⁸⁰ Antlaşma maddelerine araştırmacıların işini kolaylaştıracak şekilde her maddenin içeriği hakkında notlar düşülmüştür.⁸¹ 1783 Ticaret Antlaşması Osmanlı-Rus ticari sorunlarına çözüm getirmiş gibi görünse de Rus tüccarlarını Osmanlı sınırları içerisinde dokunulmaz kılmıştır. Daha da kötüsü Osmanlı Devleti, kendi iç denizi olarak saydığı Karadeniz'deki ticaretini büyük ölçüde kaybetmişti.⁸² Ruslar açısından ahidnamenin önemli bir sonucu da Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne kendini kabul ettirmiş olmasıdır. Zira uzun süredir Rusları tedirgin eden ve Akdeniz ticaretine sahip olma yolundaki Osmanlı engeli bu anlaşmayla geri plana itilmiştir.⁸³

1.1.8. Yaş (1792)

Rus çaricesi II. Katerina, yayılma politikası çerçevesinde Osmanlı topraklarını kendine hedef seçmiş, bu anlamda Karadeniz'e çıkma ve sıcak denizlere inme politikasını uygulamaya koymuştu. Bu politikanın hedeflerinden biri olan Kırım, önce bağımsız hale getirilmiş, ardından Rus çıkarlarına hizmet edecek Şahin Giray'ın hayatının sonuna kadar Kırım hanı olmasını sağlamıştı. Ancak XVIII. yüzyıl Avrupa'sında meydana gelen değişiklikler II. Katerina'yı müttefik aramaya zorlamış, bu anlamda ittifak kurabileceği en uygun devletin Avusturya olduğu kanaatine varmıştı. Bu isteğini II. Josef'in Avusturya tahtına geçmesiyle gerçekleştiren II. Katerina, Osmanlı'nın Avrupa'dan atılması ve topraklarının iki devlet arasında paylaşılmasını öngören bir ittifak hazırladı. II. Josef ve II. Katerina arasındaki Kerson görüşmeleri sonucunda alınan kararlar Osmanlı Devleti'nin Rusya ve Avusturya'ya karşı savaş açmasına sebep olmuştu.⁸⁴ İki devletin kışkırtması ve Osmanlı devlet adamlarının savaş yanlı-

⁷⁷ Serhat Kuzucu, *Kırım Hanlığı ve Osmanlı-Rus Savaşları*, Selenge Yayınları, İstanbul 2013, s. 101. “*Devlet-i 'Alîyye-i ebediyyü'l-İstîmrârî'nî mu'âhede-i münferide-i ticâretî'nî tanzîmîni Rusya Devleti murâd ü iltîmâs eylediğine binâen...*”. Bkz. A./DVNSDVE.d.83/1, s. 175.

⁷⁸ Murat Fidan, *XIX. Yüzyılda Osmanlı-Rusya Ticari Münasebetleri*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun 2002, s. 53. Ahidname metninde görüşmelere katılanlar arasında Rus elçisi De Bulhakov'un ismi de zikredilmiştir. Bkz. A./DVNSDVE.d.83/1, s. 175.

⁷⁹ Diğer nüshaları için bkz. *TS.MA.d.7014*, s. 18a-26b; *TS.MA.d.9920*, vr. 1a-6b; *MHD.5*, vr. 1a-18b; *A./DVNS.NMH.d.9*, s. 143-149; *Muâhedât Mecmûası*, C. III, s. 284-318.

⁸⁰ A./DVNSDVE.d.83/1, s. 175-176.

⁸¹ A./DVNSDVE.d.83/1, s. 176-190. 1. Madde: “*Seyri Sefâ'in*”, 2. Madde: “*Ticâret*”, 3. Madde: 6. Madde: “*Ticâret*”, 7. Madde: “*Kezâlik...*”, 8. Madde: “*Medyûn-Mürd Olsa*”, 9. Madde: “*Da'vâ*”, 10. Madde: “*Esîr*”, 11. Madde: “*Sefîne-i Beglik*”, 12. Madde: “*Sefâyin-i...*” vd.

⁸² Kuzucu, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Rus Ticari İlişkilerinin Seyri”, s. 79.

⁸³ Fidan, *XIX. Yüzyılda Osmanlı-Rusya Ticari Münasebetleri*, s. 54-55.

⁸⁴ Zülfiye Koçak, “1787-1792 Osmanlı Rus Savaşında Değişen Dengeler ve Yaş Antlaşması”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: XXXII, Sayı: 2, 2017, s. 461-463.

sı tutumları neticesinde başlayan 1787-1792 Rus ve Avusturya harplerinden Osmanlı Devleti yenilgiyle çıkmıştı.⁸⁵ İngiltere ve Prusya'nın arabuluculuğu neticesinde Osmanlı Devleti, Avusturya ile 8 Eylül 1790'da Yergöğü Müta-rekesi'ni ve 4 Ağustos 1791'de de Zıştovi Antlaşması'nı imzaladı.⁸⁶ Böylece müttefiksiz kalan II. Katerine İngiltere'nin önerilerini kabul ederek 10 Ocak 1792 tarihinde Osmanlı Devleti ile Yaş anlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştır.⁸⁷ On üç madde ve bir hatimeden oluşan ahidnamede, dua formülünden önce besmele kaydı yer almaktadır. Ardından öncekilere kıyasla daha kısa bir dua cümlesiyle başlamış, unvan ve dua formülleriyle devam etmiş son olarak ahidname maddelerine geçmiştir.⁸⁸ Yaş antlaşması Osmanlı tarihi açısından önemli dönüm noktalarından birini teşkil etmektedir. Osmanlı Devleti, bu antlaşmayla Küçük Kaynarca ve 1783 Ticaret antlaşmalarını ve onlardan daha da ağırlaştırılmış maddeleri kabul etmiş oluyordu. Bir diğer ifadeyle Osmanlı Devleti, Kırım'ın ilhakını tanımış ve Özi kalesini Ruslara bırakmıştı.⁸⁹ Böylece Rusya Balkanlarda giderek ilerlemiş ve Karadeniz'de de etkinliğini arttırmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti ise bu antlaşmayla hem toprak hem de geleceğe dair ümitlerini kaybetmiştir. Ayrıca ordularının geriliğini, zayıflığını fark etmiş ve köklü düzenlemelerin vazgeçilmez olduğuna karar vermiştir. Yaş Antlaşması Osmanlı Devleti'ni diplomasi alanında dışa açılmaya zorlamış ve uluslararası ilişkilerden yararlanmaya daha fazla önem vermesini sağlamıştır.⁹⁰ İngiltere ve Prusya'nın Osmanlı toprak bütünlüğünü koruma yönelik diplomatik teşebbüs ve tavırları savaşın sonlanmasına etkili olmuştur. Özellikle İngiltere, Rusya'yı Osmanlı Devleti'nin güvenliğini sağlayacak ve Avrupa siyasi dengesini bozmayacak bir antlaşmaya ikna çabası temelde Akdeniz'deki ekonomik çıkarlarını koruma ve Hindistan yolunun güvenliğini sağlamaya yöneliktir.

1.1.9. Bükreş (1812)

Osmanlı Devleti'nin Ruslarla yaptığı antlaşmalar neticesinde Rusların Karadeniz'e açılması ve boğazlardan geçerek Akdeniz'de ticari faaliyetlerde bulunması hem Karadeniz ticaretini tekellerine almalarına hem de boğazların güvenliğini tehlikeye atmaktaydı. Bu durum, Osmanlı Devleti'ni Boğazlar üye-

⁸⁵ 1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya harpleri için bkz. Ü. Filiz Bayram, *Envert Târîhi: Üçüncü Cild (Metin ve Değerlendirme)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014; Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi -Başlangıçtan 1917'ye Kadar-*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 289-292; A.B. Şirokorad, *Rusların Gözünden 240 Yıl Kıran Kıran Osmanlı-Rus Savaşları -Kırım, Balkanlar, 93 Harbi ve Sarıkamış-*, Çev: D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2013, s. 208-264; Kuzucu, *Kırım Hanlığı ve Osmanlı-Rus Savaşları*, s. 107-238.

⁸⁶ Kemal Beydilli, "Zıştovi Antlaşması", *DİA*, Cilt: 44, İstanbul 2013, s. 469. Zıştovi antlaşması maddeleri için bkz. A. *İDVNSDVE.d.59/3*, s. 31-34; *HAT.1432-58619, MHD.12*, vr. 1a-10a (Fransızca); *HR.SYS.1186-3*; A. *İDVNS.NMH.d.9*, s. 248-252. Zıştovi Antlaşması hakkında değerlendirme için bkz. Zülfiye Koçak, "Son Osmanlı-Avusturya Mücadelesinde Değişen Dengeler ve Zıştovi Antlaşması", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt: XI, Sayı: 22, 2018, s. 261-289.

⁸⁷ Kuzucu, *Kırım Hanlığı ve Osmanlı-Rus Savaşları*, s. 232. Antlaşmanın diğer nüshaları için bkz. A. *İDVNS.NMH.d.9*, 284-285; *TS.MA.d.9922*, vr. 1b-2b; *Muâhedât Mecmûası*, Cilt: IV, s. 4-14. Antlaşmanın yeni harflerle çevirisi için bkz. Kuzucu, *Kırım Hanlığı ve Osmanlı-Rus Savaşları*, s. 277-287; Erim, *Siyasi Tarih Metinleri*, Cilt: I, s. 187-194.

⁸⁸ A. *İDVNSDVE.d.83/1*, s. 190.

⁸⁹ Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 291.

⁹⁰ Koçak, "1787-1792 Osmanlı Rus Savaşında Değişen Dengeler", s. 485.

rinde Rus baskısını hafifletmeye yönelik çaba arayışına yöneltti. Bu niyeti fark eden Ruslar, Osmanlıdan iki devlet arasındaki ortaklık antlaşması şartlarına saygılı davranmasını talep etmiş, buna uymadığı takdirde büyükelçiliğin bütün personelinin İstanbul'dan ayrılacağını söylemiştir. Bunun üzerine Osmanlı yetkilileri boğazlardan Rus gemilerinin geçişini yasaklamıştır. Bu arada Eflak ve Buğdan voyvodalıklarına yeni kişilerin atanması sonucunda Rus orduları anılan voyvodalıkları işgal etmişlerdir. Böylece iki devlet arasında başlayan savaşta Osmanlı Devleti yenilmiştir.⁹¹ Savaş devam ederken iki devlet arasındaki barış görüşmeleri 31 Ekim 1811'de Yerköy'de başlamış ve yedi ay süren görüşmeler neticesinde 29 Mayıs 1812 tarihinde Bükreş Antlaşması imzalanmıştır.⁹²

Defterde kayıtlı Bükreş ahidnamesi, dua formülü ile başlamaktadır.⁹³ Tuğranın bulunduğu yeri belirten "*Mahall-i Tevki*" kaydının ardından, *unvan* ve *elkab* formülleri gelmektedir. *Nakil-iblağ* kısımlarını takiben on altı madde ve hatime kısmı yer almaktadır.⁹⁴ Bükreş ahidnamesine göre Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki sınır Prut nehri olarak belirlenmiştir. Bu sınır Prut'un Buğdan'dan başlayarak Tuna ile birleştiği yere ve oradan da Kili boğazından Karadeniz'e kadar olan yerleri kapsamaktaydı. Ruslar işgal ettikleri Eflak ve Buğdan'ı Osmanlılara iade etmiştir. Basarabya Ruslara bırakılmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nden Sırlar lehine bazı imtiyazlar istenmekteydi. Dönemin siyasi şartları içerisinde antlaşmaya her iki devlet açısından bakıldığında tatminkâr şartları içermemektedir. Bükreş antlaşması ile Rusya, Fransa ile arasındaki savaşta Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını sağlamış oluyordu. Böylece Rusya, güney ve güneybatı sınırından emin bir şekilde Napolyon meselesiy-le ilgilenebilirdi. Osmanlı Devleti, Napolyon'un amacını kestiremediğinden ve Rus saldırılarına karşı koyacak yeni bir orduyu kuramayacağından, antlaşmayı kabul etmek zorunda kalmıştı.⁹⁵ Antlaşmanın beşinci, altıncı ve sekizinci maddeleri de iki devlet arasında antlaşmazlığa sebep olacak ve Rusların baskısı neticesinde antlaşma maddeleri tekrar görüşülmek zorunda kalacaktır.⁹⁶

1.1.10. Akkerman (1826)

Bükreş Antlaşması'ndan sonra Rusya, doğuda işgal ettiği bazı Osmanlı kalelerini tahliye etmemiş, antlaşmanın aceleyle imzalandığını bahanesiyle de altıncı ve sekizinci maddeleri açıklığa kavuşturmak için müzakere yapılmasını-

⁹¹ Günay Teymurova, "1806-1812 Osmanlı-Rusya Savaşı ve Azerbaycan", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, 2016, s. 46-47; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: V, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 50-52, 100.

⁹² Levent Düzcü, "Tuna Sınırını Yeni Baştan Düzenlemek/Tahdid-i Hudüd: Osmanlı'nın Rusya İle İmtihanı (1812-1818)", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: XVI, Sayı: 3, 2016, s. 183; A. (DVNSDVE.d.83/1, s. 203; Ahidnamenin diğer nüshaları için bkz. *HAT. 1004-42119*; *MHD.20*, vr. 1b-3a; *MHD.23*, s. 1-18 (Fransızca nüsha); *MHD.19*, s. 2; A. (DVNS.NM-H.d.9, s. 124-127 ve 128-133. Rus çarı tarafından tasdik edilen nüsha için Bkz. *MHD.22*.

⁹³ A. (DVNSDVE.d.83/1, s. 202.

⁹⁴ A. (DVNSDVE.d.83/1, s. 203-207.

⁹⁵ Düzcü, "Tuna Sınırını Yeni Baştan Düzenlemek/Tahdid-i Hudüd", s. 184.

⁹⁶ Selim Aslantaş, "Osmanlı-Rus İlişkilerinden Bir Kesit: 1826 Akkerman Antlaşması'nın "Müzakereleri", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt: IX, Sayı: 36, 2013, s. 151.

da ısrar etmiştir.⁹⁷ Dönemin siyasi olayları sonrası unutulmuş müzakere talebi I. Nikola Rus çarı olduğunda tekrar gündeme getirilmişti. Bu düşüncelerle çar, İstanbul'daki maslahatgüzarı aracılığıyla Babiâli'ye bir ulti-mat om vererek isteklerini bildirmişti. Ültimat om kabul edilmezse maslahatgüzarın İstanbul'u terk edeceği, ortaya çıkacak sonuçlardan da Osmanlı'nın sorumlu olduğunu ifade edilmişti.⁹⁸ O süreçte Yunan isyanlarıyla uğraşan Babiâli, yabancı devletlerin müdahalesine fırsat vermemek adına görüşmeler yapılmasını kabul etti.⁹⁹ 5 Ağustos 1826 tarihinde Akkerman'a ulaşan Osmanlı murahhasları ile Ruslar arasında, 7, 9 ve 13 Ağustos, 25 ve 26 Eylül olmak üzere toplam beş kez yapılan görüşmeler neticesinde 30 Eylül 1826 tarihinde müzakereler tamamlandı.¹⁰⁰ İki taraf arasında 7 Ekim 1826 tarihinde makbuzların değişmesiyle Akkerman Ahidnamesi yürürlüğe girmiştir.¹⁰¹

Akkerman ahidnamesi, dua formülü ile başlamaktadır. Ardından tuğranın bulunduğu yer, diğerlerinden farklı olarak, *Mahall-i Tuğrâ* şeklinde ifade edilmiştir.¹⁰² Sonrasında oldukça uzun bir elkab formülü kullanılmış; *nakil-iblağ* bölümünde ise her iki devlet murahhaslarının isimleri sıralandıktan sonra Rus çarının elkabı ve dua formülüne yer verilmiştir. Ancak burada daha önceki ahidnamelerden farklı olarak makbuzların değişim tarihine, sonraki kısımlarda yer verilmiştir.¹⁰³ Ahidname maddeleriyle Sırlara anayasa verilmesi, Eflak-Buğdan'a Rum beyleri yerine Rus çarının uygun gördüğü Romen beyleri tayin edilmesi, Osmanlı limanlarda Rus gemilerine birtakım ticari hakların tanınması sağlanmış oldu.¹⁰⁴ Osmanlı-Rus ilişkileri içerisinde incelendiğinde Akkerman antlaşması farklı bir yönü ile öne çıkmaktadır. Bu antlaşma bir Osmanlı-Rus savaşı olmaksızın ancak sanki böyle bir savaş yapılmış ve mağlubu da Osmanlı olmuşçasına Rusya lehine madde ve hükümler içermektedir. Ayrıca Eflak-Buğdan'a ait münferit senet ile Osmanlı'nın bölgedeki otoritesi sembolik bir hale gelmiştir. Sırbistan'a dair diğer senet ile Sırlar içişlerinde tamamen bağımsız olmuş, ayrıca ellerinde olan bölgenin genişlemesinin de yolu açılmıştır. Bükreş Antlaşması'na atıflar yapılarak hazırlanan metin, Bükreş Antlaşması'nın muğlak maddelerinin tamamını Ruslar lehine açıklığa kavuşturmuştur. Bu haliyle ahidname, Osmanlı-Rus ilişkilerinde ve Balkan haritasının oluşmasında Osmanlı aleyhine gelişen önemli aşamayı temsil eder. Rus nüfuzunun Osmanlı ve Balkanlar üzerinde daha da genişleten ahidname, 1829 Edirne Antlaşması'nın da omurgasını oluşturmaktadır.¹⁰⁵

⁹⁷ Sahhâflar Şeyhi-zâde Seyyid Mehmed Es'ad Efendi, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi (Bâhir Efen-di'nin Zeyl ve İlâveleriyle 1237-1241/1821-1826)*, Neşre Hazırlayan: Ziya Yılmaz, Osmanlı Araştırma Vakfı (OSAV) Yayınları, İstanbul 2000, s. 552.

⁹⁸ Aslantaş, "1826 Akkerman Antlaşması'nın "Müzakereleri", s. 151-152.

⁹⁹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: V, s. 116.

¹⁰⁰ Aslantaş, "1826 Akkerman Antlaşması'nın "Müzakereleri", s. 154-163.

¹⁰¹ A. *DVNSDVE.d.83/1*, s. 218. Ahidnamenin diğer nüshaları için bkz. *MHD.33*, s. 1; *MHD.29*, s. 1-5.

¹⁰² A. *DVNSDVE.d.83/1*, s. 215.

¹⁰³ A. *DVNSDVE.d.83/1*, s. 215-216.

¹⁰⁴ Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: V, s. 116.

¹⁰⁵ Aslantaş, "1826 Akkerman Antlaşması'nın Müzakereleri", s. 150, 164-165.

1.1.11. Edirne (1829)

1820 yılında Rusların kışkırtmasıyla öncelikle Eflak-Buğdan'daki gayrimüslim halk, isyana teşvik edilmiş ancak bu teşebbüs başarılı olamayınca aynı isyan bir yıl sonra Mora'da hayata geçirilmişti. Osmanlı Devleti'nin isyana karşı aldığı tedbirler neticesinde mesele bu defa uluslararası bir sorun hâline gelmişti.¹⁰⁶ Önce İngiltere ile Rusya, 4 Nisan 1826 tarihinde yaptıkları St. Petersburg protokolünü Osmanlı'ya kabul ettirmeye çalışmış ardından İngiltere, Fransa ve Rusya 6 Temmuz 1827'de imzaladıkları Londra Antlaşması'na dayanarak Osmanlı'nın Rumlara karşı düşmanca hareketlere son vermesini talep etmişlerdi. Bu taleplerindeki kararlılığı ispat etmek amacıyla da Navarin'de bulunan Osmanlı ve Mısır donanmalarını yok etmişlerdi (20 Ekim 1827). Durum bununla da kalmamış Rusya 26 Nisan 1828'de Osmanlı Devleti'ne karşı savaş açmıştı.¹⁰⁷ Balkanlar üzerinden yapılan saldırılar sonucunda Buğdan'a giren Rus kuvvetleri bir taraftan Anapa Kalesi'ni kuşatmış, diğer taraftan İbrail, Silistre üzerinden ilerleyerek 22 Ağustos 1829 Edirne, ardından Kırklareli ve Lüleburgaz'ı işgal etmişlerdi. Ayrıca denizlerde de Rus gemileri İstanbul Boğazı'na saldırırken Ege'deki bir filo da Çanakkale Boğazı'nı abluka etmişti. Kafkaslar üzerinden harekete geçen bir diğer kol ise Anapa, Kars ve Ahıska ve Faş'ı ve ardından Erzurum'u alarak Bayburt önlerine kadar gelmişti. Deniz ve karada büyük bir mağlubiyete uğrayan Osmanlı Devleti barış istemek zorunda kalmıştır.¹⁰⁸ Taraflar arasında yapılan görüşmeler neticesinde 14 Eylül 1829'da Edirne Antlaşması imzalanmıştı.¹⁰⁹ Edirne Antlaşması'nın diğer ahidname kayıtlarından farkı dua, davet, mahall-i tevki', unvan, elkap formüllerinin bulunmamasıdır. Sadece girişte, sayfanın sağ üst kısmına "Edirne" ve altında ise "Bâ'is-i Vesika-i Safvet-enika Oldur ki" kayıtları yer almaktadır.¹¹⁰ Bu haliyle ahidnamenin doğrudan nakil-iblağ kısmıyla başladığı söylenebilir. Nakil-iblağ kısmından sonra ahidname maddelerine yer verilmiş devamında ise hatime ve tarih kısmı yazılmıştır.¹¹¹ Edirne Antlaşması ile Osmanlı Devleti; Londra Antlaşması ve 22 Mart 1829 tarihli protokolü kabul etmiş böylece Yunanistan'ı vergi veren müstakil bir devlet konumuna soktuğu gibi, dış müdahaleler ile bağımsız olma yolunu da açmıştır.¹¹² Ayrıca Sırplar iç işlerinde bağımsız hâle gelmişlerdir. Eflak ve Buğdan, Osmanlı Devleti'ne sadece şeklen bağlı kalmış, harp tazminatı ödenene kadar da Silistre ile birlikte Ruslara rehin bırakılmıştır. Bütün bunlarla birlikte Küçük Kaynarca

¹⁰⁶ Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: V, s. 112-116.

¹⁰⁷ Şerafettin Turan, "1829 Edirne Antlaşması", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Cografya Fakültesi Dergisi*, Cilt: IX, Sayı: 1-2, 1951, s. 112-114.

¹⁰⁸ Şerafettin Turan, "Edirne Antlaşması", *DİA.*, Cilt: X, 1994, s. 442.

¹⁰⁹ A. *DVNSDVE.d.83/1*, s. 229. Edirne ahidnamesinin diğer nüshaları için bkz. *HAT.1031-42875* (Fransızca); A. *DVNS.NMH.d.10*, s. 561.

¹¹⁰ A. *DVNSDVE.d.83/1*, s. 226.

¹¹¹ A. *DVNSDVE.d.83/1*, s. 226-229.

¹¹² Turan, "1829 Edirne Antlaşması", s. 143. İngiltere, Fransa ve Rusya 3 Şubat 1830'da Londra'da yeni bir protokol imzalamışlar ve Bâbıali'ye verdikleri nota ile bağımsız bir Yunan krallığının kurulduğunu bildirmişlerdir. Bkz. Turan, "1829 Edirne Antlaşması", s. 143-144.

Antlaşması ile Karadeniz'e çıkan Rusya, bu durumu uluslararası bir boyuta taşımıştı. Ayrıca Osmanlı Devleti, Ruslara toplamda 11,5 milyon Macar altını tazmine mahkûm edilmekteydi. Bu durum Osmanlı maliyesi için altından kalkılamayacak bir yükü.¹¹³ Toprak kayıpları bir tarafa bırakılacak olursa Osmanlı Devleti bu antlaşmayla hem Rusya'yı yenmek ve onu zararsız hale getirmek adına beslediği tüm ümitlerini kaybetmiş hem de varlığını devam ettirmek için kendi kuvvetlerinden ziyade uluslararası çıkar çatışmalarının daha güvenilir olduğuna kanaat getirmişti.¹¹⁴

1.1.12. Petersburg (1834)

Edirne Antlaşması'nın ardından Rusya'nın izleyeceği politikayı tartışmak amacıyla Çar I. Nikola, altı kişiden oluşan özel bir komite kurdurmuştu. Komitenin ana gündemini Osmanlı Devleti'nin yaşamaya devam etmesi ya da varlığına son verilmesi şıklarından hangisinin Rusya açısından doğru olacağı oluşturmaktaydı. Komitenin kararı Osmanlı Devleti'nin mevcut yapısı ile varlığını devam ettirmesi olmuştu. Hem bu karar hem de Edirne Antlaşması, Avrupa devletleri nezdinde bölgede artan Rus etkinliği nedeniyle tedirginlik yaratmıştı. 8 Temmuz 1833 tarihinde imzalanan Hünkâr İskelesi Antlaşması ile Rus savaş gemilerine boğazlardan geçiş hakkının verilmesi bu tedirginliğin yüksek sesle ifade edilmesine yol açmıştır. Çünkü Rusya, kendisini Osmanlı Devleti'nin en yakın dostu, müttefiki ve hamisi olarak görmeye başlamıştı. Bu durum antlaşmaların getirdiği ağır yükü hafifletmek isteyen Osmanlı yetkilileri için beklenmedik bir fırsat doğurmuş ve zaman kaybedilmeden savaş tazminatı, Eflak-Buğdan ve Silistre hükümleri tartışmaya açılmıştır. Bu amaçla oluşturulan heyet 5 Aralık 1833'te Rusya'ya ulaşmıştı. Yapılan görüşmelerin neticesinde 11 Şubat 1834'te görüş birliğine varılmış ve Petersburg Ahidnamesi imzalanmıştır.¹¹⁵ Petersburg Ahidnamesi, dua formülüyle başlamaktadır. Ardından mahall-i tevki' kaydını unvan ve elkap izlemektedir. Ahidname Rus çarı I. Nikola için elkap ve dua formüllerini müteakip nakil-iblağ kısımlarına geçilmektedir. Ancak daha önceki ahidnamelerde görülen dua formülünün dışında "...veffalhu'llâhu li-mâ yerdâ ve ce'âlû'l-'ukbâhu muşkâri-nen bi'l-hayri ve'n-nedâ" şeklinde farklı ifadeler tercih edilmiştir.¹¹⁶ Ahidname maddelerinden sonra hatime ve mahall-i tahrir kaydı düşülmüştür. Daha önceki ahidnamelerden farklı olarak ahidname tarihi hatimeden hemen sonra yazılmıştır. Ahidnamenin deftere kayıt tarihi ise en sonda yazılmıştır.¹¹⁷ Petersburg ahidnamesi, Edirne Antlaşması'nın şartlarında Osmanlı lehine yapılan düzenlemeleri içermektedir. Daha önce belirtilen 11 milyon Macar altını savaş tazminatı dört milyona indirilmiş, sekiz eşit taksitte ve ödeme zamanı serbest olacak şekilde düzenlenmiştir. Ayrıca hatırı sayılır bir ödeme yapıldığı

¹¹³ Turan, "1829 Edirne Antlaşması", s. 145-147.

¹¹⁴ Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: V, s. 122.

¹¹⁵ Hayrettin Pınar, "Ahmed Fevzi Paşa'nın Petersburg Seyahati ve Petersburg Antlaşması", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 29, 2013, s. 181-184.

¹¹⁶ A. *DVNSDVE.d.83/1*, s. 232.

¹¹⁷ A. *DVNSDVE.d.83/1*, s. 233-234.

takdirde Rusya'nın Silistre'den derhal çekileceğini bildirmesi de önemli bir gelişmedir. Benzer şekilde Eflak-Buğdan'daki ve Kafkaslardaki Rus kuvvetleri antlaşma henüz onaylanmadan bölgeden çekilecekti.¹¹⁸ Tüm bu düzenlemeler Rusların, Osmanlı Devleti'ne karşı besledikleri iyi niyetten değil, Avrupa'da kendisine karşı oluşan tepkiyi dindirme çabasıdır.

2. Takrirler

Osmanlı diplomatiğinde *bir işi yazılı olarak ilgili mercie bildiren belgele-re verilen ad olan takrir*, Rusya ahidname defterinde 14 yerde geçmektedir. Defterdeki ilk takrir kaydı, Rus elçiliği kapı kethüdası tarafından Zaporova Kazakları'nın Kırım Tatarları'ndan gasp ettikleri beygirlerinin iade edilmesi hakkındadır. Bir sonraki takrir kaydında ise Tatar taifesi tarafından Zaporova Kazakları'na verilen zararın Kırım hanına tazmin ettirildiğine ve teşekkürle layık bu davranışın iki devlet arasındaki dostluğu pekiştirdiğine dairdir.¹¹⁹

Defterdeki bir diğer takrir ise Küçük Kaynarca Antlaşması sonrasında Rusların ticari faaliyetlerinin düzene koyulmasıyla ilgilidir. Rus ticaret gemilerinin geliş-gidişlerinde uygulanacak kurallar ile ticari anlamda İngiliz ve Fransızlara verilen serbestliğin Ruslara da verilmesini konu edinmiştir.¹²⁰ Rus elçiliğinin verdiği cevapta ticari ilişkiler konusunda her iki ülke arasında gerginliğe neden olacak her türlü hareketin engelleneceği bildirilmişti.¹²¹ Bir diğer takrir ise Gürcü esirlerin araştırılması hakkındadır.¹²² Rus kapı kethüdası tarafından verilen 8 Ocak 1755 tarihli takrir ise 1739 Belgrad antlaşma metninde açık ifade edildiği halde Rusların inşa ettikleri kalenin durdurulduğu hakkındadır. Takrirde dikkat çekici iki unsur öne çıkmaktadır. Bunlardan birincisi belki de en önemlisi Rus yetkililerin "...Binâsına şürû' olunan kal'a-i mezkûre eğerçi Rusya Devleti'nin derûn-ı dâ'ire-i arâzisinde ve hudûdların katı vâfir-i ba'id mesâfe bir mahallde ve binâsı şurût-ı 'ahid-nâme-i hümâyûna muğâyir olmayup miyânede cârî olan musâfât ü mu'âhede ve merâsim-i hüsn-i civârîye ri'âyeten mâdde-i mezkûre bundan iki sene mukaddem inşâsına mübâşeret olunmazdan taraf-ı Devlet-i 'Aliyye'ye dostâne îrâd ü i'lâm olunmuşidi..." ifadesiyle kale inşasını meşru gösterme çabasıdır. Osmanlı yetkilileri ise takriri getiren tercümana şifahi olarak antlaşmanın üçüncü maddesinin Rus Devleti'ne başka kaleler yapmasına izin vermeyeceğini ifade etmişlerdir.¹²³ İkinci önemli unsur ise meseleye İngiltere ve Nemçe elçilerinin dâhil olmasıdır. İngiltere elçisinin Rusların kale inşası hususunda vazgeçirildiğini bildiren iki takrir ile Nemçe elçisinin de aynı doğrultuda bir takriri defterde yer almaktadır.¹²⁴

¹¹⁸ Pınar, "Ahmed Fevzi Paşa'nın Petersburg Seyahati", s. 188.

¹¹⁹ A./DVNSDVE.d.83/1, s. 117. {20 Ra. Sene [1]169/24 Aralık 1755}; A./DVNSDVE.d.83/1, s. 118. {Fî 25 Ca. Sene [1]171/4 Şubat 1758}.

¹²⁰ A./DVNSDVE.d.83/1, s. 166. {6 M. 1194/13 Ocak 1780} Takrirde tarih bulunmamaktadır. Diğer kayıtlara dayanılarak tespit edilmiştir.

¹²¹ A./DVNSDVE.d.83/1, s. 166-167. {10 M. 1194/17 Ocak 1780}.

¹²² A./DVNSDVE.d.83/1, s. 169. {Fî M. Sene [1]89/Mart-Nisan 1775}.

¹²³ A./DVNSDVE.d.83/1, s. 170. {Fî 24 Ra. Sene [1]68/8 Ocak 1755}.

¹²⁴ A./DVNSDVE.d.83/1, s. 170-171. {Fî 18 Ca. Sene [1]168/2 Mart 1755}.

Defterdeki bir diğer taktırir kaydı ise Osmanlı yetkilileri tarafından Rus elçisine verilmiştir. Taktirde; Rus tüccar gemileriyle İzmir sahillerine gelen ve huzuru bozan Hırvat, Kefalonya, Centa ve Korfululara Rus konsoloslarının sahip çıkması istenmekteydi.¹²⁵ Bir diğer taktir, Rus konsolos vekilinin itirazına rağmen Çanakale Boğazı'ndan geçmek isteyen Rus kaptanların, boğaz nazırı tarafından tehdit edilmeleri üzerine 6 Aralık 1812 tarihinde İstanbul'daki Rus konsolosu tarafından Babıâli'ye verilmiştir. Bu taktirde; Sultan I. Abdülhamid döneminde imzalanan 1783 Ticaret Antlaşması'nın 78. ve 79. maddelerine aykırı olan uygulama için gerekli uyarıların yapılması, boğaz nazırının başkalarına ibret olacak şekilde cezalandırılması istemiştir.¹²⁶ Osmanlı Devleti ile Çarlık Rusyası arasında yaşanan en büyük sorun Rus ticaret gemileri ile ilgilidir. Defterde yer alan son üç taktir de Rus ticaret gemilerinin taşıdığı yükler ve zahirenin İstanbul dışında bir yere taşınmasının yasaklanması hakkındadır. Babıâli tarafından 24 Aralık 1812 tarihinde verilen taktirde; Rus gemilerinin, diğer ülke gemileri gibi yüklerine ait defterleri göstermeleri ve İstanbul'un ihtiyacı olan zahirenin bedelinin geçerli fiyat üzerinden ödenmek şartıyla teslim etmeleri istenmiştir.¹²⁷ Bu taktirin ardından 26 Şubat 1227 tarihinde yeni bir taktir daha verilmiş bu kez Rus ticaret gemilerine zarar gelmemesi, İstanbul zahire ihtiyacının ortadan kalkması ile sınırlandırılması, Rus ülkesinden gelen/gelecek gemilerin her cins hububatın yarısının her bir keyli peşin beş kuruşa Anbar-i Amire'ye teslim edilmesi ve geri kalanını istedikleri yere götürmesi şeklinde yeni bir teklif getirilmiştir,¹²⁸ Rus elçisinin 11 Mart 1813 tarihinde verdiği cevapta iki noktaya itiraz edilmişti. Birincisi daha önce her keyl için belirlenen beş guruşun altıya çıkarılması, ikincisi de daha önceden yüklerinin bir miktarını Anbar-ı Amire'ye teslim ifadesindeki "bir miktarının" ürünün yarısı anlamına gelmediğidir. Elçi ayrıca bu konuları imparatoriçesine soracağını ve gelecek cevaba göre hareket edeceğini de ifadelerine eklemiştir.¹²⁹

3. Telhisler

Osmanlı diplomatiğinde *alt kademedeki vazifelinin bir meselenin safhalarıyla ilgili olarak üst kademedeki vazifeliye yazdığı özete* telhis denilmektedir. Bu tabirle ilk akla gelen sadrazam tarafından padişaha sunulan arzlardır.¹³⁰ Telhisler sayesinde yönetimin en yüksek kademelerindeki atamalarından barış-savaş kararı, elçi teatisi, iç-dış politika icraatı hakkında bilgi edinmek mümkündür.¹³¹

¹²⁵ A. {DVNSDVE.d.83/1, s. 172-172. {13 Za. [1]211/10 Mayıs 1797}.

¹²⁶ A. {DVNSDVE.d.83/1, s. 196. {Fi 3 Z. [1]227/8 Aralık 1812}. Osmanlı yetkililerince verilen cevap için bkz. A. {DVNSDVE.d.83/1, s. 196-197. {19 Z. [1]227/24 Aralık 1812}.

¹²⁷ A. {DVNSDVE.d.83/1, s. 197. {19 Z. [1]227/24 Aralık 1812}.

¹²⁸ A. {DVNSDVE.d.83/1, s. 198. {Fi 7 Ra. Sene [1]228/10 Mart 1813}.

¹²⁹ A. {DVNSDVE.d.83/1, s. 198-199. {28 S. 1228/27 Şubat 1813}.

¹³⁰ Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, s. 206. Kütükoğlu, telhisleri "Padişaha Sunulanlar" ve "Sadrazama Sunulan Telhisler" olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Bkz. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, s. 212-213.

¹³¹ *Koca Sinan Paşa'nın Telhisleri*, Yay. Haz. Halil Sahillioğlu, IRCICA Yayınları, İstanbul 2004, s. V; Pál Fodor, "Telhis", *DİA*, C. 40, İstanbul 2011, s. 403.

Rusya ahidname defterinde çeşitli konular hakkında sadrazam tarafından padişaha sunulmuş üç telhis mevcuttur. Bu telhislerden ilki Rusya Feldma-reşali Kont Romançof'un Küçük Kaynarca Antlaşması'nın on birinci maddesi gereğince Eflak, Buğdan ve Bucak'ta konsolosluk açma talebiyle ilgilidir. Rusların bu konudaki ısrarı sadrazam tarafından yazılan bir telhis ile Sultan I. Abdülhamid'e bildirilmişti. Padişah bu telhise yazdığı cevapta; şeyhülislam, kadıaskerler ve diğer devlet görevlilerinin ittifakıyla uygun görülen konsolosluklara rıza gösterdiğini belirtmişti.¹³² Defterde yer alan telhislerden ikincisi ise zahire yüklü olduğu tespit edilen Rus ticaret gemilerine "...Milel-i mezbûrdan verdikleri rûsûmâtı müşâkelesini ve 'aynını edâ etdiklerinden sonra Rusya tâcirleri her dürlü emti'a makûlesini nakl ü ihrâc edüp Kara Deñiz vesâ'ir der-yâların sevâhîl ü limanlarına ve mahrûse-i Kostantiniyye'ye varmaları câ'iz ola ve vech-i meşrûh üzere bilâ-istisnâ 'umûmen sularında emr-i ticâret ve seyri-sefâyin mâddesini tarafeyn re'âyâlarına tevciiz-birle iki devlet cânibinden ruhsat..."¹³³ ifadeleriyle izin verilmişti. Rus elçisinin ısrarıyla zahire yüklü iki gemiye izin-i sefine hükmü verilmesi halk arasında "...İstanbul zâhîresi Moskov gemileriyle gözümüz önünden diyâr-ı âhere nakle rızâ veriliyor..." dedikodularına sebep olmuştu. Bu durum üzerine durdurulan Rus gemisi için elçi; doğacak zarardan Osmanlı Devleti'nin sorumlu olacağını ifade etmişti. Sadrazam tarafından verilen dört maddelik bir cevapta, halkın ihtiyacı olan maddeleri ahidnamede kayıtlı değildir, diyerek götürmeyecekleri belirtilmekteydi. Ayrıca Karadeniz'den Akdeniz'e ve tersi istikamette gidip gelecek gemilerin yüklerine ait defterleri göstermeleri gerektiği ifade edilmekteydi. Bununla birlikte İstanbul'da bekletilmesine bakılmaksızın harp aletlerini götürmeyecekleri hususu vurgulanmıştı. Son olarak da Osmanlı Devleti'nin düzenini bozmama, buna niyet etmeme hususunda Rusya tarafından olması muhtemel kanıtları sınırlandırmak amacıyla bir yazılı belge olacağı bildirilmişti.¹³⁴ Defterde yer alan bir diğer telhis padişaha Rus ticaret gemilerinin zahire taşımaları ile ilgili kurallardan söz etmekte ve kendisinin görüşü istenmektedir. Sadrazam telhisinde, Rus elçisi ile anlaşılmasına rağmen Rusya'da olan zahire kıtlığı nedeniyle önceden altı kuruşa alınan zahirenin beş kuruşa indirilmesi teklifini kabul etmediğini, Haliç'te tutulan gemilerden dört geminin geçişine engel olunmayacağı, kalan gemilerin yüklerinin yarısının alınacağını yazıldığı tahririn ekte arz edildiği bildirilmektedir. Padişah tarafından "*Karâr verildiği üzere ber-müceb-i takrîr tanzîm ola ve müsvedde mücibince resmî takrîr dahi i'tâ oluna, deyü hatt-ı hümayûn keşide buyurulmuşdur.*"¹³⁵ kaydı düşünülmüştür.

4. Beratlar

Diğer adı "nişan" olan berat, Osmanlı diplomatiğinde padişah tarafından bir göreve tayin, gelir tahsisi, tasarruf hakkı, imtiyaz ve muafiyet amacıyla

¹³² A. {DVNSDVE.d.83/1, s. 162. {14 Za. 1195/1 Kasım 1781}.

¹³³ A. {DVNSDVE.d.83/1, s. 167. {Tarihsiz}.

¹³⁴ A. {DVNSDVE.d.83/1, s. 167-168.

¹³⁵ A. {DVNSDVE.d.83/1, s. 196. {3 Z. [1]227/8 Aralık 1812}.

verilen, belgelerdir.¹³⁶ Rusya ahidname defterinde iki berat kaydı yer almaktadır. “Nişân-ı Hümâyûn Oldur ki” kaydıyla nişan formülüne uyan bu iki berat Rus elçisine tercüman tayinini ihtiva etmektedir. Defterde yer alan ilk kayıta, Pavlo Veled-i Yovan’ın Rus elçisinin yanında tercümanlığa tayin edildiğini bildirmektedir. İkinci kayıt ise Temmuz 1710 tarihlidir. Bu berat kaydında ise Kasbar Veled-i Tişte’nin Rus elçisi maiyetinde baş tercüman olarak görevlendirilmesi hakkındadır.¹³⁷

5. Hükümler

5.1. Yol Hükümleri

Osmanlı diplomatiği açısından değerlendirildiğinde incelemeye konu olan defterin farklı kayıtları ihtiva ettiği görülmektedir. Defterde yer alan kayıtların 105 adedini hükümler oluşturmaktadır. Bu hükümlerde Rus tebaasından olan kişilerin gerek Osmanlı ülkesine giriş-çıkışlarına gerekse ülke içindeki seyahatlerine yönelik izinleri havi olan yol hükümleri, kilise tamiri için verilen izin, şikâyetler ve İstanbul’da Rus konsolosu ve adamlarının kendileri için içki satın almalarına yönelik verilen izinler gibi çeşitli konuları içermektedir. Hüküm kayıtları içerisinde 81 adet yol hükmü bulunmaktadır.

Osmanlı Devleti’nde gerek iç güvenliğinin sağlanması gerekse göçün önlenmesi amacıyla bir yerden başka bir yere gidecek yabancıların klasik devirde “Yol Hükümü” daha sonraları ise “Mürür Tezkeresi” denilen izin belgesi almaları gerekmektedir.¹³⁸ Yabancı devlet elçileri tarafından talep edilen bu belgelerin amacı, kişinin gideceği yerde herhangi bir keyfi uygulamayla karşılaşmasının önüne geçmek, güvenliği sağlamak ve ihtiyaçlarını temin etmektir.¹³⁹ Rusya ahidname defterindeki yol hükümleri Osmanlı Devleti ile Çarlık Rusyası arasında imzalanan 6 Ağustos 1701 tarihli *İstanbul Antlaşması* gereğince Rus çarının İstanbul’daki konsolosu tarafından kendi tebaasından olan kişiler için talep edilmekteydi. Bu taleplerin bir kısmı Kutsal Toprakları ziyaret etmekle ilgilidir. Defterdeki yol hükmü kayıtlarından bir kısmı da Rus elçisi maiyetinde görevli kişilerin kendi ülkelerine dönmelerine yönelik gidiş amaçlı verilen yol izinleridir. Örneğin Ağustos 1701 tarihli hükümde Osmanlı başkentinde bulunan Rus büyükelçisi Duka Dimitriyos Mihalovic, yanındaki bazı kişileri tekrar Rusya’ya göndermek ve yolda kendilerine gereken kolaylığın sağlanması için Divan’dan hüküm talep etmekteydi.¹⁴⁰ Yol hükümleri için yapılan

¹³⁶ Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, s. 124; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Tuğra ve Pençeler İle Ferman ve Buyuruldulara Dair”, *Belleterin*, C. V, S. 17-18, 1995, s. 106.

¹³⁷ A.İDVNSDVE.d.83/1, 20/1 {Fî Evâsıt-ı Ca. Sene [1]119/Ağustos 1707}; 26/3 {Fî Gurre-i C. Sene [1]122/28 Temmuz 1710}.

¹³⁸ Hamiyet Sezer, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Seyahat İzinleri (18-19. Yüzyıl)”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: XXI, Sayı: 33, 2003, s. 106; Musa Çadırıcı, “Tanzimat Döneminde Çıkarılan Men’-i Mürür ve Pasaport Nizamnameleri”, *Belgeler*, Cilt: XV, Sayı: 19, 1993, s. 169-170; Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, s. 254.

¹³⁹ Nalan Turna, *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Osmanlı Topraklarında Seyahat, Göç ve Asayiş Belgeleri-Mürür Tezkereleri*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2013, s. 14.

¹⁴⁰ A.İDVNSDVE.d.83/1, 11/1. {Fî Evâil-i Ra. Sene 1113/Ağustos 1701}.

müracaatların bazılarında seyahat için hiçbir neden gösterilmediği dikkatleri çekicidir.¹⁴¹ Ticaret amacı taşıyan geliş ve gidişler için verilen yol izinlerinde seyahat sebebi açıkça belirtilmiştir. Örneğin büyükelçi İstanbul'a yakın iskele ve yalılardan Rusya'ya götürmek amacıyla beş medre¹⁴² şıra satın almasına kimsenin müdahale etmemesini istemişti. Bu isteğe Divan'dan olumlu cevap verilmişti.¹⁴³ Ayrıca ticaret amacıyla Osmanlı ülkesine gelen Rus tüccarların mallarını sattıktan sonra İstanbul'dan eşya alıp götürmeleri için de müracaat edilmiştir. Rus tüccarlarından Aleykor (?) ve Andreya isimli tüccarlar, daha önce ortaklarıyla Azak iskelesinden gemiyle dört yüz elli fiçı sade yağ ve katranı İstanbul'da esnafa satmışlardı. Ortaklarının gitmelerini müteakip yirmi beş fiçı zeytinyağı ve birkaç denk pamuk satın aldıklarını, İstanbul'da gümrük ödemelerinin ardından Kefe'ye gidecek gemiye yükleyip gitmelerine izin verilmesini talep etmişlerdi. Divan'dan "Âsitâne Kâim-mağâmı ve Kefe Paşa'sına ve Kerş ve Taman Kal'ları Dizdârlarına" hitaben emir verilmiştir.¹⁴⁴ Bunların dışında Rus elçisinin yanında görevli kişilerin Osmanlı ülkesi içerisinde seyahatleri için de izin talep ettiği görülmektedir. Dönemin Rus büyükelçisi Duka Dimitriyos Mihaylovic Golçin (?) kendisine lazım olan bazı eşyalar için yeğeni ve on kadar adamını Edirne'den İstanbul'a göndermek için izin istemişti.¹⁴⁵ Bir diğer kayıta ise Rus elçisi Petros Andiriyovic Tolstogo, iki doktorunu İstanbul'a ilaç almaya göndermek için izin talep etmişti.¹⁴⁶

5.2. Şikâyetler

Rusya ahidname defterinde Rus tebaasından olan kişilerin Osmanlı sınırları içerisinde karşılaştıkları sorunlar ile ilgili şikâyetler de bulunmaktadır. Şikâyetlerden ilki yine Rus elçisi aracılığıyla ve Kudüs'ü ziyaretten sonra İstanbul'a gelen Anton ve Andreya isimli rahipler tarafından yapılmıştır. Rahipler, Kudüs'te ziyaretlerini tamamlayıp İstanbul'a geldiklerinde Subaşı Gürcü Mehmed'in "...müsâferet tarikiyle gelmişken Balat'da vâki' Nikola kilisâsı demekle ma'rûf kilisâya varırsız." iddiasıyla dört yüz kuruşlarını almasından şikâyetçiydiler. Divan'dan İstanbul kaymakamına ve kadısına olayın araştırılması, doğru ise kanuna göre hareket edilmesi ve paralarının eksiksiz teslimi istenmişti.¹⁴⁷ Moskov tüccarlarından Çolak Yorgi'nin şikâyeti Rus tüccarların karşılaştıkları sorunlar hakkında detaylı bilgi vermektedir. Çolak Yorgi, Rus-

¹⁴¹ A. {DVNSDVE.d.83/1, 14/4. Kimi hükümlerde ise büyükelçi tarafından gönderilen kişiler için "...ba'zı mesâlih-i mühimmesiyçün..." (20/3), "...iktizâ eden umûr-ı mühimmesiyçün..." (21/1), "...ba'zı mesâlih için..." (21/3, 21/4, 22/7, 25/1, 25/2, 27/1), "...ba'zı mesâlih ile gelen..." (22/1), "...iktizâ eden ba'zı mesâlih için..." (23/2, 23/3, 23/4, 23/5, 23/6, 24/7) gibi müphem ifadeler kullanılmıştır.

¹⁴² Çoğunlukla Rumeli'de şıra, şarap gibi sıvılar ve ekinler için kullanılan bir ölçü birimidir. Bkz. Mithat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986, s. 214; Pakalın, *Osmanlı Tarihi Deyimler ve Terimler Sözlüğü*, Cilt: II, s. 436.

¹⁴³ A. {DVNSDVE.d.83/1, 11/3.

¹⁴⁴ A. {DVNSDVE.d.83/1, 11/5. Benzer hükümler için bkz. 10/2, 14/1, 14/2, 16/1, 16/4, 16/6, 17/2.

¹⁴⁵ A. {DVNSDVE.d.83/1, 10/3. {Fi Evâhir-i M. Sene 1113/Haziran-Temmuz 1701}.

¹⁴⁶ A. {DVNSDVE.d.83/1, 12/2. {Fi Evâhir-i B. Sene 1114/Aralık 1702}.

¹⁴⁷ A. {DVNSDVE.d.83/1, 12/3. {Fi Evâhir-i B. Sene 1114/Aralık 1702}.

ya'dan satmak için getirdiği kürkleri satamadığı için Mısır'a götürmüş ancak götürdüğü kürkler gümrükçü Kavza tarafından gümrüğe kaldırmıştı. Çolak Yorgi bundan üç gün sonra vefat etmiş oğlu Fidero babasının mallarını talep etmişti.¹⁴⁸ Ancak bu mallara Murad Kethüda, Seyyid Ahmed ve Ali Efendi isimli kişiler el koymuş, birazını satmış kalanını da saklamışlardı. Bu durumdan haberdar olan merkezî hükümet, Mısır kadısına yazdığı hükümlerle malları eksiksiz tahsil edip Fidero'ya teslim etmesini istemişti.¹⁴⁹ Rus tüccarı Kozme (?) isimli şahsın Divan'a yaptığı şikâyet ticari ilişkileri göstermesinin yanında bu ilişkilerde ortaya çıkan sorunları yansıtmaya bakımdan dikkat çekicidir. Kozme, Edirne'ye getirdiği kürkleri burada satamadığı için İzmir'e götürmüştür. İzmir'de on iki bin sincap nefesi ile üç adet su samuru kürkü İstanbul'dan gelip İzmir'de misafir olarak kalan İskemlecioğlu Kürkçü Yani'ye altı ay vadeyle bin beş yüz kuruşa satmıştır. Ödenecek meblağ için imzalı senet alınmış ayrıca bu borca üç kişi de kefil olmuştu. Ancak zaman geçtikten sonra ne Kürkçü Yani ne de kefiller parayı ödemişlerdi. Bunun üzerine Kozme bölge mahkemesi naibine yaptığı müracaatta elindeki senedin alındığını ve İstanbul'a gönderilmeleri gereken kefillerin saklandığını bildirmişti. Sonuçta Divan'dan yazılan ve "...mesfûrlar ele getirülüp Divân-ı Hümâyûn'uma ihzâr olunmak bâbında... vech-i meşrûh üzere Divân-ı Hümâyûn'uma ihzâr olunmak..." ifadeleri içeren emirle Kozme'nin sorununa çözüm getirilmişti.¹⁵⁰ Azak'ta olan kardeşine gönderdiği iki hediye atın, Boğdan'da hastalanması üzerine atları voyvodaya emanet bıraktığını ancak atların iyileştikten sonra voyvodanın atları vermediğini iddia ederek onu Divan'a dava eden Rus elçisinin şikâyeti ilginç bir kayıttır.¹⁵¹ Rus tüccarlarından Vasil, İvan ve Andreye isimli tüccarların yaptıkları müracaatta ilk dikkati çeken husus, müracaatın Rus elçisi aracılığıyla değil, tüccarlar tarafından doğrudan Divan'a yapılmış olmasıdır. Tüccarlar, İstanbul'a gittikleri esnada Turla Nehri yakınlarına geldiklerinde, Osmanlı ülkesinde bulunan İsveç kralı XII. Şar'ın iki adamının sekiz kese paralarını ve eşyalarını çaldıklarını ayrıca ortakları Todori Elya'yı (?) da öldürdüklerini iddia edip şikâyette bulunmuşlardı. Divan'dan durumun detaylı bir şekilde araştırılması, anlatılanlar doğru ise para ve eşyaların eksiksiz iadesini isteyen hüküm gönderilmişti.¹⁵² Edirne'de bulunan Rus rahipler, İstanbul'da Yovan isimli Rus tüccarına karşı haksız itham ve yalancı şahitlik ederek onu zindana attırdıklarını bildirmişlerdi. Rahipler, Yovan ile davası olan kişilerin orduya gönderilerek davalarının görülmesi, hapisten saliverilmesini istemekteydiler.¹⁵³ Kutsal toprakları ziyaret amacıyla Osmanlı ülkesinde bulunan kişilerin yaşadıkları sorunlar da şikâyetlere konu olmuştur.

¹⁴⁸ A. /DVNSDVE.d.83/1, 15/1. {Fî Evâil-i B. Sene 1115/Kasım 1703}.

¹⁴⁹ A. /DVNSDVE.d.83/1, 15/2. {Fî Evâil-i Za. Sene [1]115/Mart 1704}; 15/4 {Fî Evâil-i Za. Sene [1]115/Mart 1704}.

¹⁵⁰ A. /DVNSDVE.d.83/1, 17/5. {Fî Evâ'il-i Ş. Sene [1]116/Kasım-Aralık 1704}.

¹⁵¹ A. /DVNSDVE.d.83/1, 22/6. {Fî 23 Ra. Sene [1]120/12 Haziran 1708}.

¹⁵² A. /DVNSDVE.d.83/1, 27/6. {21 Ş. Sene 1124/23 Eylül 1712}.

¹⁵³ A. /DVNSDVE.d.83/1, 30/3. {Evâhir-i B. Sene 1125/Ağustos 1713}.

Rahip Varlam (?), Kudüs'e yaptığı ziyaretinin ardından geldiği Kıbrıs'ta adanın mütesellimi tarafından Magosa Kalesi'ne hapsedilmişti. Divan'dan gönderilen emirde rahibin hapisten çıkarılması ve alınan parasının geri verilmesi istenmişti.¹⁵⁴ Rus tebaası tarafında defterde kaydedilen son şikâyetinde Yovan adlı tüccara aitti. Yovan, 1714-1715'te İstanbul'dan aldığı bazı eşyaları Mehmed'in gemisine yüklediğini, kendisi alıkonulduğu için gitmediğinden mallarının Ke-fe'de bir yere bırakıldığından şikâyetçiydi. Bu şikâyet üzerine Yovan'ın, mağduriyetinin giderilmesi yönünde bir hüküm verilmiştir.¹⁵⁵

5.3. İçki İzinleri

Osmanlı Devleti'nde zimmiler için şarap üretimi ve satışı serbestti. Ancak Müslümanlar içki üretimi ve satışı yapamadıkları gibi onlara içki de satılmazdı. Ayrıca zimmiler kendileri için yaptıkları içkiye vergi ödemezlerdi. Yabancı elçilerin gerek dışarıdan içki ithali ve gerekse ülke içinde kendi tüketimleri için şarap almaları izne bağlıydı.¹⁵⁶ İncelenen defterde Rus elçilerine bu konuda verilen toplam dokuz adet hüküm yer almaktadır. Hükümlerin hepsi yeniçeri ağasına ve hassa bostancı başına hitaben yazılmıştı.¹⁵⁷ Elçi, Divan'a yaptığı müracaatta 1706-1707 yılında kendisi ve yanındaki çalışanları için ahidnamede belirtildiği üzere içki izni talep etmiştir.¹⁵⁸ Bir sonraki yıl için yapılan izin müracaatı bir önceki yıl ile aynı prosedürü içermekteydi.¹⁵⁹

5.4. Kilise Keşif Emri

İslam'da zimmilerin yeni kilise inşa etmelerinin yasaklanması, mevcut kiliselerin ise izinsiz tamir edilmemesi kaidesi Osmanlı hukukunda da benimsenmiştir. Bu bağlamda zimmilerin yeni ibadethane yapmamasına, onarılrken eski yapısına uygun davranılmasına ve ek yapılmamasına, onarım için alınacak malzemenin eski, kullanılmış olmasına dikkat edilirdi.¹⁶⁰ Çarlık Rusya-sı'nın İstanbul'da bulunan büyükelçisi Duka Dimitriyos Mihaylovic Golichen,

¹⁵⁴ A. *DVNSDVE.d.83/1*, 38/1. {Evâhir-i M. Sene [1]126/Şubat 1714}.

¹⁵⁵ A. *DVNSDVE.d.83/1*, 38/3. {Evâsıt-ı Ş. Sene 1126/Ağustos 1714}.

¹⁵⁶ Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler-Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*, Turhan Kitabevi, Ankara 2001, s. 221.

¹⁵⁷ "Dergâh-ı 'Âli Yeniçeri Ağası'na ve Hassa Bostancıbaşı'ya Hüküm ki", A. *DVNSDVE.d.83/1*, 26/2; "Dergâh-ı 'Âli Yeniçeri Ağası Vezir Mehmed Paşa'ya ve Hassa Bostancıbaşı'ya Hüküm ki", A. *DVNSDVE.d.83/1*, 27/2, 27/3. "Yeniçeri Ağası'na ve Hassa Bostancıbaşı'ya Hüküm ki", A. *DVNSDVE.d.83/1*, 39/1.

¹⁵⁸ A. *DVNSDVE.d.83/1*, 18/5. {Fî 18 B. Sene 1118/26 Ekim 1706}.

¹⁵⁹ A. *DVNSDVE.d.83/1*, 20/4. {Fî 3 Ş. Sene 1119/30 Ekim 1707}. Defterde içki alış izni için verilen H. 1118/M. 1706-1707 yılına ait kayıt ile başlamakta ve H. 1126/M. 1714-1715 yılına ait kayıt ile son bulmaktadır. Ancak defterde H. 1123/M. 1711-1712 ve H. 1125/1713-1714 yıllarına ait müracaatlar mevcut olmadığı gibi, H. 1122/M. 1710-1711 yılında hem Rus elçisi hem de maiyetinde görevli tercümanın ayrı ayrı müracaatları yer almaktadır. Diğer içki izin kayıtları için bkz. A. *DVNSDVE.d.83/1*, 23/1 {Fî 25 C. Sene 1120/11 Eylül 1708}, 24/6 {Fî 28 R. Sene 1121/7 Temmuz 1709}, 26/2 {Fî 16 B. Sene 1122/10 Eylül 1710}, 26/3 {Fî Evâsıt B. Sene 1122/Eylül 1710}, 27/2 {Fî 15 R. Sene 1124/22 Mayıs 1712}, 27/3 {Fî Evâsıt-ı Ş. Sene 1124/Eylül 1712}, 39/1 {Evâhir-i Ş. Sene 1126/ Eylül 1714}.

¹⁶⁰ Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, s. 233; Gülnihal Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s. 22.

Divanı Hümayun'a müracaat ederek İstanbul'un Kumkapı semtinde Çadırcı Ahmed mahallesinde bulunan ve büyük yangında tamamen yanan Aya Kırya-ki kilisesinin tamirini talep etmiştir. Talep üzerine Kaymakamı Vezir Osman Paşa'ya ve İstanbul kadısına gönderilen hükümde kilisenin keşfinin yapılması istenirken bu konuda dikkatli davranmaları hususunda da uyarılmışlardı.¹⁶¹

6. Sonuç

Osmanlı Devleti'nin diplomasi tarihi göz önüne alındığında bugün T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi bünyesinde birçok kaynak bulunmaktadır. Bunların içerisinde Divanı Hümayun Sicilleri olarak adlandırılan defter serilerinden Düvel-i Ecnebiyye Defterleri çok önemli yere sahiptir. Düvel-i Ecnebiyye Defteri, çeşitli devletlere ait kayıtları içermesi, bunlar arasında devletler arasındaki ilişkilerin farklı boyutlarını ortaya koyması vb. özellikleri bakımından öne çıkmaktadırlar.

Hâlihazırda Düvel-i Ecnebiyye fonunda Rusya'ya ait kayıtları içeren biri ahidname, biri nişan ve sekizi ahkâm olmak üzere toplam on defter bulunmaktadır. Bu defterlerden 83/1 numara ve "Rusiyye'nin Ahidnâmesi" adıyla kayıtlı defter öne çıkan birkaç özelliği bakımından bu araştırmaya konu edilmiştir. Öncelikle Rusya'ya ait defterler içerisinde ilk ve tek ahidname defteri olması önemlidir. Ayrıca ilk defter olması hasebiyle sadece ahidname kayıtlarını değil, aynı zamanda Rus hacıların Kutsal Toprakları ziyaretleri için verilen yol izinlerini, konsolosluk bünyesinde görevli Rus tebaasından olan kişiler için içki alış izinleri, takrirleri, telhisleri, beratları ve şikâyetleri de ihtiva etmektedir. Böylece XVIII. - XIX. yüzyıl Osmanlı-Rus ilişkilerinin çok yönlü özelliğini ortaya koyması açısından önemli bir kaynaktır.

Defterde Osmanlı Devleti ve Çarlık Rusyası arasında imzalanan *İstanbul (1700)*, *Edirne (1713)*, *İstanbul (1724)*, *Belgrad (1739)*, *Küçük Kaynarca (1774)*, *Aynalıkavak (1779)*, *Yaş (1792)*, *Bükreş (1812)*, *Akkerman (1826)*, *Edirne (1829)* ve *Petersburg (1834)* antlaşmalar verilmiştir. Bu haliyle iki devlet arasında imzalanan birçok antlaşmanın tek bir defterde yer alması araştırmacılara verilerin bir arada ve tek elden sunulması sağlanmıştır. Defterde *Hünkâr İskelesi (1833)* ve *Ayestefanos/ Yeşilköy (1878)* ve *Prut (1711)* antlaşmaları yer almamaktadır.

Defterde yer alan bir diğer kayıt Rus elçiliği tarafından kapı kethüdası vasıtasıyla Babıali'ye sundukları ve Babıali tarafından verilen cevapları içeren takrir kayıtlardır. Takrir kayıtları, iki devletin tebaası arasında yaşanan sorunlar, ticari konular, kale inşaatı hakkında şikâyet vb. konuları içermektedir. Telhisler defterde yer alan diğer kayıt türüdür. Defterde dönemin Osmanlı sadrazamı tarafından, Rusların konsolosluk açma talepleri ve iki devlet arasında ticari konularda yaşanan sorunlar padişaha sunulurken kendisinin görüşü istenmekteydi. Rus elçisi maiyetinde görevlendirilecek baş tercüman ve tercümanlar için verilen beratlar da bulunmaktadır. Osmanlı ülkesinde yabancıların ülkeye giriş ve çıkışları için izin almaları gerektiği bilinmektedir. Kayıtların ihtiva ettiği dönemde "Yol Emri" olarak adlandırılan bu izinler Kut-

¹⁶¹ A. {DVNSDVE.d.83/1, 11/2. {Fî Evâil-i R. Sene 1113/Eylül 1701}.

sal Toprakları ziyaret amacıyla gelen Rus hacılara, ticaret amacıyla tüccarlara verilmiştir. Ayrıca hac ya da ticaret amacıyla gelen yabancı tebaanın Osmanlı ülkesinden çıkışları için de aynı izinlerin alınmaktaydı. Defterde yukarıda anılan durumlar için verilen yol izin hükümleri fazla miktarda yer almaktadırlar. Yol izni alarak Osmanlı ülkesine gelen ve ülkeden giden Rus tebaasından olan kişilerin Osmanlı sınırları içerisinde yaşadıkları sorunları konsoloslukları aracılığıyla Babıali'ye bildirdikleri şikâyetlere de defterde rastlanmaktadır. Konsolosluk personelinin şahsi tüketimleri için içki izin talepleri ve verilen izinlere defterde rastlamak mümkündür. Ayrıca İstanbul'da daha önceden yıkılan fakat tamir edilmeyen kilisenin tamirinin havi keşif emrine de sadece bir kayıtla olsa dahi görmem imkânı bulunmaktadır. İncelemeye konu olan defter, içeriğinin zenginliği, kapsadığı zaman aralığının genişliği, muhteva itibariyle Rusya'ya ait defterler içerisinde tek olması defterin önemini oldukça arttırmaktadır. Bu nedenle burada incelemeye konu edilen defterin onlarca çalışmada kullanılması bunun en açık delili olarak görülebilir.

Kaynaklar

DEVLET ARŞİVLERİ BAŞKANLIĞI OSMANLI ARŞİVİ

Bâb-1 Âsafi

Düvel-i Ecnebiyye Defterleri [A.{DVNSDVE.d}]

55/1 (Lehistan Ahidname Defteri)

59/3 (Nemçelü Ahidname Defteri)

83/1 (Rusya Ahidnâme Defteri)

Nâme-i Hümâyûn Defterleri [A.{DVNSNMH.d.}]

1, 5, 6, 7, 8, 9, 10.

Hariciye Siyasi (HR.SYS.)

1186-1, 1186-3.

Hatt-ı Hümayun (HAT.)

1432-58619, 1429/58503, 1429-58511, 1004-42119, 1031-42875.

Muahedeler (MHD.)

5, 12, 19, 20, 22, 23, 29, 33, 291.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TSMA.d)

7014, 9920, 9921, 9922, 9923

Yıldız, Esas Evrakı (YE..EE..)

31-29.

YAZMA ESERLER

Türk Tarih Kurumu

Y/005 (Kaynarca Ahidnamesi), Y0136/1 (Aynalıkavak Tenkihnamesi).

Millet Kütüphanesi

34 Ae Kavanin 374 (Yaş Ahidnamesi).

ARAŞTIRMA-İNCELEME ESERLER

AKSAN, Virginia H.: *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870*, Çev. Gül Çağlalı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.

ANDERSON, Matthew Smith: *Doğu Sorunu -1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme-*, Çev.: İdil Eser, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2010.

ARI, Bülent: "Early Ottoman Diplomacy: Ad Hoc Period", *Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional?*, Ed. A. Nuri Yurdusev, Palgrave & Macmillan, Londra 2004.

ASLANTAŞ, Selim: "Osmanlı-Rus İlişkilerinden Bir Kesit: 1826 Akkerman Antlaması'nın "Müzakereleri", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt: IX, Sayı: 36, 2013.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, Haz. İskender Türe - Salim Kaynar, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2017.

BAYRAM, Ü. Filiz: *Enverî Târîhi: Üçüncü Cild (Metin ve Tahlil)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014.

BEYDİLLİ, Kemal: "Ziştovi Antlaşması", *DİA.*, Cilt: 44, İstanbul 2013.

BOZKURT, Gülnihâl: *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996.

ÇADIRCI, Musa: "Tanzimat Döneminde Çıkarılan Men'-i Mürûr ve Pasaport Nizâm-nâmeleri", *Belgeler*, Cilt: 15, Sayı: 19, Ankara 1993.

ÇALIŞKAN, Muharrem Saffet: *(Vekâyi'nüvis) Enverî Sadullah Efendi ve Tarihi'nin I. Cildi'nin Metin ve Tahlili (1182-1188/1768-1774)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000.

ÇİÇEK, Hikmet: *(Vekâyi'nüvis) Sadullah Enverî Efendi ve Tarihi'nin II. Cildi'nin Metin ve Tahlili (1187-1197/1774-1783)*, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2018.

Diplomasi Tarihi, Cilt: I, Ed: Barış Özdal - R. Kutay Karaca, Dora Basım-Yayın, Bursa 2018.

DÖNMEZ, Ahmet: "Osmanlı Devleti'nde Tek Taraflı Diplomasi Anlayışı ve Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Süreci", *Osmanlı Diplomasi Tarihi -Kurumları ve Tatbiki-*, Ed.: Mehmet Alaaddin Yalçınkaya - Uğur Kurtaran, Altınordu Yayınları, Ankara 2018.

DÜZCÜ, Levent: "Tuna Sınırını Yeni Baştan Düzenlemek/Tahdid-i Hudûd: Osmanlı'nın Rusya İle İmtihanı (1812-1818)", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: XVI, Sayı: 3, 2016.

EBÜ'L-FAZL CEMÂLEDDİN MUHAMMED B. MÜKERREM B. ALİ EL-ENSÂRİ İBN MANZÜR: *Lisânü'l-'Arab*, Cilt: III, Dârü's-sadr, Beyrut 1968.

ERCAN, Yavuz: *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler-Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*, Turhan Kitabevi, Ankara 2001.

ERİM, Nihat: *Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri*, Cilt: I, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1953.

FISHER, Alan: *Kırım Tatarları*, Çev: Eşref B. Özbilgen, Selenge Yayınları, İstanbul 2009.

_____ : "Şahin Girey, The Reformer Khan, And The Russian Annexation Of The Crimea", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Vol: 15, No: 3, 1967.

FİDAN, Murat: *XIX. Yüzyılda Osmanlı-Rusya Ticari Münasebetleri*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Yayınlanmış Doktora Tezi, Samsun 2002.

FODOR, Pál: "Telhis", *DİA.*, Cilt: 40, İstanbul 2011.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib: *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlimi*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1992.

İSKİT, Temel: *Diplomasi -Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulaması-*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2018.

KAÇAN ERDOĞAN, Meryem: *II. Viyana Kuşatması*, Marmara Üniversitesi Türikiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2001.

KANAR, Mehmet: *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*, Say Yayınları, İstanbul 2016.

KARAL, Enver Ziya: *Osmanlı Tarihi*, Cilt: V, TTK Yayınları, Ankara 2011.

KINLI, Onur: *Osmanlı'da Modernleşme ve Diploması*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006.

Koca Sinan Paşa'nın Telhisleri, Yay. Haz: Halil Sahillioğlu, IRCICA. Yayınları, İstanbul 2004.

KOÇAK, Zülfıye: "1787-1792 Osmanlı Rus Savaşı'nda Değişen Dengeler ve Yaş Antlaşması", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: XXXII, Sayı: 2, 2002.

_____ : "Son Osmanlı-Avusturya Mücadelesinde Değişen Dengeler ve Zıstovi Antlaşması", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt: XI, Sayı: 22, 2018.

KÖSE, Ensar, *Osmanlı Devleti ile Rusya Arasında Kafkasların Taksimi -1724 İstanbul Antlaşması-*, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul 2017.

KÖSE, Osman: *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.

_____ : "Rusya'nın Karadeniz'le İlk Buluşması: İstanbul Antlaşması (13 Temmuz 1700)", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: XV, Sayı: 28, 2012.

KURAN, Ercümend: *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçilerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri 1793-1821*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988.

KURAT, Akdes Nimet: *Rusya Tarihi -Başlangıçtan 1917'ye Kadar-*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

KURTARAN, Uğur: "Karlofça Antlaşması'nda Venedik, Lehistan ve Rusya'ya Verilen Ahidnamelerin Genel Özellikleri ve Diplomatik Açından Değerlendirilmesi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: XXXV, Sayı: 60, 2016.

_____ : "Osmanlı Diploması Tarihinin Yazımında Kullanılan Başlıca Kaynaklar ile Bu Kaynakların İncelenmesindeki Metodolojik ve Diplomatik Yöntemler Üzerine Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Sayı: 38, 2015.

_____ : *Osmanlı Avusturya Diplomatik İlişkileri (1526-1791)*, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş 2009.

_____ : *Sultan Birinci Mahmud (1730-1754)*, Altınordu Yayınları, Ankara 2018.

_____ : "Sultan Birinci Mahmud'un Rusya'ya Verdiği 1739 Tarihli Ahidnamenin Diplomatik Açından Tahlili", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: XXIX, Sayı: 1, 2014.

KUZUCU, Serhat: *Kırım Hanlığı ve Osmanlı-Rus Savaşları*, Selenge Yayınları, İstanbul 2013.

_____ : “Rusya Ahidname Defterine Göre XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Rus Ticari İlişkilerinin Seyri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: XXXV, Sayı: 59, 2016.

KÜRKCÜOĞLU, Ömer: “Dış Politika Nedir? Türkiye’deki Dünü Bugünü”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: XXXV, Sayı: 1, 1980.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S.: *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

Muâhedât Mecmûası, Cilt: III-IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008.

ÖZCAN, Abdülkadir: “Karlofça-Karlofça Antlaşması”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt: XXIV, 2001.

PAKALIN, Mehmet Zeki: *Osmanlı Tarihi Deyimler ve Terimler Sözlüğü*, C. I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1983.

PINAR, Hayrettin: “Ahmed Fevzi Paşa’nın Petersburg Seyahati ve Petersburg Anlaşması”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 29, 2013.

SAHHÂFLAR ŞEYHİ-ZÂDE SEYYİD MEHMED ES’AD EFENDİ: *Vak’a-nüvîs Es’ad Efendi Tarihi (Bahir Efendi’nin Zeyl ve İlâveleriyle 1237-1241/1821-1826)*, Neşre Hazırlayan: Ziya Yılmaz, Osmanlı Araştırma Vakfı (OSAV) Yayınları, İstanbul 2000.

SERTOĞLU, Mithat: *Osmanlı Tarih Lügati*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986.

SEZER, Hamiyet: “Osmanlı İmparatorluğu’nda Seyahat İzinleri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 21, Sayı: 33, 2003.

ŞİROKORAD, A.B.: *Rusların Gözünden 240 Yıl Kırım Kırana Osmanlı-Rus Savaşları -Kırım-Balkanlar-93 Harbi ve Sarıkamış-*, Çev: D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2013.

TANSEL, Selahattin: “1768 Seferi Hakkında Bir Araştırma”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: VIII, Sayı: 4, 1950.

TEYMUROVA, Günay: “1806-1812 Osmanlı-Rusya Savaşı ve Azerbaycan”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, 2016.

TEZKAN, Yılmaz: “Doğu Sorunu, Doğu’nun Sorunu”, *Türk Yurdu*, Cilt: 26, Sayı: 227, 2006.

TUNCER, Hüner: *Eski ve Yeni Diploması*, Ümit Yayıncılık, Ankara 2002.

TURAN, Şerafettin: “1829 Edirne Antlaşması”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: IX, Sayı: 1-2, 1951.

_____ : “Edirne Antlaşması”, *DİA*, Cilt: X, 1994.

TURNA, Nalan: *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Osmanlı Topraklarında Seyahat, Göç ve Asayiş Belgeleri Mürûr Tezkereleri*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2013.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı: “Tuğra ve Pençeler İle Ferman ve Buyuruldulara Dair”, *Bellekten*, Cilt: V, Sayı: 17-18, 1995.

YALÇINKAYA, Mehmet Alaaddin: “Osmanlı Sefaretnameleri ve Diploması Tarihi Bakımından Önemi”, *Osmanlı Diploması Tarihi -Kurumları ve Tatbiki-*, Ed.: Mehmet Alaaddin Yalçinkaya - Uğur Kurtaran, Altınordu Yayınları, Ankara 2018.

MOĞOLLARIN İNANÇ SİSTEMİNDEKİ DİŞİL ÖZELLİKLER VE KADINA DAİR BAZI TESPİTLER

Dr. Bilen YILMAZ*

Öz

Moğollar, göçebe bozkır kültürünün en karakteristik temsilcileridir. Bu kültürün diğer milletleri gibi onlar da çok sayıda inanç ile tanışmış ve bu inançlardan bazıları zaman zaman öne çıkmıştır. Moğolların tecrübe ettiği bu inançlar içindeki kadına dair unsurların, diğer milletler ile kıyaslanamayacak kadar yoğun olduğu görülmektedir. Dahası, Moğol kadınının etkin bir figür olarak sadece inanç ekseninde kalmayıp, yaratılış efsanelerinden bu yana Moğol kültürünün temel dinamikleri içinde sağlam bir yere sahip olduğu da açıktır. Bu çalışmada, Moğol kadınının inanç sistemleri içindeki yerine dair bazı tespitlerde bulunurken, Moğol tarihinin kırılma noktalarında öne çıkan, siyasi ve sosyal kimlikleriyle adlarından söz ettirmiş bazı kadın figürlere de yer verilecektir.

Anahtar kelimeler: Moğollar, İnanç, Kadın, Dişil.

Feminine Features In The Mongolian Belief System And Some Determinations About Women

Abstract

Mongols are the most characteristic representatives of nomadic steppe culture. Like other nations of this culture, they have met many beliefs, and some of these beliefs have come to the fore from time to time. It is seen that the elements of women in these belief systems experienced by the Mongols are incomparably more intense than other nations. Moreover, it is clear that the Mongolian woman as an active figure is not only on the axis of belief, but has a firm place in the basic dynamics of Mongolian culture since creation myths. In this study, while making some determinations about the place of Mongolian women in their belief systems, some women who came to the fore at the breaking points of Mongolian history and made their names with their political and social identities will also be included.

Keywords: Mongols, Belief, Woman, Feminine.

* Emniyet Genel Müdürlüğü, bilenyilmaz111@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0310-6930.

Giriş

Yerleşik toplumlara kıyasla, Moğol göçebe ve Türk konargöçer bozkır toplumlarında kadınlar, siyasi ve toplumsal arenada ön plana çıktıkları gibi mali özerkliğe de sahiplerdi ve genel olarak dini bağlantılarını kendileri belirliyorlardı. Han eşlerinden toplumun her kademesindeki kadınlara kadar Moğol kadını, birer toplumsal ve dini kanaat önderi olarak hayatın her kademesinde bulunuyordu. Bu durum ilk defa Cengiz Moğollarında görülmüştü; Moğol kökenli olarak bilinen Karahıtayların beş hükümdarından ikisi de kadındı.¹

Şirin Beyani, Moğol kadınlarını değerlendirirken, onları tabii oldukları sosyal sınıflar içinde sunmayı uygun görmüştür. Ona göre XIII. yüzyıla gelindiğinde Moğol kabile toplumu üç sınıfa ayrılıyordu:

1. Kabilelerin ve aşiretlerin yönetimini elinde tutan reisler veya diğer bir tabirle, feodaller tabakası ki hanlar bunların arasından seçilirdi ve onları Moğol ileri gelenleri şeklinde nitelemek mümkündür.

2. Orta tabaka ya da sıradan ve hür Moğollar (genel halk) sınıfı; azat edilmiş köleler de bu tabakanın bir parçasıydılar. Kendilerine ait servetleri olup, üst tabakalara yükselebiliyorlardı.

3. Efendilere bağlı köleler ile nökerlerdir ve bunların hiçbir şekilde kendilerine ait servetleri olmazdı. Bu grup, mahkumlardan, savaş esirlerinden ve kendilerini büyük kabilelerin inisiyatifine bırakan fakir bozkır Moğollarından teşkil olurdu.² Höelun, Börte, Sorkoktani, Töregene, Ogul Kaimiş, Oragana ve Dokuz Hatun gibi isimleri ilk sınıfta sunmak mümkündür. Hokutay ve Fatıma ise ikinci sınıftadırlar. Höelun'un konağında hizmet eden Koakçin gibi kadınlar da üçüncü sınıfta yer alıyorlardı.³

Cengiz Han 1206 yılında Türk ve Moğol kabilelerini bir araya getirdiği esnada Moğollar yoğun şekilde Şamanizm inanç ekseninde bulunuyorlardı. Özellikle de Türklerle kurulan temaslar boyunca Şamanizm, Budizm, Hristiyanlık, Musevilik, Taoizm ve İslamiyet gibi dinlerin etki alanına girdiler. Ancak içinde kadına dair pek çok şey barındıran bu inanç sistemlerinden en çok Şamanizm etkisinde kaldılar. Bu öyle bir etkiydi ki diğer dinlere geçerken de Şamanizm kalıntılarını beraberinde götürdüler. Nitekim XIII. yüzyıl Moğollarının en dikkatli gözlemcilerinden biri olan Rubruk'un⁴ da belirttiği üzere, Nayman, Kerayit ve Mergit gibi halklar arasında Nesturi Hristiyanlık yaygın olsa bile hanlarının yanı sıra başlarında sihirle şeytan çağırarak büyücülük yapan kadınlar bulunuyordu.

¹ Bruno Nicola, "Padshah Khatun: An Example of Architectural, Religious and Literary Patronage in Ilkhanid Iran", in: *Michal Biran; Jonathan Brack and Francesca Fiaschetti, eds. Along the Silk Roads in Mongol Eurasia: Generals, Merchants and Intellectuals*, Oakland, University of California Press, California 2020, ss. 270-289.

² Şirin Beyani, *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*, Çev. Mustafa Uyar, TTK Yayınları, Ankara 2015, s. 70.

³ Beyani, *a.g.e.*, s. 106.

⁴ Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*, Ed. Peter Jackson - David Morgan, Çev. Zülal Kılıç, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010, s. 135.

Şamanizm’de Kadın

Şamanlık veya Kamcılık olarak bilinen Şamanizm inancı bir dinden ziyade merkezinde şamanın yer aldığı, kendine has inanç ve ritüelleriyle farklı formları bulunan, vecde dayalı bir yöntemdir. Tunguzcada “*kahin, sihirbaz*” anlamında kullanılan şaman kelimesi Rusça ile etnolojik bir kavrama dönüşmüş, Tatarca ve Altayca’daki Kam (Gam) ile yaygın şekilde kullanılmaya devam etmiştir. Eski Uygur yazmalarında, Kutadgu Bilig’de ve Codex Cumanicus’ta da geçen kelimenin Yakutçada “*Oyun*”, Moğolcada “*Böge*”, Kırgızca ve Kazakçada “*Baksı, Karavurt*” adlarını aldığı anlaşılmaktadır. Kadın şamanlar ise “*utagan, udagan, ubakan, utugan*” olarak adlandırılıyorlardı.⁵

Falck’a⁶ göre Şaman inancı kadın şamanlarca başlatılmış olsa da Roux’a göre⁷ bu konu net değildir. Buna rağmen Şamanizm’e dair ilk kayıtların Çin yıllıklarındaki Juan Juanlar ile ilgili bir öykü olduğu anlaşılmaktadır. Bu öykünün konusu kralın kendisi ile evlenmesini sağlamak için onun oğlunu kaçıran ve çocuğu “*Göge*” götürdüğünü ve onu tekrar dünyaya indirebileceğini söyleyen büyücü bir kadındır.⁸ Sonuçta evlilik gerçekleşince çocuk tekrar ortaya çıkmış; ancak bir süre sonra üvey anasından sıkılan çocuk kurtulmak için, yapılan sahtekarlığı açıklayınca, çocuğa inanmadıkları gibi onun bu tanıklığı hayatına mal olmuştur. Bu sonuç belki de rahiplik kurumu ile imparatorluk arasındaki mücadelenin bir bölümünü oluşturmaktadır;⁹ ancak bizi daha fazla ilgilendiren tarafı, ilk kez saf olarak Şamanizm ile ilgili bir senaryonun açıkça ortaya konmuş olmasıdır.¹⁰

Moğolların eski dinlerine dair bazı bilgileri Ön-Moğol halklara dair çalışmalarından takip etmek mümkündür. Nitekim Juan Juanlar gibi Ön-Moğol oldukları üzerinde fikir birliği bulunan¹¹ Kitanlarda da kadın şamanların varlığı

⁵ Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, TTK Yayınları, Ankara 2015, s. 74; Ünver Günay - Harun Güngör, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2015, s. 104; İhsan Arslan, *Moğollar Arasında İslamiyet’in Yayılışı*, İstanbul 2014, s. 104.

⁶ Eveline Lot-Falck, “Le Chamanisme en Sibérie”, *Rev. Internationale*, Paris 1946, ss. 59-69.

⁷ Jean Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, İşaret Yayınları, İstanbul 1998, s. 51.

⁸ Bu kadının adı “*Deuhun Divan*” olarak verilmektedir. Bkz. Abdülkadir İnan, *a.g.e.*, s. 88.

⁹ Küçük Kırgız metinleri her ne kadar Şamanizm hakkında bilgi edinmek için bir düş kırıklığı oluşturuyorsa da aslında bu, Tu-kiülerin (Göktürkler) büyük yazıtlarının yarattığı düş kırıklığından daha azdır: Tu-kiu yazıtları bu konuda mutlak bir sessizlik içindedir. Göreceli olarak uzun, ayrıntılara önem veren, birçok yüksek rütbeli kişileri ve çok sayıda dini olayı açıklayan bu metinlerde şamanlara yer verilmemiş olması düşündürücüdür. Bu tutumun belirli bir niyete hizmet ettiğini anlamak için Cengiz Han dönemi olaylarının Moğolların Gizli Tarihi’ndeki akışına bakmak yeterli olacaktır. Nitekim Büyük Şaman Kokoçu’nun belinin kırılarak öldürülmesi monarşinin bir meydan okuması olarak değerlendirilmelidir. Olay örgüsü hakkında detaylı bilgi için bkz. *Moğolların Gizli Tarihi*, Çev. Ahmet Temir, TTK Yayınları, Ankara 1986, s. 166. Böylece, Şamanizm’in değişik bir tarzda monarşi karşıtı olduğu görülecektir veyahut daha doğrusu bozkırlarda düşünüldüğü şekliyle mutlak monarşi rejiminin, Şamanizm ile herhangi bir şekilde uzlaşma yolu bulamadığı anlaşılacaktır. Moğolların Gizli Tarihi, her ne kadar konuyu kestirip atmayı tercih etmişse de, kurulduktan kısa süre sonra İslam’a meyledecek olan İlhanlıların Yahudi asıllı tarihçisi Reşidüddin’in *Camiü’t-tevarih* adlı eserinin, eski yarayı destiği anlaşılmaktadır. Bkz. John Andrew Boyle, “Turkish and Mongol Shamanism in the Middle Age”, *Folklore*, Sayı: 83, ss. 177-193.

¹⁰ Roux, *a.g.e.*, s. 54; Wolfram Eberhard, *Çin’in Şimal Komşuları*, Çev. Niğmet Uluğtuğ, TTK Yayınları, Ankara 1942, s. 43-44.

¹¹ Eberhard, *a.g.e.*, s. 45-65; Ahmet Taşağıl, “Göktürk Dönemi Türk Moğol Boy İlişkileri (542-745)”, *Belleten*, Cilt: 59, Sayı: 1, 2011, s. 81-104; Rene Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, Çev. Halil

dikkat çeker. Baş şaman on iki yılda bir, imparatorun sembolik ölümünü ve tekrar dirilişini canlandıran bir tören yönetir. Ayrıca iktidardaki ailenin bir üyesi tarafından davullarla ve zillerle yerine getirilen bir tedavi seansı gerçekleştirilir; sona gelindiğinde ise kadın şaman cinnet getirerek ve bağırıp çağırarak yere düşer.¹²

Cengiz Han çağına gelindiğinde Şaman inancının Moğollar arasında yaygın bir inanç sistemi oluşturmaya devam ettiği görülse de kısa süre içinde siyasal güç üzerindeki baskısının azaldığı anlaşılmaktadır. Ancak Şamanlık, bu kez de aile içindeki iktidar mücadelesinde, daha çok muhalefetin kullandığı bir unsur olmaya adaydır. Çünkü iktidara çıkmak isteyen her ailenin aristokrasi içinden geldiği bu ortamda Şamanizm ile aristokrasi arasındaki düğüm henüz çözülmemiştir.¹³ İktidar geçişlerinde naiplik görevi yapan hatunların yaklaşımı da Şamanizm'in güçlenme trendi yakalamasına imkan tanımıştır. Öyle ki, Naibe Oghul Kaimiş, zamanının büyük bir kısmını kamlarla geçiriyordu.¹⁴ Ama yine de yeri geldiğinde şamanların cezalandırılmalarında da hatunların etkili olduğu görülmüştür. Moğol Şamanizmi'nin en iyi gözlemcilerinden olan Rubruk'un notları oldukça değerlidir. Nitekim Moğol ileri gelenlerinde yeni doğan çocuğun yıldız falına baktırmak için şamanlardan faydalandığını aktaran Rubruk, Mönge ve eşinin yeni doğan oğullarının istikbalini öğrenmek için şamanları çağırduğunu aktarır. Asil bir han olarak uzun yıllar yaşayacağı söylenen bebeğin birkaç gün içinde ölmesiyle yıkılan Mönge'nin eşi bu işten şamanları sorumlu tutmuştu.¹⁵

Bazı kaynaklarda genel olarak Moğol kadınlarının büyücülük faaliyetleriyle bağlantılarının olduğu belirtilmektedir. Ermeni tarihçi Kiragos, Moğolların hemen tüm devlet kademesinde kadın kahinlerden yararlandığına dikkat çekmektedir. Roux¹⁶ Kiragos'un notlarından hareketle, Moğolların kadın kahinlere danışmadan savaşa ya da herhangi bir yolculuğa çıkmadıklarını kaydetmiştir. Yine bunu destekler nitelikte Rubruk da, Moğolların kahinlerin muvafakati olmadan hiçbir şekilde asker toplamadıklarını ve savaşa başlamadıklarını bildirmektedir.¹⁷ XIII. yüzyıl Moğolları arasında kadınların sahip olduğuna inanılan doğaüstü güçlerle ilgili olarak ilginç bir anlatı da bulunmaktadır:

İnalçık, TTK Yayınları, Ankara 2015, s. 38-39; Nikita Bichurin, "Collection of Information on the Peoples who Inhabited Central Asia in Ancient Times", *Sobraniye Svedeniy -o-narodakh v Sredniy. Azii V Drevniya*, pt 2, Moscow 1950, s. 227; Wilhelm Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi*, Divan Kitap, İstanbul 2015, s. 32.

¹² Roux, *a.g.e.*, s. 55.

¹³ Boris Vladimirtsov, *Moğolların İçtimai Teşkilatı*, Çev. Abdülkadir İnan, TTK Yayınları, Ankara 1995, s. 121.

¹⁴ Boyle, *a.g.e.*, s. 186; Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, Çev. Mürsel Öztürk, Cilt: 1, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, s. 277.

¹⁵ William Woodville Rockhill, *The Journey of William of Rubruck*, London 1900, s. 244; Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*, Ed. Peter Jackson ve David Morgan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010, s. 253.

¹⁶ Roux, *a.g.e.*, s. 61.

¹⁷ Rockhill, *a.g.e.*, s. 250-251.

“Cengiz Han, Tibet’te bulunan Hia ülkesi hükümdarının kızının sihri ve büyüü yüzünden ölmüştü. Sonraki yüzyılların Moğol vakanüvisi Sanang Setzen’in anlattığına göre, Hia’nın büyüü ve haydut hükümdarının kızı, Cengiz’e esir düştü. Han, gece onu çadırına götürdü. Büyüçülüğü babasından öğrenen bu kız, hanın çadırına gittiği anda, dermanı olmayan bir derdi Cengiz’in ruhuna saldı; ardından, o gecenin sabahında kız, bir önceki günden daha güzel bir şekilde hanın çadırından çıktı; insanlardan kaçarak Huanghu Nehri’nin kıyısına gitti ve kendini bu suda boğdu. Ondan sonra Huanghu Nehri’nin yukarı kısmı Hia şeklinde adlandırıldı.”¹⁸

Rubruk’tan birkaç yıl evvel Moğollara elçi olarak gönderilen Carpini’nin notları da Cengiz Moğolları arasındaki Şamanizm etkisine dair önemli bilgiler ihtiva eder. Carpini, Moğollardaki Gök Tanrı inancının Şamanizm ile iç içe geçtiğini belirtmektedir. Moğollar, görünen ve görünmeyen her şeyin tek bir Tanrı tarafından yaratıldığına inanıyorlardı. Yine de dişiliği ve doğurganlığı çağrıştıran, keçeden, insan suretinde küçük heykelleri de vardı.¹⁹

Gök Tanrı İnancında Kadın

Tengri, Gök veya daha isabetli olarak Gök-Tanrı, Tu-kiu ve Uygur yazıtlarında ve de Gizli Tarih’te, başka bir deyimle arkalarında yazılı metinler bırakan imparatorluklarda, çok önemli bir yer tutar. İmparatorluk dönemleriyle ilgili olmayan ufak yazıtlarda adına daha ender olarak rastlanmaktadır. Çeşitli çalışmaların da desteklemiş olduğu gibi bu gözlemlerden yola çıkarak Tengrinin her şeyden evvel bir imparatorluk tanrısı olduğu sonucu çıkarılabilir. Hükümdar, O’nun tarafından gönderilen, O’nun temsilcisi, O’nun benzeri veya O’nun gölgesi, belki de Çin örneğine göre, O’nun oğludur. Bu son sıfatı kullanan, sadece Çince transkripsiyonu ile Şan-yu diye bilinen ve de Juan Juanlardan itibaren yerine kağan veya han unvanlarının taşındığı Hiung-nular dışında, çok ender durumlarda hükümdar O’nun oğlu olmayı kendisine yakıştırmıştır. Roux’un, T’sien Han-şu adlı eserden aktardığına göre, Hiung-nuların şan-yu’su “çeng-li ku-tu şan-yu” şeklinde adlandırılırdı. “Çeng-li”, gök anlamına ve “ku-tu” ise “oğlu” anlamına gelmekteydi. Bu doğru mu? Kuşku duyulabilir. Ancak, son zamanlarda bulunan Hülagu’nun bir mektubunda, kendisi Fransa Kralı Saint Louis’e şunları söylemektedir: “Tengri, bizim atamız ve onun oğlu Cengiz Han’a hitap etmiştir.”²⁰

Moğolların yönetim ideolojisinin temelini “Gökte tek bir Tanrı olduğu gibi yeryüzünde de tek bir hükümdar olması gerektiği düşüncesi” oluşturuyordu.²¹ Tanrı ile doğrudan bağlantılı olan hükümdara atfedilecek kutsiyet bağının bu anlamda kutsal bir anlatı ile desteklenmesi gerekiyordu. Bu noktada yine ka-

¹⁸ Beyani, a.g.e., s. 74.

¹⁹ Ergin Ayan, *Plano Carpini’nin Moğolistan Seyahatnamesi*, Gece Kitaplığı, Ankara 2015, s. 44.

²⁰ Roux, a.g.e., 1998, s. 91.

²¹ Jean Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Aykut Kazancıgil - Ayşe Bereket, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2001, s. 55.

dın figürünün konuya dahil olması kaçınılmazdır. Anlatının en başında erkek bozkurt ve dişi geyik yer alsa da, Cengiz ailesini sıradan ailelerden ayıracak olan kutsal bir anneye ihtiyaç duyuluyordu ve sorumluluğu bu noktada Alan Goa üstlenmiştir. Kutsal ışık vasıtasıyla hamile kalan Alan Goa Cengiz ailesinin soylu ataları olacak üç erkek evlat doğurmuştur.²² Bu ve benzeri mitlerin doğuşunda mevcut şartların ve toplumsal kabullerin etkisi büyüktür. Eğer XII. - XIII. yüzyıl Moğol toplumunda kadının değeri olmasaydı, mitler içinde yer bulmaları da mümkün olamazdı. Bu nedenle, Moğolların Gizli Tarihi'nde adlarına özel bir yer ayrılan Goa Maral, Alan Goa, Höelun ve Börte'nin Moğol tarihinin kırılma noktalarında rol aldıklarını söylemek mümkündür. Nitekim Weatherford'a²³ göre Cengiz'in ve Moğolların makûs talihinin kırılma noktası Höelun'un kendilerini terk eden kabile üyelerini geri döndürmek için atına binerek arkalarından koşturmasıdır. Bu da Moğolların Gizli Tarihi'ndeki Moğol kadınının değerine yapılan vurgudan başka bir şey değildir. Esasen Temuçin'in Camuha'nın gölgesinde kalmaması için onu defaten uyaran Börte, kıskançlıktan²⁴ ziyade, politik manevraları kullanma kabiliyetini sergiliyordu. Ayrıca Weatherford,²⁵ kızlarının yapacağı evliliklerde de Börte'nin politik çıkarları gözettiğine dikkat çekmiştir.

Mircae Eliade, Türkistan Bozkır halklarının Gök Tanrı inancında dişil özellikler bulmanın mümkün olmadığını belirtmektedir. Zira bu halklar tarım toplumları değillerdi. Toprağa bağımlılık doğurganlık ve dişillik çağrıştırırken; Gök doğrudan erillik çağrıştırıyordu. İktidar erki babadan oğula devredildiği gibi, kut da Tanrı'dan hakana devredilmiştir. Bu tespitimizle paralel olarak Roux da Gök Tanrı inancının çok Tanrılı inanç sistemine üstünlüğü ile çok başlı siyasal yapıdan mutlak monarşinin galibiyetine evirilen süreci aynı istikamette değerlendirmiştir. Sonuç olarak "halk dini" ile "devlet dini" ayrımı ortaya çıktığı gibi Gök-Tanrı inancının merkezi siyasal güç ile ortak çıkarlarda bulunduğu görülmüştür. Siyasal gücün parçalanma evresinde ise "halk dini" yeniden güçlenecektir.²⁶ Fakat yine de Gök ve Yeryüzü ikileminden hareketle siyasi iktidarın gücüne gönderme yapmaya varıncaya kadar geniş bir perspektifte karşımıza çıkan cinsiyet vurgusunun Moğol inanç ekseninin iskeletinde var olduğunu görmek olasıdır. Nitekim Moğollarda Yer'in değerinin Gök ile birlikteliğine vurgunun daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Bu "çift" fikri Kitanlarda belirgin şekilde ortaya konmaktadır. Kitan kozmolojisinde eril göğün eşi dişil dünyadır. Onların geleneklerine göre dünya tanrısı gri renkte bir ineğe binmiş yaşlı bir kadındır. O zamanlarda her ikisi beraberce kutsanıyordu. Ne var ki, o zamanlarda dahi, Gök'ün üstünlüğü kabul edilmişti. A-pao-ki, Gök ve Dünya'ya, düşmanlarını affettiği şeklindeki kararını bildirir, fakat

²² *Moğolların Gizli Tarihi*, Çev. Ahmet Temir, TTK Yayınları, Ankara 1986, s. 7-8.

²³ Jack Weatherford, *Genghis Khan and the Making of the Modern World*, Broadway Books, New York 2004, s. 4.

²⁴ Timothy May, *The Mongol Empire*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2018, s. 31.

²⁵ Jack Weatherford, *The Secret History of the Mongol Queens: How the Daughters of Genghis Khan Rescued His Empire*, Crown Publishers, New York 2010, s. XV.

²⁶ Güngör - Günay, *a.g.e.*, s. 40-41; Roux, *a.g.e.*, 1998, s. 92.

sadece Gök'e iktidara sahip olduğunu söylemektedir.²⁷ Bu davranış gerçekte, Moğollarda ve hatta hem Gök ile Dünya çiftinin varlığı ve hem de Gök'ün üstünlüğünün söz konusu olduğu Türklerde de görülebilir. Gizli Tarih ise, gök ile dünyayı birçok kez mükemmel bir eşitlik halinde görmektedir; nitekim gelecekteki Cengiz Han şöyle seslenmektedir: “Gök ve Dünyadan destek ve güç almak suretiyle, her şeye kadir olan Gök tarafından tayin edilmekle ve de Ana-Dünya tarafından amacına ulaştırılmakla...”²⁸; “Gök ile Dünyanın anlaşmış olmalarından ötürü şuna karar verdik ki Timuçin halkın hâkimi olacaktır.”²⁹ ve “Buna teşekkürle karşılık vereceğime Yer ve Gök şahit olsun.”³⁰

Güneş, Ay, Yıldırım, Ateş ve Su Kültlerinde Kadın

Batı seferlerinde Moğolları tanıma fırsatı bulan Ermeni tarihçi Grigor³¹ onların sihribazlık için yanlarında gezdirdikleri keçeden yapılmış maketlerden başka hiçbir din ve ibadetleri olmayıp, ilahi bir kudret olarak güneşe tapmalarını yazmaktadır. Moğollar herhangi bir sefere çıkacakları zaman hilali veya dolunayı beklerlerdi. Ay'a Büyük Han derler ve diz çöküp kendilerini koruması için yalvarırlardı. Güneş'i de Ay'ın annesi sayarlardı. Ateşin ise her şeyi temizlediğine inanırlardı. Kendilerine elçiler, soylu kişiler veya diğerleri gelip hediyeler getirdiğinde, hem bu gelenlerin hem de hediyelerin temizlenmesi için, iki ateş arasından geçirirler ve bu suretle büyü, zehir ve diğer musibetlerden korunduklarına inanırlardı. Moğolistan bozkırlarında yıldırım düşmesine sık rastlandığından şimşek ve gök gürültüsünden de korkarlardı. Başlarına bu tarz bir felaket geldiğinde kirlendiklerine kanaat getirdiklerinden Şaman huzurunda arınma ayinine katılırlardı. Arınma konusunda hassas oldukları anlaşılan Moğollar, hasta ve ölmek üzere olan kişilere de yaklaşmazlardı. Hastanın çadırına kara keçeye sarılı bir mızrak saplarlardı. Bunu görenler çadıra yaklaşmaz ve hatta hastanın hemen bütün akrabaları onu terk ederdi. Carpini, kadınların zaman zaman toplanarak, kocalarının ruhlarının selamete erişmesi için kemik yaktıklarına şahit olmuştur.³² Ayrıca ateşle arınma ayininde de yine kadın şamanların varlığına dikkat çekmiştir. Eğer ölenin çadırıyla temas eden akrabaları varsa, arınmaları için iki ateş arasından geçmeleri istenirdi. Her iki ateşin başında iki yaşlı kadın durarak birtakım dualar okurlar ve su serperlerdi.³³ Roux³⁴ bu kadınların “*utaganlar*” olduğunu belirttiği gibi, kelimenin eril kökenden gelerek dişileştiğini ispatlamaya çalışmıştır. Bu teoriye göre kelime, Türklerdeki eril tanrı “*Ötügen*”³⁵den gelmektedir ki onun

²⁷ Karl Wittfogel - Jiasheng Feng, *History of Chinese Society Liao (907-1125)*, New York 1949, s. 215.

²⁸ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 51.

²⁹ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 56.

³⁰ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 87.

³¹ Aknerli Grigor, *Okçu Milletinin Tarihi*, Çev. H.D. Andreasyan, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2012, s. 19.

³² Ayan, *a.g.e.*, s. 50.

³³ Ayan, *a.g.e.*, s. 55.

³⁴ Roux, *a.g.e.*, 1998, s. 62.

³⁵ Rubruk, Fransa Kralı IX. Louis'e sunduğu raporunda “*Moğolların gökyüzündeki (Tengri adlı) tek bir tanrı ile İtügen adlı bir yeryüzü ya da doğurganlık tanrıçasına inandıklarını*” belirtmektedir.

da temelinde “*iduk-idi-ituk*” yani “*serbest bırakılmış, dokunulmaz ve kutsal*” kelimesi bulunmaktadır.³⁶ Bu tespit, Moğollardaki şamanların toplumsal statülerine dair de bir ipucu vermektedir.³⁷

Moğolların su kültüründeki dişil karakterine dikkat çekmekte de fayda vardır. Suyun yeryüzünde yüksek bir anlamı vardır. Öncelikle evrendeki dört elementten biridir. Hem söndürdüğü ateşin karşıtıdır ve hem de ateşin tamamlayıcısıdır, zira ateş, büyümesi suya bağlı olan tahtadan gelmektedir. Bereket sağlamadaki rolü iyi bilinmektedir ve bu özelliği kendisine hayatın kaynakları arasına yer aldırılmaktadır. Her ne kadar sık söylenirse de, kendisi, yeryüzü gibi anadır. Ayrıca, yağmur şeklinde içinden geldiği Gök’e bağlı bulunmaktadır, ancak, Türklerin ve Moğolların dikkatini asıl çeken husus, kendisinin özellikle saflık timsali oluşudur. Türkistan toplumlarının çoğunda, Oğuzlarda, Moğollarda, Sibiryalılarda, çağdaş Altaylılarda ve günümüzde Türkiye’deki bazı heterodoks topluluklarda suyun dışkı ile kirlenmesi, bazen suda yıkanılması ve de çamaşırlar ile kap kaçağın yıkanması da yasaklanmıştır. Bu konuda Cüveyni, gerçekliğinden şüphe edilemeyeceğini belirttiği bir anlatı aktarmaktadır:

*“Moğol yasalarına ve adetlerine göre bahar ve yaz mevsimlerinde gündüz suya girmek, eli nehirden yıkamak, bakır ve gümüş kaplara su almak ve yıkanan çamaşırları açığa sermek yasak ve uğursuz sayılırdı. Çünkü inanışlarına göre bunları yaptıkları takdirde göğün gürlemesi ve yıldırım düşmesi artardı.”*³⁸

Daha sonradan Cengiz Yasaları olarak anılacak olan maddelerden biri de, suya ellerin daldırılmayıp su almak için bir kap kullanılacağı ile ilgilidir.³⁹

Suyun Türkler ve Moğolların inanç sistemindeki yerini tespit etmek için elde yeterince veri bulunur. Örneğin 1234 tarihli bir Moğol metni şöyle der: “*Bilgi bir denizdir.*”⁴⁰ “*Tengri’nin bir lütfu olarak çok değerli bilge, akıllı sıfatının taşınmasına olanak sağlayan, kralın bilgeliği, hiç kuşkusuz suyun engin büyüklüğünden kaynaklanmaktadır.*” Kaşgari’nin bu alıntısı, hiç değilse, Kül Tegin diye tanımlanan Bilge Han’ın ünlü kardeşine ait ismin okunuşunun, Köl Tegin “*Göl Prensi*” şeklinde düzeltilmesine imkan vermiştir. Aynı nedenle, İkhe Kuşotu’daki “*külüçor*” kelimesinin de, Köl-iç-çor, yani “*(sarayın) içindeki Çor (sıfat) Göl*” şeklinde düzeltilmesini sağlamaktadır. Aslında bu kelimelerin, bunların torunları tarafından taşınacak sıfatlar olan, okyanus hanı, deniz hanı ve nihayetinde Çingiz Kağan’ı oluşturduğu görülmektedir.⁴¹

Bkz. Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han’ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*, Ed. Peter Jackson - David Morgan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010, s. 37.

³⁶ Roux, *a.g.e.*, 1998, s. 110-113.

³⁷ Marco Polo, adı geçen tanrıyı “*Natıgay*” olarak belirtmiştir. Ona göre bu tanrı da erildir. Fakat onun eşi de kendisi gibi bir tanrıdır ve Moğollarca büyük bir saygı görür. Bkz. Marco Polo, *Geziler Kitabı*, Çev. Ömer Güngören, Yol Yayınları, İstanbul 2015, s. 58.

³⁸ Alaaddin Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, Çev. Mürsel Öztürk, Cilt: 1, Birinci Baskı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, s. 231.

³⁹ Curt Alinge, *Moğol Kanunları*, Çev. Coşkun Üçok, AÜHF Yayınları, Ankara 1967, s. 143.

⁴⁰ Igor Rachewiltz, “The Mongolian Poem of Muhammad al Sarmaqandi”, *CAJ*, XII, Sayı: 4, 1969, s. 284.

⁴¹ Roux, *a.g.e.*, 1998, s. 116.

Düşünsel-Ahlaki ve İlahi Dinlerde Kadın

Moğol inançları arasında kadına dair (Moğol kadını) belirgin ifadelere pek fazla rastlanmayan bazı düşünsel-ahlaki dinler de vardı. İlahi dinlere geçmeden önce bunlardan da kısaca bahsetmek konu bütünlüğü açısından faydalı olacaktır. Milattan önce VI. yüzyılda, Brahman şekilciliğine ve kast sistemine karşı çıkan soyut metafizik tartışmaları bir yana bırakarak, duyguları dizginleme, ahlâken temizlenme, insanları eşit görme, insan ve diğer canlılara sevgi ve şefkat duyma gibi ilkelere dayanarak Hindistan'ın kuzey doğusundan doğan Budizm, milattan sonra VII. asırdan itibaren Türkistan'a yerleşmiştir. Moğollar 1206 yılındaki Çin seferinden sonra Budizm ile tanıştılar. Buna müteakip Türkistan'a hakim olmalarıyla Buda dini Moğollar arasında hızla yayılmaya başladı. Fakat yine de Budizm, XVI. yüzyıla kadar Şamanizm'in gölgesinde kalmaktan kurtulamadı.⁴²

Moğolların dini hoşgörülerini, Cengiz Han'ın din adamlarını desteklemesi, vergiden muaf tutulmaları özellikle Taoist rahip Çang-çuen'in Cengiz Han katında itibar görmesi ve 1223 fermanı ile ona büyük ayrıcalıklar tanınması, Lamaların dikkatini çekmiş ve Budizm'in Moğollar arasında hızla yayılması için çaba sarf etmişlerdi. Cengiz Han'dan sonra Ögedey Han'ın daha geniş olan dini hoşgörüsü ve akabinde Güyük Han'ın Müslümanlar dışında diğer dinlere özellikle de Hristiyanlara karşı olan toleransı ve Mengü Han'ın iktidarında sağlanan geniş ayrıcalıklar ile Budist inancı Cuci ulusu dışında bütün bölgelerde geniş bir kitleye ulaştı. Cengiz Han döneminde Han'ın davetiyle bu topraklara gelen ünlü Taoist rahip Çang-Çuen'in handan büyük iltifatlar almasıyla bu bölgede güçlenen Taoistler ile Budistler arasında büyük problemler yaşanmaya başladı. Fakat bu çatışmadan zaferle ayrılanlar Budistler oldu. Budizm'in Moğollar arasında yükselmesi Mengü Han'ın kardeşi Hülügü Han'ın bölgesi İran'da da hızla devam etti. Hülügü ve oğlu Abaka Han Budist rahipleri ve özellikle Tibet Lamaları ile çok fazla temas etmekte, Budist mabetleri yaptırmakta, bu mabetleri zengin hazinelerle desteklemekte ve bunun gibi birçok yardımlarda bulunmaktaydılar. Fakat Gazan Han'ın İlhanlı tahtına oturmasıyla beraber Budizm'in buradaki varlığı da son buldu.⁴³

Budizm ve Taoizm gibi, Moğol kadınları arasında etkinliği net olarak tespit edilemeyen dinlerden bir diğeri de Musevilik'tir. Aleksandr Zinukhov'un Tsingiskhan-Syn Isaaka Kievskovo (Cengiz Han-Kievli İshak'ın Oğlu) adlı çalışmasında ortaya atılan ve Cengiz'in babası Yesugey ile "İshak" adında bir bağlantı kurularak Cengiz'in Hazarların soyundan bir Yahudi olduğu sonucuna varılan yaklaşım dışında Moğollar ile Musevilik arasında sıkı bir bağ kurmak mümkün değildir.⁴⁴ Dahası, Yasa maddeleri arasında yer alan ve dinlere gösterilmesi emredilen müsamahada hahamların adının zikredil-

⁴² Vladimirtsov, *a.g.e.*, s. 263.

⁴³ Mustafa Akkuş, *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2011, s. 56-60.

⁴⁴ Michal Biran, *Chinggis Khan, Makers of the Muslim World*, One World Press, Oxford 2007, s. 134.

memiş olması⁴⁵ ilginçtir. İlhanlılar devrinde yönetim kademesindeki etkinlikleri ile adlarından söz ettiren bazı vezirlerin de bu genel kaideyi bozmadığını belirtmek gerekir. Nitekim Yahudi vezirlerin etkinliği kısa süre içinde Moğol aristokrasisi tarafından sonlandırılmıştır.⁴⁶

Moğollar arasında kısmen de olsa yayılma alanı bulan dinlerden birisi de Manihaizm'dir. Aslında konumuz için önemli olan tarafı, bu din ile Hristiyanlık arasındaki bağlantıdır. 216 yılında Mardin'de doğan ve aslen İranlı bir ailenin oğlu olan Mani tarafından birçok dinin sentezlenmesiyle kuramsallaşan bu din erken dönemde Türkistan'da yayılma imkanı buldu.⁴⁷ Uygurların resmi din olarak kabul etmesiyle birlikte özellikle Doğu Türkistan'da yoğun bir taraftar kitlesine sahip olan Manihaizm'in Moğollar ile de temas ettiği görülmektedir. Moğol hatunları arasındaki yaygınlığı bilinen Nesturi Hristiyanlık ile Manihaizm arasında kuramsal birtakım bağlar olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu durum Rubruk'un da gözünden kaçmamıştır.⁴⁸

Türkistan'daki Moğol hakimiyetinin başlarından itibaren Müslüman kadınların esir, cariye ve eş olarak Moğol saraylarına girdiklerini biliyoruz. Örneğin Cengiz Han 1220 yılında Harzemşahları yendikten sonra Alaeddin Muhammed'in eşini ve kızlarını yanında esir olarak götürmüştü ve oğlu Cuci'yi bu kızlardan biriyle evlendirmişti. Nitekim bu evlilikten doğan Berke, Moğolların ilk Müslüman hanı olacaktır. Berke daha sonra, Hülagü'nün Abbasi halifesini hedef almasına sert tepki vererek amca oğluna savaş açma tehdidinde bulunacaktı. Neticede kısa süre sonra İlhanlılar ve Çağataylar da İslam'a meylettiler. Hristiyan olan Töregene'nin oğlu Güyük'ü yetiştirmek için seçtiği öğretmen Kadak isimli bir Hristiyan'dı. Bu nedenle Güyük Hristiyanlığa meyilliydi.⁴⁹ Gazan Han'ın annesi Müslüman'dı. Olcaytu'nun annesi ise Hristiyan'dı. Fakat annesinin ölümünden sonra, eşinin telkiniyle o da Müslüman olmuştu.⁵⁰ Bu anlamda Moğol hanları üzerindeki eşlerin veya annelerin siyasi nüfuzları, İbn Battuta'nın da dikkatinden kaçmamıştır: "*Anlaşmalar hatunların huzurunda gerçekleşirdi. Hatunlar bazı hanların azli konusunda etkili oldukları gibi, bazılarının da tahta çıkmasına yardımcı oluyorlardı.*"⁵¹ Moğol dönemi kadınları üzerine çalışmalarıyla bilinen Şirin Beyani⁵² ise "*Moğol çağında her derecedeki, toplumun her tabakasındaki kadının konumu ve önemi, başka*

⁴⁵ Bertold Spuler, *İran Moğolları*, Çev. Cemal Köprülü, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 222.

⁴⁶ Mustafa Uyar, "İlhanlı Devletinde Yahudi Bir Vezir (Sad'düddevle)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 21, Sayı: 33, 2003, s. 125.

⁴⁷ Ekrem Sarıçioğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Isparta: Fakülte Kitabevi, Isparta 2005, s. 149-150.

⁴⁸ Rubruk, Nesturi papazların cennetin, insanın ve şeytanın yaratılışı ile ilgili söylediklerini duymuş ve konuşan rahibi uyardığını şöyle anlatmıştır: "*Ben bu Maniheist zındıklığı duyunca ve o bunu sık sık utanmadan söyledikçe onu sertçe azarladım ve en doğrusu parmaklarıyla ağzını kapamasını tavsiye ettim.*" Bkz. Wilhelm Von Rubruck, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat (1253-1255)*, Çev. Ergin Ayan, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2001, s. 102.

⁴⁹ Beyani, *a.g.e.*, s. 130.

⁵⁰ Arslan, *a.g.e.*, s. 302-303.

⁵¹ İbn Battuta - El-Tancı, *Tuhfetü'n-Nüzzar fî Garaibi'l-Emsar ve Acaibi'l-Efsar*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2012, s. 155.

⁵² Beyani, *a.g.e.*, s. 69.

hiçbir dönemdekiyle karşılaştırılmaz; bu devreyi istisnai ve özel kabul etmek gerekir.” diye yazmaktadır. Bahaeddin Ögel’e göre Moğol kadınının toplumsal konumunu belirleyen, onun özgürlüğüdür. Ön-Moğollar konusunda Çin kaynaklarından faydalanan Ögel, Siyenpi kadınlarının da tıpkı Cengiz devrinde olduğu gibi eşini seçmekte özgür olduğunu, erkeğin ise çeyizi ile birlikte kadının evine güveyi gittiğini belirtmektedir.⁵³ Ögel, Sino-Turcica adlı eserinde Türk-Moğol akrabalık ilişkilerine değinirken Moğolların “ana aile” olgusunun bu yönüyle pederi Türklerden ayrıldığına da dikkat çekmiştir.⁵⁴ Anladığımız kadarıyla Ögel’in tespiti daha çok Ön-Moğollar ile ilgilidir. Nitekim XII. - XIII. yüzyıl Moğol içtimai yapısında ataerkil aile teşekkülü hakimdi.⁵⁵ Netice itibarıyla, bir milletin ya da devletin medeniyetine dair en temel ölçütlerden biri kadının toplumsal konumudur ki bütün Moğol hanedanlarında kadınlar merasimlerde, ziyafetlerde ve kurultaylarda öncelikli yerlere sahiptiler.⁵⁶

Moğollar 1219 yılında Türkistan önlerinde görüldüğünde ilk karşılaştıkları devlet Karahitaylar oldu. Yönetim kademesi değilse bile halkının büyük çoğunluğu Türk ve Müslüman olan bu ülkede İslamiyet’e karşı olumsuz bir siyaset güdülyordu ve iktidarı ele geçirmiş olan Nayman prensi Güçlük’ün İslam düşmanlığı dayanılmaz bir hal almıştı. Kendilerini Sultan-ı İslam olarak ilan eden Harzemşahlar da bu konuya müdahil olmuyorlardı. Esasen yanı başlarındaki Alamut Batınileri ile de ilgilenen durumda değillerdi. Bunun yerine Hilafet makamı ile siyasi nüfuz mücadelesine girmiş ve Şiileri açıktan desteklemeye başlamışlardı. İşte böyle bir ortamda Türkistan sınırlarında beliren Cengiz Han, Doğu Türkistan Müslümanlarının kurtarıcısı olarak kabul gördü. Cengiz Han, din konusunda oldukça toleranslıydı ve İslam’a karşı şahsi bir husumeti yoktu. Özellikle Müslüman tacirler onun en güvendiği müşavirleriydi. Onun oğlu ve halefi olan Ögedey de babası gibiydi.⁵⁷

Moğol hakimiyeti altındaki İslamiyet, ticaretle uğraşan aristokrat zümrelerden ziyade halka ve kırsal kesime hitap etmeye başlamıştı. Yeni inançlar öncelikle muhalefette bulunanlarca kabul görüyor ve muhalefetin temel savında halkın beklentilerine cevap vermek eğilimi, önemli bir siyasi manevra olarak kullanılıyordu. Bunu günümüzde birçok toplumda yapılan misyonerlik faaliyetinde hedef kitle olarak kadınların seçilmesinden gözlemlemek mümkündür. Fakat Moğol kadınları etkilenen kitle olmakla kalmayıp etkileyen rolünü de üstlenmişlerdi. Ebu’l-Ferec’e⁵⁸ göre bu etki öylesine büyüktü ki, Cengiz Han’ın bile Hristiyanlığa meyletmesine sebep olmuştu. Anlatıdaki olay örgüsünün, Hz. Muhammed’in Hira Dağı’ndan döndükten sonra eşi Hz. Hatice ile yaptığı konuşma ile benzerliği dikkat çekicidir:

⁵³ Abdulkadir Yuvalı, *Bahaeddin Ögel*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993, s. 111.

⁵⁴ Yuvalı, *a.g.e.*, s. 42.

⁵⁵ Vladimirtsov, *a.g.e.*, s. 46.

⁵⁶ Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Yayınevi, İstanbul 1981, s. 98.

⁵⁷ Güngör - Günay, *a.g.e.*, s. 350.

⁵⁸ Ebü’l-Ferec İbnü’l-İbri, *Tarihu Muhtasari’-d-Düvel*, Çev. Şerafeddin Yaltkaya, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 8-9.

“Cengiz Han bundan aşırı derecede müteessir olarak uykuyu bırakmış ve hiç durmadan ne yapmak gerektiğini düşünmeye başlamış idi. Rivayet olunmuştur ki: Cengiz Han yüksek bir tepenin üzerine çıkmış, başını açmış ve kendisine ortada bir sebep yokken böyle zulüm etmiş olan kimseleri yenebilmesi için Tanrı’dan yardım istemiş ve orada oruçlu olarak üç gün üç gece kalmıştı üçüncü gece uykusunda: kendi kapısında ayakta duran karalar giyinmiş eli asalı bir papaz gördü ki bu papaz: “Korkma; ... dilediğini işle; ... Sen yardım edilmişlerdensin” diyordu. Korku ile karışık bir sevinç içinde uyuyan Cengiz Han yerine döndü ve bu düşünüyü zevcesine söyledi. Bu zevcesi Unk Han’ın kızı idi. Bu kadın zevci Cengiz Han’ın görmüş olduğu papazın kendi atası Unk Han’a gelip giden ve kendisine dua eden piskopos olduğunu ve bunun Cengiz Han’a gelmesi baht ve talihin kendisine geçmiş olduğunun delili olduğunu söyledi. Cengiz Han tebaasından olan Hristiyan Uygurlar arasında piskoposlardan bir kimsenin bulunup bulunmadığını sordu. Mardenha’nın bulunduğunu haber verdiler. Cengiz Han bunu huzuruna getirttiği vakit sırtındaki kara Harmani (Horani)’yi görünce: “düşte gördüğüm kimsenin kıyafeti tamamı ile böyle idi. Lakin yüzü böyle değildi” dedi. Mardenha buna cevap olmak üzere: “Han; bizim velilerimizden birini görmüş olmalıdır” dedi. Cengiz Han bu vakadan sonra Hristiyanlara meyleder ve onlara ikramda bulunur ve onlar hakkında iyi fikirler besler oldu”.⁵⁹

Moğol hanları da dahil olmak üzere devletin her kademesinden yöneticilerin Hristiyan ve Müslüman kadınlarla yaptığı evliliklerin, Moğol toplum hayatında ve inanç ekseninde birtakım değişiklikler yapması kaçınılmazdı. Örneğin Türkistan’da ilmi faaliyetlerin ve eğitimin Moğol hanlarınca desteklendiğinin bazı göstergeleri arasında Mesud Yalavaç’ın idaresinde Buhara’da inşa edilen ve Tuluy’un dul eşi Sorkoktani Beki’nin kendi parası ile yaptırdığı Haniyye Medresesi ve yine Mesud Yalavaç’ın yaptırdığı Mesudiyye Medresesi’ni belirtmek gerekir. Her medresenin 1000 kadar öğrencisi bulunuyordu. Hristiyan olan Sorkoktani Beki’nin her medreseye 10.000 Balış bağlaması dikkat çekicidir.⁶⁰ Rubruk⁶¹ da, Möngke (Mengü) Han’ın eşi Chubei’in ve annesi Sorkoktani Beki’nin Hristiyan olduğunu belirttiği gibi, Sorkoktani Beki’nin dış politikada bile söz sahibi olduğunu ve oğullarından Hülagu’yu, Mülhitleri yok etmesi için bizzat kendisinin batıya gönderdiğini kaydetmiştir. Hülagü’nün Hristiyan eşi Dokuz Hatun ise Bağdat’ın işgali esnasında yapılan katliamda Hristiyanların can ve mal güvenliği için bizzat kendisi aracı olmuştu.⁶²

Moğol tarihinin en önemli kadın figürlerinden birisi de Töregene Hatun’dur. Ögedey’in ölümünden sonra yaşanan kısa süreli siyasi bunalıma eşi

⁵⁹ Ebu’l-Ferec, *a.g.e.*, aynı yer.

⁶⁰ Wilhelm Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, Kronik Yayınları, İstanbul 2017, s. 489.

⁶¹ Ruysbroeckli Willem, *a.g.e.*, s. 202.

⁶² Müverrih Kiragos, *Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar*, Çev. Gürsoy Solmaz, Elips Yayınları, Ankara 2009, s. 79.

Töregene Hatun son vererek oğlu Güyük'ün başa geçmesine kadar yönetimi üstlenmiştir. Bu konuda Çağatay ailesinin desteğini alırken Altınorda Hanı Batu ile ters düşmüştü. Fakat Töregene siyasi ilişkileri güçlü olan bir kadındı ve kendine seçtiği danışmanlardan birisi de Müslüman bir kadın olan Fatıma idi. Fatıma, Moğol idaresinde öylesine etkin oldu ki, Mahmut Yalavaç'ı Çin valiliğinden azlettirip yerine yine bir Müslüman olan Abdurrahman'ı geçirmişti. Bu sırada doğduğu yer olan Meşhed'den gelen bir grup seyyid, Fatıma'nın Peygamber soyundan olduğu şeklinde bir söylenti yaymıştı. Güyük yönetimi ele geçirdiğinde, kardeşi Köten hastalanarak ölünce, buna Fatıma'nın yaptığı büyü'nün neden olduğu söylentisi yayılmıştı. Bu söylentiye bizzat Güyük mü yaydırdı bilinmez; fakat Moğol sarayında fazlasıyla etkili olan Müslüman bir kadının susturulması için gereken fırsat doğmuştu. Neticede Fatıma bu bedeli canı ile ödemişti.⁶³ Öldürülme şekli ise Ortaçağ Avrupası'ndaki cadı avlarını andırıyordu.⁶⁴ Spuler⁶⁵ de suda boğarak öldürmenin ilginçliğine dikkat çekmiştir. Timothy May⁶⁶ ise bu olayı, İslam dünyası içindeki Şii-Sünni çatışmasının Moğol idaresi altındaki görünümü olarak değerlendirmiştir.

Semavi dinlere yakınlığı bilinen bir başka Moğol hatunu da Organa'dır. Kara-Hülâgü Han'ın hanımı olan Organa Hatun, Çağatay Han'ın kız kardeşi Çiçakin hatun ile Oyrat Turalçı Küregen'in kızıydı. Dolayısıyla Çağatay, gelinin dayısı olmaktaydı. Müslümanlara karşı ılımlı tutumuyla bilinen Organa'nın Kara-Hülâgü Han'dan olan Mübarek Şah adlı oğlu ise Çağatay ailesi içindeki ilk Müslüman han olacaktır.⁶⁷ Böylece Moğol hanlarının hem inançları hem de siyasi kimliklerinin gelişiminde eş ve annelerinin etkinliği giderek artmaya devam edecektir.

Sonuç

Bir bozkurt ve bir dişi geyik ile başlayan Moğol tarihi, hemen her evresinde kutsiyet atfettiği kadın figürlerle doludur. Göçebe bozkır kültürünün en muhafazakar temsilcileri olan Moğolların kadına verdiği değer salt inanç sistemi ve efsanelerde kalmayıp, toplumsal hayatın her aşamasında kendini göstermiştir. Toplumun temeli sayılan aile içindeki kadının rolü, han eşleri (hatun) için de üst düzey bir işlevsellik arz ediyordu. Bu öyle bir noktaya erişmişti ki, yeni hanların seçilmesinden, yüksek rütbeli devlet adamlarının tayin ve azline varıncaya kadar devlet kademesinin her aşamasındaki etkinliği ifade ediyordu. Hatunlar bununla da kalmayarak bazen kısa süreli bazen de uzun yıllar devleti bizzat kendileri yönetmişlerdi. Şamanizm içindeki çeşitli unsurlarla kurdukları bağlantının yanı sıra, Moğol kadınlarının tercih ettikleri inanç sisteminin eşleri ve gelecekte han olacak çocukları üzerindeki tesirleri oldukça

⁶³ Cüveyni, *a.g.e.*, s. 260-265.

⁶⁴ Mustafa Uyar, "Ortaçağ Moğol Saraylarında Cadı Avı", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 215, 2011, s. 62.

⁶⁵ Spuler, *a.g.e.*, s. 434.

⁶⁶ Timothy May, "Commercial Queens: Mongolian Khatuns and the Silk Road", *Journal of the Royal Asiatic Society*, Volume: 26, 2016, ss. 93-94.

⁶⁷ Reşidüddin Fazlullah Hemedani, *Câmi'ü't-tevârih*, Tsh. Behmen Kerîmî, Cilt: 1, Tahran 1338, s. 77.

fazlaydı. Bu yönüyle toplumun ve devletin her kademesinde Moğol kadınlarının, inanç sistemi içindeki varlıklarıyla, Moğol tarihinin istikbalini doğrudan etkiledikleri görülmüştür.

Kaynaklar

AKKUŞ, Mustafa: *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2011.

AKNERLİ GRİGOR: *Okçu Milleti Tarihi*, Çev. H.D. Andreasyan, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2012.

ALINGE, Curt: *Moğol Kanunları*, Çev. Coşkun Üçok, AÜHF Yayınları, Ankara 1967.

ARSLAN, İhsan: *Moğollar Arasında İslamiyet'in Yayılışı*, Okur Akademi Yayınları, İstanbul 2014.

ALAADDİN ATA MELİK CÜVEYNİ: *Tarih-i Cihan Güşa*, Çev. Mürsel Öztürk, Cilt: 1, Birinci Baskı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.

AYAN, Ergin: *Plano Carpini'nin Moğolistan Seyahatnamesi*, Gece Kitaplığı, Ankara 2015.

BARTHOLD, Wilhelm: *Orta Asya Türk Tarihi*, Divan Kitap, İstanbul 2015.

_____ : *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, Kronik Yayınları, İstanbul 2017.

BEYANİ, Şirin: *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*, Çev. Mustafa Uyar, TTK Yayınları, Ankara 2015.

BICHURIN, Nikita: "Collection of Information on the Peoples who Inhabited Central Asia in Ancient Times", *Sobraniye Svedeniy -o-narodakh v Sredniy. Azii V Drevniya*, pt 2. Moscow 1950.

BIRAN, Michal: *Chinggis Khan, Makers of the Muslim World*, One World Press, Oxford 2007.

BOYLE, John Andrew: *The Successors of Genghis Khan*, New York 1971.

_____ : "Turkish and Mongol Shamanism in the Middle Age", *Folklore*, 83, 1972.

BROADBRIDGE, Anne: *Women and the Making of the Mongol Empire*, Cambridge University Press, Cambridge 2018.

EBERHARD, Wolfram: *Çin'in Şimal Komşuları*, Çev. Niğmet Uluğtuğ, TTK Yayınları, Ankara 1942.

EBÜ'L-FEREC İBNÜ'L-İBRİ: *Tarihu Muhtasari'd-Düvel*, Çev. Şerafeddin Yaltkaya, TTK Yayınları, Ankara 2011.

GROUSSET, Rene: *Stepler İmparatorluğu*, Çev. Halil İnalçık, TTK Yayınları, Ankara 2015.

GÜNAY, Ünver - GÜNGÖR, Harun: *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2015.

İBN BATTUTA, EL-TANCI: *Tuhfetü'n-Nüzzar fi Garaibi'l-Emsar ve Acai-bi'l-Efsar*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2012.

İNAN, Abdülkadir: *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, TTK Yayınları, Ankara 2015.

LOT FALK, Evelyne: *Le Chamanisme en Sibirie*, in Rev. Internationale, Paris 1946.

MARCO POLO: *Geziler Kitabı*, Çev. Ömer Güngören, Yol Yayınları, İstanbul 2015.

MAY, Timothy: "Commercial Queens: Mongolian Khatuns and the Silk Road", *Journal of the Royal Asiatic Society*, Volume: 26, 2016.

_____ : *The Mongol Empire*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2018.

MOĞOLLARIN GİZLİ TARİHİ, Çev. Ahmet Temir, TTK Yayınları, Ankara 1986.

MÜVERRİH KİRAGOS: *Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar*, Çev. Gürsoy Solmaz, Elips Yayınları, Ankara 2009.

NICOLA, Bruno: "Padshah Khatun: An Example of Architectural, Religious, and Literary Patronage in Ilkhanid Iran", in: Michal Biran; Jonathan Brack and Francesca Fiaschetti, eds. *Along the Silk Roads in Mongol Eurasia: Generals, Merchants, and Intellectuals*. Oakland, California: University of California Press, 2020.

RACHEWILTZ, Igor: "The Mongolian Poem of Muhammad al Sarmaqandi", *CAJ*, XII, Sayı: 4, 1969.

REŞİDÜDDİN FAZLULLAH HEMEDANİ: *Câmi'ü't-tevârih*, Cilt: I, Tsh. Behmen Kerîmî, Tahran 1338.

ROCKHILL, William Woodville: *The Journey of William of Rubruck*, London 1900.

ROUX, Jean Paul: *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, İşaret Yayınları, İstanbul 1998.

_____ : *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Aykut Kazancıgil - Ayşe Bereket, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001.

RUBRUCK, Wilhelm Von: *Moğolların Büyük Hanına Seyahat (1253-1255)*, Çev. Ergin Ayan, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2001.

RUYSBROECKLI WILLEM: *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*, Ed. Peter Jackson - David Morgan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010.

SARIKÇIOĞLU, Ekrem: *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2005.

SPULER, Bertold: *İran Moğolları*, Çev. Cemal Köprülü, TTK Yayınları, Ankara 2011.

TAŞAĞIL, Ahmet: "Göktürk Dönemi Türk Moğol Boy İlişkileri (542-745)", *Belleten*, Cilt: 59, Sayı: 1, 2011.

TOGAN, Zeki Velidi: *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Yayınevi, İstanbul 1981.

UYAR, Mustafa: "İlhanlı Devletinde Yahudi Bir Vezir (Sad'düddevle)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 21, Sayı: 33, 2003.

_____ : "Ortaçağ Moğol Saraylarında Cadı Avı", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 215, 2011.

VLADIMIRTSOV, Boris: *Moğolların İctimai Teşkilatı*, Çev. Abdülkadir İnan, TTK Yayınları, Ankara 1995.

WEATHERFORD, Jack: *Genghis Khan and the Making of the Modern World*, Broadway Books, New York 2004.

_____ : *The Secret History of the Mongol Queens: How the Daughters of Genghis Khan Rescued His Empire*, Crown Publishers, New York 2010.

WITTFOGEL, Karl - FENG, Jiasheng: *History of Chinese Society Liao (907-1125)*, New York 1949.

WILHELM VON RUBRUK: *Moğolların Büyük Hanı'na Seyahat (1253-1255)*, Çev. Ergin Ayan, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2001.

YUVALI, Abdulkadir: *Bahaeddin Ögel*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.

OSMANLI DEVLETİ'NDE İLKÖĞRETİMDE YENİLEŞME VE URFA İLK MEKTEPLERİ

Dr. Öğr. Üyesi İlhan PALALI*

Öz

Osmanlı Devleti'nin Avrupa baskısından kurtulmak için başlattığı ıslahat hareketlerinin ilk defa planlı ve programlı geniş bir tabana dayanması III. Selim dönemine rastlar. III. Selim eğitim alanında Batı sistemini örnek alan askerî okullar açtı. Bu okullara alınan öğrenciler yeni sisteme uyum sağlayamadı. Mevcut eğitim sisteminde reform yapılması ihtiyacının ortaya çıktığı görüldü. Ancak II. Mahmut zamanında bu konuya el atılabildi. Ülkede esaslı reformlar yapma düşüncesinde olan Sultan II. Mahmut ilk defa 1240/1824 yılında yayımladığı bir irade de çocukların cahil kalmaması ve dini vecibelerini yerine getirebilmesi için ilkokulu zorunlu bir hale getirmek istedi. İstenilen amaca ulaşamayınca bu konu Tanzimat'ın ilanından hemen sonra tekrar ele alınarak Meclis-i Umur-ı Nafia'da görüşüldü. Hazırlanan raporda ilerlemenin dünyevi ve manevi kazançlar elde etmenin üretim ve teknolojinin eğitimle olan ilgisine dikkat çekilmiş olup eğitimin geliştirilmesi zorunluluğuna işaret edilmiştir.

II. Mahmut'tan sonra gelen Abdülmecit, Abdülaziz, II. Abdülhamit gibi padişahlar eğitime gereken önemi vermişlerdir. Ülke genelinde yeni okullar açarak eğitimin gelişmesi için çalışmışlardır. Osmanlı eğitimin ilk basamağı olan klasik dönem ilköğretim kurumları sıbyan mekteplerini yeniden ele alarak ıslah ettiler. İlköğretimde yeni tip ilk mektepleri açtılar. Avrupa eğitiminden aldıkları örneklerle ilköğretimi yeniden düzenlemişlerdir. Ne var ki ekonomik kaynak sıkıntısından dolayı yeteri kadar alt yapı oluşturulamadığı için arzu edilen başarıya ulaşamadı.

Biz bu makalemizde Osmanlı Devleti'nin ilköğretim alanında yapmış olduğu yenileşme hareketlerini ve bunun Urfa'ya yansımaları neticesinde meydana gelen eski, yeni ilköğretim kurumlarını, bunların adlarını eğitim durumlarını, verilen dersleri, hocalarını, kaynaklarını ne kadar başarıya ulaştığını belgelere dayanarak ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar kelimeler: Osmanlı, Urfa, Sıbyan Okulları, İlk Mektep, Maarif Nizamnamesi.

* Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ilhanpalali@harran.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8912-8021

Reform At Primary Schools In Ottoman State And Primary Schools In Urfa

Abstract

The reform movements initiated by the Ottoman Empire to get rid of the European pressure were based on a planned and programmed broad base for the first time in the period of Selim the 3rd. Selim the 3rd opened military schools in the field of education, taking the Western system as an example. Students enrolled in these schools could not adapt to the new system. It has been observed that the need to reform the current education system has arisen. However, in the time of Mahmut the 2nd, this issue was addressed. Sultan Mahmut, who was thinking of making fundamental reforms in the country, first published a will in 1240/1824 and wanted to make primary school compulsory in order for children not to remain ignorant and to fulfill their religious duties. When the desired goal was not achieved, this issue was discussed again immediately after the announcement of the Tanzimat and at the Meclis-i Umur-ı Nafia. In the prepared report, attention was drawn to the relation of progress to worldly and spiritual gains, production and technology, and the necessity of improving education.

Sultans such as Abdülmecit, Abdülaziz, Abdülhamit, who came after Mahmut, gave the necessary importance to education. They worked for the development of education by opening new schools throughout the country. Classical period primary education institutions, the first step of Ottoman education, reconsidered and reformed the primary schools. They opened a new type of first school in primary education. They reorganized primary education with the examples they took from European education. However, the desired success could not be achieved due to the lack of sufficient infrastructure due to economic resource constraints.

In this article, we will try to reveal the renewal movements of the Ottoman Empire in the field of primary education and the old and new primary education institutions that emerged as a result of their reflections in Urfa, their names, their educational status, the lessons given, the teachers, the resources and the success of the documents.

Keywords: Ottoman State, Urfa, Sıbyan Schools, Primary School, Maarif Nizamnamesi.

Osmanlı Devleti'nde İlköğretim Mektepleri

1. Sıbyan Mektepleri

Sabi denilen beş-altı yaşlarındaki kız ve erkek çocukların okutulması amacıyla açılmış olan ilköğretim kurumlarına Osmanlı Devleti'nde genel anlamda "Sıbyan Mektebi" denilmiştir.¹ Osmanlı Devleti'nde başlıca ilköğretim kurumları olan sıbyan mektepleri İslamiyet'in ilk yıllarında Kuran'ı öğretmek ve okutabilmek amacıyla açılmıştı. Zaman içerisinde bu okullar Türk eğitim sisteminde yerini almıştır. Bu okullara Darü't talim, mekteb, mekatib, kütta, muallimhane, taş mekteb, mahalle mektebi gibi isimlerde verilmiştir.

Sıbyan mekteplerinin tarihçesi Osmanlı Devleti'nden önceye gider. Okul mimarilerini Türklerin geliştirildiği kabul edilse bile birçok eski uygarlıkta benzer işlevi yerine getiren mekteplerin mevcudiyetine rastlanmıştır. Özellikle Selçuklu dön-

¹ Yasin Taş, *Osmanlı Döneminde Urfa'da Sosyal Hayat (Mahkeme Kayıtlarına Göre 1850-1890)*, Hiper Yayın, İstanbul 2019, s. 215.

minde Osmanlı dönemindekine benzer sıbyan mektebi modelleri sıklıkla gözlenmiştir. İslam âleminde genellikle medrese eğitiminin ilk başlangıcı olarak ortaya çıkmıştır.

Osmanlı Devleti'nde kendisine uygun bir gelişme sahası bulan vakıf sistemi birçok kurumu etkilemiş ve sıbyan mekteplerini de şekillendirmiştir. Sıbyan mektepleri de Fatih Sultan Mehmet döneminde İstanbul'a girmiştir.² Sıbyan mektepleri padişahlar, valide sultanlar, büyük devlet adamları ve hayrsever vatandaşlar tarafından kurulurdu.³

Belli bir teşkilata ortak eğitim öğretim sistemine sahip olmayan bu mektepler bağlı oldukları vakıfların gelirleri ve bu vakıflar tarafından konulmuş şartlara göre idare edilirdi. Çoğu cami ve mescitlerin yanında bulunurdu. Bu mekteplerde dersler sabah namazından sonra başlar, öğlen ve akşam yemekleri için ara verilir, yatsı namazına kadar devam ederdi. Padişah mekteplerinin çoğunun talebeleri yanında bulunan imaretlerden, aş ocağından parasız yemek yerlerdi. İmaret olmayan mekteplerde talebelerine ayrıca yemek parası verilirdi.⁴ Tanzimata kadar vakıflarının geliri olmayan bazı sıbyan mektepleri çocuklardan haftalık almak suretiyle işleyen hususi mahiyette varlıklarını devam ettirmişlerdir.⁵ Tanzimata gelinceye kadar sıbyan mekteplerinde Arapça Elifba, Kur'an, Tecvit, ilm-i hal, namaz ayetleri, dualar ve namaz kılmak öğretilmiştir.⁶ 19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin her alanda olduğu gibi eğitimde de gerilemişti. Bu okullar kendilerini yenileyemediklerinden zaman zaman içinde işlevlerini yitirmişlerdi. Bu durum üzerine eğitim konusunda ıslahat yapma ihtiyacını ortaya çıkarmıştır.⁷

Dört sınıf olarak planlanan yeni açılan sıbyan mekteplerinde eskiden olduğu gibi hep birlikte yerine sınıf usulüne göre ders verilmesi ve sınıf geçmenin imtihanla olması planlandı. Dördüncü yıl sonunda da okulu bitirme sınavı yapılırdı.⁸ Bu mekteplerin masraflarının öğrenci velilerinin tarafından karşılanması usulü kararlaştırıldı. Zamanla okul-çevre ilişkisi kurulmaya çalışılarak ilköğretim konusunda gelişme sağlanmaya başlandı.⁹

Ülkede önemini yitiren sıbyan okullarında reformlar yapmak düşüncesinde olan II. Mahmud ülkenin kalkınma yolunun eğitimden geçtiğini biliyordu. Bu amaçla ilk önce H. 1240 (M. 1824-1825) da yayınladığı bir irade ile ilköğretimi İstanbul için mecburi hale getirdi. Sıbyan mekteplerinin durumunu ele aldı. Çocukların cahil olmamaları ve dini vecibelerini yerine getirecek temel bilgilere sahip olabilmeleri için ergenlik çağına kadar mektebe gönderilmelerini emretti. Fakat bu irade ile istenilen amaca ulaşılmadığı anlaşılmaktadır.¹⁰

² Şehnaz Öztürk, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Urfa'da Eğitim*, HRÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa 2006, s. 29.

³ Yücel Gelişli, "Osmanlı İlköğretim Kurumlarından, Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü)", *Türkler*, Cilt: 15, Ankara 2002, s. 35.

⁴ M.Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt: III, İstanbul 1993, s. 202.

⁵ Vedad Günyol, "Mektep", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 7, MEB, Eskişehir 1997, s. 655-656.

⁶ Günyol, "a.g.m.", s. 656.

⁷ Aziz Berker, *Türkiye'de İlköğretim (1839-1908)*, Ankara 1945, s. 39.

⁸ H. Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1991, s. 58.

⁹ Aziz Berker, *Türkiye'de İlköğretim (1839-1908)*, Ankara 1945, s. 39-40.

¹⁰ Ali Akyıldız, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, Eren Yayınevi, İstanbul 1993, s. 224.

Tanzimatın ilanından bir müddet önce 1838 Umur-u Nafia Meclisi'nce mevcut mektepleri bir düzene koymak gayesi ile hazırlanan bir layiha ile sıbyan mekteplerini küçük büyük olmak üzere ikiye ayırdı. Bunların ders programlarını tespit etti. Buna göre küçük mahalle mektepleri, hece ve bir iki hatim indirmek suretiyle Kur'an öğretimine münhasır olacaktır. Bu layihanın ilköğretim konusunu ele alması Avrupa'nın gücünün eğitime dayalı olduğunun anlaşıldığını göstermektedir.¹¹ Dini bilgiler insanı ahirette kurtuluşa hazırladığı gibi fen ve ilim insanın dünyada mutlu ve müreffeh olmasını sağlar. Halkı cahil olan bir millet müreffeh ve zengin olamaz.¹² Dolayısıyla eğitimi tabana yayıp dünyevileştirmek düşüncesi geliştirilmek istenmiştir.

1846 tarihinde yayımlanan bir talimatname ile sıbyan mekteplerinde okutulacak dersler arasında Harekeli Türkçe, muhtasar ahlak risaleleri, Türkçe tecvit, Türkçe ilm-i hal ve yazı dersleri ilave edilmiştir.¹³ Yapılan bu çalışma ile klasik dönem sıbyan okullarının da ıslahına önem verildiği anlaşılmaktadır.

1847'de yeni bir talimatname ile ilköğretim süresi dört yıl ile sınırlandırılarak rüştiyelere öğrenci yetiştirmesi düşünülmüş, ilköğretimde birlik ve bütünlük temini yoluna gidilmiştir. Ayrıca okuma, yazmaya, derse devam mecburiyetine, okullara taş levha, divitin konulması ve okulların teftişi gibi konulara önem verilmiş¹⁴ ise de ne yazık ki parasızlık ve hocasızlık yüzünden istenilen amaca ulaşılmamıştır.

1857 Maarif Nazırlığı'nın kurulmasıyla sıbyan okullarının ıslahı yeniden gündeme gelmişse de bu konuya ancak 1863'te teşebbüs edilebilmiştir. Tespit edilen okullarda yeni usul tedrisatın uygulanmasına karar verilmiştir. Aynı zamanda hocalara devletçe maaş bağlanması, ilköğretimin parasız ve temel eğitim olarak kabul edilmesi gibi fikirleri benimsenmiştir.¹⁵

18 Haziran 1869'de hazırlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde sıbyan okulları yeniden ele alınarak düzenlenmiştir. Maarif Nizamnamesi'ne göre; ilk mekteplerin sayısının 35-40 bin ulaştığı ve bunların sayılarının artırılması gerektiği bu mekteplerin idare ve masrafının eskiden olduğu gibi ahalie bırakılmasının gerektiğini söylüyordu. Buna göre 3. madde: Her mahalle ve köyde ve icabına göre en az bir, halkı karışık olan yerlerde biri İslam diğeri gayrimüslime ait olmak üzere birer sıbyan mektebi bulunacaktır. 4. madde: Sıbyan mekteplerinin bina masrafları eğitim öğretim giderleri hocaların maaşları o yerin halkı tarafından karşılanacaktır. 5. madde: Hocaları nizamnameye göre atanacaklardır. 6. madde: Sıbyan okullarının tahsili müddeti dört yıldır, bu süre zarfında yeni usule göre Kur'an-ı Kerim, tecvit yazı, fenn-i hesap, coğrafya, tarih gibi dersler okutulacaktır. 7. madde: Devam mecburiyeti olup erkekler için 6-10, kızlar için 7-11 yaşları arasındadır. 9. madde: Bir mahalle veya köyde iki sıbyan okulu varsa bunlardan biri kızlara diğeri erkeklere tah-

¹¹ Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, c. II, İstanbul 1941, s. 330-331.

¹² Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara 1991, s. 59.

¹³ Günyol, "a.g.m.", s. 656.

¹⁴ Kodaman, *a.g.e.*, s. 62.

¹⁵ Aziz Berker, *Türkiye'de İlköğretim (1839-1908)*, Ankara 1945, s. 39-40.

sil edilecektir. 10, 11, 12, 13. maddeler özetle okula devamla ilgili olup devamın sağlanması için velilerin takibi özürsüz olarak devam edilmediği takdirde para cezasına çarptırılacağı hususundadır. 15. madde: Tahsil müddetini tamamlayanların imtihan nizamnamesi göre diploma alacakları bu diploma ile rüştiyelere imtihansız alınması gibi hususlar yer alıyordu.¹⁶

1867'de bütün imparatorlukta 247.017 erkek, 126.454 kız toplam 368.471 öğrencinin okuduğu 11.008 mektep vardı.¹⁷

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'yle ilköğretim alanında yapılan düzenlemeler ilköğretimin öneminin iyice anlaşılmasına başladığı görülmektedir. Öğretim yaşına gelmiş çocuklara en azından okuryazar etmek temel İslami bilgileri, coğrafya ve Osmanlı tarihi hesap tekniğini öğretmek askeri okullara ve sivil okullara gidecek öğrencilere temel bir eğitim vermek istediği anlaşılmaktadır.¹⁸ Bu nizamname ders verecek hocaların da eğitimine önem vermiştir. Ders verecek hocaların Darü'l Muallimin mezunu olması şartını getirdiği gibi nizamnameye uymayan hocaların cezalandırılarak işten çektirilmesinde kararlaşmıştır.¹⁹ Bu nizamnamede gayrimüslim ve Müslüman kız sıbyan mekteplerine de yer verilmişti. Büyük olmayan yerlerde kızlara mahsus mektepler yapıncaya kadar kızlar erkek çocuklarıyla aynı mektebe gidecekler, fakat karışık oturmayaacaklardı. Ayrıca kız sıbyan mekteplerinin hoca ve dikiş ustaları kadın olacaktı.²⁰

23 Temmuz 1872'de bütün vilayet ve sancaklara gönderilen bir layihadan sıbyan mekteplerinde ders veren hocaların yeterli kalite ulaşmadığı anlaşılmaktadır ki: sıbyan okullarında ders veren öğretmenlerin imtihan edilerek ehliyetlerini ispat etmelerini istenmiştir.²¹ Ancak bu kararnameye göre yapılan sınavlardan herhalde yeteri kadar alınmamış olmalı ki önce bu sebeple tahsisatı kesilmiş olan İstanbul'daki Sıbyan-ı Darülmuallimin'in hocalarının yeniden tahsisatının sağlanması için Maarif Nezareti'nden Başbakanlığa bir mazbata yazılıyordu.²² Sıbyan okullarının inşa, tamir ve diğer masraflarıyla hocalarının maaşlarının yerel halkı tarafından karşılanması devletin mali gücünün yeterli olmamasından dolayı bu yola gidilmiş olduğunu göstermektedir. Ancak halkın da yeterli gücü olmadığı gibi çocuklarını okutmaya da pek hevesli olmadıklarından bu konuda arzulanana sonuca yeteri kadar ulaşılmamıştır.

¹⁶ Komisyon, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul 2014, s. 103-104-105.

¹⁷ Cahit Yalçın Bilim, *Tanzimat Devri'nde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1984, s. 40.

¹⁸ *1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*, ilgili 5-6. maddeler.

¹⁹ *1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*, ilgili 15. madde.

²⁰ *1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*, ilgili 16. madde.

²¹ "...Mekاتب-i sıbyanlarda tedaris olunacak dersler için... evvel emirde vilayet merkezleriyle ve kaymakamlıklarda rüşdiye mektebi muallimleri ve erbab-ı kalemden ve mahalli ulemasından mürekkebi bir komisyon teşkil edilerek mevcut sıbyan hocaları oraya Celb edilerek mezkur derslerden imtihan edilerek isbat-ı ehliyet eyleyecekleri... bu derslerde noksanı olanların yerlerine imtihanında isbat-ı ehliyet etmiş olanların tayin edilmeleri..." , BOA, MF.MKT. 2/176, Fi Cemaziyellevvel 1289.

²² BOA, MF.MKT. 3/171, Fi 17 Cemaziyelahir sene 1289.

2. İptidai Mekteplerinin Açılması

Yukarıda belirttiğimiz üzere bir taraftan yeterli olmayan alt yapı ve ekonomik güç diğer taraftan gelişimci zihniyete karşı olan gelenekçilere rağmen hükümet sıbyan okullarını ıslah etmeye çalışmıştır.

1869 Nizamnamesi'ne göre sıbyan okulları ıslah edilirken aynı zamanda "İptidai" adı altında yeni usulde öğretim yapan ilkokullar da 1870 yılından itibaren açılmaya başlamıştır. Bu okullarda Elifba ders kitapları yeniden düzenlenmiş çocuklara okumayı sevdirmek için kitapların resimli olması şartını getirirken aynı zamanda bu kitapların okumayı 6 ayda öğretecek kolay yöntemler bulmasına dikkat çekilmiştir.

İptidailer yeni usule göre tedrisat yapacaktı. İptidailer ilk önce İstanbul'da açıldı. Sonra imparatorluk geneline yayıldı. 1872'de alınan bir karar gereği mahalle ve köylerin müsait yer ve binalarında mektep açılması, uygun bina yoksa yeni binaların yapılması için halkın zorlanarak teşvik edilmesi, açılacak mekteplerin hocalarına yılda 800-1200 kuruş arası ücret ödenmesi, bu ücretlerin mekteplerin vakfı varsa onlardan karşılanması yoksa bölgenin avarız parasından, mahalle ve köylerde mirasçısı olmayan ve hayrat için vasiyet olunmuş paraların okullara ayrılmış hissesinden karşılanması, halkın vereceği fitre ve kurban derilerinin toplanması, bunlar da yetmezse halktan alınacak ianelerle tamamlanması cihetine gidilmiştir.²³

II. Abdülhamid dönemine yeni açılan ilk mekteplerin idaresi Tanzimatçılara bırakılmıştır.²⁴ Tanzimatçılar tarafından eskiye dokunmadan yenisini yapmak siyasetine uygun olarak sıbyan okulları seviyesinde iptidai adıyla yeni okulların açılması ancak 1872'de açılan iptidai numune mektepleri ile mümkün olabilmıştır. Böylece ilköğretimde ikili bir sistem ortaya çıkmıştır. Bu ikilik ilköğretimde sıbyan mektebi ve iptidai mektebi olarak görünmüşse de aslında Usul-u Atika ve Usul-u Cedide olarak da temelde uzun bir süre devam etmiştir. Tanzimat devrinde müesseselerde ve fikirlerde meydana gelen bu ikiliğin kaçınılmaz sonucu olan eski-yeni mücadelesinden maarif alanında en çok ilköğretim zarar görmüştür.²⁵

1876 anayasası hazırlanırken 114. madde ilköğretim meselesi yeniden ele alınmış, ilköğretim mecburi hale getirilmiş, aynı zamanda bu madde ile kız ve erkek çocukların eğitim imkânlarından eşit şekilde faydalanması anayasa ile teminat altına alınmış oluyordu.²⁶

II. Abdülhamit Han devrinde 1876 yılında ilköğretimde şu yeniliklerin yapılması düşünülmüştü:²⁷ İlköğretimde iptidai mekteplerinin çoğaltılması, açılmasında önceliğin ve ağırlığın Müslüman halkın kalabalık olduğu yerlere verilmesi, taşrada darulmualliminler açılması, ders müfredatının bir program

²³ BOA, MF.MKT, 1/171, Fi 17 Cemaziyelahir, sene 1289.

²⁴ Kodaman, a.g.e., s. 67.

²⁵ Kodaman, a.g.e., s. 68.

²⁶ "Osmanlı efradının kâffesince tahsil-i maarifin birinci mertebesi mecburi olacak ve bunun mündericati ve teferruatı nizamı mahsus ile tayin kılınacaktır.", 1876 Kanun-i Esasi, 114. madde.

²⁷ Kodaman, a.g.e., s. 142.

şeklinde takip edilmesi düşünülmüştür. Aynı zamanda gayrimüslim mekteplerinde gayri milli eğitimin önüne geçmek için büyük mektepler açarak kaynaşmayı sağlayarak ilkokul çocuklarına Osmanlılık bilincini aşılmasını istenmişse de ayrımcılık düşüncesinin yayılmasından dolayı başarılı olamamıştır.²⁸

1876'dan evvel imparatorluk dâhilinde bulunan iptidai okullarının sayıları 200'ü geçmiyordu. Bu durum Tanzimatçıların rüştiye okullarını, sıbyan ve iptidailere tercih etmelerinin sonucudur.²⁹ 1882'den sonra Maarif Nezareti bu ikiliği ortadan kaldırmak için tüm ilkokulları iptidai mektebe dönüştürmeye başlamıştı. Bu tarihten sonra Devlet Salnamelerinde ve diğer vesikalarda daha çok iptidai adının geçtiğini görürüz.³⁰

1882 yılında vilayetlerde maarif müdürlerinin en önemli vazifelerinden birinin buldukları yerlerde iptidai mektepleri açmak, bulunanları tanzim ve islah etmekle görevlendirilmiş olmaları ilköğretimin gelişmesini sağlamıştır. 1887'de bir Maarif Komisyonu toplandı. Bu komisyon taşra ilköğretimini de ele aldı. Değerlendirme raporuna göre şikâyetler hep aynı idi. Binaların yetersizliği kaynak eksikliği öğretmenlerin yeterli donanımına sahip olmaması gibi konularıydı.³¹

1891 yılında yeniden yapılan bir düzenlemeyle şehirlerde iptidai mektepleri 3 sınıfa indirilerek köy mektepleri için 4 yıllık bir tedrisat süresi uygun görülmüştür. İptidai mekteplerinin müfredatları 1892 yılında daha düzenli, planlı ve programlı bir şekilde yapılmıştır. 1892'de iptidailerde okutulan derslerin; Elif Ba, Kur'an-ı Azimüşşan, Tecvid, İlmihal, Ahlak, Sarf-ı Osmani, Hesap, Hüsn-ü Hat olduğu görülmektedir.³²

Meşrutiyetin ilanına kadar sayıları giderek artan iptidailerin bir kısmı 6 Ekim 1913'de Tedrisat-ı İptidaiye sistemine uyularak numune rüştiyeleri haline getirilmiştir. Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı 101 maddeden ibaret olup ilköğretimin mecburi ve devlet okullarında parasız olacağı kararlaştırılmıştı.³³

Tevhid-i Tedrisat'a kadar devam eden sıbyan-iptidai ikiliği ancak 1924 yılında ilköğretimin tek sistem haline getirilmesi düşüncesiyle 5 yıllık bir temel eğitim kurumu haline getirilerek ortadan kaldırılmıştır.³⁴

1. Urfa Sancağı Merkez Kazası Sıbyan Mektepleri ve İptidailer

a. Urfa Merkez Kazası Sıbyan Mektepleri

Urfa sıbyan mekteplerinden tarihi bilinen en eskisi, Urfa'da Behram Paşa vakfına ait olup (1568-1569) tarihli vakfiyesinden anlaşıldığı üzere Ruha da

²⁸ Kodaman, *a.g.e.*, s. 143.

²⁹ Kodaman, *a.g.e.*, s. 77.

³⁰ Kodaman, *a.g.e.*, s. 68-69.

³¹ Kodaman, *a.g.e.*, s. 81-82-83.

³² Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Ankara 1989, s. 251.

³³ Reşat Özalp - Aydoğan Ataunal, *Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı*, M.E. Basımevi, İstanbul 1977, s. 23.

³⁴ Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, M.E. Basımevi, Ankara 1964, s. 40.

bina ettikleri darü-t ta'limindir. Vakfiyesine göre muallimine yevmi dört akçe ücret tahsis edildiği kayıtlarından anlaşılmaktadır.³⁵ Yine en eski tarihlilerinden birisi (1658-1659) tarihli vakfiyesinden anlaşıldığı üzere bu vakfa ait sıbyan okuludur. Evliya Çelebi, Urfa'ya geldiğinde (1646) şehri ziyaret etmiş, Urfa'da toplam 30 adet sıbyan mektebi bulunduğundan bahsetmektedir. Bu mekteplerin en meşhurları Kızıl Cami Sıbyan Mektebi, Hazreti İbrahim Halil Mektebi, Sultan Hasan Mektebi, Ak Cami Mektebi gibi sıbyan mekteplerinden söz ederek bu mekteplerde öğrenim gören yetim talebelere vakıfları tarafından para keseleri ve hediyeler dağıtıldığını anlatmaktadır.³⁶ 220 no'lu Urfa Şer'îye siciline göre, yukarıda adı geçen Kızıl Cami Sıbyan Mektebi ile ilgili olarak şu kayıtlar yer almaktadır. Urfa'da Kızıl Camisi demekle maruf Câmî-i Kebir vakfından olmak üzere vakf-ı mezbûreden yevmi beş akçe vazife ile muallim-i sıbyanlık cihetlerine berat-ı şerif ile Ali Halife bin Halil'in oğulları Abdürrahim ve Mehmed muallim-i sıbyan olarak görevlendirilmişlerdir. (695 numaralı belge) belgeden anlaşıldığı üzere Kızıl Cami Vakfı'na ait sıbyan mektebi hala varlığını sürdürmekte idi ve iki tane sıbyan muallimi bulunduğu görülmektedir.³⁷ Harran Kapı Medresesi'nin 1725 yılındaki vakfiyesine göre sıbyan mektebi Lütfullah cami avlusunda bulunuyordu.³⁸ 8 Nisan 1851 tarihli bir vesikada Urfa'daki Yusuf Paşa Camisi ve mektebi için Urfa'ya bir saat uzaklıkta bulunan Sırrın köyünün vakfedildiği kayıtlıdır.³⁹ Urfalı şair ve mutasavvıf Mehmet Emin Sakıb Efendi tarafından inşa edilen medresenin yanında bir sıbyan mektebi de inşa ettirmiştir (1860-1861).⁴⁰ Ayrıca Çakeri Camisi Sıbyan Mektebi, Dabbağhane Camisi Sıbyan Mektebi, Hacı Yedigâr Mescidi Sıbyan Mektebi, Haydar Ağa Sıbyan Mektebi, Kara Meydanı Camisi Sıbyan Mektebi, Alihan Bey Camisi Sıbyan Mektebi yanında Muhammed Fazlı Efendi Sıbyan Mektebi, Urfa Hükümet konağında vaki Yusuf Paşa Sıbyan Mektebi Urfa'da sıbyan mekteplerinin Osmanlı Devleti'nde genelinde devlet adamları ve hayırsever kişiler tarafından yaptırılarak bunların vakıfları tarafından idare edildiği anlaşılmaktadır.⁴¹ Urfa'daki sıbyan mektepleri, cami külliyesi veya medrese müştemilatı içinde bulunuyordu. Urfa sicillerindeki ifade ve kayıtlardan sıbyan mekteplerindeki çocuklara genellikle cami imamı tarafından ders verilmektedir.⁴² Urfa Sancağı'ndaki ilköğretim kurumlarına ilişkin araştırmalar

³⁵ Mahmut Karakaş, *Cumhuriyet Öncesi Şanlıurfa'da Kültür ve Eğitim*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1995.

³⁶ "Tarihi mektebi darü't ta'limi sıbyanı tflânı ebcedhan..." Seyit Ali Kahraman - Yüce Dağlı, *Evliya Çelebi Seyahatnamesinin Transgırsiyonu*, 3. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s. 92.

³⁷ *220 Nolu Urfa Şer'îye Sicili*, (H. 1309 - 1311 / M. 1892-1893).

³⁸ Mehmet Memiş, "Osmanlı Dönemi Urfa Medreseleri", *Osmanlı Urfa'sı*, Şanlıurfa 2018, s. 174.

³⁹ Ziya Kazıcı, *Osmanlı Belgelerine Göre Urfa'daki Vakıf Hizmetleri*, S. 5-6, İstanbul 1993, s. 90.

⁴⁰ Editör: Abdullah Ekinci, "Tarihi Seyirde Urfa'da Yaşayan Tasavvuf Tarikatları", *Osmanlı Urfa'sı*, Şanlıurfa 2018.

⁴¹ Mehmet Memiş, Osmanlı dönemi Urfa medreseleri Harran Kapı Medresesi sıbyan mektebi Lütfullah cami avlusunda bulunuyordu. 1725 vakfiyesinde bir muallim hane ve Sıbyan-ı Müslim'inden bahsedilmektedir. Bundan anlaşıldığına göre bir vakfı tarafından yönetilmekte idi. Memiş, "a.g.m.", s. 174.

⁴² Taş, *a.g.e.*, s. 216.

oldukça kısıtlıdır. 1869 Maarif Nizamnamesi'yle Urfa'da çağdaş anlamda ilkokullar kurulmaya başlamıştır.

H. 1285 (M. 1868)'de Urfa Sancağı merkez kazasında 31,⁴³ H. 1286 (M. 1869) Urfa Sancağı merkez kazasında 34,⁴⁴ sıbyan mektebi bulunmaktadır. Bu kayıtlardan anlaşılacağı üzere Evliya Çelebi'nin Urfa'ya geldiği 1646 yılından 1868 yılına kadar Urfa'daki mektep sayısında ancak bir mektep artışı olmuştur. Fakat 1869 Maarif Nizamnamesi'nin yayınlanması ile sıbyan mektebi veya diğer mekteplerin sayısında bir artış olmuş, o yıl üç mektep daha açıldığı görülmektedir. Muhtemelen bunlar sıbyan mektebi olmalıdır.

H. 1288 (M. 1871) de Urfa Sancağı merkez kazasında yine 34,⁴⁵ mektep bulunduğu görülmekte olup mektep sayısında 1871'e kadar bir artış olmamıştır. Fakat esas artış H. 1300 (M. 1883) 1883 yılında olmuştur. Çünkü Maarif Nezareti 1882 yılından itibaren ilköğretimdeki ikiliği ortadan kaldırmak için tüm sıbyan mekteplerini iptidaiye dönüştürmeye kararı almıştı. Buna göre Urfa'da 44 İslam mektebi ve 756 öğrenci ile sayılarında artış olduğu görülmektedir.⁴⁶ H. 1303 (M. 1886),⁴⁷ H. 1305 (M. 1888)⁴⁸ M. 1891 yıllarında Urfa kazasında da mektep sayısı aynı kalmıştır. Ancak öğrenci sayısında önemli bir artış olmuştur. Vitali Cunet'e göre Urfa merkez kazasında 1330 Müslüman öğrenci okumaktaydı.⁴⁹ H. 1313 (M. 1895) ve H. 1316 (M. 1898).⁵⁰ H. 1317 (M. 1899),⁵¹ H. 1318 (M. 1900),⁵² H. 1319 (M. 1901)⁵³ H. 1320 (M. 1902) Halep Vilayet Salnamesi kayıtlarına göre Urfa merkez kazasında 31 İslam Sıbyan Mektebi bulunmaktaydı.⁵⁴ Yukarıdaki Halep Vilayeti salnameleri kayıtlardan anlaşılacağı üzere: 1888 yılından 1903 yılına kadar mektep sayısında 44'den 31'e kadar önemli bir düşüş yaşanmıştı. Ancak aşağıdaki kayıtlardan bu düşüşün daha da devam ettiği görülmektedir. Şöyle ki: H. 1321 (M. 1903) yılına gelindiğinde Urfa merkez kazasında 24 İslam sıbyan mektebi bulunmaktaydı.⁵⁵ H. 1322 (M. 1904).⁵⁶ H. 1323 (M. 1905).⁵⁷ H. 1324 (M. 1906).⁵⁸ H. 1326 (M. 1908).⁵⁹ 1903'den 1908 yılına gelindiğinde yukarıdaki kayıtlardan sıbyan mektepleri sayısının 24'e düştüğü görülmektedir. Salname kayıtlardan bu düşüşün se-

⁴³ H. 1285 Halep Vilayet Salnamesi, s. 198.

⁴⁴ H. 1286 Halep Vilayet Salnamesi, s. 157.

⁴⁵ H. 1288 Halep Vilayet Salnamesi, s. 138.

⁴⁶ H. 1300 Halep Vilayet Salnamesi, s. 116.

⁴⁷ H. 1303 Halep Vilayet Salnamesi, s. 225.

⁴⁸ H. 1305 Halep Vilayet Salnamesi, s. 250.

⁴⁹ Vital Cunet, *La Turquie D'asie*, C. II, Paris 1891, s. 261.

⁵⁰ H. 1313 Halep Vilayet Salnamesi, s. 285.

⁵¹ H. 1317 Halep Vilayet Salnamesi, s. 295.

⁵² H. 1318 Halep Vilayet Salnamesi, s. 310.

⁵³ H. 1319 Halep Vilayet Salnamesi, s. 325.

⁵⁴ H. 1320 Halep Vilayet Salnamesi, s. 276.

⁵⁵ H. 1321 Halep Vilayet Salnamesi, s. 386.

⁵⁶ H. 1322 Halep Vilayet Salnamesi, s. 409.

⁵⁷ H. 1323 Halep Vilayet Salnamesi, s. 416.

⁵⁸ H. 1324 Halep Vilayet Salnamesi, s. 410.

⁵⁹ H. 1326 Halep Vilayet Salnamesi, s. 416.

bebi anlaşılmamaktadır. Bu durum ancak ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntısından kaynaklanabilir. Yukarıda verdiğimiz Urfa merkez kazası İslam sıbyan mektepleri ile ilgili Evliya Çelebi ve Halep Salnamesi kayıtlarını karşılaştırdığımız zaman aşağı yukarı iki yüz elli yıllık dönemde Urfa sıbyan mekteplerinin sayılarının 30 civarında olduğu hatta 20. yüzyılın başından itibaren sayılarının daha da azaldığı görülmektedir. Konu ile ilgili olarak 11 Şevval 1319 (22 Ocak 1902) tarihli bir belgede Urfa'daki okulların esaslı bir gelirleri olmadığından, okulların kapanmakla yüz yüze kaldığı, çocukların ecnebi ve Hristiyan okullarına meylettiği, bunların önüne geçilmesi için İskenderun'da olduğu gibi Urfa'da da belediyece alınan hayvan kesimi vergisinin bir kısmının bu okullara verilmesinin uygun olacağı bildirilmektedir.⁶⁰ Bu mektepler bu dönemde Urfa'da bulunan yaklaşık elli kadar olan Urfa camilerinin büyüklerinde ve o tarihler arasında on kadar olan Urfa medreselerinin vakıflarına bağlı olarak varlıklarını sürdürdükleri vakıf kayıtlarından anlaşılmaktadır. 250 yıllık dönemde bu okul sayılarının artmamasının en önemli sebebi devletin iyice çökme dönemi içinde bulunduğu ve buna bağlı olarak yeterli ekonomik kaynağı olmadığı için eğitime yeterli kaynak ayıramaması ancak kısıtlı sayıda yeni iptidai açmasını akla getirmektedir. Bundan dolayı yeni okulların açılmasında halktan yardım istemiş, ancak halkından da bu konudaki yetersizliğinden kaynaklanmış olduğu veya salname kayıtlarındaki yazılım hatalardan kaynaklanmış olabilir. Kayıtlardaki 44, 34, 24 sayılarından onar düşüş ve okul sayılarının sonunun dört rakamıyla bitmesi böyle bir ihtimali akla getirebilir.

b. Urfa İptidai Mektepleri

1863 yılından itibaren Osmanlı Devleti'nde sıbyan okullarının yeteri kadar ıslah edilememesinden dolayı ilköğretim seviyesinde iptidai adıyla yeni tip okullar açılmasından yukarıda bahsetmiştik. Bu amaçla ilk iptidai örnek mektebi 1872 yılında İstanbul'da açıldı. 1882'den itibaren Maarif Nezareti ülke genelinde tüm ilkokulları iptidai mekteplerine çevirme kararı almıştır. Ancak uygulamalardan bu konuda yeteri derecede başarılı olmadığı anlaşılmaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi kayıtlarına göre Urfa'da yeni tip sıbyan mektebi olan iptidailerden ilk kez 17 Mayıs 1319 tarihli bir kayıta Urfa'da sekiz sene önce açılan dört iptidai mektebinden bahsetmektedir.⁶¹ Bu mekteplerin R. 1310, 1311/1895, 1896 senesinde açıldığı⁶² ve R. 1314 ilk mezunlarını verdiği anlaşılmaktadır.⁶³ Yine 17 Nisan 1313 / Zilkade 1314 tarihinde Halep vilayetinden Maarifi Umumiye Nezareti'ne gönderilen bir arz da Urfa Mutasarrıfı Dede Paşa zamanında halkında yardımıyla önce iki iptidai sonrada iki iptidai daha açılarak toplam dört iptidai tamamlanmış olup açılışlarının öğrenci sayısının artmasını sağladığını bildirmekteydi. Yine bu belgeye göre Hayriye İptidai Mektebi Bey Kapısında, İrfaniye Mektebi Yusuf Paşa Mahallesinde,

⁶⁰ BOA, MF.MKT., 00599.00049.023.

⁶¹ BOA, MF.MKT., 0009.0005.005.

⁶² BOA, MF.MKT., 00709.0054.005.

⁶³ BOA, MF.MKT., 0477.00057.004.

Feyziye Mektebi, Debbaghane Mahallesinde, Sadiye Mektebi Camisi Kebir Mahallesinde açılmıştı.⁶⁴

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde aynı konuyla ilgili olan başka bir belgede "Urfa'da Mutasarrıf Dede Paşa zamanında mutasarrıfın ve ahalinin nakden yardımı ile açılan dört iptidai mektebinde yeni usule göre tedrisata başlatıldığı 1314 senesi için birinci defa olarak Mekatib-i Mezkûre'den Mekteb-i Rüştîye'nin birinci senesine otuz dört şakirt yetiştirildiği böylece adedi-i şakirdanın bu sene bir misli daha ziyadeleşeceği..."⁶⁵ kayıtlıdır. Ancak bu mekteplerin esaslı bir geliri yoktu. Konu ile ilgili olarak Dede Paşa Halep Maarif Müdürlüğü'ne yazdığı bir arz da sağlam gelirler tahsis edilmesini tavsiye etmişti. Halep Vilayeti valisi bu durumu 27 Mayıs 1315'de merkeze bildirmişti.⁶⁶ İptidai mektepleri muallimlerinin yeterli kaynak olmadığı için çok geçmeden maaşlarını alamadıkları anlaşılmaktadır. Bunun sebebi bir arşiv belgesine göre de mekteplerin gelirlerinden biri Karakoyun Deresi'nde yikanan yünlerden alınan vergiden karşılanıyordu. İki sene yağmur yağmadığı için dere kurumuştur. Ayrıca reji müdürü Maarif Müdürlüğü'nden kiraladığı hanenin 3000 kuruş olan kira bedelinin çok olduğunu söyleyerek bu miktarı o yıl vermeye yanaşmamıştır. Bundan dolayı hocalar üç ay maaş alamamıştı. Bu yüzden kapanma derecesine gelmiştir.⁶⁷ Mektep muallimleri Bakır, Mustafa, Nuri, Süleyman, Müslim, Osman, Kamil, Ali Maarif Nezareti'ne üst üste çektikleri telgraflarda maaş almadıklarını bu yüzden geçim sıkıntısı çektiklerini dilenecek hale geldiklerini iletmışlerdir.⁶⁸ Bu konuyu çözmek için Urfa Maarifi'yle Halep Maarif Müdüriyeti ve Maarif Nezareti arasında çeşitli yazışmalar yapılmıştır.⁶⁹ Konu Şurayı Devlete götürülmüş, belgenin devamında mealen mekteplerin kapanmaması çocukların Hristiyan mekteplerine gitmek zorunda kalmaması için bu iptidailerin giderlerinin ve hocalarının maaşlarının karşılanması, kaynak temini için mezbahada kesim yapılan hayvanlardan belediyenin aldığı verginin üçte bir kısmının buraya aktarılmasının sağlanarak sorunun çözülmesine karar verilmiştir.⁷⁰

Halep salnamelerinde Urfa merkez kazasında iptidai mektepleri kayıtlarına ilk kez H. 1316 (1898) yılında rastlanılmıştır.

H. 1316 (M. 1898/1899) Yılında Urfa Merkez Kazasındaki İptidai Mektepleri

İrfaniye İptidai Mektebi, hocaları: Muallim-i Evvel Müslim Atıf Efendi, Muallimi Sani Hafız Osman Efendi'lerdi. Mektebin 105 öğrencisi vardı.

Hayriye Mektebi'nde hocalar: Muallim-i Evvel Hafız İbrahim Hilmi Efendi, Muallim-i Sani Osman Avni Efendi. Öğrenci sayıları 60 idi.

⁶⁴ BOA, MF.MKT, 0351.0006.022.

⁶⁵ BOA, MF.MKT, 0477.00057.004.

⁶⁶ BOA, MF.MKT, 0477.00057.004.001.

⁶⁷ BOA, DH.MKT, 00543.00025.001.

⁶⁸ BOA, MF.MKT, 0477.00057.003.

⁶⁹ BOA, DH.MKT, 02590.0006.0001.

⁷⁰ BOA, I.MF., 000800013.002.001.

Sa'diye Mektebi hocaları: Muallim-i Evvel Müslim Nuri Efendi, Muallim-i Sani Halil Şakir Efendilerden oluşuyordu: 65 öğrencisi bulunmaktaydı.⁷¹

H. 1317 (1899)'de Urfa Merkez Kazasındaki İptidai Mektepleri

İrfaniye Mektebi'nin hocaları bir önceki senenin aynı hocalarıdır.

Hayriye Mektebi'nde Muallim-i Evvel Hafız İbrahim Hilmi Efendi, Muallim-i Sani Osman Avni Efendi, Hüsn-ü Hat muallimi Ali Efendi, Hüsn-ü Hat muallimi Kamil Efendilerden oluşan hocaları vardı. Bu kayıtlarda görüldüğü üzere bu okulun öğretmen kadrosuna iki yeni hüsnü hat muallimi katılmıştır.

Saidiye Mektebi'nde, bir önceki senenin hocaları aynıdır.

Fevziye Mektebi'nde ise Muallim-i Evvel Süleyman Efendi, Muallim-i Sani Ali Yaver Efendi hocaları bulunmaktaydı.⁷² 1899'da okul sayısının dört olduğu görülmektedir.

H. 1318 (1900) Urfa Merkez Kaza İptidai Mektepleri

İrfaniye Mektebi hocaları: Muallim-i Evvel Müslim Efendi, Muallim-i Sani Osman Efendi.

Fevziye Mektebi Muallim-i Evvel Süleyman Efendi, Muallim-i Sani Ali Efendi hocaları idi.

Saidiye Mektebi'nde Muallim-i Evvel Müslim Efendi, Muallim-i Sani Halil Efendi gibi hocaları vardı.

Hayriye Mektebi'nde Muallim-i Evvel İbrahim Efendi, Muallim-i Sani Osman Efendi, Hüsn-ü Hat muallimi Ali Efendi, Hüsn-ü Hat muallimi İsmail Rahmi Efendi, hocalar görev yapmaktaydı.⁷³

H. 1319 Tarihindeki Urfa Merkez Kaza İptidai Mektepleri

İrfaniye Mektebi'nde Saidiye Mektebi'nde hocalarında bir değişiklik olmamış, Fevziye Mektebi'nde Hüsn-ü Hat Muallimi Ali Efendi'nin yerine Mustafa Müslim Efendi görev yapmaktaydı.

H. 1320 tarihli salname kayıtlarında herhangi bir iptidai mektebi kaydına rastlanmamıştır. Bu durumu bir arşiv belgesi şu şekilde açıklamaktadır: *“Urfa'da vaktiyle yeni usul üzere kurulan ve açılışı yapılan dört Müslüman okul binası için karşılık olarak alınan gelirlerin sağlam olmamasından dolayı eğitim kadrosu öğretmenlerine düzenli maaş verilememektedir. Bu yüzden de okullar kapanmak derecesine gelmiştir...”*⁷⁴

H. 1321 Urfa Merkez Kaza İptidai Mektepleri

İrfaniye Mektebi: Muallim-i Evvel Müslim Atıf Efendi, Muallim-i Sani Hacı Abdurrahman Efendi, Hüsn-ü Hat Muallimi İsmail Rahmi Bey hocaları ve 70 öğrencisi vardır.

Hayriye Mektebi: Muallim-i Evvel Hafız Osman Efendi, Muallim-i Sani Osman Efendi, Hüsn-ü Hat Muallimi İsmail Rahmi Bey hocalar ve 60 öğrenci

⁷¹ H. 1316 Halep Vilayet Salnamesi, s. 266.

⁷² H. 1317 Halep Vilayet Salnamesi, s. 293.

⁷³ H. 1318 Halep Vilayet Salnamesi, s. 308.

⁷⁴ BOA, MF.MKT, 0599.00049.023.

bulunmaktaydı.⁷⁵ Salname kayıtlarında görüldüğü üzere bu iptidai mekteplerinden Sa'diye ve Fevziye mekteplerinin kayıtları yoktur, yukarıda konu ile ilgili olarak arşiv belgesine dayanarak yaptığımız değerlendirmeyi göz önüne aldığımızda sorunun kısmen çözülebildiği iki mektebin kapandığını akla getirmekle beraber, diğer taraftan 18 Mayıs 1319 tarihli başka bir belgede sekiz sene önce açılan Fevziye ve Sa'diye mekteplerinin kapatılarak tahsisatının yeni açılan İdadi Mektebi'ne nakil edildiği geçmektedir.⁷⁶

H. 1322 Urfa Merkez Kaza İptidai Mektepleri

Hayriye Mektebi: Muallim-i Evvel Hafız Osman Efendi, Muallim-i Sani Hacı Osman Efendi, Hüsn-ü Hat Muallimi İsmail Rahmi Efendi hocaları ve 45 öğrencisi vardı.

İrfaniye Mektebi: Muallim-i Evvel Müslim Atf Efendi, Muallim-i Sani Hacı Abdurrahman Efendi hocalar ve 70 öğrenci bulunmaktaydı.⁷⁷

H. 1323'de Urfa Merkez Kaza İptidai Mektepleri

Hayriye Mektebi'nde Muallim-i Evvel Hafız Osman Efendi, Muallim-i Sani Osman Efendi, Hüsn-ü Hat Muallimi Muhammed Bakır Efendiden oluşan hocaları ve 63 öğrencisi vardı.

İrfaniye Mektebi'nde Muallim-i Evvel Hüsnü Atf Efendi, Muallim-i Sani Hacı Abdurrahman Efendi, Hüsn-ü Hat Muallimi Muhammed Bakır Efendi hocaları ve 83 öğrenci bulunmaktaydı.⁷⁸

Yukarıda kayıtlardan anlaşılacağı üzere Hayriye ve İrfaniye Mektepleri'nin H. 1323'de öğrenci sayılarının bir önceki yıla göre artmasının kapanan okulların öğrencilerinin bir kısmının bu okullara kaydırıldığını düşündürebilir.

H. 1324 Urfa Merkez Kaza İptidai Mektepleri

Hayriye Mektebi: Muallim-i Evvel Müslim Nuri Efendi, Muallimi Sani Halil Mustafa Efendi, Hüsn-ü Hat Muallimi münhal olup, 63 öğrencisi vardı.

İrfaniye Mektebi: Muallim-i Evvel Hüsnü Atf Efendi, Muallim-i Sani Hacı Abdurrahman Efendi, Hüsn-ü Hat Muallimi Muhammed Bakır Efendi hocalar, 65 öğrenci vardı.

Bir önceki yıl kayıtlarda görülmeyen Saidiye ve Fevziye Mektepleri tekrar açılmış olmalıdır ki Muallimi Sani Halil Efendi, Hüsn-ü Hat Muallimi Ali Efendi hocalar ve 48 öğrenci vardı.

Saidiye Mektebi'nde Muallimi Evvel Osman Hıfzı Efendi, Muallimi Sani Avni Efendi, Hüsn-ü Hat muallimi münhal, 62 öğrenci bulunmaktadır.⁷⁹

H. 1326 Urfa Merkez Kaza İptidai Mektepleri

Hayriye Mektebi: Hocalar, Muallim-i Evvel Hafız Osman Efendi, Muallim-i Sani Osman Efendi, Hüsn-ü Hat muallimi Bakır Efendi. 63 öğrencisi vardı.

⁷⁵ H. 1321 Halep Vilayet Salnamesi, s. 378.

⁷⁶ BOA, MF.MKT, 00709.0054.005.

⁷⁷ H. 1322 Halep Vilayet Salnamesi, s. 387.

⁷⁸ H. 1323 Halep Vilayet Salnamesi, s. 404.

⁷⁹ H. 1324 Halep Vilayet Salnamesi, s. 396-397.

İrfaniye Mektebi: Hocaları, Muallim-i Evvel Müslim Atif Efendi, Muallim-i Sani Hacı Abdurrahman Efendi, Hüsn-ü Hat muallimi Muhammed Bakır Efendilerden oluşmaktaydı ve 83 öğrenci vardı.⁸⁰

Urfa İptidai Mekteplerinin Gelirleri

1320 sene-i mâlisine mahsûs Urfa Mekâtib-i İbtidâ'iyesi mu'allimlerinin ma'âşât karşılığıyla masârifini mübeyyen muvâzenedir.⁸¹

Nev'-i Vâridât	Vâridât (guruş/pâre)
Reji idâresinin bir senelik bedel-i icârı	3000 guruş
Hükümet dâhilindeki kırâ'athânenin bedel-i icârı	1000 guruş
Hükümet dâhilindeki menzilhânenin bedel-i icârı	600 guruş
Köpribaşındaki dükkânların bedel-i icârı	1600 guruş
Çârmelik hânının bedel-i icârı	1400 guruş
Mızrakçı pâzârındaki dükkânın bedel-i icârı	262 guruş 20 pâre
Reji idâresi altındaki anbarın bedel-i icârı	445 guruş
Mekteb-î'dâdî dâhilindeki bakkâl dükkânının bedel-i icârı	400 guruş
Cümle-i yekûn	8707 guruş 20 pâre
İnâs mekteb-i ibtidâ'îsi mu'allimlerinin ma'âşâtı yekûnı	6000 guruş
İki bâb ibtidâ'î mektebi mu'allim-i evvellerinin yekûnı	3120 guruş
İki bâb ibtidâ'î mektebi mu'allim-i sânilerinin yekûnı	2040 guruş
İki bâb ibtidâ'î mektebi hüsn-i hatt mu'allimlerinin yekûnı	960 guruş
İnâs mektebinin hâne icârı	800 guruş
Masârif-i ta'miriyye	768 guruş 10 pâre
Cümle-i yekûn	13688 guruş 10 pâre
Vâridât yekûnı	8707 guruş 20 pâre
Masârif açığı	4980 guruş 30 pare

(Mühür): (...)

Fî 12 Kânûn-ı sâni sene (1)319.

Yukarıdaki belgeden anlaşılacağı üzere iptidai mekteplerinin gelirleri yeterli değildir.

Urfa Mekâtib-i İbtidâ'îye vâridâtını mübeyyen bir kıt'a pusulasıdır.⁸²

	(kuruş)
Urfa zephiyesinin sülüsü	2.800
Urfa hükümet konağı ittisâlinde bulunan kahvehâne icâr bedeli	1.000
Çârmelik Hâni icâr bedeli	2.300
Urfa hükümet konağı ittisâlinde bulunan nehr-i Karakoyun	1.600
Muttasılinda on bâb dükkân icârı bedeli	-
Reji Dâ'iresi icâr bedeli	3.000
Bir bâb attâr dükkânı icâr bedeli	300
Menzil hane icâr bedeli	500
Yekûn Masarifat	(toplam) 38.700 yalnız otuz sekiz bin yedi yüz kuruştur

⁸⁰ H. 1326 Halep Vilayet Salnamesi, s. 404.

⁸¹ BOA, MF.MKT, 00770.0003.001.

⁸² BOA, MF.MKT., 00770.0002.001.

Yukarıda iki belgeyi karşılaştırdığımızda 1320 mali yılına ait belgede iptidai mekteplerinin gelirleri 8707 kuruş 20 para olup giderleri toplam gideri 13.688 kuruş 10 paradır. 4980 kuruş 30 para açığı vardır. Yukarıda bahsettiğimiz üzere okulların gelirleri yeterli olmadığı için öğretmenlerin maaşlarının ödene-memesinden dolayı okullar kapanma seviyesine gelmişti. İkinci belgede gelirle ilgili revizyon yapıldığı halde gelirlere hayvan kesiminden ancak 2800 kuruş eklenmiş olup toplam gelirler 11.500 kuruşa yükselebilmektedir. Bir önceki döneme göre giderlerin değişmediğini varsaysak bile yine de 2188 kuruş açık vardır.

Kız İptidai Mektepleri

1320 senesine ait yukarıdaki belgeden anlaşıldığı gibi Urfa'da bir tane kız iptidaisi olup yılda 800 kuruş kira bedeli olan bir evde öğretim yapmaktadır. Bu mektebin öğretmenlerinin bir yıllık maaşı 6000 kuruştur. 1300 salname kayıtlarında geçen ilk defa yer alan İnas Mektebi (Kız Mektebi)'nin kayıtlarında görüldüğü üzere bir öğretmeni 50 öğrencisi vardır.

H. 1300 (M. 1883) İnas Mektebi muallimi Zekiye Hanım, 50 öğrenci 2 hademe bulunmaktaydı.⁸³ H. 1322 (M. 1904) İnas Mektebi Muallim-i Evvel ve Nakış Muallimesi Zekiye Hanım, 7 öğrenci bulunmaktaydı.⁸⁴ H. 1323 (M. 1905) İnas Mektebi Muallim-i Evvel ve Nakış Muallimesi Dursun Hanım, 40 öğrenci bulunmaktaydı.⁸⁵ H. 1324 (M. 1906) Halep Vilayet Salnamesi'nde İnas Mektebi Muallime Hatice Hanım, Nakış Muallimesi Naime Hanım, Hademe Zülfikar Ağa, 47 öğrenci bulunmaktadır.⁸⁶ H. 1326 (M. 1908) Halep Vilayet Salnamesi'nde İnas Mektebi Muallim-i Evvel ve Nakış Muallimesi Dursun Hanım olup, 40 öğrencisi bulunmaktaydı.⁸⁷

1927 Urfa salnamesi kayıtlarına göre Urfa merkez kazası ilk mekteplerine ilişkin bilgiler şöyledir:⁸⁸

Merkez Köy Yatılı Mektebi, Mustafa Kemal Paşa Caddesi üzerinde iki kat kargir olarak inşa edilmiş, müzeyyen bir mimaride yapılmıştır. Yatakhaneleri geniş, dersaneleri sıhhiştir. Talebelerinin hepsi köylüdür. Mektebin ilk tesisine yüz kadar talebesi var iken köylülerin maarife karşı gittikçe çoğalan meyil ve muhabbetleri neticesinde bu rakam hızla artmıştır.

Merkez Vatan Mektebi, Maarif Kütüphanesi karşısında ve İzzet Bey caddesi üzerindedir. Yeniden dört dersane ilavesiyle ikmal edilen mektep binası iki katlı kargirdir. Mektebin küçük ve güzel bir müzesi, oldukça geniş bir spor meydanı ve bir de bahçesi vardır. Talebe mevcudu 180'dir.

Merkez İrfaniye Mektebi, şehrin tam ortasında ve Cami'i Kebir'in civarındadır. Dersaneleri şeriat-ı sıhhiyeyi uygundur.

Merkez Nusretiye Mektebi, Dabbağhane mahallesindedir. İki sınıflı yeni açılmış bir mekteptir.

⁸³ H. 1321 Halep Vilayet Salnamesi, s. 378.

⁸⁴ H. 1322 Halep Vilayet Salnamesi, s. 387.

⁸⁵ H. 1323 Halep Vilayet Salnamesi, s. 405.

⁸⁶ H. 1324 Halep Vilayet Salnamesi, s. 396-397.

⁸⁷ H. 1326 Halep Vilayet Salnamesi, s. 405.

⁸⁸ 1927 Urfa Hakkında Cami Salname.

İlk Kız Mektebi, Ak Cami yakınında, güzel bir mimari ile inşa edilmiştir. Muntazam koridorları ve müzeyyen sütunları vardır. Bina iki katlı ve kargirdir. Üst katı dershaneler, alt katı da istirahat salonu, yemekhane teşkil etmektedir. 179 talebesi vardır.

Merkez Ana Mektebi, şehrin ortasında ve büyük camisinin ittisalinde bulunmaktadır. Bunlardan başka merkez kazasında Karaköprü ve Kısas köy mektepleri de vardır. Nakibzade İbrahim Efendi Medresesi'nde 1927 tarihinde bir merkez anaokulu vardı.⁸⁹

Sonuç

Osmanlı Devleti 19. yüzyılın başında Batının ağır baskıları karşısında acil olarak Batıdan aldığı örneklerle eğitim kurumlarını yenilemek ihtiyacını hissedecektir. Eğitim konusuna II. Mahmut ciddi bir şekilde el atarak ilköğretimi zorunlu bir hale getirmek istemiştir. O günün ilköğretim kurumları olan sıbyan mekteplerinin ıslahı gündeme gelmiş, devlet bir taraftan okulların fiziki yapıları ve hocaların maaşlarının karşılanması ile ilgili tedbir almaya çalışırken, diğer taraftan sıbyan okullarının yeni usulle tedrisat yapması için epeyce uğraşmıştır. Bu dönemde sıbyan okullarının yönetiminin halka verilmesi istenmiştir. Devlet bir taraftan eğitim ve öğretimin ilk kademesi olan sıbyan mekteplerinin kaynaklarını tedrisatını ıslah etmeye çalışırken sıbyan okullarında donanımlı öğretmenlere görev vermek için imtihana tabi tutmak istedi. Bu konuda bir kararname çıkardı. Ancak bu konuda yeteri kadar başarılı olunamadığı yukarıdaki belgelerden anlaşılmaktadır. Sıbyan mekteplerini ıslah etmeye çalıştılar. Sonraki dönemlerde diğer padişahlarda ilköğretimi yenileştirmek için çalıştılar. Günümüz modern ilkokullarının temeli olan iptidailer açıldı. Ülke genelinde yeni sisteme göre eğitim-öğretim yapan ilköğretim okulları açıldı. II. Abdülhamit zamanında Urfa Mutasarrıfı Dede Paşa'nın gayretiyle halktan da toplanan yardımla Urfa'da da Hayriye, İrfaniye, Fevziye, Sadiye adı verilen dört tane ilk mektepler açıldı. Ülke genelinde ekonomik sıkıntı had safha olduğu için devlet bu dönemde okullara yeteri kadar kaynak ayıramıyordu. Zaman zaman öğretmenlerin maaşları ödenememiş, geçim sıkıntısı çekmişlerdir. Bu sebeple bazı okullar kapanmak zorunda kalmıştır. Osmanlı döneminde temeli atılan eğitim kurumlarının Cumhuriyetin ilk döneminde daha geliştirilmeye çalışıldığı, eğitime daha çok kaynak ayrılabilirdiği, en azından okul binalarının inşa edilmesinden anlaşılmaktadır.

Kaynaklar

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

BOA, MF.MKT, 1/171, Fi 17 Cemaziyelahir, sene 1289; BOA, MF.MKT, 2/173, Fi 17 Cemaziyellevvel, sene 1289; BOA, MF.MKT., 00599.00049.023; BOA, MF.MKT., 00709.0054.005; BOA, MF.MKT., 0477.00057.004; BOA, MF.MKT., 0351.0006.022; BOA, MF.MKT., 0477.00057.004, BOA, MF.MKT., 0477.00057.004.001; BOA, DH.MKT., 00543.00025.001; BOA, MF.MKT., 0477.00057.003; BOA, DH.MKT., 02590.0006.0001; BOA, I.MF., 000800013.002.001; BOA, MF.MKT., 0009.0005.005; BOA, MF.MKT., 0599.00049.023.

⁸⁹ Aynı eser, s. 69.

Salnameler

- H. 1285 Halep Vilayet Salnamesi, s. 198.
 H. 1286 Halep Vilayet Salnamesi, s. 157.
 H. 1288 Halep Vilayet Salnamesi, s. 138.
 H. 1300 Halep Vilayet Salnamesi, s. 116.
 H. 1303 Halep Vilayet Salnamesi, s. 225.
 H. 1305 Halep Vilayet Salnamesi, s. 250.
 H. 1313 Halep Vilayet Salnamesi, s. 285.
 H. 1317 Halep Vilayet Salnamesi, s. 295.
 H. 1316 Halep Vilayet Salnamesi.
 H. 1318 Halep Vilayet Salnamesi, s. 310.
 H. 1319 Halep Vilayet Salnamesi, s. 325.
 H. 1320 Halep Vilayet Salnamesi, s. 276.
 H. 1321 Halep Vilayet Salnamesi, s. 386.
 H. 1322 Halep Vilayet Salnamesi, s. 409.
 H. 1323 Halep Vilayet Salnamesi, s. 416.
 H. 1324 Halep Vilayet Salnamesi, s. 410.
 H. 1326 Halep Vilayet Salnamesi, s. 416.
 1316 Maarif Salnamesi, “1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, 5-6. maddeler”.

Araştırma Eserler

- AKYILDIZ, Ali: *Tanzimat Döneminde Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, Eren Yayınevi, İstanbul 1993.
 AKYÜZ, Yahya: *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Ankara 1989.
 BERKER, Aziz: *Türkiye’de İlköğretim (1839-1908)*, Ankara 1945.
 BİLİM, Cahit Yalçın: *Tanzimat Devri’nde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1984.
 CUINET, Vital La Turque D’asie, II, Paris 1891.
 EKİNCİ, Abdullah: “Tarihi Seyirde Urfa’da Yaşayan Tasavvuf Tarikatları”, *Osmanlı Urfa’sı*, Ed. Abdullah Ekinci, Şanlıurfa 2018.
 ERGİN, Osman: *Türkiye Maarif Tarihi*, c. II, İstanbul 1941.
 GÜNYOL, Vedat: “Mektep”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 7, MEB, Eskişehir 1997.
 KAZICI, Ziya: *Osmanlı Belgelerine Göre Urfa’daki Vakıf Hizmetleri*, İstanbul 1993.
 KOÇER, H. Ali: *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1991.
 KODAMAN, Bayram: *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara 1991.
 KOMİSYON: *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul 2014.
 MEMİŞ, Mehmet: “Osmanlı Dönemi Urfa Medreseleri”, *Osmanlı Urfa’sı*, editör: Abdullah Ekinci, Şanlıurfa 2018.
 ÖZALP, Reşat - AYDOĞAN, Ata Ünal: *Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı*, M.E. Basımevi, İstanbul 1977.
 ÖZTÜRK, Şehnaz: *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Urfa’da Eğitim*, HRÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa 2006.
 PAKALIN, M. Zeki: *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt: III, İstanbul 1993.
 TAŞ, Yasin: *Osmanlı Döneminde Urfa’da Sosyal Hayat (Mahkeme Kayıtlarına Göre (1850-1890))*, Hiper Yayın, İstanbul 2019.
 UNAT, Faik Reşit: *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, M.E. Basımevi, Ankara 1964.

TURİZM İŞLETMELERİNDE İNSAN KAYNAKLARI SEÇİM SÜRECİ VE KARIYER GÜNLERİ

Doç. Dr. Bayram ŞAHİN* - Dr. Öğr. Üyesi Neşe KAFA**
Doç. Dr. Halil KORKMAZ***

Öz

Günümüz rekabet koşullarında işletmelerin etkinlik ve verimliliği nitelikli personel istihdamına bağlıdır. Bunun için işletmeler üniversitelerde düzenlenen kariyer günleri ile nitelikli personel ihtiyacını temin etmeye başlamışlardır. Çalışmanın amacı Balıkesir Üniversitesi Turizm Fakültesi tarafından düzenlenmekte olan İstihdam ve Kariyer Günleri etkinliklerine katılan turizm işletmeleri çalışanlarının demografik özelliklerinin belirlenmesi ve etkinlikle ilgili algı ve memnuniyet düzeylerinin incelenmesidir.

Araştırma verilerinin değerlendirilmesinde normallik sınavına göre, t testi, anova ve tukey testleri kullanılmıştır. Ayrıca katılımcıların demografik özellikleri ile kariyer günlerine yönelik algıları ve katılımcıların kariyer günlerinden memnuniyet düzeyleri ile kariyer günlerine yönelik algıları arasında anlamlı bir farklılığın bulunduğu belirlenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre kariyer günlerine katılanların %60'ının lisans mezunu oldukları, %80'inin turizm eğitimi aldıkları, %50'sinin iş tecrübesinin 10 yıldan fazla olduğu ve %66'sının İstihdam ve Kariyer Günleri etkinliklerinden çok memnun oldukları belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: İnsan Kaynakları Seçimi, Kariyer Günleri, Üniversiteler, Turizm İşletmeleri.

Role Of Career Days In The Human Resources Selection Process Abstract

In today's competitive conditions, the effectiveness and efficiency of businesses depend on the employment of qualified personnel. Therefore businesses have also

* Balıkesir Üniversitesi Turizm Fakültesi Turizm İşletmeciliği Bölümü, bsahin@balikesir.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-1911-9066.

** Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Gökçeada Uygulamalı Bilimler Yüksek Okulu, nesekafa@comu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-4153-5533.

*** Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Turizm Fakültesi Seyahat İşletmeciliği ve Turizm Rehberliği Bölümü, halilkorkmaz@comu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-6795-9289.

started to provide qualified personnel with their career days at universities. The aim of the study is to determine the demographic characteristics, perception and satisfaction levels of the tourism businesses participants in the Employment and Career Days events organized by the Faculty of Tourism of Balıkesir University.

The evaluation of the research data was made using t-test, One-Way ANOVA and Tukey tests for the groups independent from parametric tests due to normality tests. According to the results of the research, %66 of the participants stated that they are very satisfied with the Employment and Career Days events. Also, it was determined that %60 of those attending career days are undergraduate graduates, %80 receive tourism education, and %50 work experience is more than 10 years. In addition, it was determined that there was a significant difference between the demographic characteristics of the participants and their perceptions about their career days and their level of satisfaction with their career days.

Keywords: Personnel Selection, Career Days, Universities, Tourism Businesses.

1. Giriş

Günümüz işletmelerinin etkinlik ve verimliliğinde rol alan unsurların başında insan faktörü yer almaktadır. İşletmelerin amaçlarına ulaşmalarında önemli bir role sahip olan personele duyulan ihtiyaç çeşitli nedenlerle artmakta ve yeni bir personel bulma zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Bu nedenler arasında; emeklilik, istifa, iş akdinin sona erdirilmesi, ölüm, hastalık, kaza, doğum gibi uzun süreli alınan izinler, işlerle ilgili yapılan yeni düzenlemeler, şirket evlilikleri yer almaktadır.¹ Ayrıca son yıllarda teknolojik, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda yaşanan değişiklikler, işletmeleri yoğun bir rekabet ortamı içerisine dahil etmiştir. İşletmelerin bu yoğun rekabet ortamında ayakta kalabilmeleri ve varlıklarını devam ettirebilmeleri ise doğru personeli istihdam etmelerine bağlı olmaktadır.² Bunun yanı sıra personel bulma sürecinde yeterli sayıda ve uygun özelliklere sahip adayların bulunamaması durumunda ise bazı boş işlerin doldurulamaması ya da işin gerektirdiği özelliklere sahip olmayan personellerin işe alınması gibi sorunlarla karşılaşılabilir.³ Bu sorunlar da verimliliğin düşmesi, iş gücü devrinin artması, iş kazalarının artması, motivasyon ve dolayısıyla iş tatmininin düşmesi, işletmenin denetim giderlerinin artması gibi bazı olumsuz durumlara yol açmaktadır.⁴ Bunun sonucunda da işletmelerde hizmet kalitesi azalmakta ve işletme imajı olumsuz yönde etkilenmektedir.⁵

Özellikle turizm gibi hizmet sektöründe yer alan, emek-yoğun özellik taşıyan, müşteri ile çalışanların etkileşimlerinin süreklilik arz ettiği bir alanda

¹ Hava Çavdar - Mehmet Çavdar, "İşletmelerde İşgören Bulma ve Seçme Aşamaları", *Deniz Harp Okulu Deniz Bilimleri ve Mühendisliği Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 1, 2010, s. 80.

² Abdurrahman Benli - Levent Şahin, "İnsan Kaynakları Yönetiminde İşgören Bulma ve Seçme: Çınar Hotel Uygulaması", *Bilgi Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 1, 2004, s. 113.

³ Benli - Şahin, "a.g.m.", s. 116.

⁴ İsmet Barutçugil, *Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi*, Kariyer Yayınları, İstanbul 2004, s. 257.

⁵ Şale Gümüş - Merve Arı - Hülya Bakırtaş, *Otel İşletmelerinde Personel Seçimi: Bursa İlinde Bir Uygulama*, Ulusal Meslek Yüksekokulları Öğrenci Sempozyumu, 21-22 Ekim, Düzce 2010, s. 1.

insan unsuru daha da önem kazanmaktadır.⁶ Dolayısı ile turizm işletmelerinde müşteri beklentilerinin ve memnuniyetinin sağlanması da istihdam edilen personelin niteliğine bağlı olmaktadır.⁷ Bu yönden nitelikli personelin istihdamı ise öncelikle personel bulma, seçme ve verilecek işletme içi eğitimlere bağlı bulunmaktadır.⁸ Ayrıca nitelikli personel bulma ve seçme faaliyetleri önemli miktarda bir gider gerektirmektedir. Deneme süresi içinde veya sonrasında başarısız personellerin işletmeden uzaklaştırılmaları durumunda bu giderler daha da artmaktadır. Bu yüzden karar verme aşamasındaki maliyetleri düşürmek, uzmanlara olan bağımlılığı azaltmak, tarafsız kararlar verebilmek ve doğru personeli seçebilmek için pek çok yöntem kullanılmaktadır.⁹

Personel bulma, yetenekli adayların bulunarak işletmeye alınmasıyken insan kaynakları seçimi ise adaylar arasından en uygun kişinin seçilmesidir.¹⁰ Personel seçme sürecinde ise iç kaynaklardan yararlanmak ve dış kaynaklardan yararlanmak olmak üzere iki farklı yöntem kullanılmaktadır.¹¹ İç kaynaklardan yararlanma, işletmedeki diğer çalışanların yatay (transfer) ya da dikey (yükselme) seviyede atanmaları şeklinde uygulanmaktadır.¹² İşletmelerin birçoğu personel bulmada önceliği iç kaynaklara vermesine karşın, tüm personel gereksiniminin iç kaynaklardan sağlanamayacağından dolayı işletmelerin dış kaynaklara da sık sık başvurdukları görülmektedir. Dış kaynaklardan personel sağlanmasında duyuru, doğrudan başvuru, öz geçmiş gönderme, aracılara başvuru, İŞ-KUR, insan kaynakları danışmanlık büroları, personel kiralama (leasing), internet ve eğitim kurumları gibi yollardan yararlanılmaktadır.¹³

Dış kaynaklar arasında eğitim kurumlarından yararlanılmasında genel ve mesleki orta öğretim kurumları ile üniversitelerdeki ilgili bölümler tercih edilmektedir.¹⁴ İşletmeler, üniversitelerin kariyer ofisleri ile bağlantı kurarak veya üniversitelerin düzenledikleri kariyer günlerinden de personel ihtiyaçlarını karşılayabilmektedir.¹⁵ Eğitim kurumları tarafından genellikle öğrenim döneminin sonlarına rast gelen aylarda “*kariyer günleri*” adı altında etkinlikler düzenlenmektedir. Bu etkinliklerin amacı, ilgili okullarda işletmelerin kendilerini tanıtarak iş/kariyer olanakları hakkında bilgi vermeleri sayesinde potansiyel bir aday kitlesinin yaratılmasıdır. Bu tür etkinliklerde işletmeler,

⁶ Atilla Akbaba - Ebru Günlü, “Otel İşletmelerinde İşgören Bulma, Seçme ve Eğitim Sürecinin Stratejik İnsan Kaynakları Bakış Açısıyla Değerlendirilmesi: Beş Yıldızlı Otellerde Bir Araştırma”, *Selçuk Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 22, 2011, s. 206.

⁷ Gümüş - Arı - Bakırtaş, a.g.e., s. 1.

⁸ Orhan Akova - Mehmet Saruşık - Atilla Akbaba, “Seyahat Acentalarında İşgören Bulma ve İşgören Seçme Yöntemlerine Yönelik Bir Araştırma”, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmaları Dergisi*, Aralık 2007, s. 276.

⁹ İnsan Kaya - Şerife Gözen, “Personel Seçim Sürecinde Sistem Yaklaşımı ve Konya Büyükşehir Belediyesinde Bir Uygulama”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 14, 2005, s. 356.

¹⁰ Gümüş - Arı - Bakırtaş, a.g.e., s. 2.

¹¹ Çavdar - Çavdar, “a.g.m.”, s. 81.

¹² A.e., s. 80.

¹³ Benli - Şahin, “a.g.m.”, s. 118.

¹⁴ Ahmet Cevat Acar, *İnsan Kaynakları Yönetimi*, Beta Yayınları, İstanbul 2008, s. 142.

¹⁵ Serpil Aytaç, “İşgücü İhtiyacının Karşılmasında Üniversitelerin İş Dünyası İle İlişkileri”, *Bakış*, Sayı: 60, 1997, s. 50.

ilgilenen öğrencilere iş başvuru formu doldurarak, aday havuzlarını genişletmeye çalışmaktadırlar.¹⁶ Bu etkinliklerin işletmeler, üniversiteler ve üniversite öğrencileri için bazı faydaları da bulunmaktadır.

Kariyer günlerine katılan işletmeler öncelikle en nitelikli personellere de işletmelerini tanıtmaya olanak elde ederek işletme için en uygun kişiye ulaşma olanağı sağlayacaktır.¹⁷ Ayrıca, kariyer günleri sayede iş dünyası ile üniversiteler arasındaki bilgi alışverişi hızlanmakta, üniversite ve işletmeler arasındaki yakınlaşma ve işbirliği artmaktadır.¹⁸ Bu etkinlikler, personelle ilgili koşulların, ücret politikalarının, hızla değişen ve gelişen mesleklerdeki uzman niteliklerinin ve çeşitli sektörlerdeki gelişme ve sorunların üniversiteler tarafından bilinmesini sağlamaktadır.¹⁹ Aynı zamanda bu etkinlikler ile üniversiteler için öğrencileri işe göre yetiştirme ve onları işe yerleştirme kolaylığı da sağlanmaktadır.²⁰ Bu durum, üniversitelerdeki eğitim kalitelerinin iyileştirilmeleri bakımından da oldukça büyük bir önem teşkil etmektedir. Üniversiteler ve işletmeler arasında bilgi alışverişinin sağlanması ve gereken sektör ihtiyaçlarının öğrenilmesi için kariyer günleri aracılığı ile işletmelerin ihtiyaç duyduğu personel niteliklerinin öğrenilmesi gerekmektedir.

Üniversite öğrencileri açısından ise kariyer günleri, işletme temsilcileri ile yakın ilişki içine girip, amaçlarına yönelik her türlü bilgiye ulaşma olanağı sağlamaktadır. Bunlar aracılığı ile üniversite öğrencileri işletmelerin; personel politikaları, personel profilleri, organizasyon yapıları, çalışma koşulları, insan kaynakları seçiminde kullandıkları kriterler hakkında bilgi alabilmektedir. Ayrıca, öğrenciler meslektaşlarının yaptığı çalışmalar ve onların iş deneyimleri konusunda da fikir edinebilmektedir.²¹ Dolayısı ile kariyer günlerinin üniversiteler, işletmeler ve öğrenciler için çeşitli avantajlar sağlaması ve bu avantajlardan daha fazla yararlanılabilmesi için daha fazla sayıda işletme temsilcisinin kariyer günlerine katılımlarının sağlanması gerekmektedir. Bunun için de işletme temsilcilerinin memnuniyetleri hakkında bilgi edinilmesi ve bu memnuniyetin artırılması için gereken koşulların sağlanabilmesi oldukça önemlidir.

Literatürde çoğunlukla insan kaynakları seçim sürecinin farklı aşamaları ele alınmış olup bu çalışma ile diğer çalışmalardan farklı olarak kariyer günleri ele alınacaktır. Böylece literatüre katkı sağlanmasına çalışılacaktır. Yapılan çalışma ile, kariyer günlerine katılan turizm işletme yöneticilerinin demografik özellikleri belirlenecek, kariyer günlerine yönelik memnuniyetlerinin nasıl olduğu tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu amaçlarla yapılan çalışmada, 2014 yılında Balıkesir Üniversitesi Turizm Fakültesi tarafından gerçekleştirilmiş

¹⁶ Serkan Bayraktaroğlu, *İnsan Kaynakları Yönetimi*, Sakarya Kitabevi, Sakarya 2003, s. 66.

¹⁷ Aytaç, "a.g.m.", s. 50.

¹⁸ Aytaç, *a.y.*

¹⁹ Özlem Sarılar, *Bankalarda Uygulanan İşe Alım Süreçleri: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Örneği*, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası İnsan Kaynakları Genel Müdürlüğü Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara 2006, s. 16.

²⁰ Zeyyat Sabuncuoğlu, *İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulama Örnekleriyle*, Furkan Ofset, Bursa 2009, s. 92.

²¹ Zerrin Yöney Fırat, "Üniversitelerde Düzenlenen İstihdam Fuarları ve İstihdam Haftası", *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, Sıra: 2, No: 7, 1999, s. 24.

olan “3. İstihdam ve Kariyer Günleri”ne katılım gösteren işletmelere yönelik bir anket uygulanmıştır.

2. Literatür

Literatürde yer alan çeşitli çalışmalarda turizm işletmelerinde insan kaynakları seçimi yapan yöneticilerin özelliklerine yer verilmiştir. Bunlardan demografik özellikler arasında; cinsiyet, yaş, eğitim yer alırken diğer özellikler arasında ise, turizm eğitimi alma durumu ve sektördeki deneyim süreleri yer almaktadır.

Tablo-1: İnsan Kaynakları Seçimi Yapan Yöneticilerinin Özelliklerinin İncelendiği Literatürdeki Çalışmalar

Cinsiyet	Katılımcıların çoğunluğunun kadınlardan oluştuğu çalışmalar;	Akbaba ve Günlü (2011) ²²
	Katılımcıların çoğunluğunun erkeklerden oluştuğu çalışmalar;	Özdemir ve Akpınar (2002) ²³ , Akova vd. (2007) ²⁴ , Demir (2010) ²⁵
Yaş	Katılımcıların çoğunluğunun 31 yaş altında olduğu çalışmalar;	Özdemir ve Akpınar (2002) ²⁶ , Akova vd. (2007) ²⁷ , Erdem vd. (2015) ²⁸
	Katılımcıların çoğunluğunun 31-40 yaş aralığında olduğu çalışmalar;	Demir (2010) ²⁹
Eğitim	Katılımcıların çoğunluğunun lisans mezunu olduğu çalışmalar;	Akova vd. (2007) ³⁰ , Demir (2010) ³¹ , Akbaba ve Günlü (2011) ³² , Erdem vd. (2015) ³³
	Katılımcıların çoğunluğunun ortaöğretim mezunu olduğu çalışmalar;	Özdemir ve Akpınar (2002) ³⁴
Turizm eğitimi	Katılımcıların çoğunluğunun turizm eğitimi almayanlardan oluştuğu çalışmalar;	Özdemir ve Akpınar (2002) ³⁵ , Akbaba ve Günlü (2011) ³⁶ , Erdem vd. (2015) ³⁷
İş deneyimi süresi	Katılımcıların çoğunluğunun 1-5 yıl arasında iş deneyimine sahip olduğu çalışmalar;	Özdemir ve Akpınar (2002) ³⁸ , Akova vd. (2007) ³⁹ , Erdem vd. (2015) ⁴⁰
	Katılımcıların çoğunluğunun 15 yıldan fazla iş deneyimine sahip olduğu çalışmalar;	Demir (2010) ⁴¹ , Akbaba ve Günlü (2011) ⁴²

²² Akbaba - Günlü, “a.g.m.”, s. 215.

²³ Ekrem Özdemir - Ali Talip Akpınar, “Konaklama İşletmelerinde İnsan Kaynakları Yönetimi, Çerçevesinde Alanya’daki Otel ve Tatil Köylerinde İnsan Kaynakları Profili”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 2, 2002, s. 100.

²⁴ Akova - Sarıışık - Akbaba, “a.g.m.”, s. 288.

²⁵ Mahmut Demir, “Duygusal Zekanın İnsan Kaynakları Seçimindeki Etkisi: Konaklama İşletmelerinde Yöneticiler Üzerine Bir Araştırma”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1, 2010, s. 1079.

²⁶ Özdemir - Akpınar, “a.g.m.”, s. 100.

²⁷ Akova - Sarıışık - Akbaba, “a.g.m.”, s. 286.

²⁸ Barış Erdem ve diğerleri, “Kırgızistan Konaklama Sektöründe İnsan Kaynakları Profili Araştırması”, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 3, 2015, s. 69.

²⁹ Demir, “a.g.m.”, s. 1079.

³⁰ Akova - Sarıışık - Akbaba, “a.g.m.”, s. 286.

³¹ Demir, “a.g.m.”, s. 1079.

³² Akova - Sarıışık - Akbaba, “a.g.m.”, s. 286.

³³ Erdem ve diğerleri, “a.g.m.”, s. 69.

³⁴ Özdemir - Akpınar, “a.g.m.”, s. 100.

³⁵ Özdemir - Akpınar, *a.y.*

³⁶ Akbaba - Günlü, “a.g.m.”, s. 215.

³⁷ Erdem ve diğerleri, “a.g.m.”, s. 69.

³⁸ Özdemir - Akpınar, “a.g.m.”, s. 100.

³⁹ Akova - Sarıışık - Akbaba, “a.g.m.”, s. 286.

⁴⁰ Erdem ve diğerleri, “a.g.m.”, s. 69.

⁴¹ Demir, “a.g.m.”, s. 1079.

⁴² Akbaba - Günlü, “a.g.m.”, s. 215.

Tablo 1'e göre; turizm işletmelerinde insan kaynakları seçimi yapan yöneticilerin genellikle erkek çalışanlardan oluştuğu, genellikle 31 yaş altında oldukları, çoğunluğunun lisans mezunu oldukları ve turizm eğitimi almadıkları, iş deneyimlerinin ise genellikle 1-5 yıl arasında olduğu görülmektedir.

Otel işletmelerinde yapılan bir araştırmada işletmelerin hemen hemen hepsinde insan kaynakları bölümünün olduğu, işletmelerin çoğunluğunda işe alma görüşmelerinin insan kaynakları müdürü ve ilgili bölüm yöneticisi tarafından yapıldığı, insan kaynakları seçiminde ise son kararın genel müdür tarafından verildiği sonucuna varılmıştır.⁴³ Bazı çalışmalarda ise, insan kaynakları seçiminin sadece bölüm yöneticileri tarafından yapıldığı belirlenmiştir.⁴⁴⁻⁴⁵

Türkiye'deki çeşitli araştırmalarda, insan kaynakları seçim süreçlerinde farklı kanalların tercih edildiği görülmektedir. Yapılan bir araştırmaya göre bir özel bankadaki personelin yüzde 50'si dış kaynaklardan sağlanmaktadır.⁴⁶ Başka bir araştırmada ise, işletmelerin %30'unun insan kaynakları seçim sürecinde kariyer günleri katıldıkları sonucuna varılmıştır.⁴⁷ Turizm alanında yapılmış çalışmalardan birinde personel bulma ve seçme sürecinde yalnızca gazete ilanı ve karşılıklı mülakat yollarının tercih edildiği belirlenmiştir.⁴⁸ Başka bir çalışmaya göre kariyer günleri, personel bulma sürecinde en fazla tercih edilen yöntemler arasındadır.⁴⁹ Turizm işletmelerine yönelik yapılan başka bir çalışmada ise personel bulmada kullanılan kaynakların başında işletme çalışanlarının tavsiyeleri ve referansları, eğitim kurumları ve internet yer almaktadır.⁵⁰ Seyahat acentalarına yönelik bir çalışmada acentaların rehber ihtiyacını gidermek için tercih ettiği araçlar, işletmede çalışanların ve tanıdıklarının tavsiyeleri, eğitim kurumları, insan kaynakları havuzu, internet ve şahsen başvurulardır.⁵¹ Başka bir araştırmada seyahat acentalarının personel ihtiyacını karşılamak için yararlandıkları en önemli kaynağın internet ve eğitim kurumları olduğu belirlenmiştir.⁵² Seyahat acentalarına yönelik yapılan başka bir çalışmada ise insan kaynakları seçiminde yararlanan kaynakların başında eğitim kurumlarının geldiği ayrıca işletmede çalışanların tavsiyeleri, işletmeye bizzat gelerek yapılan başvurular, duyurular ve özel veya kamu iş kurumlarından da yararlandığı sonucu ortaya çıkmıştır.⁵³

⁴³ Akbaba - Günlü, *a.y.*

⁴⁴ Özdemir - Akpınar, "a.g.m.", s. 100.

⁴⁵ Demir, "a.g.m.", s. 1079.

⁴⁶ Sıdıka Deniz Kızıloğlu, *İnsan Kaynakları Yönetiminde İşe Alım*, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012, s. 110.

⁴⁷ Kızıloğlu, *a.y.*

⁴⁸ Benli - Şahin, "a.g.m.", s. 121.

⁴⁹ Akbaba - Günlü, "a.g.m.", s. 217.

⁵⁰ Özdemir - Akpınar, "a.g.m.", s. 100.

⁵¹ Özlem Köroğlu - Bilge Merter, "Seyahat Acentalarının Turist Rehberlerini Seçme ve İşe Alma Sürecindeki Eğilimlerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 20, 2012, s. 227.

⁵² Akova - Saruşık - Akbaba, *a.g.e.*, s. 286.

⁵³ Şemsettin Ünal, *İnsan Kaynaklarında Tedarik Eğilimleri ve İzmir İli Seyahat Acenteleri Uygulaması*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2006, s. 125.

3. Araştırmanın Yöntemi

3.1. Araştırmanın Amacı

İnsan kaynakları seçim sürecinin aday olan personelin bütün nitelik ve yeteneklerini ortaya çıkarabilecek bir süreç olmasının yanında, açık olan işin gereklerine en uygun adayın seçilmesini sağlayacak bir süreç olması gerekmektedir. Hizmet işletmeleri, emek yoğun bir sektör olduğu için, personelin işletme başarısında önemli bir rol oynadığı bir gerçektir. Bu bağlamda personelin geliştiiren ve motive eden örgütlerin amaçlarına daha kolay ulaşırken, bunu başaramayan örgütlerin, fiziksel ve finansal olanaklarının ne kadar iyi olursa olsun sektörde başarılı olamayacakları belirtilebilir.

Tablo 2: Turizm Alanında Kariyer Günleri Etkinlikleri Düzenleyen Üniversiteler

1	Mersin Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu
2	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Turizm Fakültesi
3	Kırklareli Üniversitesi Pınarhisar Meslek Yüksekokulu
4	Balıkesir Üniversitesi Turizm Fakültesi
5	Yakındoğu Üniversitesi Turizm ve Otel İşletmeciliği Yüksek Okulu
6	Afyon Kocatepe Üniversitesi Turizm ve Otel İşletmeciliği Yüksek Okulu
7	Ege Üniversitesi Çeşme Turizm ve Otelcilik Yüksek Okulu
8	Düzce Üniversitesi Gölyaka Meslek Yüksekokulu
9	Dokuz Eylül Üniversitesi Turizm Fakültesi
10	Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi

Son yıllarda turizm ile ilgili alanlarda eğitim veren üniversiteler tarafından düzenlenmiş olan kariyer günü etkinlikleri ile ilgili bilgiye yukarıdaki tabloda yer verilmiştir. Buna göre ülkemizde ortalama olarak 10 üniversite tarafından hemen hemen her yıl kariyer günleri etkinlikleri düzenlenmektedir. Bu durum hem turizm sektörü temsilcileri hem de turizm alanında istihdam edilmeyi isteyenler için oldukça büyük avantajlar sunmaktadır.

Çalışmanın öncelikli amacı ise, Balıkesir Üniversitesi Turizm Fakültesi tarafından düzenlenmekte olan İstihdam ve Kariyer Günleri etkinliklerine katılan turizm işletmesi çalışanlarının demografik özelliklerinin ve etkinlikle ilgili algı ve memnuniyet düzeylerinin belirlenmesidir. Tespit edilen bu ihtiyaçlar doğrultusunda sektör-üniversite işbirliğini arttırmak, eğitim sistemini ve ders içeriklerinin tespit edilen bu ihtiyaçlara göre düzenlemek, bölüm hocalarının bu ihtiyaçlardan haberdar olmasını sağlamak da çalışmanın yan amaçları arasındadır. Ayrıca çalışmanın hipotezleri ise şu şekilde sıralanabilir:

- H1: Katılımcıların cinsiyeti ile kariyer günlerine yönelik algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

- H2: Katılımcıların turizm eğitimi alıp almamaları ile kariyer günlerine yönelik algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

- H3: Katılımcıların kariyer günleri etkinliklerinden memnuniyet düzeyleri ile kariyer günlerine yönelik algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

3.2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın çalışma alanını oluşturan, örneğini seçtiği ve edindiği sonuçları genelleştireceği grup⁵⁴ olan evren çalışma için Balıkesir Üniversitesi Turizm Fakültesi 3. İstihdam ve Kariyer Günleri etkinlerine katılım gösterenlerden oluşmaktadır. Balıkesir Üniversitesi Turizm Fakültesi tarafından mezunlar derneğinin de katkıları ile geleneksel olarak İstihdam ve Kariyer Günleri etkinliği düzenlenmektedir. İlk etkinlik 2012 yılında Antalya ilinde düzenlenmiş olup 2013 yılı itibarıyla etkinliğin kapsamı genişletilerek ev sahipliğini de üstlenen Fakültenin kendi bünyesinde gerçekleştirilmektedir. 2013 yılında 30'dan fazla firmanın katıldığı etkinliğe 2014 yılı itibarıyla 50'den fazla işletme katılım göstermiştir. Bu kapsamda 13-14 Mart 2014 yılında gerçekleştirilen kariyer günleri etkinliğine katılan 228 kişi araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Bunlardan 123 kişiye yönelik yapılmış olan anket formları değerlendirmeye alınmıştır.

3.3. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

* Araştırma neticesinde ulaşılan sonuçlar örneklemin temsil ettiği Balıkesir Üniversitesi Turizm Fakültesi İstihdam ve Kariyer Günleri etkinliğine katılım gösterenlerle sınırlıdır.

* Çalışma sonucunda elde edilen veriler katılımcıların anket sorularına vermiş olduğu cevapların samimi ve doğru olduğu varsayımı ile sınırlıdır.

* Araştırmaya katılanların düşüncelerinin zaman içinde değişebilme ihtimali göz önüne alındığında çalışmanın anketin uygulandığı zaman dilimi ile sınırlı olduğu da açıktır.

3.4. Araştırmanın Veri Toplama Aracı

Çalışmada, nicel araştırma yönteminden faydalanılmıştır. Çalışmada veriler, Kariyer Günleri Algıları Ölçeği ve katılımcıların demografik özelliklerini ölçen, iki bölümden ve kapalı uçlu sorulardan oluşan bir anket formu aracılığıyla toplanmıştır. Ölçekte katılımcıların memnuniyetlerine yönelik 4 soru, kariyer günleri algılarına yönelik olarak da 8 soru olmak üzere, toplamda 12 soru yer almaktadır. İçerik geçerliliğini artırmak amacıyla, turizm alanında uzman toplam 3 öğretim üyesiyle anket kapsamlı bir şekilde gözden geçirilmiştir. Ayrıca anket formunun geçerliliğini test etmek, gerekli düzenleme ve düzeltmeleri yapmak amacıyla oluşturulan anket formu öncelikle 10 kişilik bir mikro gruba uygulanmış geri gelen formlar üzerinden güncelleştirmeler yapılarak, anket analize daha elverişli hale getirilmiştir. Çalışma sonucunda elde edilen verilerin analizi Windows için SPSS 16.1 sürümü kullanılarak gerçekleştirilmiş ve elde edilen veriler tablolarla değerlendirmeye tabii tutulmuştur. Anket çalışması sonucunda belirtilen istatistik programına sayısal kodlarla girilen veriler analiz edilmiş ve analiz sonucunda saptanan farklılıklara yönelik oluşturulan tablolar yorumlanarak değerlendirilmiştir. Ayrıca

⁵⁴ Remzi Altunışık ve diğerleri, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri (SPSS Uygulamalı)*, Sakarya Kitabevi, İstanbul 2010, s. 130.

araştırma verilerinin değerlendirilmesinde normallik sınamasına göre, Parametrik testlerden bağımsız gruplarda iki gruplu karşılaştırmalar için t testi, ikiden fazla gruplu karşılaştırmalar için anova ve tukey testleri kullanılmıştır.

İncelenen bir değişken açısından bir gruba ait ortalama değerden önce belirlenen (öngörülen) değerden farklı olup olmadığı, “tek grup t testi (one-sample t-test)” ile; bağımsız iki grup arasında anlamlı farkın olup olmadığı, “bağımsız iki-grup arası farkların t testi (independent samples t-test)” ile; herhangi bir grubun farklı şartlar altındaki tepkileri arasında anlamlı farklılığın olup olmadığı ise “eşleştirilmiş-iki-grup arasındaki farklılıkların t testi (paired samples t-test)” ile analiz edilir.⁵⁵ İkiden fazla kantitatif anakütle ortalamasının birbirine eşit olup olmadığını test etmek için kullanılan analize, varyans analizi (Anova) denilmektedir. Anova testi, sadece karşılaştırma yapılan ikiden fazla grup arasında farklılık olup olmadığını göstermekle beraber, bu farklılığa sebep olan grup veya grupların, hangi grup veya gruplardan kaynaklandığı konusunda herhangi bir bilgi vermemektedir. Hangi grubun diğerlerinden farklı olduğu, one-way anova testi ile belirlenmektedir. One-way anovada, varyansların homojenliği durumunda Scheffé veya Tukey HSD, varyansların homojen olmaması durumunda ise Tamhane’s T2 çoklu karşılaştırma testleri kullanılmaktadır.⁵⁶

Tablo 3: Katılımcıların Demografik Özellikleri

	FREKANS	YÜZDE		FREKANS	YÜZDE
Cinsiyet			Eğitim		
Bay	92	74,8	Ortaokul	2	1,6
Bayan	31	25,2	Lise	13	10,6
TOPLAM	123	100,0	Önlisans	26	21,1
Yaş			Lisans	74	60,2
	Frekans	Yüzde	Lisansüstü	8	6,5
20-30 arası	41	33,3	Turizm sektöründeki iş deneyiminiz ne kadar?		
31-40 arası	60	48,8	1 yıldan az	6	4,9
41-50 arası	13	10,6	1-5 yıl	18	14,6
51ve üzeri	9	7,3	6-10 yıl	36	29,3
Turizm Eğitimi Aldınız mı?			11-15 yıl	22	17,9
Evet	98	79,7	15 yıldan fazla	41	33,3
Hayır	25	20,3			

Tablo 3’e göre turizm işletmelerinde insan kaynakları seçim sürecinde karar verme yetkisine sahip olan katılımcıların cinsiyetleri incelendiğinde; katılımcıların büyük çoğunluğunun erkeklerden (%75) oluştuğu belirlenmiştir.

⁵⁵ Altunışık ve diğerleri, a.g.e., s. 130.

⁵⁶ Selahattin Güriş - Melek Astar, *Bilimsel Araştırmalarda SPSS İle İstatistik*, Der Yayınları, İstanbul 2015, s. 219.

Elde edilen sonuç Demir (2010),⁵⁷ Özdemir ve Akpınar (2002),⁵⁸ Akova vd. (2007)⁵⁹'nin yapmış olduğu çalışma ile benzerlik gösterirken Akbaba ve Günlü (2011)⁶⁰'nün çalışmaları ise katılımcıların çoğunluğu kadınlardan olduğundan dolayı bu çalışma ile benzerlik göstermemektedir. Katılımcıların yaş dağılımları incelendiğinde; çoğunluğunun 31-40 (%49) yaş aralığında olduğu belirlenmiştir. Elde edilen bulgunun Demir (2010)⁶¹'un çalışması ile benzerlik gösterdiği ve Akova vd. (2007), Erdem vd. (2015) ve Özdemir ve Akpınar (2002)'in çalışmaları ile benzerlik göstermediği görülmektedir. Benzerliğin olmadığı çalışmalarda ise katılımcıların çoğunluğunun 31 yaş altında olduğu sonucuna varılmıştır. Yapılan çalışmada katılımcıların eğitim düzeyleri incelendiğinde; çoğunluğun lisans mezunu (%60) oldukları ve Demir (2010),⁶² Akova vd. (2007),⁶³ Erdem vd. (2015),⁶⁴ Akbaba ve Günlü (2011)⁶⁵ çalışmaları ile benzerlik gösterdiği belirlenmiştir. Diğer yandan Özdemir ve Akpınar (2002)'in⁶⁶ çalışmasında ise katılımcıların çoğunluğunun ortaöğretim mezunu oldukları ve dolayısı ile bu çalışma ile benzerlik göstermediği tespit edilmiştir. Katılımcıların turizm eğitimi alıp almama durumları incelendiğinde; çoğunluğun turizm eğitimi aldıkları (%80) sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bulgu Özdemir ve Akpınar (2002),⁶⁷ Erdem vd. (2015)⁶⁸ ve Akbaba ve Günlü (2011)⁶⁹'nün çalışmaları ile benzerlik göstermemektedir. Bu çalışmalarda ise katılımcıların çoğunluğunun turizm eğitimi almadıkları belirlenmiştir. Yapılan çalışmada katılımcıların turizm sektöründeki iş deneyimleri incelendiğinde %33'ünün 15 yıldan fazla süredir turizm sektöründe çalıştıkları ve elde edilen sonucun Akbaba ve Günlü (2011)⁷⁰ ve Demir (2010)'un⁷¹ çalışmaları ile benzerlik gösterdiği ancak Özdemir ve Akpınar (2002),⁷² Erdem vd. (2015)⁷³ ve Akova vd. (2007)'nin⁷⁴ çalışmaları ile benzerlik göstermediği görülmektedir. Bu çalışmalarda ise katılımcıların deneyim süreleri 1-5 yıl arasında yoğunlaşmaktadır.

⁵⁷ Demir, "a.g.m.", s. 1079.

⁵⁸ Özdemir - Akpınar, "a.g.m.", s. 100.

⁵⁹ Akova - Sarıışık - Akbaba, *a.g.e.*, s. 286.

⁶⁰ Akbaba - Günlü, "a.g.m.", s. 215.

⁶¹ Demir, "a.g.m.", s. 1079.

⁶² Demir, "a.g.m.", s. 1079.

⁶³ Akova - Sarıışık - Akbaba, *a.g.e.*, s. 286.

⁶⁴ Erdem ve diğerleri, "a.g.m.", s. 69.

⁶⁵ Akbaba - Günlü, "a.g.m.", s. 215.

⁶⁶ Özdemir - Akpınar, "a.g.m.", s. 100.

⁶⁷ Özdemir - Akpınar, *a.y.*

⁶⁸ Erdem ve diğerleri, "a.g.m.", s. 69.

⁶⁹ Akbaba - Günlü, "a.g.m.", s. 215.

⁷⁰ Akbaba - Günlü, *a.y.*

⁷¹ Demir, "a.g.m.", s. 1079.

⁷² Özdemir - Akpınar, "a.g.m.", s. 100.

⁷³ Erdem ve diğerleri, "a.g.m.", s. 69.

⁷⁴ Akova - Sarıışık - Akbaba, *a.g.e.*, s. 286.

Tablo 4: Katılımcıların Çalıştıkları İşletmeler ve Departmanları

Çalışmakta olduğunuz işletme nedir?			Çalışmakta olduğunuz departman nedir?		
			Frekans	Yüzde	
Otel	83	67,5	Yiyecek-İçecek	17	13,8
Seyahat Acentası	23	18,7	Önbüro	14	11,4
Yiyecek İçecek İşletmesi	5	4,1	İnsan kaynakları	36	29,3
Danışmanlık	7	5,7	Operasyon	21	17,1
İşkur	4	3,3	Yönetim	17	13,8
Diğer	1	0,8	Satış	9	7,3
			Meslek danışmanı	4	3,3
			Diğer	5	4,1

Tablo 4'e göre araştırmaya katılanların %68'inin otellerde ve %29'unun ise insan kaynakları departmanında çalıştıkları ortaya çıkmaktadır. Buna göre çalışma ile turizm işletmelerinde insan kaynakları seçim sürecinde karar verme yetkisine sahip olanların genellikle bölüm yöneticilerinin olduğu söylenebilir. Bu sonuç, Özdemir ve Akpınar (2002)⁷⁵ ve Demir (2010)'ün⁷⁶ çalışmalarındaki sonuçlar ile benzerlik göstermektedir.

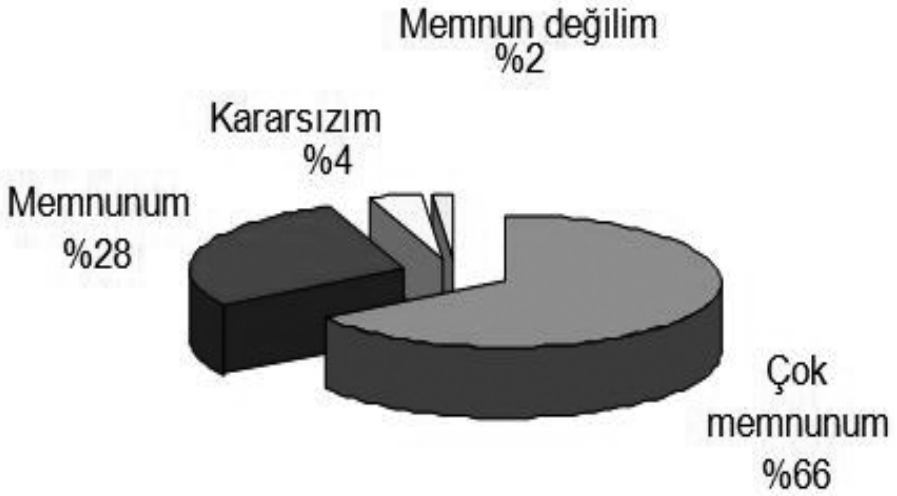
Tablo 5: Üniversitelerin Kariyer Günleri ile İlgili Katılımcıların Düşünceleri

Balıkesir Üniversitesi Turizm Fakültesi Kariyer Günlerine kaçınıcı kez katılıyorsunuz?	Frekans	Yüzde
1 kez	84	68,3
2 kez	35	28,5
3 kez	4	3,3
Başka bir üniversitedeki kariyer günlerine katıldınız mı ?		
Evet	88	71,5
Hayır	35	28,5
Diğer üniversitelerin kariyer günleri hakkında bilginiz var mı ?		
Evet	95	77,2
Hayır	28	22,8

Araştırmaya katılanların kariyer günleri ile ilgili sorulara verdikleri yanıtlar incelendiğinde; katılımcıların %68'inin Balıkesir Üniversitesi Turizm Fakültesi İstihdam ve Kariyer Günleri etkinliklerine ilk kez katıldıkları, diğer kariyer günlerine katılanların oranının %72 olduğu ve diğer üniversitelerin kariyer günleri hakkında bilgi sahibi olanların oranının ise %77 olduğu ortaya çıkmaktadır. Buna göre kariyer günleri etkinliklerine katılanların büyük çoğunluğunun çeşitli üniversitelerin kariyer günleri hakkında bilgi düzeylerinin yüksek olduğu ve büyük çoğunluğunun üniversitelerin kariyer günlerine katılım gösterdikleri sonucuna ulaşılabilir.

⁷⁵ Özdemir - Akpınar, "a.g.m.", s. 100.

⁷⁶ Demir, "a.g.m.", s. 1079.

Şekil 1: Katılımcıların Kariyer Günlerinden Memnuniyet Düzeyleri

Şekil 1 incelendiğinde katılımcıların %66'sı Balıkesir Üniversitesi Turizm Fakültesi İstihdam ve Kariyer Günleri etkinliklerinden çok memnun oldukları sonucuna varılmaktadır. Buna göre katılımcıların büyük çoğunluğunun bu etkinliğe yönelik memnuniyet düzeylerinin yüksek olduğu söylenebilir.

Tablo 6: Katılımcıların Kariyer Günleri ile İlgili Algılarının Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Bulguları

	A.O.	S.S.
Öğrencilerin kariyer günlerine ilgisinden memnunum.	4,02	0,87
Öğrencilerin özgeçmişleri sektör gereksinimlerine uygundur.	3,53	0,93
Öğrencilerin yabancı dil bilgileri sektör ihtiyaçlarına uygundur.	2,79	0,90
Öğrenciler sektöre yüksek beklentilerle gelmektedirler.	2,91	1,38
Öğrencilerin dış görünüş ve diksiyonu sektör ihtiyaçlarına uygundur.	3,65	0,98
Öğrencilerin sektörde çalışma istekleri yeterli düzeydedir.	3,67	0,89
Üniversite çalışanlarının ilgisinden memnunum.	4,56	0,62
Kariyer günlerindeki teknik donanım imkanlarından memnunum.	4,33	0,70
Kariyer günlerinin yapıldığı alan ihtiyaçlarımızı karşılamaktadır.	4,30	0,71
Kariyer günlerindeki yapılan ikramlardan memnunum.	4,34	0,73
Kariyer günleri sektör için uygun tarihlerde düzenlenmiştir.	4,28	0,87
Kariyer Günleri ihtiyaç duyduğumuz iş gücünü karşılamaktadır.	3,76	0,96
Cronbach's Alpha: 0,77		

Örnekleme oluşturan birimler üzerinden veri toplamak amacı ile geliştirilen ölçme aracını oluşturan 12 maddeden oluşan ifadelerin, kendi aralarında tutarlılık gösterip göstermediğini test etmek amacı ile güvenilirlik katsayısına bakılmıştır. Cronbach alfa değerinin 0,70 ve üstü olduğu durumlarda ölçeğin güvenilir olduğu kabul edilmektedir.⁷⁷ Buna göre katılımcıların kariyer günlerine yönelik algılarının belirlenmesi amacı ile oluşturulan ölçek için güvenilirliğin 0,77 düzeyinde güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tablo 6'da yer alan likert ölçekli sorulara ilişkin aritmetik ortalama ve standart sapma bulguları incelendiğinde; “Üniversite çalışanlarının ilgisinden memnunuz”, “Kariyer günlerindeki yapılan ikramlardan memnunuz”, “Kariyer günlerindeki teknik donanım imkanlarından memnunuz” ifadeleri araştırmaya katılanların en fazla katılım gösterdikleri ifadelerdir. Araştırmaya katılanların en az katılım gösterdikleri ifadeler ise; “Öğrencilerin yabancı dil bilgileri sektör ihtiyaçlarına uygundur.” ve “Öğrenciler sektöre yüksek beklentilerle gelmektedirler.” şeklindedir.

Buna göre Balıkesir Üniversitesi Turizm Fakültesi İstihdam ve Kariyer Günleri etkinliklerine katılanların üniversite çalışanlarının ilgililerinden ve üniversitenin sağlamış olduğu fiziki olanaklarından memnuniyet düzeylerinin olumlu olmasına rağmen öğrencilere yönelik ifadelere daha olumsuz yanıtlar verdikleri görülmektedir.

Tablo 7: Katılımcıların Kariyer Günlerine Yönelik Algılarının Cinsiyet Değişkenine Göre Karşılaştırılması

	n	A.O.	S.S.	t	p
BAY	92	3,9366	,42856	3,500	,001
BAYAN	31	3,5995	,55712		

Tablo 7 incelendiğinde; katılımcıların kariyer günlerine yönelik algılarının cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla bağımsız grup t testi uygulanmıştır. Analiz sonucunda katılımcıların cinsiyeti ile kariyer günlerine yönelik algıları arasında anlamlı bir farklılığın olduğu belirlenmiştir (t değeri=3,500 ve p=0,001<0,05). Buna göre “katılımcıların cinsiyeti ile kariyer günlerine yönelik algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.” hipotezi kabul edilmiştir. Erkek katılımcıların kariyer günleri algılamalarına ilişkin ortalaması 3,93 iken kadın katılımcıların kariyer günleri algılamalarına ilişkin ortalaması ise 3,59'dur. Söz konusu farklılık bayan katılımcıların lehine gerçekleşmiştir. Buna göre erkeklerin kariyer günlerine yönelik algılamalarının kadınlardan daha olumlu olduğu söylenebilir. Elde edilen bu sonuç, Akova ve diğerlerinin çalışması ile benzerlik göstermektedir.⁷⁸

⁷⁷ İsmail Seçer, *SPSS ve LISREL İle Pratik Veri Analizi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2015, s. 60.

⁷⁸ Akova - Sarıışık - Akbaba, *a.g.e.*, s. 286.

Tablo 8: Katılımcıların Kariyer Günlerine Yönelik İfadelerinin Cinsiyet Değişkenine Göre Karşılaştırılması

İFADELER		A.O.	S.s.	Sd.	t	p
Öğrencilerin kariyer günlerine ilgisinden memnunuz.	Bay	4,19	0,72	121	3,969	,000
	Bayan	3,51	1,06			
Öğrencilerin özgeçmişleri sektör gereksinimlerine uygundur.	Bay	3,66	0,82	121	2,648	,009
	Bayan	3,16	1,12			
Öğrencilerin yabancı dil bilgileri sektör ihtiyaçlarına uygundur.	Bay	2,90	0,92	121	2,263	,025
	Bayan	2,48	0,76			
Öğrenciler sektöre yüksek beklentilerle gelmektedirler.	Bay	3,04	1,38	121	1,731	,086
	Bayan	2,54	1,36			
Öğrencilerin dış görünüş ve diksiyonu sektör ihtiyaçlarına uygundur.	Bay	3,73	0,93	121	1,577	,117
	Bayan	3,41	1,08			
Öğrencilerin sektörde çalışma istekleri yeterli düzeydedir.	Bay	3,78	0,76	121	2,353	,020
	Bayan	3,35	1,14			
Üniversite çalışanlarının ilgisinden memnunuz.	Bay	4,64	0,52	121	2,231	,028
	Bayan	4,35	0,83			
Kariyer günlerindeki teknik donanım imkanlarından memnunuz.	Bay	4,34	0,71	121	,389	,698
	Bayan	4,29	0,69			
Kariyer günlerinin yapıldığı alan ihtiyaçlarımızı karşılamaktadır.	Bay	4,29	0,74	121	-,412	,681
	Bayan	4,35	0,60			
Kariyer günlerindeki yapılan ikramlardan memnunuz.	Bay	4,34	0,73	121	-,046	,964
	Bayan	4,35	0,75			
Kariyer günleri sektör için uygun tarihlerde düzenlenmiştir.	Bay	4,34	0,80	121	1,390	,167
	Bayan	4,09	1,04			
Kariyer Günleri ihtiyaç duyduğumuz iş gücünü karşılamaktadır.	Bay	3,93	0,87	121	3,523	,001
	Bayan	3,25	1,06			

Tablo 8 incelendiğinde; katılımcıların kariyer günlerine yönelik ifadelerinin cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla bağımsız grup t testi uygulanmıştır. Buna göre “öğrencilerin kariyer günlerine ilgisinden memnunuz ($p=0,000$)”, “öğrencilerin özgeçmişleri sektör gereksinimlerine uygundur ($p=0,009$)”, “öğrencilerin yabancı dil bilgileri sektör ihtiyaçlarına uygundur ($p=0,025$)”, “öğrencilerin sektörde çalışma istekleri yeterli düzeydedir ($p=0,020$)”, “üniversite çalışanlarının ilgisinden memnunuz ($p=0,028$)” ve “kariyer günleri ihtiyaç duyduğumuz iş gücünü karşılamaktadır ($p=0,001$)” şeklindeki ifadeleri erkek katılımcıların kadın katılımcılardan daha olumlu algıladıkları ortaya çıkmaktadır. Ayrıca katılımcıların turizm eğitimi alıp almamaları ile kariyer günlerine yönelik algularına ilişkin yapılan testler sonucunda anlamlı bir farklılık görülmemiştir. Buna göre “katılımcıların turizm eğitimi alıp almamaları ile kariyer günlerine yönelik alguları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır” hipotezi kabul edilmemiştir. Bu

sonuç, Örucü'nün çalışması ile benzerlik göstermemektedir.⁷⁹ Örucü tarafından yapılan bir araştırmada ise fakülte mezunu orta ve üst kademe yöneticilerin insan kaynakları seçiminde eğitime ve diğer kişisel özelliklere, lise mezunu yöneticilerin ise daha çok deneyime önem verdikleri ortaya konmuş olup personel seçerken kurum yöneticilerinin eğitim düzeyi ile seçim için kullandıkları temel kriterler arasında güçlü bir bağ olduğu ifade edilmiştir.

Tablo 9: Katılımcıların Kariyer Günlerinden Memnuniyet Düzeyleri ile Kariyer Günlerine Yönelik Algılarına İlişkin Anova (Varyans) Testi Sonuçları

	Kareler Toplamı	S.D.	Kareler Ortalaması	F	p.
Gruplararası	10,916	3	3,639	24,402	,000
Gruplarıçi	17,744	119	,149		
Toplam	28,660	122			

Tablo 9 incelendiğinde; katılımcıların kariyer günlerinden memnuniyet düzeyleri ile kariyer günlerine yönelik algıları arasında anlamlı bir farklılığın bulunup bulunmadığını belirlemek amacıyla tek yönlü varyans analizi (ANOVA) testi uygulanmıştır. Analiz sonucunda katılımcıların kariyer günlerinden memnuniyet düzeyleri ile kariyer günlerine yönelik algıları arasında anlamlı bir farklılığın olduğu belirlenmiştir (f değeri=24,402 ve p=0,000<0,05). Buna göre *“katılımcıların kariyer günleri etkinliklerinden memnuniyet düzeyleri ile kariyer günlerine yönelik algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır”* hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 10: Katılımcıların Kariyer Günlerinden Memnuniyet Düzeyleri ile Kariyer Günlerine Yönelik Algılarına İlişkin Tukey Testi Sonuçları

	Memnuniyet Değişkenleri	Ortalamalar Farkı	Standart Sapma	p.
Çok memnunum	Memnunum	,3944(*)	,07811	,000
	Kararsızım	,9611(*)	,17794	,000
	Memnun değilim	1,5278(*)	,27640	,000
Memnunum	Çok memnunum	-,3944(*)	,07811	,000
	Kararsızım	,5667(*)	,18462	,014
	Memnun değilim	1,1333(*)	,28074	,001
Kararsızım	Çok memnunum	-,9611(*)	,17794	,000
	Memnunum	-,5667(*)	,18462	,014
	Memnun değilim	,5667	,32308	,301
Memnun değilim	Çok memnunum	-1,5278(*)	,27640	,000
	Memnunum	-1,1333(*)	,28074	,001
	Kararsızım	-,5667	,32308	,301

* 0.05 düzeyinde anlamlı farklılık.

⁷⁹ Edip Örucü, “Turizm İşletmelerinde Orta ve Üst Kademe Yöneticilerin İşgören Seçme ve Değerlendirme Sürecindeki Eğilimleri (Marmaris ve Çevresindeki Üç Yıldızlı İşletmeler Örneği)”, *DEÜ İİBF Fakülte Dergisi*, Sayı: 2, Cilt: 17, 2002, s. 130.

Tablo 9’da belirlenen anlamlı farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek üzere tamamlayıcı post-hoc analiz tekniklerine geçilmiştir. Tablo 10’a göre katılımcıların kariyer günlerinden memnuniyet düzeyleri ile kariyer günlerine yönelik algılarına ilişkin tukey testi karşılaştırılmasını gösteren dağılım incelendiğinde; Balıkesir Üniversitesi Turizm Fakültesi İstihdam ve Kariyer Günleri etkinliklerinden çok memnun olanların kariyer günlerine yönelik algılarının, kariyer günlerinden memnun olmayanlar, kararsızlar ve memnun olanlardan daha olumlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuç ve Öneriler

Turizm işletmeleri, emek yoğun bir işletme olması dolayısı ile pek çok işletmeden daha fazla personele ihtiyaç duymaktadır. Bu işletmelerde müşteri memnuniyetinin artırılması ve hizmet kalitesinin sağlanması noktasında personelin niteliği de ön plana çıkmaktadır. Nitelikli personelin temin edilebilmesi için turizm işletmeleri farklı yolları tercih etmektedir. Buna göre diğer işletmeler gibi turizm işletmeleri de gerek iç kaynaklardan gerekse dış kaynaklardan yararlanarak personel seçme sürecini tamamlamaktadır. Bu noktada özellikle de ülkemiz bazında turizm işletmelerinin insan kaynakları seçiminde hangi kaynaklardan yararlandıklarının belirlenmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Yapılan araştırma ile de insan kaynakları seçim sürecinde kariyer günleri örnek olarak ele alınmıştır. 2014 yılında Balıkesir Üniversitesi Turizm Fakültesi’nde gerçekleştirilmiş olan İstihdam ve Kariyer Günleri-III etkinliğine katılım gösteren işletmelere yönelik anket çalışmasının sonuçları değerlendirilmiştir.

Balıkesir Üniversitesi Turizm Fakültesi İstihdam ve Kariyer Günlerine katılmış olan işletmelere yönelik yapılan araştırmada katılımcıların demografik özellikleri incelendiğinde; büyük çoğunluğunun 30-40 yaş aralığında oldukları, eğitim düzeylerinin yüksek olduğu ve genellikle de insan kaynakları departmanında çalıştıkları sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmaya katılanların kariyer günleri ile ilgili sorulara verdikleri yanıtlar incelendiğinde; katılımcıların çoğunluğunun Balıkesir Üniversitesi Turizm Fakültesi İstihdam ve Kariyer Günleri etkinliklerine ilk kez katıldıkları, diğer üniversitelerin kariyer günleri hakkında bilgi sahibi oldukları ve diğer üniversitelerin de düzenlemiş olduğu kariyer günlerine katıldıkları sonucuna erişilmiştir. Buna göre kariyer günleri etkinliklerine katılanların büyük çoğunluğunun çeşitli üniversitelerin kariyer günleri hakkında bilgi düzeylerinin yüksek olduğu ve büyük çoğunluğunun üniversitelerin kariyer günlerine katılım gösterdikleri sonucuna ulaşılabilir. Aynı zamanda katılımcıların büyük çoğunluğu Balıkesir Üniversitesi Turizm Fakültesi İstihdam ve Kariyer Günleri etkinliklerinden çok memnun oldukları yanıtını vermiştir. Kariyer günlerine yönelik algılamalar ölçeğine göre ise “Üniversite çalışanlarının ilgisinden memnunum”, “Kariyer günlerindeki yapılan ikramlardan memnunum”, “Kariyer günlerindeki teknik donanım imkanlarından memnunum” ifadeleri araştırmaya katılanların en fazla katılım gösterdikleri ifadelerdir. Araştırmaya katılanların en az katılım gösterdikleri ifadeler ise; “Öğrencilerin yabancı dil bilgileri sektör ihtiyaçlarına uygundur” ve “Öğrenciler sektöre yüksek beklentilerle gelmektedirler” şeklindedir. Buna göre Balıkesir

Üniversitesi Turizm Fakültesi İstihdam ve Kariyer Günleri etkinliklerine katılanların üniversite çalışanlarının ilgililerinden ve üniversitenin sağlamış olduğu fiziki olanaklarından memnuniyet düzeylerinin olumlu olmasına rağmen öğrencilere yönelik ifadelere daha olumsuz yanıtlar verdikleri görülmektedir.

Katılımcıların cinsiyet ve kariyer günlerine yönelik algıları arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Buna göre erkeklerin kariyer günlerine yönelik algılamalarının kadınlardan daha olumlu olduğu söylenebilir. Aynı zamanda katılımcıların kariyer günlerinden memnuniyet düzeyleri ve kariyer günlerine yönelik algıları arasında da anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Buna göre katılımcıların etkinlikten memnuniyet düzeyleri arttıkça kariyer günlerine yönelik algıları da daha olumlu olmaktadır.

Sonuç olarak tüm işletmelerde olduğu gibi turizm sektöründe de insan kaynakları seçim süreci titizlikle üzerinde durulması ve personel ihtiyacı olduğunda ise en az maliyetle insan kaynakları seçiminin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Buna göre özellikle üniversiteler tarafından düzenlenmekte olan istihdam ve kariyer günleri gibi etkinlikler yolu ile işletmeciler pek çok adaya aynı zamanda ulaşarak istenilen niteliklerde personeli seçme olanağına sahip olmaktadır. Ancak yapılan araştırma ile de ortaya çıkmış olan bir durum ise öğrencilerin bu tür etkinliklere çok fazla ilgi göstermediklerine yöneliktir. İstihdam ve kariyer günleri gibi etkinlikler, sadece işletmeciler açısından değil adaylar için de çeşitli avantajlar sağlamaktadır. Adaylar, buldukları yerlerde kısa zamanda başvurularını yapmakta ve işletmecilerin ne gibi nitelikler aradıkları konusunda bilgi sahibi olabilmektedirler. Bu bakımdan gerek işletmeciler gerekse adaylar tarafından bu gibi etkinliklere ilgi gösterilmesi durumunda personel temini sürecinden her iki tarafın da fayda sağlayacağı bir gerçektir. Bu bakımdan özellikle turizm işletmelerinin insan kaynakları seçim sürecinde tercih ettikleri yollara yönelik yapılacak olan araştırmalara da ihtiyaç vardır. Bu araştırmalar sayesinde hem mevcut durumun analiz edilmesi hem de sektör ve adaylar için sağlanacak faydaların artırılması adına yapılması gerekenler belirlenmiş olacaktır. Bu yöntemler konusunda işletme temsilcilerinin memnuniyet düzeylerinin de belirlenmesi ile başvurulan yöntemlerin etkinliğinin geliştirilmesi de sağlanabilecektir.

Son olarak insan kaynaklarına önem verildiği ölçüde hizmet kalitesi de arttırılacağından yola çıkılacak olursa turizm işletmelerinde eğitimli personel istihdamını arttırmak gerekmektedir. Dolayısı ile bu gibi etkinlikler ile işletmelerle adayların buluşması olanağını sağlaması bakımından önem verilmesi gereken bir insan kaynakları seçme sürecidir, denilebilir.

Kaynaklar

ACAR, Ahmet Cevat: *İnsan Kaynakları Yönetimi*, Beta Yayınları, İstanbul 2008.

AKBABA, Atilla - GÜNLÜ, Ebru: "Otel İşletmelerinde İşgören Bulma, Seçme ve Eğitim Sürecinin Stratejik İnsan Kaynakları Bakış Açısıyla Değerlendirilmesi: Beş Yıldızlı Otellerde Bir Araştırma", *Selçuk Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 22, 2011.

AKOVA, Orhan - SARIŞIK, Mehmet - AKBABA, Atilla: "Seyahat Acentalarında İşgören Bulma ve İşgören Seçme Yöntemlerine Yönelik Bir Araştırma", *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmaları Dergisi*, Aralık 2007.

ALTUNIŞIK, Remzi - COŞKUN, Recai - BAYRAKTAROĞLU, Serkan - YILDIRIM, En-
gin: *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri (SPSS Uygulamalı)*, Sakarya Kitabevi, İst-
anbul 2010.

AYTAÇ, Serpil: “İşgücü İhtiyacının Karşılmasında Üniversitelerin İş Dünyası İle
İlişkileri”, *Bakış*, Sayı: 60, 1997.

BARUTÇUGİL, İsmet: *Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi*, Kariyer Yayınları, İstan-
bul 2004.

BAYRAKTAROĞLU, Serkan: *İnsan Kaynakları Yönetimi*, Sakarya Kitabevi, Sakarya
2003.

BENLİ, Abdurrahman - ŞAHİN, Levent: “İnsan Kaynakları Yönetiminde İşgören
Bulma ve Seçme: Çınar Hotel Uygulaması”, *Bilgi Dergisi*, Sayı: 1, Cilt: 6, 2004.

ÇAVDAR, Hava - ÇAVDAR, Mehmet: “İşletmelerde İşgören Bulma ve Seçme Aşama-
ları”, *Deniz Harp Okulu Deniz Bilimleri ve Mühendisliği Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 1, 2010.

DEMİR, Mahmut: “Duygusal Zekanın İnsan Kaynakları Seçimindeki Etkisi: Konak-
lama İşletmelerinde Yöneticiler Üzerine Bir Araştırma”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Der-
gisi*, Cilt: 7, Sayı: 1, 2010.

ERDEM, Barış - GÜLCAN, Bilgehan - TOKMAK, Cüneyt - ASANOVA, Kımbat -
MARGAZIYEVA, Naringül: “Kırgızistan Konaklama Sektöründe İnsan Kaynakları Profili
Araştırması”, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 3, 2015.

GÜMÜŞ, Şale - ARI, Merve - BAKIRTAŞ, Hülya: “Otel İşletmelerinde Personel Se-
çimi: Bursa İlinde Bir Uygulama”, *Ulusal Meslek Yüksekokulları Öğrenci Sempozyumu*,
21-22 Ekim, Düzce 2010.

GÜRİŞ, Selahattin - ASTAR, Melek: *Bilimsel Araştırmalarda SPSS İle İstatistik*, Der
Yayınları, İstanbul 2015.

KAYA, İhsan - GÖZEN, Şerife: “Personel Seçim Sürecinde Sistem Yaklaşımı ve Kon-
ya Büyükşehir Belediyesinde Bir Uygulama”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Ensti-
tüsü Dergisi*, Sayı: 14, 2005.

KIZILOĞLU, Sıdıka Deniz: *İnsan Kaynakları Yönetiminde İşe Alım*, Bahçeşehir Üni-
versitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012.

KÖROĞLU, Özlem - MERTER, Bilge: “Seyahat Acentelerinin Turist Rehberlerini
Seçme ve İşe Alma Sürecindeki Eğilimlerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma”, *Musta-
fa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 20, 2012.

ÖRÜCÜ, Edip: “Turizm İşletmelerinde Orta ve Üst Kademe Yöneticilerin İşgören
Seçme ve Değerlendirme Sürecindeki Eğilimleri: Marmaris ve Çevresindeki Üç Yıldızlı
İşletmeler Örneği”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 2, 2002.

ÖZDEMİR, Ekrem - AKPINAR, Ali Talip: “Konaklama İşletmelerinde İnsan Kaynak-
ları Yönetimi, Çerçevesinde Alanya'daki Otel ve Tatil Köylerinde İnsan Kaynakları Pro-
fili”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 2, 2002.

SABUNCUOĞLU, Zeyyat: *İnsan Kaynakları Yönetimi*, Ezgi Kitabevi, Bursa 2000.

SARILAR, Özlem: *Bankalarda Uygulanan İşe Alım Süreçleri: Türkiye Cumhuriyet
Merkez Bankası Örneği*, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası İnsan Kaynakları Genel
Müdürlüğü Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara 2006.

SEÇER, İsmail: *SPSS ve LISREL İle Pratik Veri Analizi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2015.

ÜNAL, Şemsettin: *İnsan Kaynaklarında Tedarik Eğilimleri ve İzmir İli Seyahat Acent-
eleri Uygulaması*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış
Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2006.

YÖNEY FIRAT, Zerrin: “Üniversitelerde Düzenlenen İstihdam Fuarları ve İstihdam
Haftası”, *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, Sıra: 2,
No: 7, 1999.

Makale Türü: Sanat ve Edebiyat

Geliş Tarihi: 23.10.2020

Kabul Tarihi: 16.11.2020

MASAL ŞİİRİNDE AŞAMA ARKETİPİ VE “DOĞU”DAN “BATI”YA GİTMEK

Hünkâr KARACA*

Öz

Arketipsel eleştiri yöntemi yirminci yüzyılda ortaya çıkmıştır. Arketipsel eleştiri Carl Gustav Jung'un ortak bilinç dışına dayanan bir yöntemdir. Bu yöntem insanoğlunun bireysel bilinç dışından ziyade evrensel toplum içindeki bilinç dışını içerir. Kolektif bilinç dışının başlıca arketipleri, anima animus, yeniden doğuştur. Bu arketiplerden bir tanesi de monomitos olarak da adlandırılan aşama arketipidir.

Monomitos ya da kahraman arketipine göre kahraman kendi bölgesinden uzaklaşır yabancı bir bölgeye ulaşır ve maceralar yaşadktan sonra kendi bölgesine geri döner. Bu yolculuklar aynı zamanda bilinç dışına doğru yapılan yolculukları simgelemektedir. Edebi eserler birey ve toplumların bilinç dışı hakkında önemli ipuçları barındırmaktadır. Edebi incelemelerde de arketip yapının çözülmesi ortak bilinç dışını daha görünür hale getirmektedir.

Türk edebiyatında birçok edebi türde karşımıza çıkan arketip yapılarına çağdaş Türk şiirinin temsilcilerinden Sezai Karakoç'un "Masal" şiirinde de rastlanılmaktadır. Şairin Batı medeniyeti hakkındaki düşüncelerinin ön plana çıktığı bu şiirde Batı ve Doğu medeniyetleri arasındaki mücadele ve şiir kahramanlarının yolculukları dikkat çekmektedir. Batı medeniyetinin bir dev arketipi olarak düşünüldüğü tezinden hareketle yola çıktığımız bu makalede "Masal" şiiri arketipsel açıdan özellikle de aşama arketipi açısından ele alınmış, toplumsal bilinç dışı kavramı ve birey arasındaki ilişki değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Sezai Karakoç, Arketip, Eleştiri, Aşama Arketipi, Şiir, Doğu, Batı.

Monomitos Archetype In Masal Poem And Get From "East" To "West" **Abstract**

Archetypal Criticism method has been appeared twentieth century. Archetypal criticism is a literary analyze method which based on Carl Gustav

* Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yeni Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, hunkar.karaca16@ogr.atauni.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-6460-9972.

Jung's "collective unconscious". The method feature "collective unconscious" of humanbeing in common culture rather than individualistic unconscious. The basic principle archetypes of the collective unconscious are anima, animus, hero, rebirth. The one of these archetypes is the stage archetype which is also called "monomitos".

In the monomyth or stories concerning the hero archetype, the hero gets away from his homeland into the unknown territory to have an adventure and finally comes back to his homeland gloriously. Hardships and challenges faced by the hero in his journeys also symbolize journeys into paraconsciousness and this archetypal structure is prevalent in many literary works. Literary works include important traces of paraconscious beliefs of the societies and individuals. The decoding of archetypal structures in literary analyses reveals a common conception of paraconscious.

In Turkish literature, archetypal structures can be found in many works, as well as in "Masal", a poem composed by Sezai Karakoç, who is one of the modern representatives of Turkish poetry. In the poem where the opinions of the poet about the Western and Eastern cultures are prominent, the cultural clash between the aforementioned two and the poem heroes' journey and challenges attract attention. In the present study where the thesis of the western society designed as being the archetypal giant was considered, the "Masal" in archetypal fashion, especially gradual archetype was addressed and the relation between societal paraconsciousness and individuals was evaluated.

Keywords: Sezai Karakoç, Archetype, Criticism, Monomitos, Archetype, Poem, East, West.

Yirminci yüzyılda ortaya çıkan *arketipçi/mythopoetic* eleştiri, tarih, antropoloji, psikoloji, sosyoloji gibi birçok alanla ilgili bir eleştiri metodu olmasına ek olarak esasta metni merkeze alan eleştiri yöntemlerindedir. Berna Moran bu eleştiri yöntemini "çok eski çağlardan beri insanları etkileyen, onlara derinlerden seslenen birtakım ölümsüz arketipleri ortaya çıkarmak"¹ diyerek açıklar. Kelime anlamı "kök örnek"² prototip olan arketip kavramı Platon'un idealer kavramı ile de açıklanmaktadır. "Arketip daha Antik Çağ'da bile kullanılan ve Platon'un "idea"ısıyla eşanlamlı olan bir kavramdır."³ İdealar alemindeki ilk örneğin sanat ve edebiyat eserlerinde birçok tekrarı yapılmakta böylece "ilk olan" farklı eserlerde çok az nüans ile yeniden üretilmektedir.

Günümüzde ortaya konulan birçok edebî eserin aslında geçmişte ortaya konulmuş edebî eserlerle "ilk örnek" ile ilintisi olduğu iddiasından hareket eden arketipsel eleştirinin ortaya çıkışı James George Frazer'ın *Altın Dal*⁴ isimli kitabı ile olmuştur. Frazer, bu kitabında insanlığın barbarlık döneminden modern dönemine kadar geçen süreçte yaşam biçimini, mit-toplum, mit-ayın ilişkisini incelemiştir. Daha sonra *Cambridge Okulu* üyeleri Yunan mitolojisi ile Yunan tragedyaları arasındaki ilişkiyi ortaya koymuşlardır. Ancak arketipsel eleştiride dikkatleri özellikle Carl Gustav Jung çekmiştir. Carl Gustav Jung, Sigmund Freud'un iddia ettiği bireysel bilinç dışından daha farklı bir

¹ Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 219.

² *Türkçe Sözlük*, (Haz. Şükrü Haluk Akalın), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 154.

³ Carl Gustav Jung, *Dört Arketip*, Metis Yayınları, 5. b., İstanbul 2017, s. 17.

⁴ James Frazer, *Altın Dal*, Payel Yayınevi, Çev. Mehmet H. Doğan, İstanbul 1991.

düşünmeden hareket eder ve ortak-collective bilinç dışı kavramını ortaya atar. Ona göre mitoslar, insan ırkının, ortak bilinç dışına aitlerdir ve bu ortak bilinç dışı edebiyatta yeniden tekrarlanmaktadır. Carl Gustav Jung, arketiplerin varlıklarının güneşin varlığı kadar kesin olduğunu belirtir ve ilk imgelerin insanı insan yapan ortak özellikler olduğunu iddia eder:

“Hayvanlarda içgüdüsel davranışları mümkün kılan yapı ya da eğilimler hakkında kesin bir fikir sahibi olmamız mümkün değil. Aynı şekilde, bir insanın insan gibi davranmasını sağlayan bilinç dışı psişik yapıların işleyişini de bilmiyoruz. Bunlar benim ‘imgeler’ diye tanımladığım işlev biçimleri olsa gerek. ‘İmge’ yalnızca gerçekleştirilecek eylemin biçimini değil, eyleme neden olan tipik durumu da ifade eder. Bu imgeler, türe özgü olmaları nedeniyle ‘ilk imgeler’dir ve eğer bir şekilde ‘oluşmuş’ iseler bile, oluşumları türün ortaya çıkışıyla eşzamanlıdır. İnsanı insan kılan özelliklerdir bunlar, insan eylemlerinin insana özgü biçimleridir. Bu spesifik tarz insanın çekirdeğinde vardır ve kalıtsal olmadığı, her insanda yeni baştan oluştuğu varsayımı, sabah doğan güneşin önceki akşam batan güneşten farklı bir güneş olduğu biçimindeki ilkel inanç kadar saçmadır.”⁵

Dört Arketip kitabında ilk imgelere yer veren Jung anne arketipi, anima, animus, yeniden doğuş arketipi, masallarda ruhun fenomenolojisi ve hilebaz figürü üzerinde durur. Jung’un tespit ettiği diğer arketipler şunlardır: *“Doğum, yeniden dünyaya geliş, ölüm, güçlülük, sihir, kahraman, çocuk, üçkâğıtçı, akıllı ihtiyar, toprak ana, dev gibi imgeler, ağaçlar, güneş, ay, rüzgâr, ırmak, ateş vb.”*⁶

Engin Geçtan ise *Psikanaliz ve Sonrası* isimli çalışmasında Jung’un ortaya attığı toplumsal bilinç dışı kavramını insan türünün geçmişi ve insan zihninin evrimi kavramları ile açıklar: *“Jung’a göre insan zihni, onun evrimi tarafından biçimlendirilmiştir. Dolayısıyla, birey geçmişiyle bağlantılıdır. Bu bağlantı, yalnızca çocukluğunu değil, kendi türünün geçmişi ve hatta tüm insanlık evrimini içerir.”*⁷

Arketipsel eleştiri başlığı altında Joseph Campbell’ın mitos ve ayin ilişkisini ele alan çalışmasından söz eden Berna Moran da mitos kahramanlarının tek bir *“ana mitos”* altında bir araya gelebildiğini söyler ve aşama arketipine yer verir:

*“Bu temel mitosun kahramanı, ayrılma-sınav-dönüş aşamalarından oluşan bir serüven yaşıyordu. Mitos kahramanı bir nesneyi bulmak için yola çıkar (ayrılma); türlü engellerle karşılaşır ve bir ara yer altı dünyasına iner orada karanlık güçlerle çarpışır (sınav); istediğini elde eder ve dönüşe geçer. Bu arama yolculuğunun başarıyla sonuçlanması toplumun refahı demektir. Kahramanın yeraltına girmesi ve çıkması, simgesel olarak ölmesi ve yeniden dirilmesi anlamına gelir.”*⁸

Romanslarda mitosun etkisini de değerlendiren Berna Moran, bizdeki Batı Gazi hikâyelerinin de bu şekilde örneklenebileceğine değinir. *“Kahraman*

⁵ Carl Gustav Jung, *a.g.e.*, s. 20.

⁶ Engin Geçtan, *Psikanaliz ve Sonrası*, Remzi Kitabevi, 8. b., İstanbul 1998, s. 177.

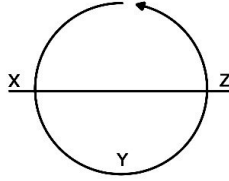
⁷ *A.e.*, s. 175.

⁸ Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştirisi*, s. 223.

yeraltına iner, ejderha ile çarpışır, hazineyi elde eder ve yurduna döner. Bazen kaçırılmış bir kıızı da kurtarır. Örneğin bizde Battal Gazi hikâyeleri arasında yukarıdaki kalıplara uyan örneklerle rastlarız.⁹

Arketipler sadece geleneksel anlatı formlarında değil, her tür edebî üretimde kendilerini gösterebilirler. Çoğunlukla destan ve masalarda görülen arketiplere, klasik edebiyat ürünlerinde özellikle de mesnevilerde rastlanılmakta, bu konu ile ilgili günümüzde birçok inceleme yapılmaktadır.¹⁰ Modern edebiyatta ise romanlar üzerine yapılan arketip incelemeleri yoğunlukta olmakla beraber Türk şiirinin de arketip yapıları açısından incelendiği birçok araştırma bulunmaktadır.¹¹

Aşama arketipi başta masallar ve destanlar olmak üzere birçok edebî üründen bir babanın -bu baba çoğu zaman bir padişah- oğullarını çevresinde toplayıp onların her birine görevler vermesi ve ülke sınırları dışına göndermesi ile başlamaktadır. Kahramanlar ayrılma-sınav gibi aşamalardan geçer ve kendi yurtlarına zafer elde etmiş olarak geri dönerler. Bu yolculuk insanın bilinç dışı ile yüzleşmesini ve kendisine karşı kazandığı zaferi de açıklamaktadır. Joseph Campbell ise kahramanın yolcuğunu bir şema ile şöyle anlatır:

“Bir kahraman olağan dünyadan çıkıp doğaüstü tuhafıklar bölgesine doğru ilerler (X); Burada masalsi güçlerle karşılaşılır ve kesin bir zafer kazanılır (Y); Kahraman bu gizemli maceradan benzerleri üzerinde üstünlük sağlayan bir güçle geri döner (Z).”¹²

Bu çalışmada da “Masal” şiirinde kahraman-aşama arketipi kavramları incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmamızda ayrıca arketip kavramını temellendirmek ve aşama arketipini “Masal” şiirinde daha görünür hale getirebilmek adına Ziya Gökalp’ın *Küçük Şehzade* isimli manzumesinden bazı örneklemelere de yer verilmiştir.

Türkistan edebiyatının yansımalarını eserlerinde gördüğümüz Ziya Gökalp, *Küçük Şehzade* isimli manzumesine aşama/kahraman arketipi ile uyumlu olarak “ayrılma” aşamasıyla başlar:

⁹ A.e., s. 223.

¹⁰ Bkz. İlyas Kayaokay, “Fuzulî’nin Leylâ İle Mecnûn Mesnevisinin Arketipsel Sembolizm Bağlamında Çözümlemesi”, *Asos Journal of Academic Social Science*, Sayı: 7, 2014, s. 337-351; Ahmet İçli, “Ruh’un Kendine Yolculuğu: Arketipsel Sembolizm Bağlamında Sıhhat ü Maraz Üzerinde Bir İnceleme”, *Turkish Studies*, 8/13, 2013, s. 1017-1030.

¹¹ Bkz. Hasan İlçay Al, *Arketip Kuramı ve Cengiz Aytmatov’un Sanat Eserleri*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2017; Mehmet Şahin Yavuzer, *İkinci Yeni Şiirine Arketipsel Sembolizm Açısından Bir Yaklaşım*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2019.

¹² Joseph Campbell, *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, (Çev. Sabri Gürses), İthaki Yayınları, İstanbul 2017, s. 35.

“Bir padişah sağlamlamak için yarını
Huzuruna davet eder oğullarını
Der: Hanginiz olabilir bu mülke nazım?
(...)
Yola düşün, gidin birer uzak ülkeye.”¹³

Çeşitli sınavlardan geçen kahramanlar, bazen başarılı bazen yenik olarak yurtlarına döneceklerdir. Mehmet Kaplan, Ziya Gökalp’in eserleri hakkındaki bir değerlendirmesinde şunları söylemektedir: “Eski Türk mitolojisini kendi duygu ve muhayyilesi ile yeniden canlandıran odur. C.G. Jung’un tabiriyle o kolektif gayri şuurda gizli olarak yaşayan ‘archetype’leri aktüel hayata nakletmek suretiyle, tesirleri bugüne kadar gelen yeni bir duyuş tarzına yol açmıştır.”¹⁴ “Küçük Şehzade” manzumesinde babanın isteği üzerine yola çıkan şehzadeler çeşitli sınavlardan geçerek başarılı olmaya çalışırlar. Dev ve onun hileleri ile mücadeleye girişen oğulun maceralarının anlatıldığı bu manzume “aşama” arketipinin adeta açık bir örneğini oluşturmaktadır. Kahraman Yıldız Tigin devin birçok oyununa aldanır. Dev, onu en başta leziz bir sofraya çıkar:

“Açıl, sofram, açıl! Dedi, Sofra gerildi,
Üzerine altın gümüş kablara serildi.”¹⁵

“Küçük Şehzade”de Yıldız Tigin’i tuzaklardan korumaya çalışan kahramanlar da bulunur. Bunlardan birisi Peri Sultan’dır. Bu da arketipsel eleştiri çerçevesinde insanoğlunun iç muhasebesine, kendisi ile mücadelesine yorulabileceği gibi Jung’un “Doğa Üstü Yardım” kavramı ile de açıklanabilir. “Çağrısı reddetmemiş olanlar için, kahramanın yolculuğundaki ilk karşılaşma, maceracıya aşması gereken ejderhalara karşı tilsimler sağlayan koruyucu bir figürle (genellikle ufak tefek yaşlı bir kadın ya da erkek) yaşanır.”¹⁶ “Küçük Şehzade” manzumesinde yardımcı kişi ise bir peridir.

“Peri Sultan yine iki yaver gönderdi
Yıldız, kızı görür görmez dirildi derdi.”¹⁷

“Küçük Şehzade” manzumesinde Yıldız Tigin’in uzak ülkeye ya da bilinç dışına seyahatinde sınava çekildiği kavramlar ve maddeler ise sırasıyla şöyledir: Mücevher, yemiş, donatılmış sofraya, zümrüt, yakut, güzellik, şemsiye, güç-asker, dağarcık, güzel söz, altın.

Jung’un iddia ettiği ortak bilinç dışı ve arketip kavramı hakkında Türk şiirinin temsilcilerinden olan Sezai Karakoç da bazı açıklamalarda bulunmuştur. Bu çerçevede “Masal” şiirini incelemeye geçmeden evvel şairin arketipler hakkındaki düşüncelerine yer vermek uygun olacaktır. Sezai Karakoç “Gelenek ve Şiir” isimli çalışmasında şiir sanatında yolculuk ya da kahraman arketipi gibi

¹³ Ziya Gökalp, *Şiirler ve Halk Masalları*, (Haz. Fevziye Abdullah Tansel), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, s. 37.

¹⁴ Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I*, Dergâh Yayınları, 12. b., İstanbul 2016, s. 484.

¹⁵ Ziya Gökalp, *a.g.e.*, s. 39.

¹⁶ Campbell, *a.g.e.*, s. 70.

¹⁷ Ziya Gökalp, *a.g.e.*, s. 42.

birçok arketipin farklı uygarlıklar tarafından ele alınmasını “ortak ruh” çerçevesinde değerlendirir. Ona göre özellikle bazı konular her yeni uygarlıkta, yeni şiirlerle yeniden üretilmektedir, bu da insanlığın ortak ruhunu yansıtmaktadır:

“Her uygarlık kurumu gibi şiir de doğup gelişmesine başlayınca birtakım arketiplere, insanlık ömrüne sahip bir ömürdeki leitmotiflere kavuşmuştur. Belirgin temalar vardır ki, insan ruhu ve psikolojisine paralel olarak çağdan çağa kalırlar. Her çağın şartları içinde bu arketipler ve leitmotifler yepyeni kılıklarla yeniden doğarlar. Her uygarlık değişiminde bu yerine oturmuş arketipler ve leitmotifler dünyası da adeta ölüp yeni baştan dirilir.”¹⁸

Sezai Karakoç bazı arketiplerin belli dönemlerde ön plana çıktıklarını bazılarının da gerilediklerini ama asla kaybolmadıklarını söyler. Ona göre bu arketipler uyku seviyesindedir ve elbet bir gün uyanacaklardır.

“Aslında her yeni uygarlıkta, bazı arketiplerin ve leitmotiflerin ön plana, bazılarının da arka plana geçtiği görülür. Kimisi, gelişir, serpilir, güneş gibi parlar. Kimi arkaikleşir. (...) Ama aslında şu ya da bu şekilde, her biri hayatını şiirlerde sürdürür. Şiir tarihi, öz ve biçim suni ayırımı içinde aslında bu arketiplerin ve leitmotiflerin tarihi ve karşılaştırmalı tasnifi demektir. (...) Her yeni şair, onlardan vareste kalamaz. Her yeni şiir, onların içinde doğar. Ve onlar ne kadar yeni olursa olsunlar ne yapıp ederler, her yeni şiirin içinde yeniden doğarlar.”¹⁹

Sezai Karakoç yine bu çalışmasında özellikle yakın coğrafyayı paylaşan komşu uygarlıkların ortak ruh taşıdıklarını, dolayısıyla edebi eserlerinde de ortak temaları ele aldıklarını iddia eder: “Mısır, Çin, Eski Yunan, Latin, İslam (Arap, Acem, Türk), Batı edebiyatları ve bunların içinde bilhassa şiir sanatı, incelendiğinde, aşağı yukarı, benzer temalar ve biçim denemelerinin sürüp gittiği görülür.”²⁰

Çalışmamızın asıl inceleme metnini oluşturan Sezai Karakoç’un “Masal” şiirinde ise “aşama” arketipi ilk dikkat çeken arketiptir. “Masal” şiirinde sınavlardan geçen kardeşler yine “Küçük Şehzade” manzumesinde olduğu gibi güç, leziz sofralar ve nefis ile mücadele aşamalarından geçerler: Birinci oğul şölenlerle, güzel sözlerle, ikinci oğul güzel bir genç kızla, üçüncü oğul para ve zenginlikle, dördüncü oğul ise faydasız ilimle, beşinci oğul renkli hayallerle, altıncı oğul ise içki sarhoşluğu ile aldatılır. Bu noktada sanatçıların insanoğlunun karşı koymakta güçlük çektiği meseleleri, zaaflarını yani aslında asırlar geçse de değişmeyecek olanı ele aldıkları da görülmektedir.

Joseph Campbell’ın aşama arketipinde tespit ettiği *ayrılma-sınav-dönüş* aşamalarının “Masal” şiirinde farklı bir yansıması dikkat çekmektedir. Kahramanlar, “ayrılma-sınav” aşamalarını yaşarken “dönüş” aşaması gerçekleşmekte ya da farklı bir şekilde şairin “diriliş” kavramı çerçevesinde ele alınmaktadır. Şiirde altı oğulun sınav aşamalarında başarısız olduğu görülmektedir. Yedinci oğul ise her ne kadar kendi topraklarına zafer ile geri dönmemiş olsa

¹⁸ Sezai Karakoç, “Gelenek ve Şiir”, *Edebiyat Yazıları I*, Diriliş Yayınları, İstanbul 2014, s. 115.

¹⁹ A.e., s. 116.

²⁰ A.e., s. 116.

da elde ettikleri ile evrensel bir görevi başarıyla tamamlamış, uzak ülkeye, “dev”e veya bilinç dışına karşı zafer elde ederek şiirde yer almıştır. Şiir, Doğu ve Batı kavramlarının karşıtlığının verilmesi ve yolculuğa çıkılması ile başlar:

*“Doğu’da bir baba vardı
Batı gelmeden önce
Onun oğulları Batı’ya vardı.”²¹*

Doğu ile Batı kavramları şairin zihin dünyasında iki karşıt unsurdur. Ona göre Batı olumsuzlukların çoğunlukta olduğu bir kaynak olmasına rağmen insanlık bu olumsuzlukları görmek istememektedir:

“Bir bakıma sanki Batı uygarlığı bütün insanlık tarafından emilmekte, yutulmakta, somurulmakta ve böylece insanlığın büyük kantite ve öz potansiyeli içinde eriyip kaybolmakta... Görünüşte o bütün dünyayı tutmakta, gerçekteyse dünya ve insanlık artık adeta şifasız hale geldiğini anladığı veya duyduğu yarasının ateşiyle bir damla da olsa Batı kadehindeki suyu başına çekmekte. Ama bu su tuzlu suymuş, asitmiş, dinlediği yok dünyanın. İnsanlık Batı’yı içiyor. Evet, insanlık Batı’yı içiyor. Fakat bu içiş onu şifaya götürmüyor. Hatta yavaş yavaş zehirliyor onu.”²²

Ertan Engin, Sezai Karakoç’un Batı medeniyeti hakkındaki düşüncelerini ele aldığı çalışmasında şairin Batı medeniyetinin insanlığı daha ileriye götürebilecek kabiliyete sahip olmadığına, insanlık için vaat ettiği geleceği sadece kendisi için istediğine ve vaatlerinin aldatıcı olduğuna inandığını söylemektedir:

“Karakoç, Batı’dan bahsettiği düşünce ürünü yazılarında çoğu zaman Batı’nın kültürel hinterlandının üzerindeki ışığın, çağımız insanının iç dünyasını aydınlatmaktan tamamen uzak olduğunu belirtir. Batı’nın dıştan, kuşbakışı görünümünden kendisini izleyenlere yansıttığı parlı (felsefesi, teknolojisi, siyasi ve ekonomik doktrinleri, özgürlükler üzerindeki ısrarı, hümanizmi) esasen sahtedir, yanıltıcıdır. Batı bunları sadece kendisi için istemektedir, kendisine layık görmektedir. Dahası bu durumda dahi madde parlıyla etrafını çeviren Batı, metafizik boşalma nedeniyle temelde çökmüştür. İnsanlığa verecek (insel/manevi) hiçbir şeyi kalmamıştır. Bu noktada yegâne umut İslam’da ve Müslümanlardadır.”²³

Sezai Karakoç hakkındaki incelemesinde Turan Karataş ise şairin tutucu bir biçimde Batı karşıtı olmadığını belirtirken onun körü körüne “Batı”ya yönelerek kendi öz kimliğini yitirenlere karşı bir tavır sergilediğini iddia etmektedir:

“Sezai Karakoç şiirindeki önemli temalarından biri de Batı, onun düşüncesine ya da içimizdeki Batıcılar, Batı hayranlarıdır. Aslına bakarsanız, bu bağlamda Karakoç, tutucu ve bağnaz bir şair değildir. Batı düşüncesinin bilmesine asla karşı çıkmaz. Kendisi, Batı’nın uygarlığını, düşüncesini, sanat ve edebiyatını iyi tanımıştır. (...) O, Batı’nın çıkmazlarına, yanlışlıklarına,

²¹ Sezai Karakoç, *Gün Doğmadan*, Diriliş Yayınları, İstanbul 2010, s. 409.

²² Sezai Karakoç, *İnsanlığın Dirilişi*, Diriliş Yayınları, İstanbul 2005, s. 20.

²³ Ertan Engin, “Sezai Karakoç’a Göre Batı ve Batı Karşısında Doğulunun Masalı”, *Türk Dili Dergisi*, C. VIII, S. 760, Nisan 2015, s. 27.

*hakikati görmezden gelen kör çabalarna karşı çıkar. En çok da içimizdeki yabancılara yani kendi öz benliğini, asıl kimliğini inkâr edip Batı'nın sahte parlıtlarına, yapmacık dostluklarına aldananlara hayıflanır, öfkelendirir. Batı düşüncesinin hakikate uzanan damarlarından, önemli kısmından istifade etmeyi akıl edemeyip, insanı çok çabuk aldatabilecek bu albenili düşüncenin terinden ve kokusundan baygınlık geçirenler, gerçeği kabukta bulanlar; işte, şairin asıl eleştirdiği tipler ve tehlike arz edenler bunlardır.*²⁴

“Masal” şiirinde “Batı”, “Küçük Şehzade” manzumesinde olduğu gibi Doğulu oğulları çeşitli tuzaklara çekmekte, onların gözlerini hileleri ile boyamakta olan “dev” arketipini temsil etmekte ve oğulların sınav aşamasını geçememesine sebep olmaktadır. Yani Batı, şiirde Doğu'nun bilinç dışını simgelemektedir ve yedinci oğul dışındaki Doğulu oğullar, parçalanmış benlikleriyle bilinç dışına karşı verdikleri mücadelede uzun sürecek olan bir yenilgiyi başlatmaktadırlar.

Şiirde birinci oğul, dev-Batı ya da bilinç dışı karşısında gözü boyanarak, “*Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşla*”²⁵ aldatılarak yenik düşmekte ve öldürülmektedir:

*“Birinci oğul Batı kapılarında
Büyük törenlerle karşılandı
Sonra onuruna büyük şölen verdiler
Söylevler söylediler babanın onuruna
Gece olup kuştüyü yastıklar arasında
(...)*

*Öldürdüler onu ve gömdüler kimsenin bilmediği bir yere.*²⁶

İkinci oğul ise Doğu'nun, kardeşinin öcünü almak üzere Doğu'daki babası tarafından yeniden görevlendirilerek yola çıkarılmaktadır. Fakat Batı-dev, karşısına “*güzel bir kız*” çıkararak onun da aldanmasına ve başarısız olmasına sebep olacaktır:

*“Yıllarca peşinden koştun onun
Kavuşamadı ama ona
Batı bir uçurum gibi girdi aralarına
Sonra bir kış günü soğuk bir rüzgâr
Alıp götürdü onu
Ve ikinci oğulu
Sivri uçurumların ucunda buldular.”*²⁷

Kahramanın yolculuğu üçüncü oğul ile devam etmektedir. Üçüncü oğul ise Sezai Karakoç'un modern çağ eleştirilerinin de görüldüğü bir yaşamın içinde, adeta kendini unutarak yaşamaya başlayacaktır ve Batı karşısında yenik düştüğünün bile bilincinde olamayacak, mankurtlaşacaktır. Açlık ve sefalet ile karşılaşan üçüncü oğul, “*güç*” elde ettikçe bilinçsizleşmeye başlar ve böylece Batı karşısında yine yenik düşer:

²⁴ Turan Karataş, *Doğu'nun Yedinci Oğlu Sezai Karakoç*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2013, s. 404.

²⁵ Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2007, s. 5.

²⁶ Karakoç, *Gün Doğmadan*, s. 409.

²⁷ A.e., s. 410.

“Üçüncü oğul Batı’da
Çok aç kaldı ezildi yıkıldı
Ama iş buldu bir gün mağazada
(...)
Patron oldu ama hala uşaktı
Ruhunda uşaklık yuva yapmıştı çünkü.”²⁸

Üçüncü oğul da kendini devin kollarına teslim edince mücadele bu kez dördüncü oğul ile devam eder. Fakat bu mücadele Doğu için hep kaybederek sürmektedir. Batı, masallardaki “gerçek” bir dev gibi gelen bütün Doğulu oğulları yutmaktadır. Dördüncü oğul da kendisini seve seve Batı medeniyetine eklemiş ve Doğu’nun yine kaybetmesine sebep olmuştur. Şair, şiir boyunca Doğulu baba ile tabiat arasındaki bağı da sıklıkla vurgulayarak Doğu’nun tabiata ve insana daha yakın olduğu izlenimi verirken baba, oğullarının Batı karşısında yenik düştüğünden de yine doğanın dili ile haberdar olur. “*Baba bunu da öğrendi sihirli tabiat diliyle/Kara bir süt akmıştı bir gün evin kutlu koynundan’ mısralarında görüldüğü üzere şair, ilâhî ritmin bozuluşundan kaynaklanan tabiattaki değişimleri anlamlandırma çabasını da şiirine taşımıştır.*”²⁹

Bu kez beşinci oğul yola düşer, fakat beşinci oğul da güçlü batı karşısında sadece hayale sığınarak yaşayandır, “şair”dir:

“Büyük şiirler tasarladı trajik ve ağır
Batı’nın uçarlığına ve Doğu’nun kaderine dair
Topladı topladı tomarlarını geri dönmek istedi
Çöllerde tekrar ede ede şiirlerini
Kum gibi eridi gitti yollarda”³⁰

Şiirin devamındaki altıncı oğulun yolculuğu ise Batı’nın türlü oyunları karşısında yine yenik düşen oğulu temsil eder. Bu kez onun yenilme sebebi “zehirli su” yani içkidir.

“Sıra altıncı oğulda
O da daha Batı kapılarında görünür görünmez
Alıştırdılar tatlı zehirli sulara
İçkiler içti
Geceyi gündüzle karıştırdı
Kendisi de bir gün karıştı karanlıklara”³¹

Masallar iyilik üzerine kuruludur, çeşitli mücadeleler sonucunda iyilikten ayrılmayan kahraman masalın sonunda ödüllendirilir. “*Küçük Şehzade*” isimli eserinde Ziya Gökalp de şehzadeyi ödüllendirmiştir. Fakat “*Masal*” şiirinde oğulların özellikle de yedinci oğulun başına gelenler bir ödüllendirmeden ziyade toplumsal bir çağrıdır, benlik mücadelesinin yansımasıdır.

²⁸ A.e., s. 410.

²⁹ Münire Kevser Baş, *Sezai Karakoç’un Şiirlerinde Metafizik Vurgu*, İnsan Yayınları, 1. b., İstanbul 2011, s. 34.

³⁰ Karakoç, a.g.e., s. 411.

³¹ A.e., s. 412.

Sezai Karakoç şiirinde Doğu iyiliğin, tabii olanın kaynağıdır ve aldatıcı Batı ile mücadele etmektedir. Şaire göre doğayı ve iyi olanı temsil eden Doğu altı defa yenilmişken yedinci oğul Batı karşısında direnmeyi temsil etmektedir. Ancak yedinci oğulun Batı'ya gitmesinden hemen evvel “baba” ölmektedir. Böylece devleti, iktidarı temsil eden babanın kaybı ile Doğu'nun tek oğlu “yetim” olarak bir mücadele içine girmektedir. Şair, yedinci oğlu diğer oğullardan daha ayrıntılı olarak ele almaktadır. Yedinci oğul doğanın kucağında, tabiat ile barışık bir yaşam içinde karşımıza çıkmaktadır ve görevlendirme beklemeden kendisi sorumluluk üstlenerek Batı ile ya da bilinç dışı ile karşılaşmaya hazırlanmaktadır. Yedinci oğul diğer oğullardan farklı olarak “kendilik” bilincine sahiptir ve değiştirilmemek için yaratıcıya dua etmektedir:

*“Bir de o talihini denemek istedi
Bir şafak vakti Batı'ya erdi
En büyük Batı kentinin en büyük meydanında
Durdu ve Tanrı'ya yakardı önce
Kendisini değiştirmesinler diye.”³²*

“Değişmemek” yedinci oğulun ilk vazifesi, duasıdır. Duasının karşılığını “ilham” ile bulan yedinci oğul bulunduğu Batı toprağını oymaya başlar, toprağın içine girer ve o çukura gömülmek ister. Onun toprağı oyması da sahiplenme, kişiselleşme olarak kabul edilebilir. Bu noktada toprağa el koyuşun iktidarın, devletleşmenin ve yasal sürecin arketipi olduğu düşüncesini de dikkate almak gerekmektedir.³³

*“Kendisini değiştirmesinler diye
Sonra ansızın ona bir ilham geldi
Ve başladı oymaya olduğu yeri
...
Batulular!
Bilmeden
Altı oğlunu yuttuğunuz
Bir babanın yedinci oğluyum ben
Gömülmek istiyorum buraya hiç değişmeden
(...)
Doğulu olarak ölmek istiyorum ben
Sizin bir tek ama büyük bir gücünüz var:
Karşınzakini değiştirmek
Beni öldürseniz de çıkmam buradan
Kemiklerim değişecek toz ve toprak olacak belki
Fakat değişmeyecek ruhum.”³⁴*

“Masal” şiirinde yenilen, yozlaşan, kimliksiz bir şekilde ölümü tadan kahramanlar hep kendi arzularına yenik düşen zayıf kişiliklerdir. Ancak yedinci

³² A.e., s. 412.

³³ Carl Schmitt, *The Nomos of The Earth*, Telos Press Publishing, New York 2006, s. 47.

³⁴ Karakoç, a.g.e., s. 413.

oğul ne kendisine sunulan sofraya ne de çeşit çeşit zenginliklere, güzelliklere aldırılmaz ve egosu ile yüzleşmeye hazırlanır.

“Jung, büyük arayışları, keşifleri, kurtuluşları ve olayları kahraman (aşama) arketipiyle açıklar. Kahraman, bilinçdışını tamamen aşarak kişiliğini bir bütün olarak gerçekleştirme amaçlar. Kendilik (self) arketipi elde edilmesi zor bir olgudur. Mitoslardaki canavarlarla mücadele ederek onları yenen kahraman gibi, birey de kendi egosuyla yüzleşerek ve onu geçerek bir bütün olarak kendine ulaşmalıdır.”³⁵

Altı oğul parçalanmış benliği temsil ederken yedinci oğul bilinç dışı ve bilinç arasında bir denge oluşturmak istemekte “kendilik” kavramına dikkat çekmektedir. Bu noktada altı kardeşin yaşadığı macera yedinci kardeşin mücadelesinin temellerini atmıştır ve şiirdeki yolculuklara bütün olarak bakıldığında yedi kardeşin macerası ile yedinci kardeşin mücadelesinin ve yolculuğunun aynı mücadele ve aynı yolculuk olduğunu, kardeşlerin yolculuğunun bireyin bilinç dışına doğru çıktığı “ortak macera” olduğunu söylemek mümkündür.

*“Onu kandırmak için boşuna dil döktüler
Açlıktan dolayı çıkar diye günlerce beklediler
O gün gün eridi ama çıkmadı dayandı
Bu acıdan yer yarıldı gök yandı
O nurdan bir sütuna döndü göğe uzandı
Batı bu sütunu ortadan kaldırmaktan aciz kaldı
Hala onu ziyaret ederler şifa bulurlar
En onulmaz yarası olanlar
Ta kalplerinden vurulmuş olanlar
Yüreğinde insanlıktan bir iz taşıyanlar”³⁶*

Altı oğul açlık, yoksulluk, yalnızlık, güçsüzlük aşamalarından geçememiş kendilerine sunulan sofraya oturup adeta “yasak elma”dan tatmış böylece kendilerini, toplumsal kimliklerini kaybetmişlerdir. Yedinci oğulun ise ilk isteği değişmemektir. Kendisinden evvel gidenlerin yenik düştüğü bu mücadelede onun en büyük gücü “değişmeyen ruh”undan gelmektedir. Bu sayede yedinci oğul batı ya da dev karşısında kimliğini koruyabilmiş ve doğuyu yeniden “diriliş”e çağırmıştır. Dev arketipi olarak kabul ettiğimiz Batı ile mücadele eden yedi kardeşin mücadelesi bireyin ego ile yüzleşmesini de hatırlatmaktadır. Altı defa dev ile mücadele eden benlik yedinci mücadelesinde başarı elde edebilmiş ve “kendi” olarak kalabilmiştir. “Yedinci erkek çocuğun bir kuyu kazarak yerin altına gömülme isteği “ben ve öteki” mücadelesi açısından bilinçaltına gidişi temsil eder. Bilincin derinliğine çekilmek isteyen son oğul, duasına gelen cevabın ilhamıyla bir çözüm bulur. Fakat kendisini ve karşıtını kavrayacak süreç henüz gerçekleşmemiştir.”³⁷

³⁵ Bilal Sambur, *Bireyselleşme Yolu Jung’un Psikoloji Teorisi*, Elis Yayınları, 2. baskı, Ankara 2005, s. 109.

³⁶ Karakoç, *Gün Doğmadan*, s. 413.

³⁷ İlknur Tatar Kırılımsı, “Postkolonyalizmi Masal Üzerinden Söyleme Dönüştürmek: “Masal” ve “Madam Butterfly Ölmeyi Reddederse”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları (DEA)*, S. 19, Bahar 2019, s. 149.

Sonuç

Batı medeniyetine düşünce yazılarında eleştiriler getiren Sezai Karakoç'un "Masal" şiirinde de bu eleştiriler dikkat çekmektedir. Şiirde Doğu, tabii olanın ve kendiliğin mekânı iken Batı aldatıcı ve yok edici bir gücü temsil etmektedir. Dev arketipi olarak değerlendirdiğimiz Batı karşısında yedi oğul ise bu dev ile mücadeleye girişen kahramanlardır.

Altı erkek çocuğun Batı ya da dev karşısında yenilmesi bireyin bilinç dışına yenilmesini işaret etmektedir. Ancak yedinci oğul babanın öğütleri, inanç sağlamlığı ve tabii olana yakınlığı sayesinde bilinç dışına karşı verdiği mücadelede bir yenilgi ile karşılaşmamış ve dolayısıyla baba ile de bir çatışma yaşanmasına sebebiyet vermemiştir. Şair şiirde bunu "Babam öldü acılarından kardeşlerimin / Ruhunu incitmek istemem babamın"³⁸ mısraları ile dile getirmiştir. Batı ve Doğu medeniyetlerinin karşılaştırıldığı "Masal" şiirinde bireysel ve toplumsal kimlik sorgulamaları yapılmış yedinci oğul nezdinde Doğulu oğul Batı'da kendiliğine ve bilincine tutunarak var olabilmeyi başarmıştır. Bu var olma ise Sezai Karakoç'un "diriliş" kavramı ile yakınlık içermektedir.

Sonuç olarak medeniyet kavramlarının ön plana çıktığı, Doğu ve Batı medeniyetleri arasındaki farkların belirginleştiği "Masal" şiirine arketipler çerçevesinden bakmayı hedeflediğimiz bu çalışmada yeniden doğuş arketipi olarak da ele alınabilecek olan yedinci oğulun direnişi ya da "dirilişi" tam anlamıyla bir zafer sayılmasa da bir başarı ile sonlanacaktır ve onun direnişi karşısında dev yani "Batı" diz çökecektir. Yedinci oğul insanlığa bir "anıt" bir öğüt olarak ebedileşir ve tabii olanı ve şiirde iyiliği simgeleyen Doğulu oğulun zaferi sonucunda bütün "masal"larda olduğu gibi iyilik de kazanmış olur.

Kaynaklar

BAŞ, Münire Kevser: *Sezai Karakoç'un Şiirlerinde Metafizik Vurgu*, 1. b., İnsan Yayınları, İstanbul 2011.

CAMPBELL, Joseph: *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, (Çev. Sabri Gürses), 1. b., İthaki Yayınları, İstanbul 2017.

ENGİN, Ertan: "Sezai Karakoç'a Göre Batı ve Batı Karşısında Doğulunun Masalı", *Türk Dili Dergisi*, C. VIII, S. 760, Nisan 2015.

ERGİN, Muharrem: *Orhun Abideleri*, 30. b., Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2007.

GEÇTAN, Engin: *Psikanaliz ve Sonrası*, 8. b., Remzi Kitabevi, İstanbul 1998.

JUNG, Carl Gustav: *Dört Arketip*, 5. b., Metis Yayınları, İstanbul 2017.

KAPLAN, Mehmet: *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I*, 12. b., Dergâh Yayınları, İstanbul 2016.

KARAKOÇ, Sezai: *İnsanlığın Dirilişi*, Diriliş Yayınları, İstanbul 2005.

_____ : *Gün Doğmadan*, 9. b., Diriliş Yayınları, İstanbul 2010.

_____ : *Edebiyat Yazıları I*, 6. b., Diriliş Yayınları, İstanbul 2014.

KARATAŞ, Turan: *Doğu'nun Yedinci Oğlu Sezai Karakoç*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2013.

MORAN, Berna: *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, 22. b., İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

SAMBUR, Bilal: *Bireyselleşme Yolu Jung'un Psikoloji Teorisi*, 2. b., Elis Yayınları, Ankara 2005.

SCHMİTT, Carl: *The Nomos of The Earth*, Telos Press Publishing, New York 2006.

TATAR KIRILMIŞ, İlknur: "Postkolonyalizmi Masal Üzerinden Söyleme Dönüştürmek: "Masal" ve "Madam Butterfly Ölmeyi Reddederse", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, S. 19, Bahar 2019.

Türkçe Sözlük, (Haz. Şükrü Haluk Akalın), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

Ziya GÖKALP: *Şiirler ve Halk Masalları*, (Haz. Fevziye Abdullah Tansel), 3. b., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.

³⁸ Karakoç, a.g.e., s. 412.

Makale Türü: Derleme

Geliş Tarihi: 28.10.2020

Kabul Tarihi: 15.11.2020

19. YÜZYILIN SONU İLE 20. YÜZYILIN BAŞLARINDA KIRGIZLARIN MİLLİ EĞLENCERİ VE OYUNLARI

Prof. Dr. Mehmet TÜRKMEN*

Öz

Bu çalışma, 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında Kırgızların milli eğlenceleri ve burada yapılan oyunlarının bünyesinde taşıdığı kültürel unsurların izlerini sürüp, sosyal yapı ve yaşayıştaki yerini tespitte çalışacaktır.

Mİllî eğlencelerde sergilenen geleneksel oyunlar, kültürel bir temsil işlevi de görmektedir. Herhangi bir geleneksel oyunu insanlar oynadıklarında, toplumlarının temsili kültürel özellikleri için semboller, işaretler ve kodlar da yaşarlar. Geleneksel sporların fikri ve şekli yönü ile ulusal duygular hakkında fikir de vermektedir. Halkı bir araya getiren semboller, yapılan merasim ve ritüeller toplumda bireyler arasındaki bağları güçlendirip, sosyal bütünleşmeyi sağladığı gibi, spor geleneği aracılığıyla geleneklerini sürdürmesine, değer yargılarının ve törelerin kökleşmesine yardım ederek toplumu canlı bir biçimde ayakta tutar. Kırgız milli eğlence ve geleneksel spor oyunlarını anlamak, şüphesiz Kırgızların ve hatta diğer Türk halklarının sosyal hayatına da ışık tutacaktır.

Kırgız milli şenlikleri ile burada yapılan geleneksel oyunları tanımlamayı; şenliklerde yapılan oyunların şekli ve fikri unsurlarında bulunan birtakım sosyal-kültürel kurumları, milli ve dini unsurları tanımlamayı; değişim veya dönüşüme uğramış, kaybolmuş ve kaybolmaya yüz tutmuş, önemli kültür unsurlarını açıklayıp anlamlandırarak restorasyonunu sağlayabilmek amaçlanmıştır.

19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başlarıyla sınırlandırılmış kronolojik çerçevede, niteliksel yaklaşım içinde yer alan desenlerden betimsel araştırma ve karşılaştırma modeli kullanılmıştır.

Kırgızların milli şenlikleri siyasi, dini, iktisadi, ailevi vb. sosyal yapı ve yaşayışlarının her safhasında yer almış, bu etkinliklerde yapılması kadim bir adet olan geleneksel oyunlar, çalışmanın yapıldığı dönemde de yoğun bir şekilde icra edilmiştir. Oyunlardaki İslamî olarak nitelenen ritüellerin yüzeysel, asıl özünde şamanizm ve totemciliğin yattığı anlaşılmaktadır. Kırgızlarda kabilecilik anlayışının ulus bilincinin önüne çıkması, oyunlarda hileler yapılmasına ve çatışmalar-

* Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu & Muş Alparslan Üniversitesi, turkmenafsin@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-5926-7522.

Not: Bu çalışma, KTMU-BAP-2018.GOSAUM.01 numaralı "Kırgızistan ve Türkiye'de Geleneksel Atlı Sporların Araştırılması" başlıklı projeden üretilmiştir.

ra vesile olmuştur. Çarlık Rusyası'nın Türkistan hakimiyeti ve ardından Sovyet ideolojisinin tahammülsüzlüğü, bu şenlik ve oyunları iktisadi hayattan ve kültürel kodlardan koparma sürecini başlatmış, savaş karakterli oyunlar yasaklanmış ve bazı oyunlar da milli niteliklerini yitirmiştir. Ama Kırgızlar, milli kimliklerini yitirme endişesi ile oyunları kültürel miraslarının bütünleyicisi ve koruyucusu olarak görüp, uygulayarak geleneksel bağın sürekliliğini sağlayabilmişlerdir.

Anahtar kelimeler: Kırgızlar, Milli Eğlence, Milli Oyunlar, Yas Merasimi.

At The End Of The 19th Century With The Beginning Of The 20th Century: Kyrgyzs National Entertainments And Games

Abstract

This work, At the end of the 19th century and the beginning of the 20th century, it will try to trace the cultural elements of the Kyrgyz national entertainment and the games played here, and try to capture their place in social structure and life.

Traditional games performed at national entertainment also serve as a cultural representation. When people play any traditional game, they also experience symbols, signs and codes for the representative cultural features of their society. It also gives an idea about the direction and shape of traditional sports and national feelings. Symbols that bring the people together, ceremonies and rituals strengthen the bonds between individuals in the society, provide social integration, and maintain their traditions through the tradition of sports, it keeps the society alive by helping values and customs to take root. Understanding the Kyrgyz national entertainment and traditional sports games, it will undoubtedly shed light on other aspects of the social life of the Kyrgyz and even other Turkish peoples.

To define Kyrgyz national festivals and traditional games held here; some social-cultural institutions included in the form and intellectual elements of the games held in festival events, to define national and religious elements; it is aimed to provide restoration by explaining and making sense of important cultural elements that have changed or transformed, lost and disappeared.

Descriptive research and comparison model, which is one of the patterns within the qualitative approach, was used in a chronological framework limited to the end of the 19th century and the beginning of the 20th century.

Kyrgyz national festivals are political, religious, economic, family and so on. took part in every stage of their social structure and life, it has been observed that traditional games, which are an ancient tradition to be performed in these activities, were performed intensively during the limits of the study. It has been understood that the rituals described as Islamic in the plays consist of polish, and that shamanism and totemism lie at the core. The fact that the understanding of tribalism came before the national consciousness in the Kyrgyz has led to cheating and conflicts in games. Tsarist Russia's domination of Turkestan and then the intolerance of Soviet ideology initiated the process of separating these festivals and games from economic life and cultural codes, games with war character were banned and some games lost their national qualities. However, the Kyrgyz, with the concern of losing their national identity, they were able to ensure the continuity of the traditional bond by seeing and applying games as supplements and protectors of their cultural heritage.

Keywords: Kyrgyzs, National Entertainment, National Games, Mourning Ceremony.

Giriş

Bireyin yaşadığı sosyal ortam, ortak anıların biçim ve içeriği için bir çerçeve oluşturur. Tarihsel yorumlar ve algı örüntüleri, bireysel ve kolektif bellek arasındaki karşılıklı ilişkiden kaynaklanmaktadır. Kırgızlar, Türk toplulukları içerisinde geleneksel kültür unsurları, folklorik tüketimleri ve arketip kültür kodları sosyal ve beşeri bilimciler tarafından en çok araştırılmaya tabi tutulanlardır. Araştırmacıların Kırgız kültürü hakkında en çok odaklandıkları konu milli eğlenceler ile bu eğlencelerde sergilenen ve yarış özelliği taşıyan geleneksel sporlar ve de eğlence özelliği taşıyan oyunlarıdır. Dolayısıyla eğlence kültüründe, geleneksel sporların kökenine inebilme ve karakterini tahlil edebilmede, teorik ve pratik açıdan incelenmesinde, unutulmuş ve unutulmaya yüz tutmuşları gün yüzüne çıkarmada, bilinmeyen yönleri ve orijinal adlarıyla doğru yansıtma Kırgızlar, Türk halkları içerisinde en potansiyel kaynaklara sahiptirler. Spor oyunları ve bunun kültür alanı belli bir grubun değerlerini, törelerini, yaşam biçimlerini ve sporun yaşam tarzındaki yerini ifade eder. Toplum kavramı gibi kültür kavramı da sosyolojik, antropolojik, etnografik ve tarihsel bir spor çalışmasında yaygın olarak kullanılmaktadır. Araştırmacıyı, belirli bir kültürel ortamda oyundaki anlam, sembol, ritüel ve güç ilişkilerini dikkate almaya teşvik eder. Bir oyuncunun davranışları, mahalleden topluma sosyal grubun kültürünün normlarına ve değerlerine bağlıdır. Çünkü geleneksel oyun ve spor, bir milli kültür ürünü ve bu kültürün amblemidir. Bu nedenle oyuna dayalı pratiklerin derin bilgisi, bir toplumu tanımak için önemli bir unsurdur. Çalışmanın kronolojik çerçevesi 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başlarıyla sınırlanmıştır.

Çalışmanın önemi: Nesiller arasında milli kimliğin ve geleneksel bağlanmanın korunmasına yardımcı olan eğlence kültürünün en önemli unsurlarından biri özgün geleneksel spor oyunlarıdır. Bu spor oyunları fiziki olduğu kadar fikri ve ahlaki bakımdan önem arz etmektedir. Eğlencelerde sergilenen oyunlar aynı zamanda kültürel bir temsil işlevi görmektedir. Herhangi bir geleneksel oyunu insanlar oynadıklarında, toplumların kültürel özellikleri için semboller, işaretler ve kodlar da yaşarlar. Aynı zamanda geleneksel sporların varlığı ve popüleritesi, ulusal duygular hakkında fikir de verebilir. Halkı bir araya getiren semboller, yapılan törenler toplumda bireyler arasındaki bağları güçlendirip ortaklığı pekiştirdiği gibi, spor geleneği aracılığıyla geleneklerin sürdürülmesine, inançların tazelenmesine, değer yargılarının, törelerin kökleşmesine yardım ederek toplumu canlı bir biçimde ayakta tutar. Bu bağlamda, kültürümüzün en göze çarpan yönelimlerini özetlemeye çalışırsak, bugün bunun için geleneksel spordan daha verimli bir alan bulamayız.

Ayrıca, eğlencelerde ritüel katılımcılar için çıktı olarak, öncelikle grup dayanışması ve grup üyeliği duygusunu ortaya koyabilir. Ritüele katılanlarda oluşan duygusal enerjiyle kendine güven, zevk, güç vb. duygusal hisler oluşur. Ritüelin gerçekleştirilmesi sırasında kullanılan semboller, kelimeler, jest ve mimikler yoluyla kolektif birleşim sağlar. Diğer taraftan grup üyeleri arasında, grubu bir arada tutan semboller yoluyla oluşan kutsal bağlılık duy-

gusu ahlaki hisleri de güçlendirir. Unutulmuş veya unutulmaya yüz tutmuş milli sporların içerik ve ritüellerinin incelenmesi, olumlu geleneklerin restorasyonunu sağlayabilmektedir.

Çalışmanın amacı: Ekim Devrimi'nden önce (özellikle 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başını kapsayan dönemde) Kırgızların milli eğlencelerine ait en önemli özelliklerini belirlemek ve açıklamaktır. Bununla birlikte Çarlık ve Sovyet Rusya müdahalesinin söz konusu eğlenceler ve burada sergilenen oyunların milli niteliklerine ne gibi etkileri olduğu sorusuna yanıt aramaktır. Ayrıca bilindiği üzere Türkler Türkistan coğrafyasında daha ziyade ferdiyetçi temayüle dayalı boylar halinde yaşamışlar ve bu yaşam biçimi kabilecilik anlayışını millet bilincinin önüne taşımıştır. Bu bağlamda Kırgızlardaki kabilecilik anlayışının eğlence ve bunlarda sergilenen oyunların milli bünyede olumlu ve olumsuz etkileri olduğunu irdeleyip, sonuçta rapor haline getirmektedir.

Kırgızları Geleneksel Oyunlara ve Bu Oyunların Tüketildiği Milli Şenliklere Hazırlayan Genel Faktörler

Dışarıdan birisi için Kırgız geleneksel sporunu anlamak, şüphesiz Kırgızların ve hatta diğer Türk halklarının sosyal hayatının diğer yönlerine de çok fazla ışık tutar. Kırgızların geleneksel spor oyunları ve bunların uygulandığı toy (şenlik), aş (yuğ/yas) merasimi ve her türlü sosyal-ekonomik, ailevi, dinsel ve seküler tören kültürü, halkın gelişimi ve sürekliliği için kendisine özgü olan iktisadi yaşamı ve bu yaşamı besleyen coğrafi ortamı olan geleneksel kaynaklara dayanmaktadır. Ayrıca asırlardır Isık-Köl ve çevresi Türklerin buluşup kaynaştığı, milli sporların oynandığı coğrafya olmuştur. Tarihteki en eski Türk devletlerinden birini kurmuş olan ve “*Moğalistan'ın güçlü aslanları*” olarak bilinen “*Kırgızlar, Türk bozkır kültürünün oluştuğu ve geliştiği coğrafyalarda yaşamış, konup-göçtükleri yerleşim yerlerini, iktisadi ve sosyal hayat sahalarını buna göre tayin etmişlerdir.*”¹

Kırgızlar Türk halkları içerisinde ilk devlet kuranlardan olmasına rağmen bu, devlet hayatları oldukça kısa sürmüş, çoğu zaman Türk hanlık veya hanedanlıklara bağlı olarak yaşamışlar, Rusya ve Sovyet örneğinde olduğu gibi bazen de başka ulusların egemenlikleri altına girmişlerdir. Bu durum, Kırgızlarda milli kimliklerini yitirme endişesine yol açmıştır. Oysa konar-göçer Türk halklarının kırsal ortamında, geleneksel spor oyunları milli kimliğin birçok özelliğini koruyordu. Bunun nedeni, doğa unsuruyla sürekli mücadeledeki bozkırın ve yüksek dağların kendine özgü koşullarında yaşayan Kırgızlarda, askeri spor oyunları, beden eğitiminde her zaman özel bir öneme sahip olmasıdır.

Uzun süre aynı doğal koşullar, savaşçı bir yaşam biçimini zorunlu olarak korudu. Yetenekli ve cesur savaşçıları eğitmeyi amaçlayan oyunlar ve egzersizler, özellikle geleneksel sporların merkezine oturmuştur. Kırgız Türklerinin beden eğitimi araçları, beden eğitiminin sistematik formülasyonu mücadeleci toplumsal yaşam biçiminin zorunlu şartlarından biriydi. Gelecekte güçlü, deneyimli savaşçılar yetiştirmekle meşguldüler.

¹ M. Türkmen - H. Özmaden, “Kırgızlarda Popülerliğini Yitirmiş Geleneksel Binicilik Sporları İle Türkiye'deki Versiyonları”, *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, Cilt: V, Sayı: 2, 2000, s. 46.

Çeşitli millî eğlenceler,² Kırgız halkının zengin ve özel kültür mirasının arasında önemli bir yere sahiptir. Maalesef Kırgızların millî kültürünün bu yanı, ancak yakın zamanda etnograflar (budun betimciler) tarafından dikkate alınmaya başlanmıştır. Ekim Devrimi öncesi dönemlerde bu konuyla ilgili çalışan P.P. Semenov - Tyan-Şanskiy, N.V. Sorokin, Ç. Valihanov, İ.İ. Grodekov, A.A. Divaev vs. gibi bilim adamları ile gezginlerin kayıtlarında çok kısa ve parçalanmış alt başlıklı bilgiler mevcuttur.³ 19. yüzyılın sonundan itibaren 20. yüzyılın başına doğru Kırgızistan topraklarında yaşayan Rusya İmparatorluğu sömürgeci yönetiminin bazı mensupları ile Rus aydınlar Kırgızların millî eğlencelerine ilgi duymuşlardır. “*Turkestanskiye Vedomosti / Türkistan Bülteni*” ile “*Semireçenskiye oblastniye vedomosti / Yedisu Bölgesi Haberleri*”, “*Turkestanskiye vyskazyvaniya / Türkistan Söylemleri*”, zamanla (1850-1903) “*Vestnik RGO / Rus Coğrafya Derneği Bülteni*” gibi gazetelerde zaman zaman millî spor faaliyetleri, oyunlar ile eğlenceler konusunda yazılar yayımlanmıştır. Fakat bu yazılarda ayrıntı ile süreklilik gözlemlenemedi.

Çalışmada Ekim Devrimi (1917) öncesinde ve Sovyet döneminde bilim adamlarınca gerçekleştirilen araştırmalar, Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin farklı bölgelerinde toplanan saha kayıtları ve Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bilim Akademisi Toplum Bilimleri Bölümü'nde muhafaza edilen el yazmaları ile arşivleri esas almış eserlerden faydalanıldı. Ekim Devrimi sonrasında etnografik konularda neşredilen çalışmaların arasında ancak S.M. Abramzon'un makaleleri ve kitapları ile onun asistanı G.N. Sımakov'un çalışması, bu araştırmanın merkezine alınmıştır. Söz konusu yazarın makaleleri ile kitaplarında millî eğlencelerin sıralaması, bazen kısaca açıklamaları ile tarihteki yeri ve Kırgızların kültür mirası hakkında değerlendirmeler ele alınmıştır. Bununla beraber Abramzon, millî eğlenceleri yaş gruplarına göre “*çocuk oyunları, gençler oyunları, yetişkinler oyunları vb.*” şeklinde sınıflandırmaya çalışmıştır.

Bulgular ve Tartışma

Göçebe yaşam tarzıyla ilgili kalabalık eğlenceler ve oyunlar Abramzon tarafından ayrı bir grup halinde tasnif edilmiştir. Genellikle böyle eğlenceler ile oyunlar daha çok eskiden kalma törenlerin parçalarını yaşatmak için uygularındı.⁴ Ama yine de ulusal eğlenceler meselesi etnograflar tarafından yeterince araştırılmıyordu. Kırgızların millî eğlencelerinin çoğunun içerikleri, kullanılan aletler ile yaşam tarzları hayvancılığın yer aldığı göçebe bir gelenekten kaynaklandığına işaret etmektedir. Göçebelerin günlük hayatlarında önemli rol

² Burada eğlenceler olarak oyunlar, yarışlar, millî spor faaliyetleri olarak algılanmaktadır.

³ P.P. Semenov - Tyan-Shansky, *Puteshestviye na goru Boga v 1851-1852 gg.*, Tom I, Moskova 1947; “Pervaya poyezdka na Tyan'-Shan' i Nebesnyy khrebet do verkhov'yev reki Yaksart ili Syrdar'i Deystvitel'nogo chlena P.P. Semenov v 1857.” - V kn.: “Vestnik Imperatorskogo Russkogo geograficheskogo o-va”, ch. 23, II otd., SPb., 1858; N.V. Sorokin, “V gorakh i dolinakh russkogo Tyan'-Shanya”. - *Istoricheskiy vestnik*, may- iyun' 1886; Ç. Valikhanov. *Izbrannyye proizvedeniya*. Alma-Ata 1858; I.I. Grodekov, *Kirgizy i karakirgizy Syrdar'inskoy oblasti*, Cilt I. - *Yuridicheskiy byt*, Tashkent 1889; YA. Severtsev, *Puteshestviye po Turkestanskomu krayu i issledovaniye gornoy sistemy Tyan'-Shan' po porucheniyu Russkogo geograficheskogo obshchestva*. SPb., 1873; V.I. Lipskiy. *Po gornym oblastyam russkogo Turkestana (Tyan'-Shan')*, SPb., 1906, vs.

⁴ S.M. Abramzon, *Tvorchestvo Kirgizskogo Naroda*, 1940, s. 82.

oynayan atlarla yapılan yarışlar ile oyunların Kırgızistan'da yaygınlık kazanması yukarıdaki savı kanıtlamaktadır.

19. yüzyılın sonu itibariyle Kırgız kültüründe ondan fazla farklı at oyunları ile yarışlar vardı. Bunların arasında; *tay-çabış* denilen ve iki yaştan küçük taylarla yapılan *tay-yarışı*, *kunan-çabış* denilen ve üç yaşındaki atlarla yapılan at yarışı ve *at-çabış* denilen ve büyük atlarla yapılan *at-yarışı* en çok dikkate değer olanlarıdır. Namli ve varlıklı merhumun birinci ölüm yıldönümünde mutlaka düzenlenen *çoñ-at-çabış* (*büyük at yarışı*) veya *alaman-bayge* denilen ekstra uzun mesafeli ve ödüllü at yarışı da kayda değerdir.⁵ Atların koşma özelliklerini ve yarış öncesi süreçleri iyi bilen *sayapker* adlı bir nevi antrenörler hem atları, hem de binicileri yarışlara hazırlıyorlardı. Bununla ilgili bilgiler asırlar boyunca nesilden nesle aktararak hayvan yetiştiricileri ile göçebelerin hafızalarında tutulurdu. Bu yüzden antrenörlük becerileri genellikle aile içinde miras misali babadan oğula aktarılırdı. Hemen hemen her obada ya da en azından her soyda birer sayapker vardı. Yarışı kazanmak atın sahibi, binici ile özellikle antrenör için büyük bir onurdu. Söz konusu meslek Kırgızların arasında o kadar saygı görmekteydi ki bazılarının isimleri ülkenin dışında bile şöhret kazanmıştı.

19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başında özellikle aşağıdaki eğlenceler yaygınlaşmıştır: *oodarış* veya *eñiş*⁶ denilen iki atlının at sırtındaki güreşi, *cam-bı-atış*⁷ diye adlandırılan at sırtındaki okçuluk yarışı, *tıyn-eñmey* diye bilinen koşan atın sırtında yerden kuruş (madeni para) alma oyunu, *kız-kuumay*⁸ denilen kızlar ile delikanlılar arasındaki binicilik yarışı, *corgo/yorga salış*⁹ diye bilinen rahvan atların yarışı vb. halk arasında ün kazanan diğer oyunlarda da göçebelik ile hayvancılığın izleri mevcuttu. Bazı oyunlar göçebelerin günlük yaşamlarına özgü durumları yansıtır.

Çocuklar ile gençler arasında daha çok *kaşkır-oyunu* (*kurt-oyunu*) gibi koyun sürülerini yırtıcı hayvanlardan koruma oyunu yaygındı. Oyuna 13 yaşından büyük 30 kadar kız ile delikanlı katılırdı. Çok kalabalık olan katılımcılar 'koyunlar', 'çobanlar' ile 'kurtlar' olmak üzere üç gruba ayrılırdı. Düz yerin üzerinde *koy-koroo* denilen ve koyunların bulunduğu büyük çember şeklindeki koyun ağılı çizilirdi. Çemberin dışında ise koyunları kandırarak ağıldan çıkarmaya çabalayan kurtlardan koruyan çobanlar bulunurdu. Kurtlar çemberin dışına olabildiğince daha çok koyunu çıkarmaya çalışırlar, koyunlar da çobanların yardımıyla elden geldiğince daha çok kurdu içeri çekmeye çabalarlardı. Yakalananlar buldukları tarafa göre koyun veya kurt olurlardı. Oyun, katılımcıların hepsinin ya koyunlar, ya da kurtlar olana dek devam

⁵ M. Türkmen - H. Özmeden, "a.g.m.", s. 43-66.

⁶ M. Türkmen, "Eniş/Oogdarış/Mounted Wrestling in Middle and North Asia Turkish Tribes", *11th International Sport Sciences Congress*, November 10-12, Antalya/Turkey, 2010, p. 273.

⁷ M. Türkmen - U. Alimov, "With Developmental Aspects: Cambı Shoot in Central Asian Turks", *The Journal of International Social Research*, Vol: 12, Issue: (66), October 2019, pp. 1391-1398.

⁸ M. Türkmen - O. İmamoğlu - L. Türkmen, "Dünden Bugüne Türklere Kız ve Kelin Kovu Oyunu", *Gazi, Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 1, Haziran 2005, s. 49-57.

⁹ M. Türkmen, "Geçmişten Günümüze Türklere Rahvan (Yorga) Binicilik", *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri*, Cilt: 3, Sayı: 4, Ekim 1998, s. 53-64.

edilirdi.¹⁰ Bunun dışında *eşek-miñmey* (*eşek-binme*), *toktu-suramay* (*dişi dana isteme*), *uyçu* (*inek çobanı*) ile *taman-tuzak* (*ayak-tuzağı*) gibi başka oyunlar da göçebe hayatın özelliklerini yansıttı. Aynı oyunlardan 1851 yılında da bahsedilmektedir.¹¹

Oyunların çoğunun artık göçebelikle alakası olmasa bile adlandırmaları atalarının o yaşam tarzlarından kaynaklandığını göstermektedir; *kök-buka* (*gök-boğa*) denilen kuyulara top atma oyunu, *kızıl-buka* (*kırmızı-boğa*) denilen birdir-bir oyunu vb. milli oyunların hemen hemen her aşamasında evcil hayvanların adları esas alınmıştır. Kazanılan veya kaybedilen puana tay, zar atmaya *at-karmoo* / *ukuruk-salmaytuu* (*at yakalama*)¹², aşık oyununda zar atmaya *at-kaçlaşoo* (*birinci atı belirleme*), oyun objesi olan aşığa *külük-at* (*yarış atı*), herhangi sebeplerden ötürü oyundan çıkan kişiye de *çok-baytal* (*yelesi kesilmiş kısrağ*) denir.¹³ Bazı oyunlarda ise evcil hayvanın gövdesi veya parçasıyla oynanmaktadır. Mesela, *kök-börü* (*gök-kurt* / *tanrı-kurt*) oyununda genellikle *ulak* denilen *oğlak gövdesi* (*karkas*) ve Kırgızistan'ın güney tarafında *torpok* denilen dana gövdesi kullanıldığından dolayı bu oyunun diğer adı *ulak-tartış* (*oğlak-kapma*)¹⁴ olmuştur. Düğün veya ölüm yıldönümü gibi kalabalık törenler ile etkinliklerde ak ciğerin dövüş aleti olarak kullanıldığı *öpkö-çabış* adlı oyun oynanırdı.¹⁵ Yarış sırasında göbek yukarısı çıplak iki erkek, rakibi sahayı terk edene kadar ellerindeki ak ciğerlerle birbirinin kafa ve gövdelerine vururlardı. “Çükö” (*aşık*) denilen koyunun bileğindeki (tarsus) kemiklerle oynanan “*aşık oyunu*” Kırgızlarda epey yaygınlık kazanmıştır. Günümüzde ise *ordo* (*han-sarayı*) diye adlandırılan aşık oyunu daha yaygındır. S.M. Abramzon'a göre bu oyunun temelinde “*Han sarayını ele geçirme*” strateji fikri yatmaktadır.¹⁶ Oyunda çemberin içindeki aşıkları dışarı atmak amacı bunun içindir.

Birçok kuralla sınırlandırıldığı için söz konusu oyun esnasında epey beceri ve çeviklik gerekmektedir. Genelde kazanan kişi bir veya birkaç evcil hayvanla ödüllendirilirdi. 20. yüzyılın başına dek ödül olarak hep evcil hayvanlar verilirdi. Ancak 20. yüzyılın başında bazen pahalı giysiler, ev eşyaları ile para ödül niteliğinde takdim edilmeye başlanır. Fakat yine de çoğunlukla evcil hayvanlar tercih edilir. En çok develer, atlar ile koyunlara değer verilirdi. Büyükbaş sığır ancak diğer hayvanlar takdim edilemediğinde ödül olarak konulabilirdi.¹⁷ Bu da

¹⁰ *Rukopisnyye Fondy Otdeleniya Obshchestvennykh Nauk*, AN Kirgizskoy SSR № 1905, s. 45-6.

¹¹ A. Yevreinov, Vnutrenniy ili Bukeyev, Kyrgyzsko-Kazatskaya Orda, “Sovremennik”, Tom XXIX, № 10, 1851.

¹² M. Türkmen - K. Djanuzakov, “Orta Asya Türk Halklarında Kadim Bir Atlı Spor: Ukuruk Salmaktuu-Qurik-Emdik Ürediş”, *Turkish Studies*, Volume: 14, Issue: 7, 2019, 4059-4070.

¹³ Geredi N. Sımakov, *Obshchestvennyye Funktsii Kirgizskikh Narodnykh Razvlecheniy v Kontse XIX - Nachale XX v.*, Leningrat 1984, s. 18, 132.

¹⁴ M. Türkmen, “Geçmişten Günümüze Türklere Kök-börü / Ulak-tartış / Buz-kaşı / Torpok-Tartış Oyunu”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 166, Ocak-Şubat 2007, s. 95-108.

¹⁵ M. Türkmen, “Anadolu’da Unutulmuş Bir Geleneksel Oyun: Atlı Tura”, *The Journal of International Social Research*, Volume: 12, Issue: 67, Aralık 2019, s. 1109-1110.

¹⁶ S.M. Abramzon, “Tvorchestvo Kirgizskogo Naroda”, 1940, s. 82.

¹⁷ Sımakov, *a.g.e.*, s. 28; A.V. Vasiliyev, “Obraztsy Kirgizskoy Narodnoy Slovesnosti: Kirgizskiy Skazki”, *Tipolithography FB. Sachkova*, Vyp. 1., Orenburg 1898, s. 89.

göçebe geleneğinde büyükbaş sığira nazaran develer, atlar ile koyunlara daha çok kıymet verildiğine işaret etmektedir. Kırgızların oyunları göçebe yaşam tarzına çok iyi uymaktadır. Zira oyun için gereken her şey daima göçebenin eli altında bulunduğundan dolayı özel yapı veya yeri kurmaya ihtiyaç duyulmazdı.

Birçok eğlence türünün Kırgızların günlük yaşamları ve dünya görüşüyle alakalı olduğundan dolayı 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başını kapsayan dönemde milli oyunlar genç nesilleri çalışmaya hazırlama aracı olarak benimsenmekteydi. Kırgız boyları Rusya İmparatorluğu'na dahil olmadan önce toplumsal ve siyasi gündemde hep savaş, baskın ile çarpışmalar ağırlık göstermekteydi.¹⁸ 19. yüzyılın ortasında bile boylararası çarpışmalar söz konusuydu. S.M. Abramzon'a göre de "sert iklim ve askerî yaşam tarzı Kırgızların maddi kültürü, hayat düzeni, toplumsal ilişkiler ile milli bilincini etkilemiyor dendi."¹⁹ Bu yüzden bazı milli oyunlarda özellikle askerî motifler görülmektedir. "Er sayış" (mızraklı iki atlının karşı karşıya gelmesi), "cambı atış" (at sırtındaki okçuluk yarışı), "oodarış" (at sırtında güreş), "tıyn eñmey" (koşan atın sırtında yerden kuruş alma oyunu), "balban-küröş / pehlivan güreş" (ayak üstünde güreş) gibi oyunlar ve türlü at yarışları 19. yüzyılın ortasına kadar eğlendirmek ile eğitmekten ziyade askerî becerileri kazandırmak için yapılmaktaydı.

Kırgız çocuklar küçük yaşlardan itibaren düşmanla cenk etmeye hazırlanırlardı.²⁰ Milli oyunlar ile yarışlar da beceriklilik, çeviklik, cesaret, dirayet ile aklı geliştirerek gelecekteki askerî hazırlamada en önemli araçlardan sayılırdı. Söz konusu bir nevi askerî eğitim sistemine giren hareketli oyunlar çocuklar büyüdükçe basitten zora giderek uygulanırdı. Kendiliğinden oluşan ve hatta belli tarihi dönemlerde bilinçli şekilde yüceltilen atlı askerî yetiştirme sisteminin temelinde ulusal oyunlar ile spor türleri yatmaktaydı. Belli ki böyle bir yetiştirme yöntemi, milli mücadeleye dayanan Kırgız ordusunun geleneksel özellikleriyle örtüşmekteydi.²¹

Kırgız ordusu genellikle hafif süvari askerlerden oluşmaktaydı.²² At yarışları ile oyunların arasında "aş" denilen ölümün birinci yıldönümünde düzenlenen "er-sayış" (mızraklı iki atlının karşı karşıya gelmesi) oyunu, daha çok askerî özellikler taşırdı. "Er-sayış" oyunu 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başında ölümün birinci yıldönümü münasebetiyle yapılan etkinliklerde mutlaka düzenlenirdi. Bazen başka sebeplerden ötürü yapılan törenlerde bile düzenlenirdi. 19. yüzyılın ortasından başlayarak sonuna doğru bu er-sayış geleneksel tarzından soyutlanarak gerçek mızraklar kullanıldığı için sık sık kanlı olaylar meydana gelirdi. 20. yüzyılın başlarında er-sayış için özel hazırlanan yapay mızraklar kullanılmaya başlanmış ve oyunun kuralları da bu zamanda belirlenmişti. Bundan sonra artık kör mızrağın ucu ancak göğüs

¹⁸ S.M. Abramzon, *Kırgızı i İkh Etnogeneticheskiye i İstoriko-Kul'turnyye Svyazi*, Leningrat 1971, s. 167.

¹⁹ A.e., s. 163.

²⁰ S.M. Abramzon, *Cherty Voyennoy Organizatsii i Tekhniki u Kırgızov (Po İstoriko-Etnograficheskim Dannym i Materialam Eposa "Manas")*, Trudy İYALI, vyp. 1, Frunze 1945, s. 179.

²¹ S.M. Abramzon, "Ocherk Kul'tury Kırgızskogo Naroda", *İlim*, Frunze 1946, s. 44.

²² Abramzon, *Cherty Voyennoy Organizatsii...*, 1945, s. 168.

tarafına vurulabilirdi. Çünkü belden aşağısı, sırt ile yüze vurmak yasaktı. Aynı zamanda gerçek asker zırhlarının yerine göğsü korumak için kalın keçe parçası ve “bulgan” denilen inek ile at derisinden yapılmış “soot” diye anılan bir nevi zırh kullanılmaya başlanmıştı. Fakat askerliğin katılığını korumuş bu oyunun sertliğinden dolayı yapay zırhlar bile bazen katılımcıları koruyamazdı. “Er sayış” ancak 20. yüzyılın başında Rusya İmparatorluğu sömürgeci yönetimi tarafından resmi olarak yasaklanmasıyla ortadan kalkmıştı.²³

At oyunları, atların savaşta çok önemli olmasından dolayı bu kadar yaygındı. Sefer hazırlıklarında at donanım malzemelerinden ziyade atların uzun mesafeler ile çarpışmalar için eğitilmesi önemliydi.²⁴ Böylelikle at oyunlarının sayesinde hem askerin hem de atın beceri ve güçleri geliştirilirdi. Kırgızların kültürüne özgü at geleneği “Manas” destanı gibi sözlü halk edebiyatı eserlerinde de yansıtılmıştır.²⁵ Kırgız ordusunda “sınçı” diye anılan askerler ile atların cengaverliklerini değerlendiren uzmanlar da mevcuttu.²⁶ Bununla beraber “sınçılar” harbin sonucunu önceden bilebilen kahinler olarak görülürlerdi. Sadece ruhların emriyle “sınçı” olunur diye söylentiler de vardı.²⁷ Büyük ihtimalle “sınçılar”ın şaman, bahşı, falcı vb. ile ortak özellikleri vardı. 19. yüzyılın sonuna doğru “sınçılar” dini sıfatlardan arınarak daha çok atları yarışlara hazırlayan ve atların yarış için gerekli niteliklerini değerlendiren uzmanlar olarak kabul edilirdi. Ulusal oyunların savaşçı geçmişle ilgili olduğunu kanıtlayan başka durumlar da yok değildir.

Büyük törenlerde “ırçı” denilen ozanlar özel müzik aletlerinin eşliğinde kahramanlık türküleri ve lirik maniler söylerlerdi. “Kıyak”, “kerney”, “surnay”, “dobulbas” gibi müzik aletleri de eski zamanlarda askeri törenlerde mutlaka çalınırdı.²⁸ Kırgızların törenlerine özgü kahramanlık gösterileri (cigitovka/yiğitcesine) askeri geçmişe atıfta bulunmaktaydı. Halk arasında “cigitovka” (yiğitcesine) denilen yaygın olan kahramanlık geleneği de bu durumu pekiştirmekteydi. 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başında at-çabış, oodarış, balban-küröş ile özellikle er-sayış gibi yarışları kazananlara kahraman gözüyle bakılırdı ve özel bir sosyal statüye sahip olurlardı. 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başlarında oodarış, balban-küröş ile er-sayış gibi savaş karakterli ve bugün sadece erkeklere ait olduğu bilinen geleneksel sporlara kız ve kadınlar da aktif katılımcılardı. Ayrıca kız-carış, kelin-carış, kız-börü, kız-uynak, kız-kumay, kelin-kumay gibi kadınlara özgü geleneksel atlı oyun ve yarışlar da vardı. Kısacası o dönemlerde Türkistan’da erkeklerin yaptıkları her türlü yarışları

²³ D. Aytmambetov, *Kul'tura Kirgizskogo Naroda vo Vtoroy Polovine XIX-Nachale XX v.*, Frunze 1967, s. 160.

²⁴ S.M. Abramzon, *Cherty Voyennoy Organizatsii...*, s. 175; E.Y. Ozmetel', *Kul'turnaya Politika Gosudarstva v Kirgizstane: Etapy i Puti Realizatsii: Vtoraya Polovina XIX v. - Konets 30-40 gg. XX v.*, Kirgizstane Slovenskiy Universitet-Institut İstorii, 2003, VAK RF07.00.02., s. 213.

²⁵ S.M. Abramzon, *Kirgizy...*, s. 175; Satybaldy Abdyevich Mamytov, *Kirgizsko-Tatarskiye Literaturnyye Svyazi Vtoroy Poloviny XIX-Nachala XX Veka*, Mektep, Bishkek 1999, s. 324.

²⁶ S.M. Abramzon, *Cherty Voyennoy Organizatsii...*, s. 171.

²⁷ Simakov, 1984, s. 33, 45, 50; A.A. Kaufman, *Pereselentsy-Arendatory Turgayской Oblasti*, T. VIII, SPb., 1897, s. 140.

²⁸ D. Aytmambetov, *Ukaz, Rab...*, 133, 139, 140-42.

kadınları da yapardı ve üstelik fazlası da vardı. Bu da eski Türk kültüründe kadınların sosyal hayattaki üstün mevkiini göstermektedir.

Kırgızların “*Manas*” destanı ve Türkistan’da söylenen diğer destanlarda kahraman kadınlardan bahsedilmiştir. Belli ki geçmişte yaygın geleneksel kadın yarışmaları, zamanla ortadan kalkarak sadece büyük törenlerde gösteri mahiyetinde yapılabilir hale gelmiştir. Erkeklerden sonra meydana çıkan kadınlar bazen şakayla bazen de cidden dövüşürlerdi. Kazanan kadın evcil hayvanla ödüllendirilirdi. Fakat kadınlara verilen ödüller erkeklerinkine nazaran daha azdı.²⁹ Bu kadınlara *balban kız (güçlü kız)*, *balban kelin (güçlü gelin)* denirdi. Bu kadınlar bazen erkeklerle bile yarışarak onları yenebilirlerdi.³⁰

Bu durum, Türkistan göçebelerinin günlük yaşamında kadına büyük değer verdiklerine işaret etmektedir. Buna ilaveten çoğu durumda kabile adları Almıralar, Nurmıralar, Ayzatlar vb. kadın isimleriyle zikredilir.³¹ Kırgız kadınlar askerî yarışlarla sınırlı kalmaksızın günlük yaşamda da erkeklerle beraber aktif rol oynamışlardır. Betimlenen milli eğlenceler 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başında genel olarak ulusal spor türleri sınıfına girmişti ve bunların sadece bazı ayrıntıları askerî geçmişle alakalı olduğunu hatırlatmaktaydı. Dinî geleneklerle ve takvime bağlı törenlerle ilgisi olmadan yapılan eğlenceler, neşeli ortamda oynayarak eğitmeyi amaçlamaktaydı. Bunun gibi eğlencelere çocuk oyunlarının tümü, genç oyunlarının bir kısmı ile aşık oyunlarının çoğu girmektedir. En yaygın oyunlar, kısmen dinî özellik taşıyan ailevi törenlerde gerçekleştirilirdi. *Çoñ-aş (büyük yas töreni)* denilen ölünün birinci yıldönümü, *üylönüü-toyu (evlenme töreni)*, *beşik-toy / beşik-zıhu (erkek çocuk doğduğunda beşiğe yatırma)* ve *tuşoo-kesüü (köstek-kesme / ilk-adım / erkek çocuğun bir yaşına girip yeni yürümeye başlaması)* törenleri vb. etkinliklerde farklı eğlenceler ile yarışlar düzenlenirdi.³²

Görücü gönderme, dünür gitme, başlık parasını ödeme, gelin evini düğünden önce ziyaret etme ve evlenme düğünü gibi etkinliklerde tertip edilen eğlenceler ile yarışlarda da geçmişteki dinî ayinler ile inançların izleri görülmekteydi. Düğünlerde yukarıda dile getirilen *kök-börü (tanrı-kurt)* oyununun üç türüne (kök-börü, çab-ulak ve torpok tartış) rastlanabilirdi. Birinci oyun sırasında damat ile gelinin soylarından gelen iki takım yarıştı. Kazanan taraf gelinin babasının elinden büyük ödülü alırdı. “*Çab-ulak / kuzu-kapma*” diye adlandırılan ikinci oyunda damat tarafından gelen delikanlılar gelinin evinde düzenlenen törene giderek aralarındaki kuzuyu kapmaya çabalarlardı. Katılımcıların asıl amacı kuzuyu kapmaktan daha çok saygılarını göstererek onu gelinin babasının ayakları önüne veya çadırının önüne atmaktı. Kuzu-

²⁹ S.M. Abramzon, *Kirgizy v İkh Etnogeneticheskikh i İstoriko-Kul'turnykh Svyazyakh s Narodami Sopredel'nykh Stran*, Avtores. dok. diss. Leningrat 1968, № 14, 23, 31, 40 vs.

³⁰ A.g.e., № 27.

³¹ S.M. Abramzon, *Kirgizy...*, 1968, s. 50-51; A.I. Levshin, *Opisaniye Kirgiz-Kazach'ikh, ili Kirgiz-Kaysatskikh Ord i Stepey*, SPb.: Tip. Karla Krayya, 1832, 24.

³² G.S. Zagryazhsky, *Yuridicheskii Obychay Kirgiz i o Narodnom Sude u Kochevogo Naseleniya Turkestanskogo Kraya po Obychnomu Pravu - Materialy Dlya Statistiki Turkestanskogo Kraya*, Yezhegodnik, vyp. IV, 1876, s. 57.

yu atan delikanlı evcil hayvan ile ödüllendirilirdi. Üçüncüsünde bir yaşına basmış dana veya düve karkası ile kök-börü oynanırdı ki, buna *torpok-tartış* denirdi. Genelde büyük toy veya aşlarda oynanan torpok-tartış, zenginlik alameti olarak görülürdü.³³ S.P. Tolstov'da *kök-börü* oyununun kadim düğün ve totem geleneğiyle ilgili olduğunu öne sürmüştür.³⁴ 1930'lara değin *kök-börü* oyununun eğlence olarak algılanmasına rağmen yine de köksel (Kök-tanrı) ayin sıfatlarını da taşıması dikkate değerdir.

Aş veya *çoñ-aş* (*büyük aş*) denilen ölüm yıldönümü münasebetiyle yapılan etkinliklerde de dinî ayinlerin izleri görülmekteydi. Söz konusu ölüm yıldönümü etkinliği Kırgızların toplumsal ve dinsel yaşamlarında büyük öneme sahip olduğundan dolayı özellikle çok şatafatlı şekilde düzenlenirdi. Zengin ve itibarlı merhumun *aşına* Kırgızistan'ın ve hatta Türkistan'ın tüm yörelerinden katılımcılar gelirdi. Katılımcıların sayısı bazen on binleri aşardı. Etkinlikte belli bir sıraya göre yapılan ritüeller ve eğlenceler de ayin niteliği taşıdıklarını kanıtlamaktadır.

Çoñ-aş (*büyük yas töreni*) denilen ölüm yıldönümü etkinliğinin başında *kemege-bayge* (*kazma ocağı ödülü*) denilen yarış düzenlenirdi. Bu yarışa çok az tanınan veya orta değer atlar katılırdı. Söz konusu yarış, toprağı kazarak yapılan ve *kemege* denilen ocakta et pişirildiğinde düzenlendiği için öyle adlandırılmaktaydı. *Kemege-bayge* yarışının sadece *çoñ-aş*'ın ilk gününde gerçekleştirilmesi, yine de kadim ayinlerle alakalı olduğunu göstermektedir. Sayısı on ve daha fazlası olabilen sonraki günlerde aşağıdaki etkinlikler sırayla gerçekleştirilirdi; *cambı-atış*, *öpkö-çabış*, *balban-küröş*, *töö-çeçmey* (*deve-çözme*) denilen Arap tacirlerden geçtiği bildirilen bu müstehcen oyun, çıplak kadının kıymetli yükü ile direğe bağlanan devenin bağını dişleriyle çözme eğlencesi. Son günde mutlaka en iyi ve ünlü atların katıldığı *çoñ at-çabış* veya *alaman-bayge* (*ekstra uzun mesafe at yarışı*) yarışları yapılırdı. Büyüklerin dediklerine göre önceden *alaman-bayge* ancak *çoñ-aş* sırasında düzenlenirdi. Ama 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren diğer törenlerde de rastlamak mümkündü. Yazılı kaynaklarda da 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başında artık kadim geleneklerden yavaş yavaş vazgeçildiği kaydedilmiştir.³⁵ Ölüm yıldönümlerinde, özellikle Kırgızistan'ın güneyinde, önce hiç görülmemeyen *ip-tartış* (*ip-çekişme*) denilen halat-çekme oyunu, *atalağa baş sal* (*un çorbasına baş koy*) denilen kazandaki un çorbasından dudakla kuruş alma oyunu ve yapılması 1860'lı yıllarda yasaklanmış, kök-börü'nün klasik versiyonu olan *çobaltma-tartış* yapılmaya başlanmıştı. Bu kadar çarpıcı değişiklikleri tetikleyen sebeplerden biri olarak İslâm kültürünün etkisi altında Tengricilik ile ataların kadim geleneklerinin ortadan kaldırılma çabaları sayılmaktadır.³⁶

³³ G.S. Zagryazhsky, "Ocherki Tokmaksogo Uyezda", *Turkestanskiye Vedomosti*, № 9-10: 17, 1873.

³⁴ S.P. Tolstov, *Perezhitki Totemizma i Dual'noy Organizatsii u Turkmen*. - "Problemy İstorii Dokapitalisticheskikh Obshchestv", № 9-10, Moskova-Leningrat 1935, s. 14-15, 20-21, 23.

³⁵ D. Aytmambetov, Ukaz, rab., s. 181; S.S. Daniyarov, *Kul'turnoye Stroitel'stvo v Sovetskom Kirgizstane (1919-1930)*, Frunze: Izd-vo AN KSSR. 1963, s. 184; B.V. Lunin, *Iz istorii Russkogo Vostokovedeniya i Arkheologii v Turkestane*, Izd-vo AN UzSSR, Tashkent 1958, s. 320; G.M. Galutskiy, *Upravlyayemost' Kul'tury i Upravleniye Kul'turnymi Protsestimami, Kul'turologiya*, Moskova 1998, s. 464.

³⁶ S.M. Abramzon, *Ocherki Kul'tury...*, s. 52.

Görülebileceği gibi Kırgızların bazı milli eğlencelerinin ölüm yıldönümü gibi dini etkinliklerde belli bir sırayla yapılması, bunların kadim dini ayinlerle alakalı olduğunu kanıtlamaktadır. Yukarıda anılan eğlenceler ayinlerle ilgili olarak sınıflandırılmaktadır. Kadim dini motifi sosyal törenler, o dönemde bazı eğlence türlerini etkilemişlerdir. Bu etkinin izleri en çok kız-toy (*kız nişan şöleni*) ile *üylönüü-toy (evlilik düğün töreni)*'da izlenmektedir. Abramzon, söz konusu düğünü aşağıdaki sözlerle betimlemiştir: “*Bu evlilik şöleninin arifesinde ve esnasında kadim sosyal-evlilik müesseseleri ile dini-sembolik geleneklere dayanan ayinler yapıldı. Düğün sırasında bir sürü oyun, şarkı söyleme ile yarış gibi eğlenceler söz konusuydu.*”³⁷ Bazen ayin ile oyun ayırt edilemeyecek kadar birbiriyle iç içe girmektedir. Belli ki evlilik gibi örnekler, ayinler ile eğlencelerin arasındaki bir nevi geçiş aşaması niteliğindedir.

Anılan oyun ile ayin arasındaki merasimin bir örneği olarak *töşök-talaşuu (döşek-çekıştırme)* diye adlandırılan eğlence ele alınabilir. Söz konusu eğlence gelin gitmeden önce onun köyünde yapıldı. Damat tarafından gelen delikanlılar bir ucu yere çakılan bir kazığa bağlanan halatı çekmeye çalışırken gelin tarafından olan kadınlar onlara su dökerek ve *tomak* veya *tokmok* denilen örülmüş kumaş parçalarıyla döverek engel olmaya çalışırlardı. Kazanan taraf gelin babasından bir veya birkaç evcil hayvan alırdı. Genellikle ödül hemen orada kesilip hazırlanır ve hep beraberce yenirdi. Tabii ki bu yarış çoğu zaman erkekler kazanırdı. Bunun gibi eğlenceler, birbirine bağlanmış damat ile gelinin iki tarafın gençlerince çekilmesi gibi “*damat ile gelinin kabilelerinin yarışı*”, ya da başka deyişle “*kendini korumaya çalışan kadim aile-evlilik geleneği ile git-tikçe güçlenen ataerkil düzenin mücadelesi-*” olarak değerlendirilebilmektedir.³⁸

“*Töşök-talaşuu*” (*döşek-çekıştırme*) diye adlandırılan eğlenceye çoğunlukla gençlerin katılması, neşe, ayinler ile sembollerle ilişkisi ve düğün merasimine sıkı bağlanması gibi özellikler, bunun ayin ile oyun arasındaki geçiş aşamasına ait olduğunu göstermektedir. Bunun gibi etkinlikler eğlence - ayin türüne girmektedir. Kırgızların artık sosyal sınıflar sistemine göre yaşamalarına rağmen³⁹ hâlâ zihniyet ile güncel hayatı etkileyen arkaikliğin izleri milli eğlencelerde görülmektedir. Yarışlara katılan gruplar mutlaka ayrı soylardan olurdu. Böyle bir ilke boydan aileye kadar her aşamada uygulanırdı.⁴⁰

Galibin de ödülü herkesle paylaşması söz konusu ataerkillik ile kadim adetlerin yansımasıdır. P.İ. Kuşner de “*Gomaya Kirgiziya / Dağlık Kirgizistan*” kitabında mevzubahis durumu açıklamıştır: “*Yarış sırasında birbirine karşı çıkacak takımlar soy aidiyetine göre kurulurdu. Ödüller kazanan kişiler arasında değil de soydaşlarla paylaşılır... Soy menfaatleri daima ön sıradadır, birey işi de sonra gelir. Kırgızların bütün yaşamı bu ilkeye tabidir...*”⁴¹ I.I. Grodekov

³⁷ S.M. Abramzon, *Kirgizy...*, s. 231-232.

³⁸ A.e., s. 234.

³⁹ Burada “*sosyal sınıflar sistemine göre*” denilmekle, 1917 Ekim devrimi sonrası sosyalist döneme geçiş kastediliyor.

⁴⁰ A.A. Divayev, “*Igry Kyrgyzskikh Detey*”, *Turkestanskiye Vyskazyvaniya*, № 152, 1905, s. 15.

⁴¹ P.I. Kushner, *Gomaya Kirgiziya*, KSIE AN SSSR, Moskova 1929, s. 80.

da Kazaklar hakkında aynısını yazmıştır: “*Büyük merasimlerde her şeyden evvel kişiler değil de soylar arası yarışlar yapılır. Ödül de kazanan şahsa değil de onun soyuna aittir ve herkesle paylaşılır. Bu yüzden at yarışlarında herkes kendi soy adlarını bağıır.*”⁴² Ödülü soydaşlar veya kabile ile paylaşma geleneği Kırgızistan’ın bütün bölgelerinde aynı şekilde olurdu. Özellikle büyük ödüllü “*at-çabış / at-yarıştı*” gibi yarışlarda paylaşma ilkesi önemliydi. Sadece *er-sayış (mızraklı iki atınun karşı karşıya gelmesi)* yarışında büyük ihtimalle kendisine büyük riske attığı için kazanan ödülü kendisine alabilirdi. Soy itibarını korumak için büyük yarışa katılan kişi giyiminden ata kadar tamamen soyu tarafından donatılırdı. Bu da kadim geleneklerin izi sayılır.⁴³ Başlamadan önce de katılımcı soydaşlarının hayır dualarını alırdı.

Zikredilen gelenekler genellikle milli eğlencelerin gelişmesini olumlu yönden etkilemiştir. Fakat olumsuz durumlar da yok değildi. 20. yüzyılın başına dek oldukça etkin olan soylar arası rekabet bazen eğlence sırasında hile yapmaya ve kuralları bozmaya götürürdü. Bu da ortamı gerer ve hatta silahlı çatışmalara sebep olurdu. P.İ. Kuşner, yabancı birinin soy geleneklerinden ötürü yarışlara katılmadıklarını şu şekilde anlatmaktadır: “*Güncel yaşamda yabancılara herkes gibi davranılsa da (bu da ataerkillik ile soy düzeninin eskisi gibi etkin olmadığını gösterir) büyük şöenlerde uzaklaştırma ve hatta hor görme sergilenirdi. Zira kendi soyunu veya boyunu bilmeme Kırgızlarda pek hoş görülmez.*”⁴⁴

Yukarıda anılanlardan başka soydaşların ortak katılımını simgeleyen *çığım (gider)* ile *koşumça (katkı)* gibi maddi destek örnekleri dikkate değerdir. Bir etkinliği düzenlemek için gereken akraba ile soydaşların maddi katılımına *çığım* denir. *Koşumça* ise soydaşlar ile misafirlerin getirdikleri hediyeler, evcil hayvanlar, kıymetli giysiler veya paradır. İkisi de misafirlere ikram edilecek yemekler ile yarış ödülleri için verilir. Bunun gibi yardım türü o zamanlar soy birliğinin maddiyata yansımaysıydı. 20. yüzyılın başında Kırgız toplumunda artık sosyal sınıflar sistemi kabul edilmişti. Pogorelskiy ve Batrakov’a göre kendi içinde kapalı toplumda yapılan *aş* ile *toy* gibi geleneksel etkinliklerde, atalar ve soy kültürü vb. çok yönlü kadim ortak zihniyet ile dini ve ekonomik motifleri görülürdü.⁴⁵

19. yüzyılın sonuna doğru büyük milli etkinliklerin artık daha çok aşağıdakiler gibi sosyal sınıflar düzeni kurallarına göre yapılması kaçınılmaz bir gerçektir. *Manap* veya *bay* diye anılan soy zenginleri kendi üstünlük ve haklarını artık kendi kişisel çıkarlarını öne sürmek için kullanır oldular. Zenginler daha çok kendi varlıklarını çoğaltmak için şöenleri düzenlerlerdi. Çünkü toplanan hediyeler ile hayvanlar tamamen misafirleri ağırlamaya gitmeden kişisel servetlere eklenirdi. Böylelikle şöenlerin epey maliyetli olmasına rağmen

⁴² I.I. Grodekov, Ukaz, rab., s. 254; Poslannik Petra I na Vostoke, *Posol'stvo Florio Beneveni v Persiyu i Bukharu v 1718-1725 Godakh*, Moskova: Nauka, 1986, s. 125.

⁴³ A.A. Kaufman, *Pereselentsy-Arendatory Turgayskoy Oblasti*, T. VIII, SPb., 1897, s. 147.

⁴⁴ YA. Kushner, Ukaz, rab., s. 17; YU. Abdrakhmanov, *1916 g. Dnevnik. Pis'ma Stalinu. Frunze: Kirgizistan Izdatel'stvo*, 1991, s. 320; Arkhiy Raskryvayut Tayny. *Mezhdunarodnyye Voprosy: Sobytiya i Lyudi*, Polit izdat, Moskova 1991, s. 381.

⁴⁵ YA. Pogorel'skiy - V. Batrakov, *Ekonomika Kochevogo Aula Kirgizstana*, Izdaniye Sovnarkoma KASSR., Moskova 1930, s. 162.

ev sahipleri yine de kârlı çıkarlardı. Çoğu zaman zenginler soy geleneklerini koruma ve yaşatma gibi bahanelerle itibarlarını yüceltme ve siyasi imajlarını güçlendirmenin peşindeydiler. Sonuçta ahaliyi kendilerine itaat ettirebilirlerdi. Çoğunlukla büyük etkinlikler sırasında zengin ev sahibi ile zengin misafir sıradan hayvancıları alenen soymaya kalkarlardı.

D. Aytmambetov bu durumu aşağıdaki gibi açıklamıştır: “*Aş gibi etkinlikler esnasında zengin ve önemli misafirleri ağırlayan sıradan kabile mensuplarının çektikleri az değildi. Çadırın ev sahibi misafirlere göre onları gerektiği gibi ağırlamadığında ona dayak atar ve intikam alma bahanesiyle o köyün hayvanlarını bile götürürlerdi.*”⁴⁶ Birkaç gün süren yemekli şöenler, eğlenceler, pahalı ödülleri, herkesin katılma hakkı ile dinî ayinselliğin arkasında birlik ve soydaşlılık gibi görünen bu etkinlikler, aslında sömürgecilikten başka bir şey değildi. On-yirmi civarında sığır sahibi orta sınıf hayvancılar her seferinde mallarından oldukları için karşı oldukları halde elinde hiç sığır olmayan fakirler ise tam tersine şöenlerden yanaydı. Konuya dahil olmayanın bu kötülüğü anlaması zordur. Aynı göçebe topluma mensup olan ve tuhaf gelen görüşler tezatını kavramak da güçtür.⁴⁷

Kişisel çıkarların peşine düşen zenginler kadim gelenekleri yaşatma bahanesiyle etkinliklerde bütün soy kaidelerinden sapmış olurlardı. D. Aytmambetov'un dile getirdiği gibi “*daha önceki zamanlarda (19. yüzyılın ortasına kadar) at yarışları sadece ölüm yıldönümlerinde yapılırdı. Fakat daha sonra zenginler bu yarışları erkek çocuk sahibi olma, başarılı beylik veya kabile reisliği seçimleri vb. her fırsatta uygulamaya başladılar.*”⁴⁸ Geleneklere göre itibarlı biri vefat ettikten bir yıl sonra yapılması gereken “aş” denilen ölüm yıldönümlerinin zamanlamaları da artık uygulanmaz olmuştu.⁴⁹

Yavaş yavaş geleneklerden kayma eğilimi, bir yandan da etniklikleri daha serbest şekilde yapmaya fırsat verirdi. Bununla beraber bazı spor türlerini yaygınlaştırmak ve çoğunlukla başka soydan gelen rakipleri mağlup etmek isteyen zenginler yarışların düzenlenmesinde maddi destek gösterirlerdi. Onlar yetenekli güreşçilerin bütün masraflarını karşılayarak ve işten muaf tutarak büyük yarışlara katılmalarını sağlardı. Şüphesiz bunun gibi destek örnekleri millî spor türlerinin gelişmesini sağlamıştı. Ancak söz konusu güreşçilerin kaderleri, himayesinde oldukları zenginin iki dudağının arasındaydı. Zira yarış kaybedenin hali de nice olurdu. Eğlencelerin çoğunun merkezinde sıradan kişiler olsa da onlar maddi ve manevi imkansızlıklardan ötürü tek başlarına organizasyonlarını yapamazlardı. Zira yarış için atın alınması, hazırlanması, donatılması vs. çok maliyetliydi. Bu yüzden de ahali iflas ve köleleşme pahasına bile yardım için zenginlere başvururdu.

⁴⁶ D. Aytmambetov, Ukaz, rab., s. 185; Geyder M.I. Putevoditel' Po Turkestanu, Taşkent 1901, s. 71.

⁴⁷ V. Karp - V. Suslov, “Sovremennyy Kishlak Sredney Azii (Sotsial'no-Ekonomicheskii Ocherk)”, *Bystrochenskaya volost' Frunzenskogo Kantona Kirgizskoy ASSR*, vyp. VIII, Frunze 1934, c. 28.

⁴⁸ D. Aytmambetov, Ukaz, rab., s. 181.

⁴⁹ B.D. Dzhamgerchinov, *Prisojedineniye Kirgizii k Rossii*, Sotsekgiz, Moskova 1959, s. 436; *Dzhunushaliyev D. Vremya Sozidaniya i Tragediy: 20-30-ye gody XX veka*, Ilim, Bishkek 2003, s. 258.

Sonuç

Kırgızların milli eğlenceleri ve sergiledikleri geleneksel spor oyunları hayvancılığın baskın olduğu göçebe yaşam tarzına dayanmaktadır. Şenlikler, önemli tarihi olayların yıl dönümlerinde; nevruz, Ramazan ve Kurban Bayramı gibi takvime bağlı günlerde; ölümün ilk günü (kemege-bayge), üçüncü günü, yedinci ve kırkıncı günleri ile birinci yılında; erkek çocuk doğduğunda (beşik-toyu), erkek çocuk bir yaşına basıp yeni yürümeye başladığında (tuşo-kesuu), nişanda (kız-toy/küçük toy) ve evlilikte (üylönü-toy/büyük toy); kabile reisi, bey, han seçimleri veya han öldüğünde hanedandan birinin tahta oturması, yaylaya konulduğunda, koç katımı vb. milli, dini, ailevi, ekonomik günlerde yapılmıştır.

Çalışmada çocuk, genç ve büyükler kategorisinde yapılmış 58 oyun adı geçmiştir. Çalışmanın tarihi kronolojisinde yapılan bu oyunlarda cinsiyet ayırımının yapılmayıp, savaş karakterli ve ölüm riskli sporlar dahil erkeklerin yaptığı her türlü sporu kadınların da yaptığı görülmüş, oyunların bozkır yaşam tarzına uygun milli irade ve niteliklerine göre ortaya çıktıkları anlaşılmıştır. Kırgız ulusal eğlenceleri uzun tarihî süreçten geçerek dinî ayinlerden eğlenme ve vakit geçirme yöntemlerine kadar değişmişlerdir. Fakat 20. yüzyılın başında bu süreç henüz tamamlanmamıştır. Zira birçok eğlence türünde kadim ayinler ile evlilik müessesesi eski sosyal düzenden kaynaklanan bağlar görülmüş, bu bağlar farklı derecede korunduğundan dolayı incelenen eğlenceler üç sınıfa tasnif edilmiştir: *eğlence-ayin*, *ayinle-İlgili-eğlence* ve *eğlence* şeklindedir. Eğlence-ayin türüne dini, sosyal, sembolik, dinî törenlerdeki işlevsellik, dinî törenlerin dışında uygulanamaz olması ve ayinler ritüelindeki değişmez sıra gibi özgün özellikleri taşır. Aynı zamanda da kuralları esnek olan oyun ve kuralları kesin olan yarış biçiminde gerçekleştirildiği de görülebilir. Şenlikte yapılan spor oyunlarının şekli yönünde coğrafi faktörler, milli ve de ekonomik unsurlar, fikri yönünde de kadim dini unsurlar ağırlıklı olarak gözükmektedir. Buradaki dini unsurlarda İslami motiflerin yüzeysel olduğu ve asıl özünde Tanrıçılık ve totemciliğin yattığı anlaşılabilmektedir.

Kırgız halkının Sovyetler döneminin ilk yıllarında artık sosyal sınıflar sistemine göre yaşamasına rağmen hâlâ zihniyet ile güncel hayatı etkileyen arkaik kültür kodlarının izleri milli eğlencelerde görülmüştür. Yarışlara katılan gruplar kabile anlayışı çerçevesinde mutlaka ayrı soylardan oluşmuş, böyle bir kaide boydan aileye kadar her aşamada uygulanmıştır. 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başında geçmişle olan bağlar kopmaya başlamış, eğlenceler artık kadim kaidelerin aksine milli-dini ve ailevi merasimlerin dışında istendiği zaman yapılır olmuştur. Eğlence denilen üçüncü türe dahil oyunlar ile yarışlar kadim törenlerden uzaklaşarak ve sadece neşeli zaman geçirme ile uygulanır olmuş, çoğunlukla çocuklar ile gençlerin katıldığı oyunlar, dinî törenlere bağlı kalmaksızın istendiği zaman yapılabilmektedir. Neticede bu kategoride sergilenen oyunlar sınırlı olmakla birlikte Sovyet törenlerinin muhteşem bir dekorasyonu olmaktan öte gidememiş, milli şenlikler ve oyunlar ataerkil-feodal geçmişin birer iptidai kalıntısı olarak görülmüşler ve spor oyunları kabul edilmemişlerdir.

Kırgızların kabilecilik anlayışını ulus bilincinin önüne çıkarıp sınıflara bölünmesi, milli eğlencelerin gelişmesini hatta ilerlemesini engellediği; ulusal oyunlar esnasında katılımcılar arasındaki düşmanlık ile hayatı tehlikeye atacak ve insan itibarını aşağılayacak kadar sert geleneklerin yaşatılmasına vesile olduğu; sınıflara bölünmesi neticesinde de zenginler kişisel çıkarlarının peşine düşerek milli eğlenceler aracılığıyla ahaliyi kendilerine itaat ettirme derdine düştükleri; servet eşitsizliği yüzünden de sıradan kişiler farklı oyunlar ile yarışlara katılamaz oldukları sonucuna varılmıştır.

Kaynaklar

ABRAMZON, S.M.: "Tvorchestvo Kirgizskogo Naroda", *Sovetskaya Etnografiya*, № 3, 1940.

_____ : "Tul" Kak Perezhitok Animizma u Kirgizov, Frunze 1946.

_____ : *Kirgizy v ikh Etnogeneticheskikh i İstoriko-kul'turnykh Svyazyakh s Narodami Sopredel'nykh Stran*, Avtoref. dok. diss. Leningrat 1968.

_____ : *Kirgizy i ikh Etnogeneticheskiye i İstoriko-kul'turnyye Svyazi*, Nauka, Leningrat 1971.

_____ : "Normy Braka u Kirgizov v Proshlom", *Sovetskaya Etnografiya*, № 1, 1976.

ABDRAKHMANOV, YU.: *1916 g. Dnevnik. Pis'ma Stalinu. Kirgizistan Izdatel'stvo*, Frunze 1991.

ARISTOV, N.A.: *Trudy Po İstoricheskomu i Etnicheskomu Sostavu Tyurkskikh Plemen*, Ilim, Bishkek 2003.

Arkhivny Raskryvayut Tayny. Mezhdunarodnyye Voprosy: Sobytiya i Lyudi, Polit izdat, Moskova 1991.

AYTMAMBETOV, D.: *Kul'tura Kirgizskogo Naroda vo Vtoroy Polovine XIX v. i Nachale XX v.*, Ilim, Frunze 1967.

BARTOLD, V.V.: "İstoriya Kul'turnoy Zhizni Turkestana", *Soch.* T. 2. Moskova 1964.

BERDNIKOV, K.Ye.: *Ocherki Po İstorii Narodnogo Obrazovaniya v Turkestane*, Ak. ped. nauk, CH. 2, Moskova 1960.

DANIYAROV, S.S.: *Kul'turnoye Stroitel'stvo v Sovetskom Kirgizstane (1919-1930)*, Izd-vo AN KSSR., Frunze 1963.

DIVAYEV, A.A.: "İgry Kyrgyzskikh Detey", *Turkestanskiye Vyskazyvaniya*, № 152, 1905.

DIVAYEV, A.A.: "O Drevnikh İgrakh Kyrgyzskoy Molodezhi", *Turkestanskiye Vyskazyvaniya*, № 54, 1907.

DZHAMGERCHINOV, B.D.: *Prisoyedineniye Kirgizii k Rossii*, Sotsekgiz, Moskova 1959.

DZHUNUSHALİYEV, D.: *Vremya Sozidaniya i Tragediy: 20-30-ye Gody XX Veka*, Ilim, Bishkek 2003.

GALUZO, P.G.: *Turkestan Koloniya: Ocherki İstorii Turkestana ot Zavoyevaniya Ruskikh do Revolyutsii 1917*, Gos. izd. Uz. SSR, Taşkent 1935.

GALUTSKIY, G.M.: "Upravlyayemost' Kul'tury i Upravleniye Kul'turnymi Protsessami", *Kul'turologiya*, Moskova 1998.

GEYDER, M.I.: *Putevoditel' po Turkestanu*, Taşkent 1901.

GRODEKOV, N.I.: *Kirgizy i Karakirgizy Syr-Dar'inskoy Oblasti: Yuridicheskiy byt.*, T. 1, № 42, Tipolit. S.I. Lakhtina, Taşkent 1889.

_____ : “Zhenshchina v Kochevom Bytu”, *Turkestanskiye Vedomosti*, № 33-34, Taşkent 1889.

GORYACHKIN, A.: *Igry Kyrgyzskikh Detey vo Vnutrennem Ordene im. Bukeyeva v Astrakhanskoy Gubernii*, “*Izvestiya Obshchestva Arkheologii, İstori i Etnografii*”, Vypusk 4, vyp. XXVII, 1911.

KARP, V. - SUSLOV, B.: “Sovremenny Kishlak Sredney Azii: Sotsial’no-Ekonomicheskiy Ocherk”, *Bystrorechenskaya Volost’ Frunzenskogo Kantona Kirgizskoy ASSR*, vyp VIII: 24-28, Frunze 1934.

KAUFMAN, A.A.: *Pereselentsy-Arendatory Turgayskoy Oblasti*, T. VIII, SPb. 1897.

KOSTENKO, L.F.: *Turkestanskaya Obl*, 1 t., Sankt-Peterburg 1880.

KURMANOV, Z.K.: *Natsional’naya İntelligentsiya 20-30 Godov: Vklad v Vozrozhdeniye Gosudarstvennosti Kyrgyzskogo Naroda i Bor’bu s Totalitarno-Avtoritarnym Rezhimom*, UNDP, Bişkek 2005.

LEVSHIN, A.I.: *Opisaniye Kirgiz-Kazach’ikh, İli Kirgiz-Kaysatskikh Ord i Stepey*, SPb.: Karla Krayya, 1832.

LUNIN, B.V.: *Iz İstoriı Russkogo Vostokovedeniya i Arkheologii v Turkestane*, Izd-vo AN UzSSR, Taşkent 1958.

MANNERHEIM, G.G.: *In Central Asia. 1906-1908*, National Board of Antiquities, Helsinki 1999.

MAMYTOV, S.A.: *Kyrgyzsko-Tatarskiye Literaturnyye Svyazi Vtoroy Poloviny XIX-Nachala XX Veka*, Mektep, Bishkek 1999.

OZMİTEL’, E.Y.: *Kul’turnaya Politika Gosudarstva v Kyrgyzstane: Etapy i Puti Realizatsii: Vtoraya Polovina XIX v. - konets 30-kh gg. XX v.*, Kirgizstan Slovenskiy Universitet-Institut İstoriı, VAK RF07.00.02, Bişkek 2003.

PLSKIKH, S.V.: *Repressirovannaya Kultura Kyrgyzstana (Maloizuchennyye Stranitsy İstoriı)*, KRSU, Bishkek 2002.

PODVARKOV, A.: *Narody Rossii: Kirgizy*, II Kniga, S. Petersburg 1879.

_____ : “Brak i Razvod u Kirgizov”, *Srednyaya Aziya-Al’manakh*, № 2, Taşkent 1910.

RUDENKO, S.I.: *Ocherk Byta Severo-Vostochnykh Kazakhov: Kazaki. Materialy Komissii Ekspeditsionnykh İssledovaniy*, T. 15, AH CCCP, Leningrad 1930.

POSLANNİK, P.V.: *Posolstvo Florio Beneveni v Persiyu i Bukharu v 1718-1725 Godakh*, Nauk, Moskova 1986.

POGORELSKIY, Ya. - BATRAKOV, V.: *Ekonomika Kochevogo Aula Kirgizstana*, Izdaniye Sovnarkoma KASSR, Moskova 1930.

Russkiye Puteshestvenniki i İssledovateli o Kirgizii, Ed. B.V. Lunina, Ilim, Frunze 1973.

Rukopisnyye Fondy Otdeleniya Obshchestvennykh Nauk, AN Kirgizskoy SSR, inv. № 1905.

SEVERTSOV, Nikolay Alekseyevich: *Puteshestviya po Turkestanskomu Krayu i İssledovaniye Gornoy Strany Tyan’-Shanya*, St. Petersburg, Tipografiya K.V. Trubnikova 1873.

SEMENOV, Tyan - SHANSKY, P.P.: *Puteshestviye na Goru Boga v 1851-1852 gg.*, Tom I, Moskova 1947.

_____ : *Puteshestviye v Tyan’-Shan’ v 1856-1857 gg.*, Tom II, Moskova 1958.

SIMAKOV, Geredi N.: *Obshchestvennyye Funktsii Kirgizskikh Narodnykh Razvlecheniy v Kontse XIX-Nachale XX v.*, Nauk, Leningrat 1984.

- SOYUZ, N.: *Trizna u Kirgiz: Severnaya Pchela*, № 283, St. Petersburg 1862.
- SOKOLOVSKIY, V.G.: *Kazakskiy Aul. Tsent. Stat Upravl*, KazASSR, Taşkent 1926.
- SOROKIN, N.: “Zametka o Posmertnykh Kirgizskikh Obryadakh”, *Tobol'skiye Gubernskiy Vedomosti*, Tobol'sk, № 5., 1871.
- STASEVICH, Inga Vladimirovna: *Etnografiya, Etnologiya i Antropologiya Po: Status Vdovy v Kul'ture Kazakhov i Kirgizov*, Kandidata İstoricheskikh Nauk, St. Petersburg 2005.
- TOLSTOV, S.P.: “Perezhitki Totemizma i Dual'noy Organizatsii u Turkmen”, *Problemy İstorii Dokapitalisticheskikh Obshchestv*, № 9-10, 14-23, Moskova-Leningrat 1935.
- TÜRKMEN, M.: “Geçmişten Günümüze Türklerde Rahvan (Yorga) Binicilik”, *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri*, Cilt: 3, Sayı: 4, Ekim 1998.
- TÜRKMEN, M. - İMAMOĞLU, O. - TÜRKMEN, L.: “Dünden Bugüne Türklerde Kız ve Kelin Kovu Oyunu”, *Gazi, Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 1, Haziran 2005.
- TÜRKMEN, M. - ÖZMADEN, M.: “Kırgızlarda Popülerliğini Yitirmiş Geleneksel Binicilik Sporları İle Türkiye'deki Versiyonları”, *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, Cilt: V, Sayı: 2, 2000.
- TÜRKMEN, M. - METE, B. - TÜRKMEN, L.: “Geçmişten Günümüze Türklerde Kök-Börü / Ulak-Tartış / Buz-Kaşı / Torpok-Tartış Oyunu”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 166, Ocak-Şubat, 2007.
- TÜRKMEN, M.: “Enish/Oogdarish/Mounted Wrestling in Middle and North Asia Turkish Tribes”, *11th International Sport Sciences Congress*, 10-12 Novamber 2010.
- TÜRKMEN, M.: “Anadolu'da Unutulmuş Bir Geleneksel Oyun: Atlı Tura”, *The Journal of International Social Research*, Vol: 12, Issue: 67, Doi Number: <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2019.3799>.
- TÜRKMEN, M. & ALIMOV, U.: “With Developmental Aspects: Cambi Shoot In Central Asian Turks”, *The Journal of International Social Research*, Volume: 12, Issue: 66, Doi Number: <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2019.3678>.
- TÜRKMEN, M. & DJANUZAKOV, K.: “Orta Asya Türk Halklarında Kadim Bir Atlı Spor: Ukuruk Salmaktuu-Qurik-Emdik Ürediş”, *Turkish Studies*, Volume: 14, Issue: 7, DOI: 10.29228/TurkishStudies.30379, Yıl: 2019.
- VALIHANOV, Ch.: *Sobraniye Sochineniy*, T. I., AN Kaz. SSR, Alma-Ata 1961.
- VASILYEV, A.V.: “Obraztsy Kirgizskoy Narodnoy Slovesnosti: Kirgizskiy Skazki”, *Tipolithography*, FB. Sachkova, Vyp (№), 1, Orenburg 1898.
- YEVREINOV, A.: *Vnutrenniy ili Bukeyev, Kyrgyzsko-Kazatskaya Orda*, “Sovremennik”, Tom: XXIX, № 10, 1851.
- ZABIROV, K.: *Pereseleniye i Kolonizatsiya Severnoy Kirgizii: Vtoraya Polovina XIX v*, Uch. zap. Ist. f-ta KGU, Frunze 1958.
- ZAGRYAZHNSKY, G.S.: “Ocherki Tokmaksogo Uyezda”, *Turkestankiye Vedomosti*, № 9-10, 1873.
- _____ : “Yuridicheskiy Obychay Kirgiz i o Narodnom Sude u Kochevogo Naseleniya Turkestanского Kraya po Obychnomu Pravu: Materialy Dlya Statistiki Turkestanского Kraya”, *Yezhegodnik*, vyp (№) IV, 1876.
- ZHUMABAYEV, B.M.: *Yuzhnyy Kyrgyzstan Glazami Rossiyskikh Puteshestvennikov: Vtoraya Polovina XIX Nachalo XX vv.*, Izd-vo MGUP, Bishkek 1999.

TÜRKİSTANLI BİR KADIN ŞAİRİN OTOBİYOGRAFİSİ: DİLŞAD BERNA VE TÂRİH-İ MUHÂCİRÂN

Dr. Hüseyin ŞEN*

Öz

Hokand Hanlığı'nın ünlü kadın şairlerinden Sufi Rahmankul kızı Dilşad 1800 yılında günümüzde Tacikistan sınırları içerisinde yer alan Öretepe şehrinde dünyaya geldi. 1813 yılında yetim, 1814 yılında da öksüz kalan şair, babaannesiyile yaşamaya başladı. 1817 yılında Hokand hükümdarı Ömer Han (1810-1822)'in Öretepe'yi ele geçirmesiyle Hokand şehrine getirilen ve hareme alınan şair, Ömer Han'ın emriyle haremde atıldı. Haremde atıldıktan sonra Dilşad Berna Hokand'da Taş Mahdum isimli bir imamla evlendi ve öğretmenlik yapmaya başladı. 1905-1906 yıllarında vefat ettiği tahmin edilen şair, hayat hikâyesini Tarih-i Muhâcirân ismiyle Farsçanın Tacik lehçesinde kaleme aldı ve daha sonra kendisi Çağatay Türkçesine tercüme etti. Eserine savaş mağdurları ve muhacirlerin anısına Tarih-i Muhâcirân ismini veren şair Hokand'da Ömer Han'ın büyük gayretleriyle oluşturduğu edebî ortamda yetişti. Kendisi Ömer Han'ın eşi Mahlar Ayim'den destek gördüğü gibi şiirlerini kaleme alırken Mahlar Ayim ve Cihan Atın'ı örnek aldı. Hokand Hanlığı'nun sosyal, kültürel hayatı hakkında bilgiler veren Tarih-i Muhâcirân'ın hanlıkta yetişen kadın şairlerle alakalı malumatlar sunması, şairin yaşadığı dönemde meydana gelen olaylara karşı halkın bakış açısını yansıtmaya ve dönemin ana kaynaklarından olmasından dolayı önem arz etmektedir. Eserin Farsça ve Türkçe nüshalarının giriş kısmı bulunmamakla beraber bu nüshalar birbirindeki eksiklikleri doldurmaktadır. Biz çalışmamızda iki nüshayı da kullandık ve farklılıkları dipnotlarda vermeye gayret ettik.

Anahtar kelimeler: Hokand Hanlığı, Ömer Han, Dilşad Berna, Tarih-i Muhâcirân.

Autobiography Of A Poet Who From Turkestan:

Dilşad Berna And Târih-i Muhâcirân

Abstract

Dilşad, daughter of Sofi Rahmankul, one of the famous female poets of the Kocand Khanate, was born in the city of Öretepe, which is located in today's

* Genel Türk Tarihi Doktoru, sen.huseyin.1990@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-2794-299X.

Tajikistan, in 1800. The poet was an orphan in 1813 and an motherless in 1814, she began to live with his grandmother. The poet who was brought to the city of Khokand and taken to the harem after the capture of Öretepe by Khokand ruler Umar Khan (1810-1822) in 1817 and she was expelled from the harem by the order of Umar Khan. After being kicked out of the harem, Dilşad married an imam named Taş Mahdum in the city of Khokand and started to teach girls. The poet presumed to have died in 1905-1906 she wrote her life story under the name of Târih-i Muhâcirân in Tajik dialect of Persian and later she translated it into Chagatay Turkish. The poet, who gave her work the name of Târih-i Muhâcirân in memory of war victims and immigrants, grew up in Khokand in the literary environment that Umar Khan created with great efforts. She received support from Umar Khan's wife Mahlar Ayim and accepted Mahlar Ayim and Cihan Atın as masters while writing his poems. Târih-i Muhâcirân, which gives information about the education system, social and cultural life of the Khanate of Khokand, is important because it provides information about the poets, reflects the people's perspective against the events that took place in the period in which the poet lived and was one of the main sources of the period. Although the Persian and Turkish versions of the work do not have an introduction, they fill the deficiencies. We used both copies in our study and tried to explain the differences in footnotes.

Keywords: Khokand Khanate, Umar Khan, Dilşad Berna, Târih-i Muhâcirân.

Giriş

Hokand Hanlığı'nın edebî muhiti XVIII. yüzyılda oluşmaya başlamıştır. O döneme ait divanlara rastlanmasa da tarihi kaynaklarda hükümdarların ölümlünden dolayı aktarılan şiirlerden edebî kültürün olduğu anlaşılmaktadır. Hokand Hanlığı'nın ilk hükümdarları Şahrüh Bek (1709-1721), Abdurrahim Bek (1721-1733) ve Abdülkerim Bek (1733-1750)'in vefatlarıyla ilgili Mirza Kâsım Kâsani ve Mirza Şuhi'nin kaleme aldığı şiirler kaynaklarda yer almıştır.¹ Her ne kadar XVIII. yüzyıldan itibaren Hanlıkta edebî ortamdan bahsetsek de elimizde o dönemden kalma bir divan bulunmamaktadır. Bu nedenle Hokand edebî muhitinin teşekkülünün kendisi de bir şair olan Ömer Han (1810-1822) devrinde gerçekleştiğini iddia edebiliriz.

Ömer Han'ın 12 yıllık saltanat döneminde Hokand edebî muhiti teşekkül ettiği gibi altın çağını da yaşamıştır. Şiire şehzadeligi döneminde merak salan Ömer Han, meclisinde her daim ulema ve şairleri bulundurmuştur.² Tutku derecesinde edebiyata bağlı olan Ömer Han, eş seçiminde de bu durumu göz önünde tutmuş ve Nadire Begim ile evliliği gündeme geldiğinde eşinin kendisi gibi şiire yatkın bir kişi olmasını istemiştir. Bu durum üzerine şiire ilgi duyan Nadire Begim, "Veysi", "Üveysi" mahlaslarıyla şiirler kaleme alan Cihân Atın'dan³ dersler almıştır. Bu dersler neticesinde şiire olan kabiliyeti artan

¹ Mairambek Tagev, *Hokand Hanlığı'nın (1709-1876) Sosyal ve Kültürel Tarihi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2017, s. 238.

² Mirzo Olim Madum Hoci, *Tarih-i Türkistan*, Yay. Haz. Ş. Vahidov, Yangi Asr Avlodi, Taşkent 2009, s. 90.

³ Atın, okullarda çocuklara eğitim veren kadınlar için kullanılan bir unvandır. *Özbek Tilining İzahlı Lugati*, C. I, Rus Tili Neş., Moskva 1981, s. 549. Cihan Atın hakkında geniş bilgi için bkz. Selahittin Tolkun, "Son Devir Çağatay Edebiyatının İki Önemli Kadın Şairi: Nâdire ve Üveysi", *İlmî Araştırma-*

Nadire Begim şairliğiyle Ömer Han'ın dikkatini çekmiş ve ikilinin düğünü gerçekleştirmiştir.⁴ Döneminin büyük şairlerinden birisi olan Ömer Han "Emirî" mahlasıyla Çağatay Türkçesi ve Farsça şiirler kaleme almıştır. Tasavvufi şiirler yazan Ömer Han'ın kaleme aldığı şiirleri Divân-ı Emirî'de⁵ toplanmıştır. Şiirlerinde kendisine Nevâî'yî örnek alan Ömer Han, divanında tasavvufi geleneğe bağlı kalmış ve dibâce olarak adlandırılan giriş kısmında kendi otobi-yografisini anlatmıştır.⁶

Ömer Han sadece şiir yazmakla kalmamış, hükümdarlığı süresince civar ülkelerden şairleri Hokand sarayına davet etmiş ve Hokand'ı bir sanat merkezi haline getirmiştir.⁷ Ömer Han'ın bu çabaları kısa sürede semeresini vermiş ve Hokand'a yetmişten fazla ünlü şairi toplamayı başarmıştır. Özel gayretleriyle oluşturduğu edebî ortamda Ömer Han, 1821 yılında Fazlî Naman-gânî'ye altmış üç şairin şiirlerinin toplanmasıyla oluşan "Mecmua-i Şâirân" isimli eseri yazdırmıştır.⁸ Eşi Mahlar Ayim⁹ (1792-1842)'in de divan sahibi¹⁰

---

lar, 12, İstanbul 2001, s. 171-174; Recai Kızıltunç, "Çağatay Edebiyatında Kadın Şairler", *Turkish Studies*, V7/2, 2012, s. 7336-743. S.S. Nettleton'a göre Üveysi Ömer Han'ın eşlerinden birisidir. S.S. Nettleton, "Ruler, Patron, Poet 'Umar Khan In The Blossoming Of The Khanate Of Qoqan, 1800-1820", *International Journal of Turkish Studies*, V. 2, N. 2, 1981-82, p. 137.

⁴ Mairambek Tagev, *a.g.t.*, s. 253.

⁵ Emirî Divânı'nın günümüze ulaşan nüshaları Özbekistan, Tacikistan ve İstanbul'da muhafaza edilmektedir. Özbekistan'daki nüsha Özbekistan Ebu Reyhan Birüni Şarkiyat Enstitüsü Nr. 4727, 5065, 147, 117, 4419. Tacikistan'da bulunan nüsha Tacikistan Fenler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü'nde Nr. 769, 117, 834, 2887. Mairambek Tagaev, *a.g.t.*, s. 240. İstanbul'da bulunan iki nüsha ise İstanbul Üniversitesi Türkçe El Yazmalar bölümünde T 5452 numaralı mecmuanın içerisinde 161b-413b varakları arasında ve T 2850 numaralı mecmuanın içerisinde saklanmaktadır. Mustafa Tanç, "Son Dönem Çağatay Türkçesi ve Ömer Han", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 15, Ankara 2003, s. 115. Ömer Han'ın divanı Rusya'da 1888-1910 yılları arasında altı defa, İstanbul'da 1884-1898'de iki defa taş basması olarak basılmıştır. Üzeyir Aslan, "Han Şair Emirî'nin Musammatları", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 8, S. 1, s. 43. Divan-ı Emirî üzerine ülkemizde Yıldız Kocasavaş, Kazım Köktegin ve Mustafa Tanç çalışma yapmıştır. Yıldız Kocasavaş, *Yusuf Emirî Divanı, Giriş-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım*, Çantay Kitapevi, İstanbul 2003. Kazım Köktegin, *Yusuf Emirî Divanı, Giriş-İnceleme-Tenkütlü Metin-Sözlük-Tıpkıbasım*, Fenomen Yayınları, Erzurum 2007. Mustafa Tanç, *Ömer Han Divanı, İnceleme-Metin*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 1994.

⁶ Mairambek Tagev, *a.g.t.*, s. 240.

⁷ *Tarih-i Hamse*'de Buhara, Harzem, Hitay, Hindistan gibi memleketlerden şairlerin Hokand'a geldiği belirtilir. Kurbanali Hacı Halidoğlu, *Tarih-i Hamse*, Kazan 1910, s. 14.

⁸ Aziz Kayumov, *Quqan Adabiy Muhiti (XVIII-XIX. Asrlar)*, Özbekistan SSR Fenler Akademisi Neşriyat, Taşkent 1961, s. 8. Feridun Tekin, "Hanlıklar Dönemi Çağatay Edebiyatı", *Turkish Studies*, V. 6, 2011, s. 1847. Eserin birçok el yazması günümüzde Özbekistan Fanlar Akademisi Süleymanov Qolyazmaları Enstitüsünde Nr. 284, 1536, 2678, 714/II'de bulunmaktadır. Ayrıca Mecmua-i Şâirân'ın yazmalarından bir tanesi Muhammed Ali Han (1822-1842) tarafından 1833'de İstanbul'a gönderilmiştir. Bu el yazma İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı T 811'de bulunmaktadır. Mairambek Tagaev, *a.g.t.*, s. 247-248.

⁹ Nâdire veya Kâmile (Farsça şiirlerinde Maknune) mahlası ile şiirler yazan Mahlar Ayim Ömer Han'ın eşi Muhammed Ali Han (1822-1842)'in annesidir. Hayatı ve eserleri ile alakalı geniş bilgi için bkz. Selahittin Tolkun, "a.g.m.", s. 12; Bilal Çelik, "Hokand Hanlığı Siyaset ve Kültür Hayatında Bir Kadın: Mahlar Ayim", *Geçmişten Günümüze Kadın ve Şehir*, Ed. Osman Köse, Canik Belediyesi Kültür Yay., Samsun 2016, s. 301-309; Zebinniso Kamalova, *Türk Kültür Mirasında Kılıç ve Kalem Tutan Hatunlar*, Çağaloğlu Yayınevi, İstanbul 2019, s. 97-102.

¹⁰ Mahlar Ayim'in Divan-ı Nadire isminde bir divanı bulunmaktadır ve günümüzde Özb. FA. El Yazmaları bölümünde Nr. 4148 ve 7766; Özb. FA. H. Süleymanov Qolyazmaları Bölümü Nr. 313, 296/II'de bulunmaktadır. Mairambek Tagev, *a.g.t.*, s. 257.

bir şair olmasının etkisiyle Ömer Han döneminde kadın şairlere gösterilen ilgi sadece Hokand Hanlığı'nda değil tüm Türkistan'da daha önce görülmemiş bir düzeye ulaşmıştır. Ömer Han'ın şiire olan tutkusunun neticesinde oluşan ortamda Mahlar Ayım, Hokand Hanlığı'nın çeşitli bölgelerinden şiire yakın genç kızları, kendilerine olanak sağlamak maksadıyla Hokand'a getirmiş ve onları himaye ettiği gibi saray kütüphanesini de bu şairlerin emrine vermiştir. Bu çabaların neticesinde Ömer Han döneminde Fazlı Namangâni, Sultanhan Töre Ahrârî, Mahmur, Molla Muhammed Gazi Hokandî, Molla Muhammed Şerif Gülhâni¹¹ gibi şairlerin yanı sıra Mahzuma, Üveysi, Hayrunnisa, Fazilet Banu, Dilşad Berna gibi kadın şairler de yetişmiştir.¹²

Ömer Han, şiiri aşk derecesinde sevmesinin yanı sıra edebiyatı meşruiyetini tasdikleyecek bir araç olarak da kullanmıştır. 1811'den itibaren Müslümanların İmamı unvanıyla¹³ para darp ettiren Ömer Han, 1815 yılından itibaren Müslümanların Emiri¹⁴ unvanını kullanmaya başlamış ve şair Fazlı Namangâni'ye kendi dönemini anlatan ve Hokand Hanlığı'nın yöneticisi Ming boyunun şeceresinin Timur'a dayandırıldığı Ömernâme isimli eseri yazdırtmıştır.¹⁵ Ancak bu eseri beğenmeyen Ömer Han, Mirza Kalender Müşrif İsferegi'den Ömernâme isimli eseri gözden geçirmesini istemiştir. Han'ın bu isteği üzerine eseri gözden geçiren Mirza Kalender Müşrif İsferegi¹⁶, *Şahnâme-i Nusretpâyâm* isimli eseri Farsçanın Tacik lehçesinde yazmıştır. Bu eserde ilk kez Hokand hanedanının şecere hikâyesi olan Altın Beşik kaleme alınmış ve Ömer Han'ın seyyid olduğuna dair bir şecere de verilmiştir.¹⁷ Böylece Ömer Han hem dinî hem de dünyevî olarak meşruiyetini tasdik ettirmiştir. Ömer Han'ın özel teşebbüsleriyle meydana gelen edebî ortamdan dolayı bu dönem ikinci Timur Rönesansı olarak isimlendirilmiştir.¹⁸ Gerçekten onun döneminde Ti-

¹¹ Mairambek Tagev, *a.g.t.*, s. 247-270.

¹² İzzatullo Inomjonovich Omonov, *Umar Han Hukumronligi Davrida Qo'qan Hanliginin Siyosiy, İctimoiy-İqtisodiy va Madaniy Ahvoli*, Namangan Devlet Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2016, s. 74.

¹³ S.C. Levi, *The Rise And Fall Of Khoqand: Central Asia In The Global Age*, University of Pittsburg Press, Pittsburg 2010, p. 109.

¹⁴ Hakimhan Töre, *Muntahab at-Tevorih (Hukand va Buhara Tarihi, Seyahat va Hatralar)*, Farsçadan Özbekçeye Çev. ve Yay. Haz. Ş. Vahidov, Yangi Asr Avlodi, Taşkent 2010, s. 345. S.C. Levi, Ömer Han'ın bu unvanı 1811 yılından itibaren bastırıldığı paralarda ve mühründe kullandığını kaydeder. S.C. Levi, *a.g.e.*, p. 109. B. Babacanov ise Ömer Han döneminde 1817-1818 yılından sonra darp edilen gümüş paralarda Müslümanların İmamı Seyid Muhammed Ömer Han, altın paralarda ise Müslümanların Emiri Seyid Muhammed Ömer Han yazdığını belirtir. B. Babacanov, *Kokandskoe Hanstvo: Vlast', Politika, Religiya*, Tokio-Taşkent 2010, s. 138-139.

¹⁵ S.C. Levi, *a.g.e.*, p. 98-99. Farsçanın Tacik lehçesinde kaleme alınan eser için bkz. Ş. Vahidov, *Kukon Honligida Tarhnavaslik (Genezisi, Funksiyalari, Namoyandalari, Asarlari)*, Akademnaşr, Taşkent 2010, s. 140.

¹⁶ Zebinniso Kamalova, *Hüdayarhan Dönemi Hokand Hanlığı (1845-1875)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2019, s. 6.

¹⁷ A. Erkinov, "Fabrication of Legitimation in the Khoqand Khanate Under the Reign of Umar-Khân (1225-1237/1810-1822) Place Manuscript of Baktiyâr Nâma Doqâyiç Samarkandî as a Source of the Legend of Altun Bishik", *Tex and Manuscript*, V. 19, No. 2, December 2013, s. 4. Eser hakkında geniş bilgi için bkz. Ş. Vahidov, *a.g.e.*, s. 147-150.

¹⁸ S.C. Levi, *a.g.e.*, p. 95.

murlu Devleti'ne öykünme edebî alanda kendini göstermiştir. Araştırmacıların belirttiğine göre Ömer Han döneminde şiir tarzı olarak Nevâiyî'nin örnek alması da bu sebeple olmuştur.¹⁹

Ömer Han döneminde oluşturulan edebî ortamda yetişen Dilşad Berna genel olarak muhalif şair olarak adlandırılmış²⁰ ve divan şairleri arasında yer almamıştır. Bu durum onun haremde kovulması ve saraya karşı kötü anıların olmasından kaynaklanmıştır.²¹ Dilşad Berna, Ömer Han'ın eşi Mahlar Ayım ile Üveysi'yi kendisine şairlikte üstad olarak kabul etmiş ve onlar tarafından desteklenmiştir. Dilşad Berna'nın otobiyografisi olan Tarih-i Muhâcirân şair tarafından Farsça'nın Tacik lehçesinde kaleme alınmıştır ve daha sonra yine kendisi tarafından Çağatay Türkçesine tercüme edilmiştir. Eserin ismi muahhar olmayıp şair tarafından savaş mağduru insanların aziz hatırasına Tarih-i Muhâcirân olarak konulmuştur.

Dilşad Berna'nın Hayatı

Hokand edebiyat dünyasının önemli kadın şairlerinden Sufi Rahmankul kızı Dilşad 1800 yılında bu gün Tacikistan sınırları içerisinde bulunan Öretepe²² şehrinin Mir Muşak mahallesinde dünyaya gelmiştir. Dilşad Berna'nın babası Mir Muşak mahallesinde bulunan caminin müezzini Rahmankul'dur, kendisi 1813 yılında idam edilmiştir. Şair, babasının ölümünden bir yıl sonra annesini de veba hastalığından kaybetmiştir.²³ Hem öksüz hem yetim kalan Dilşad Berna, doksan yaşındaki babaannesi Bibi Nadire'nin yanına sığınmış ve babaanne torun geçimlerini ip eğirmeyle sağlamışlardır.²⁴ Hokand-Taşkent yolu üzerinde bulunan Öretepe büyük bir stratejik öneme sahiptir. Bu stratejik şehri ele geçirmek için Buhara Emirliği ile Hokand Hanlığı XIX. yüzyılda birbirleriyle büyük mücadeleler vermişlerdir. 1817 yılında Hokand Hanı Ömer, Öretepe'yi hakimiyetine almış²⁵ ve aralarında on yedi yaşındaki Dilşad Berna'nın da bulunduğu şehir ahalisinden birçok kişiyi Hokand'a göç ettirmiştir. Öretepe'li muhacirler Hokand'a ulaştıklarında güzelliği ve zarafetiyle dikkat çeken Dilşad, üç kızla birlikte Ömer Han'ın haremi için ayrılmıştır.

¹⁹ A. Erkinov, "Imitation of Timurids and Pseudo-Legitimation on the Orgins of a Manuscript Antology of Poems Dedicated to the Kokand Ruler Muhammad Ali Khan (1822-1842)", Translated Russian and Notes Jülgen Poul, Layout Isabel Förster, GSAA, Online Working No. 5, p. 3.

²⁰ Izzatillo Omonov, *a.g.t.*, s. 75.

²¹ A. Muhtarov, *Dilşad i Eyo Mesto v İstorii Obşestvennoy Mıslı Tadjikskogo Naroda v XIX Naçalo XX vv, İzdatelstvo, Duşanbe 1969, s. 202-203.*

²² Şair eserinde Öretepe'nin ismini İstiravşan olarak verir. Günümüzde Tacikistan Cumhuriyeti'nin Soğd Vilayeti'nde bir ilçe olan Öretepe/İstiravşan Taşken-Hokand yolu üzerinde bulunan stratejik konuma sahip bir şehirdir. Anonim, *Zafname-i Hüsrevi*, Çev. Ş. Vahidov - Şerali Jurayev, *Tarihi Meros*, Taşkent 2011, s. 21, dipnot 60; M. Bilal Çelik, *1800-1865 Yılları Arasında Buhara Emirliği*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2009, s. 40.

²³ *Dilşod Tanlangan Asarlar*, Yay. Haz. M. Kadirova, Gafur Gulam Adabiyot va Sanat Naşriyat, Taşkent 1972, s. 3. Ş. Vahidov, Dilşad'ın babasının 1813, annesinin 1816 yılında vefat ettiğini belirtir. Ş. Vahidov, *a.g.e.*, s. 150.

²⁴ Ş. Vahidov, *a.g.e.*, s. 150; *Dilşod Tanlangan Asarlar*, s. 3.

²⁵ Hakimhan Töre, *a.g.e.*, s. 349-355; Hüdayarhanzade, *Ancum at-Tevarih (Zvezdi İstorii)*, Farsçadan Rusçaya çev. ve izahatlar müellifi Ş. Vahidov - S. Elşibaev, Yangi Asr Avlodi, Taşkent 2011, s. 129-130.

Dilşad hamamda yıkanıp temizlendikten sonra güzel kıyafetler giydirilerek Ömer Han'ın huzuruna getirilmiştir. Huzuruna getirilen Dilşad Berna'nın şiire ilgisinin olduğunu daha önceden öğrenen han onun yeteneklerini sınamak için sofrada bulunan bir narı eline alıp Dilşad Berna'ya "Bu nara ne dersin?" diye sormuş, Dilşad, Ömer Han'ın bu sorusuna "İçini kızların kanıyla doldurmuşsunuz!" diyerek cevap vermiştir. Bu cevaba sinirlenen Ömer Han saray görevlilerini çağırarak onun bir an evvel saraydan çıkartılmasını emretmiştir.²⁶ Ömer Han'ın emriyle haremden atılan Dilşad Berna, gece yarısında bir şeyh tarafından Hoca Kelan mahallesinin imamı Taş Mahdum'un evine götürülmüştür. Taş Mahdum'un seksenini aşmış annesi Dilşad Berna'ya hamilik yapmış ve birkaç gün sonra onu oğlu Taş Mahdum ile evlendirmiştir. Dilşad Berna-Taş Mahdum çiftinin sekiz çocuğu dünyaya gelmiş lakin; bunlardan sadece iki erkek ve bir kız hayatta kalmıştır.²⁷

Aslen Tacik olan Dilşad Berna'nın kayınvalidesi aynı zamanda mahalledeki medresede öğretmen olarak çalışmaktadır. Dilşad Berna Türkçeyi kayınvalidesinden öğrenmiş ve onunla birlikte medresede dersler vermeye başlamıştır. Dilşad Berna'nın kayınvalidesi doksan dokuz yaşında vefat ettiğinde medresenin öğretmenliğine kendisi devam etmiştir. Şair, hayatının büyük kısmını talebe yetiştirmek için harcamıştır. O öğrencilerine kitap okuma alışkanlığı edindiren onları genel kültür sahibi, aydın şahıslar olarak yetiştirmeyi kendine şiar edinmiştir. Bunun dışında şiire yetenekli öğrencilerine hem Türk hem de Fars Edebiyatı'nın inceliklerini öğretmeye gayret etmiştir.²⁸ Kendi çağının aydın bir şahsiyeti olan Dilşad Berna, bir asırdan fazla ömür sürmüş ve muhtemelen 1905-1906 yılında vefat etmiştir.²⁹

Dilşad Berna'nın Eserleri

Şairden günümüze dört el yazması intikal etmiştir. Bunlar Farsça (Tacikçe) kaleme aldığı *Târih-i Muhâcirân*, Farsça (Tacikçe) divanı ile Çağatay Türkçesindeki *Tezkire-i Berna ve Sebati'l- Beşer maa Târih-i Muhâcirân (İnsan Sebati ve Muhacirlerin Tarihi)* isimli eserlerdir. *Târih-i Muhâcirân* ve Farsça (Tacikçe) Divan, Tacikistanlı tarihçi Aksad Muhtarov tarafından bulunmuştur. Aksad Muhtarov, 1969 yılında *Tezkire-i Berna* isimli el yazmasına dayanarak "*Dilşad ve Onun XIX. - XX. Yüzyıl Başlarında Tacik Halkının Sosyal Fikirleri Tarihindeki Yeri*" adlı monografiyi Rusça olarak yayınlamıştır.³⁰ Bu eserin ardından 1970 yılında Tacikistan'da İrfan Yayınevi *Dilşad Berna ve Edebî Mirası* isimli kitabı basmıştır. Giriş kısmını Muhtarov'un yazdığı eserde Dilşad'ın *Târih-i Muhâcirân*'i ile Farsça (Tacikçe) ve Türkçe şiirlerine yer verilmiştir. 1969 yı-

²⁶ Vahidov'un verdiği bilgilere göre Ömer Han, Dilşad Berna'nın verdiği cevaba çok hiddetlendi ve onu zindana attırdı. Zindan görevlisi Dilşad Berna'nın hemşehrisiydi ve kaçmasına yardımcı oldu. Ş. Vahidov, *a.g.e.*, s. 150.

²⁷ *Dilşod Tanlangan Asarlar*, s. 3-4.

²⁸ *Dilşod Tanlangan Asarlar*, s. 4-5.

²⁹ *Dilşod Tanlangan Asarlar*, s. 6; Ş. Vahidov, *a.g.e.*, s. 150.

³⁰ A. Muhtarov, *Dilşad i Yeyo Mesto v İstorii Obşestvennoy Mıslı Tadjıkskogo Naroda v XIX Naçalo XX vv*, Daniş Yayınevi, Duşanbe 1969.

ında Özbekistan'da şairin Türkçe bir el yazması daha bulunmuştur. Bulunan bu eser *Sebatu'l-Beşer maa Târih-i Muhâcirân (İnsan Sebatı ve Muhacirlerin Tarihi)* olarak adlandırılmıştır. Günümüzde Özbekistan Fanler Akademisi Ebu Reyhan Birünî Şarkşinaslık Enstitüsü El Yazmaları Bölümünde (1207) saklanan bu eser, M. Kadirova tarafından çalışılmıştır.³¹ Bulunan bu eser Dilşad Berna hakkındaki bilgileri daha da zenginleştirmiştir ve onu okuyuculara daha iyi tanıtmıştır. Eserde şaire ait 42 gazel bulunmaktadır. Bu gazellerin 36 tanesi Türkçe, 6 tanesi Tacikçedir ve gazeller 7 beyitten müteşekkildir. Şair, 17 gazelde Dilşad, 22 gazelde ise Berna mahlasını kullanmıştır.³²

Özbekistan'da 1969 tarihinde bulunan el yazmanın bazı sayfaları eksik olduğu için tarihi tespit edilememiştir. Târih-i Muhâcirân isimli otobiyografisinin Türkçe ve Farsça (Tacikçe) nüshaları kıyaslandığında Farsça (Tacikçe) nüshasının daha kapsamlı olduğu anlaşılmıştır. Eserin Türkçe nüshası şairin dünya görüşünü, kendi dönemindeki öncü fikirlerini yansıtmıştır. Dilşad Berna, Farsça (Tacikçe) kaleme aldığı Târih-i Muhâcirân'ı sonradan Türkçeye tercüme etse de araştırmacılar bunları birbirinden farklı iki eser olarak değerlendirmiştir. Zira şair, bu eserinde Hokand'daki muhacirlik yıllarında işlemiştir. Muhacirlik yıllarında Çağatay Türkçesinde ve şiirinde bir hayli ustalaşan şair, bu eserde yaşadığı dönemde meydana gelen olayları kendi gözünden okuyucuya aktarmıştır. Târih-i Muhâcirân'da XIX. yüzyılda Maverahünnehir'de cereyan eden siyasi, sosyal ve edebî olaylarla ilgili ilginç bilgiler bulunmaktadır. Bu durumun oluşmasında Dilşad'ın bir asırlık ömründe birçok şairle tanışmasının etkisi olmuştur. Eserin Farsça (Tacikçe) nüshasında Hokand ve Öretepe'de yaşayan otuzdan fazla şairin ismi kaydedilmiştir. Hokand'da yaşayan şairlerin bazıları Mehcup, Muntazir, Meczup, Gülhenî, Mahzeni, Turabi, Bahari, Nizami, Sabuhi, Sedai, Divane Hafız, Nuri, Nadire, Fedai, Bahru'n-Nisa, Mahibanu, Hafıza Atın, Tutukız, Üveysi, Anber Atındır. Târih-i Muhâcirân'ın Türkçe nüshasında ise Hüdayar Han'ın sarayına mensup Mazlume-i Hayrunnisa, Ümide gibi şairlerin isimleri yer almıştır. Şairin kaydettiği Öretepe'de yaşayan şairler ise İşan Şahidi, Sepulegi, Zufarhi, Saida Banu, Keramet Ay, Masture Ay, Fazilettir. Dilşad, yukarıda zikrettiği bu şairlerden birisi olan Anber Atın hakkında "O kız kendisinden önce geçen iki yüz şaire değerdir" demiş ve onun yeteneklerinden bahsetmiştir. Dilşad Berna çağdaş şairleri tanımlarken onları övmekten çekinmemiştir. Eserlerini oluştururken çağdaş olduğu şairlerin izlerini takip ettiğini belirtmekte ve tasavvuf ehline dil uzatan şairlere karşı ise kalem atına binerek cenk meydanına çıktığını yazmıştır.³³

Şair uzun ömründe gördüklerini ve tecrübelerini yansıtırken Rusların Türkistan'ı işgal etmelerini hoş karşılamıştır. Ona göre artık emirlik ve hanlıklar ortadan kalkmalı, Avrupa'daki gibi kadınların ve çocukların haklarının savunulacağı ortam oluşmalı, ilim ve teknoloji gelişmelidir. Şair bu konuda Târih-i Muhâcirân eserinin Türkçe nüshasında Rus işgalinden sonra yapılan tren yolları sayesinde

³¹ M. Kadirova, *Dilşod*, Fan, Taşkent 1971.

³² *Dilşod Tanlangan Asarlar*, s. 7.

³³ *Dilşod Tanlangan Asarlar*, s. 8-9.

memleketi Öretepe'ye üç kez gittiğini belirtmiştir. Öretepe ve çevresinin harap halde olmasına rağmen ahalinin rahat bir biçimde yaşam sürdürdüğünü belirten Dilşad Berna, şehrin kapılarının açık olduğunu ve kimsenin düşman geliyor diye sağa sola kaçışmadığını kaydetmiştir. Ona göre Öretepe halkı Rus hâkimiyetinde eski Müslüman yöneticilerin zamanından daha iyi halde yaşamışlardır.³⁴

Dilşad Berna'nın bütün eserleri günümüze ulaşmamıştır. Onun günümüze ulaşan 142 şiiri bulunur. Bunların 80 tanesi Türkçe, 62 tanesi Farsça (Tacikçe)dir. Türkçe şiirlerinin fazla oluşu şairin 80 yıldan fazla bir süre Hokand'da Özbeklerle beraber yaşamasından kaynaklanmıştır. Şairin her iki dilde de yazdığı şiirler iki toplum içinde ehemmiyet arz etmektedir.³⁵ Dilşad Berna'nın tarihî ve edebî eserleri XIX. yüzyıl Özbek ve Tacik edebiyatının gelişimine katkıda bulunmuştur. Şair, kendi dönemindeki hayat gerçeklerini süslü bir şekilde eserlerine aks ettirmeye çalışmıştır. Ona göre bu çaba aslında geçmişteki Özbek ve Tacik kadınlarının kalp sedalarıdır, çünkü geçmiş, tarihin en süslü ve gerçekçi ibret aynasıdır.³⁶

Dilşad Berna'nın Edebi Kişiliği

Ömer Han döneminde başlayan ve Muhammed Ali Han (1822-1842)'ın iktidarında devam eden kültürel iklimde yetişen Dilşad Berna, Özbek Türkçesi ve Farsçanın Tacik lehçesinde kaleme aldığı şiirleriyle diğer şairlerden ayrılmıştır. Şair, şiirlerini yazarken Nizami, Bidil, Ali Şir Nevâi ve Nadire gibi isimleri kendisine örnek almıştır. Özellikle Ali Şir Nevâi'yi pir olarak görmüş ve öğrencilerine de bu şairleri tanıtmıştır. Dilşad Berna'nın şairlikte hocaları kendisiyle çağdaş olan Nadire ve Üveysi olmuştur. Dilşad Berna'ya göre şairlerin görevi yaşadığı dönemdeki insanların hislerine tercüman olmaktır. O şiirlerinde insan sevgisini, adaleti ve hak yolunda yürümeyi, zamanın noksanlarından ve hayatın boş galesinden arınarak kaderin insana getirdikleriyle mücadele etmeyi işlemiştir.³⁷ Ayrıca Dilşad Berna şiirlerinde Özbek feodalitesini ve yönetici sınıfının bencilliklerini, zorbalıklarını hicvetmiştir.³⁸

Dilşad Berna'nın her gazeline onun hayatın acısını tatmış ve tecrübe kazanmış bir insan olduğu anlaşılmaktadır. Şair, şiirlerinde hayattan edindiği tecrübeyle kaderin getirdiği sıkıntıların çözümü hususunda umudunu kesmeyen bir görüntü çizmiş, insanın her zaman arzusuyla ve iyi niyetle yaşaması gerektiğini söylemiştir. Yaşlılık döneminde ise genç öğrencileri gibi dünyanın sırlarını ve yeni bilgileri keşfetmeye zamanının kalmadığından şikâyet etmiştir.³⁹

Tarih-i Muhâcirân

Dilşad'ın otobiyografisi olan *Tarih-i Muhâcirân*'ın Farsça olan nüshası günümüzde Tacikistan Cumhuriyeti Ahmed Daniş Tarih, Arkeoloji ve Etnograf-

³⁴ *Dilşod Tanlangan Asarlar*, s. 9.

³⁵ A. Muhtarov, *Dilşad*, s. 36; *Dilşod Tanlangan Asarlar*, s. 10.

³⁶ *Dilşod Tanlangan Asarlar*, s. 10.

³⁷ *Dilşod Tanlangan Asarlar*, s. 5.

³⁸ Izzatillo Omonov, *a.g.t.*, s. 75-76.

³⁹ *Dilşod Tanlangan Asarlar*, s. 5-6.

ya Enstitüsü'nde bulunmaktadır. Özbek Türkçesindeki nüsha ise Özbekistan Cumhuriyeti Fenler Akademisi Ebu Reyhan Birûni Şarkşinaslık Enstitüsü kütüphanesinde (1207) muhafaza edilmektedir. *Târih-i Muhâcirân*'ın Farsçası A. Muhtarov tarafından faksimile olarak yayınlanmıştır. Özbek Türkçesine tercüme ettiği nüsha ise M. Kadirova tarafından çalışılmıştır. Biz çalışmamızda iki nüshayı da kullandık. Târih-i Muhâcirân'ın Farsçasında bilgi farklılıkları bulunduğu için Türkçesini temel alarak Farsçasındaki farklılıkları dipnotta vermeye gayret ettik. Şair eserine Târih-i Muhâcirân ismini koyma sebebini şu cümlelerle ifade etmiştir:

1816-1817 (Hicri 1232) tarihinde kendi şahit olduğum garip hadiseleri başka Müslüman ve marifet ehline örnek olsun diye kaleme almak istedim. Bu yazdıklarımı savaş ve işgal mağduru insanların hatırasına Târih-i Muhâcirân ismiyle adlandırdım. Hem başıma gelen ilginç hadiseleri hem de çağdaşları olduğum şairleri anlattım. Bu bilgilere başka kaynaklarda rastlanmayacaktır. Bu acı hadiselerden ve eserimin yazılış sebeplerinden yani can yakıcı olaylardan artık bahsetmek istemiyorum.⁴⁰

1816-1817 (Hicri 1232) tarihinde Şahinşah Emir, yani Ömer Han şehri (Öretepe'yi) aldı. Şehrin çarşısında Özbeklerin Yüz boyunun beyleriyle meşveret eyledi. Bu toplantının alelacele yapılmasının sebebi Yüz boyundan Sarımsak Bey'in isyan etmesiydi. Kendisine karşı isyan edenleri cezalandıran Emir hazretleri Sarımsak Bey ile hareket eden bin iki yüz on üç kişiyi⁴¹ astırdı ve bu olay tarihe İbret adıyla kaydedildi. O günden itibaren Öretepe çarşısı halk arasında İbret Pazarı olarak anıldı.⁴²

Askerler idamdan kurtulan ahaliyi topladılar ve Sarluç Bekat çölüyle Fergana Vadisi'ne koyun misali sürdüler. Fakir kulunuz o zamanlarda on yedi yaşında genç kızdım. Zavallı validem bundan üç sene önce veba hastalığından vefat etmişti, babam da idam edilmişti ve kesilen başı kafa minaresine konulmuştu. Ben fakir evde doksan yaşındaki Bibi Nadire adlı ninemle kalmıştım. Hokand ordusu Öretepe'ye saldırdığında zavallı ninem beni evimizin bodrum katına saklamıştı, lakin hanın askerleri beni orada da buldular ve çarşı meydanındaki esirlerle beraber Fergana'ya götürdüler. Zavallı nineme neler olduğunu bilmiyorum. Bu kederli esirlerin içinde bir sürü hasta vardı ve onlar feleğin bu acımasız oyununu şaşkınlık içerisinde kanlı gözyaşlarıyla seyrediyorlardı. Eserimin giriş kısmında unuttuğum için İbret mahallesinin kısaca tarifini burada vermek istiyorum: Büyük ağaçların bulunduğu ortasında yaklaşık 41 tanab⁴³lık içinde boyu üç gaz⁴⁴ olan sayısız sütunlarla dolu kahvesi

⁴⁰ A. Muhtarov, *Dilşad*, s. 192. Eserin bu kısmı M. Kadirova'nın hazırladığı *Dilşod Tanlangan Asarlar* isimli çalışmasında yer almamaktadır.

⁴¹ Eserin Tacikçesinde sayı bin iki yüz kişi olarak verilmektedir. A. Muhtarov, *a.g.e.*, s. 191.

⁴² *Dilşod Tanlangan Asarlar*, s. 11; A. Muhtarov, *a.g.e.*, s. 191.

⁴³ Tanab yaklaşık 4037-4097 m²'ye denk gelmektedir. Sevda Kaman, "Firdevsü'l-İkbâl'de Ağırık, Me-safe ve Uzunluk Ölçü Adları", *Çeşm-i Cihan: Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları*, C. 5, S. 1, 2018, s. 51.

⁴⁴ Gaz 106-107 cm eşit uzunluk birimidir. *Firdaws Al-İqbal: History of Kharezm By Shir Muhammad Mirab Munnis and Muhammad Rıza Mirab Agahi*, Translated From Chaghtay and Annotated by Y. Bergele, Brill Leiden-Boston-Köln 1999, s. 621; Sevda Kaman, "a.g.m.", s. 59.

olan Küçük Saray, İbret Kalesi'nin kible tarafında ise bir mescit ve mescidin altında ordu komutanlarının bulunduğu mekân yer almaktadır. Emirlerin ve komutanların yaşadıkları yer oldukça iyi durumdayken halkın yaşadığı yer haraptır.⁴⁵

Her neyse, esas olaylara geçelim. Bin türlü azap ve zahmetle Hokand şehrinin içine dahil olduk, Bağ-ı Emir'den geçtik ve sarayın karşısındaki meydana geldik. Esirlerin arasından üç Tacik kızı seçtiler ve o zavallılardan biri de ben idim. Diğer muhacirleri ise toplu halde şehir dışındaki bozkıra sürdüler. O zavallılar orada tam yedi sene içinde yeni, ihtişamlı bir şehir kurdular ve Şehrihân⁴⁶ ismini verdiler.⁴⁷

Bizi, seçilen üç kızı harem avlusuna getirdiler ve burada üç gün dinlenip birazcık kendimizi toparlamamıza izin verdiler. Sonra hamama götürdüler, çok güzel, pahalı kıyafetler giydirdiler ve melikeler gibi süslediler. Beni Han'ın has odasına getirdiler. O; uzun boylu, siyah sakallı, kırmızı yüzlü, sağ yüzünde siyah beni olan birisiydi.⁴⁸ Beyaz gömlek giymişti. Han bana yaşımı ve evladım olup olmadığını sorduktan sonra, benim şair olduğumu önceden öğrenmiş olacak ki, bana şairlik ve şiir hakkında sorular sordu. Şiire hevesim ve yeteneğim olmasına rağmen Ömer Han'ın büyük bir şair olduğunu daha evvel duyduğum için sorularına cevap vermeyerek karşısında başımı eğdim ve edebimi hiç bozmadım. Han, eline yer sofrasından bir nar aldı ve “*bu nar hakkında ne düşünüyorsun?*” dedi. Ben de “*İçini kızların kanıyla doldurmuşsunuz!*” diye şiirle cevap verdim. Han, bu cevabıma çok sinirlendi ve ellerini çırparak mahremi çağırdı, beni dışarı atmasını söyledi. Melikelere özgün kıyafetlerimi çıkarttım ve kendi elbiselerimi giydim. Saray görevlileri beni gece yarısında yalınayak bir şekilde saraydan attılar.⁴⁹ Etrafta dolaştım ve sonunda ışık yanan bir yer gördüm. Oraya doğru yürüdüm. Burası bir derviş hangâhıymış ve otuz civarındaki derviş burada gazel söyleyip çay içiyorlarmış. Dervişlerin şeyhi bana şaşkınlıkla baktı ve Türkçe soru sordu fakat anlayamadım. Farsça âmadam yani “*geldim*” kelimesiyle başlayan on dört satırlık gazeli okudum ve bayıldım. Kendime geldiğimde şeyh, halka içindeki sufilerden birine işaret etti; o yerinden kalktı ve bana kendisini takip etmemi söyledi. Sabah ezanı okundu. Biz iki kanaldan geçip, Hoca Kelan Töre mahallesine geldik. Camiye yakın bir yerde küçük bir avlu vardı, onun kapısından içeriye girdik, bu saatte bile kapının açık olmasına şaşırđım. Avlunun ortasında iki ev vardı.

⁴⁵ *Dilşod Tanlangan Asarlar*, s. 12. Eserin Farsçasında İbret'in tarifi: Ihlamur ağaçlarıyla sarılı, ortada bir kahvehane, bir tarafta küçük bir mahalle camisi, öbür tarafta ise idamların gerçekleştiği meydan şeklindedir. A. Muhtarov, *a.g.e.*, s. 192-193.

⁴⁶ Ömer Han tarafından kurulan şehir Hanşehri yani Şehrihân olarak adlandırılmaktadır. Dilşod her ne kadar 1817-1818'de Öretepe'den getirilen muhacirlerin 7 yılda bu şehri kurduğunu söylese de şehrin kurulması 1811 yılındadır. Mirzoolim Müşrif, *Ensab us-Selotin va Tevorih ul-Havokin (Kukon Honliğı Tarihi)*, Yay. Haz. A. Matgaziev - M. Usmanova, Gafur Gulam Neşr., Taşkent 1995, s. 19.

⁴⁷ *Dilşod Tanlangan Asarlar*, s. 12-13; A. Muhtarov, *a.g.e.*, s. 193-194.

⁴⁸ A. Muhtarov, *a.g.e.*, s. 195.

⁴⁹ Eserin Farsçasında çarşafsız bir biçimde yalınayak dışarı atıldığı belirtilir. A. Muhtarov, *a.g.e.*, s. 194. Ş. Vahidov'un verdiği bilgilere göre Ömer Han, Dilşod Berna'nın cevabına çok hiddetlendi ve onun zindana attırdı. Zindan görevlisi Dilşod Berna'nın hemşehrisiydi ve kaçmasına yardımcı oldu. Ş. Vahidov, *a.g.e.*, s. 150.

Sol taraftaki evden Kur'an tilaveti duyulmaktaydı. Küçük odalı evde de ışık yanmaktaydı. İçeri girdim, yaşlı bir kadın oya yapıyordu. Selam verdim, Farşayı bildiği kadarıyla bana sorular sordu, anladığım kadarıyla cevap verdim. Birkaç gün bu yaşlı teyzenin hizmetinde bulundum. Bu yaşlı anne seksen yaşındaydı ve ellili yaşlarında imamlık yapan Taş Mahdum adlı bir oğlu vardı. Bir müddet sonra annesi rızamı da alarak beni oğluna nikahladı. Oğlu bu yaşına kadar hiç evlenmemişti. Annesi ise evde mahalledeki kızlara öğretmenlik yapıyordu. Anneye tam on üç sene hizmet ettim ve Türkçeyi ondan en güzel şekilde öğrenmeyi başardım. Annem 92 yaşına kadar öğretmenliğe devam etti ve bıraktıktan sonra yerine okulda kızlara ben öğretmenlik yapmaya başladım. Zaman su gibi aktı ve annemiz doksan dokuz yaşında vefat etti. O esnada ben otuz yedi yaşındaydım. Eşim Molla Taş Mahdum'dan sekiz evladım oldu, fakat sadece iki erkek ve bir kız çocuğumuz hayatta kaldı. İsimleri ise Seyyid Azam, Seyyid Mahdum ve Mihrunnisa'dır. Eşim ise annesinden yirmi sene sonra doksan yaşında vefat etti, ben o esnada elli yedi yaşındaydım.⁵⁰

Fakir seksen sekiz yaşına kadar öğretmenliğe devam ettim. Tam elli bir sene okulda hizmet ettim⁵¹ ve toplamda sekiz yüz doksan bir kıza okuma yazmayı öğrettim.⁵² Memleket Rusların eline geçtiği zamanlarda okuluma edepli ve zeki kızları toplamaya başlamıştık. Onların çoğu esas olarak Tacik ve Türk edebiyatına eğilimli çocuklardı. Ali Şir Nevâi, Hafız, Fuzuli gibi nice güzel şairlerin şiirlerine aşına oldular. Bunlardan biri de Anber adlı genç kızdı, sekiz yaşından on dört yaşına kadar eğitim aldı. Kendi yazdıklarını da bana zaman zaman gösterir ve fikrimi alırdı. Bu güzel huylu kızın ünlü bir şair olacağından umutluydum, fakat sonradan okulu bıraktı. O kıza benzer neredeyse iki yüzden fazla şaire eğitim vermek fakire nasip oldu. Bu kızların arasında Hüdayar Han (1845-1875)'in saray şairleri arasında yer alan Mazlume, Ümide ve Hayrunnisa adlı üç kız da oldu. Onlar sonradan saray şairlerine dâhil olmuşlardı.⁵³

Fakat ben fakirin Orda(saray) şairlerinden biri olmak gibi arzusu yoktu,⁵⁴ kendimi oraya asla münasip görmedim; çünkü ben hareme ve meddahlığa tamamen yabancıydım. Fakat Cihan Bibi ve Nadire Hanım'ın şiirleri gönle ve ruha güç veren eserlerdir. Onları kendime örnek alarak yazdıklarımı divan haline getirmeyi de düşündüm. O korkunç gecede, saraydan kovulduğumda bana yardım eden dervişler aklıma geldi. Takdirimde varmış, bu eve geldikten birkaç yıl sonra o dervişlerin sohbetine katılmak da bana nasip oldu. İki sene sonra da bir kadının aracılığıyla Mehcup'un sohbetine katıldım. Bu yüce edep

⁵⁰ *Dilşod Tanlangan Asarlar*, s. 14-15; A. Muhtarov, *a.g.e.*, s. 193-201.

⁵¹ A. Muhtarov'un eserinin tıpkı basım kısmında Dilşad'ın öğretmenliği sırasında yirmi üç talebe yardımcısı olduğu belirtilir. A. Muhtarov, *a.g.e.*, s. 201.

⁵² A. Muhtarov'un çalışmasında verilen tıpkı basımında belirtildiğine göre bu sekiz yüz doksan bir kızın dörtte biri şairdir. Rusların Hokand'ı işgal ettiği esnada adalet yok olmuştur ve Hanlık savaşlarıyla meşgul olduğu için bazı aileler kızlarını okula göndermekten endişe duymaya başlamışlardır. A. Muhtarov, *a.g.e.*, s. 201-202.

⁵³ *Dilşod Tanlangan Asarlar*, s. 15-16; A. Muhtarov, *a.g.e.*, s. 202.

⁵⁴ A. Muhtarov'un çalışmasının tıpkı basım kısmında Dilşad'ın kendisini saray şairleri arasında göstermemesinin sebebi gençliğinde sarayı görüp tanıması ve oraya uygun olmadığını düşünmesidir. A. Muhtarov, *a.g.e.*, s. 202-203.

ve marifet ehlinin yardımıyla Müntezer ve Gülhanî'nin eserleriyle tanıştım. Gülhanî vefat etmişti onun “Zerbulmesel”⁵⁵ adlı eserini okudum.⁵⁶ Bu eseri okuduktan sonra memleketim gözlerimin önüne geldi. Sonraki senelerde ise Rusların getirdiği ateşli arabaya (tren) binip üç kez kendi memleketim Öretepe'ye de gitme imkanına sahip oldum. İnsanlar Müslüman yöneticilerin zamanında olduğundan daha rahat yaşıyordu, sokak ve pazarlarda rahat geziyor ve nefes alıyordu. Fakat ortada rehabet ve bolluktan zerre kadar iz kalmamıştı. Şehrin ortasından akan kanal çok pis ve bulanıktı, eskisi gibi nehirden su içmek mümkün değildi, hastalık kaynağına dönüşmüştü. Her sene gelen yağmurlar şehri berbat hale getiriyordu.⁵⁷

Baba evime yakın bir mahalle olan İşan Bağdar'da Şair Nizami'nin yaşadığı bahçeli ev hâlâ durmaktadır. Kible tarafında ise Pençesaraz mahallesinde Divane Hafız, Sedayi ve Nuri adlı şairlerin evleri vardır. Hokand aslında pek eski, tarihi köklü, pek çok şair ve düşünürün yaşadığı güzel bir şehirdir. Bu dünyanın esrarlarından biri de şu ki, nerede bir savaş ve çatışma çıkarsa, o şehrin halkı zulüm tesiriyle marifet ateşinde yeniden yanarlar ve cila görmüş polat gibi olurlar. Dünya yaşamı halk için büyük bir mekteptir. Ehli tasavvuf ise hep dünyalık hayali kuran fesatlardan uzak durmalıdır. Ehli vücut ise müşahede ederek kendine özgü bir yol bulmalıdır.⁵⁸

Öretepe'ye sonraki gidişimde daha önce esirlerle beraber geçtiğim yoldan tekrar geçmek bana üzüntü ve keder vermişti. Öretepe'ye geldikten sonra uzun uzun müşahede ettim ve şu sonuca ulaştım: Öretepe ve İstiravşan bölgelerinin halkı şu an mevcut olan tüm zorluklara rağmen Rusların hakimiyeti altında eskisinden on bin kat daha iyi bir yaşam sürdürmektedir. Evet maalesef eskiden insanların su içtiği temiz, buz gibi pınarlar viran olmuştu, gözleri tıkanmış, Muğ dağındaki İranlılardan kalan eski kaleler de hasar görmesine rağmen hâlâ yerindeydi.⁵⁹

Sonuç

Bir asırdan fazla yaşamış, döneminin aydın kişilerinden olan Dilşad Berna'nın otobiyografisi olan Târih-i Muhâcirân edebiyatçılar kadar tarihçileri de ilgilendirmektedir. XIX. yüzyılda Maverahünnehir'de cereyan eden siyasi, sosyal, edebî olaylarla ilgili ilginç malumatlar içeren eser, halkın zihnî ortamının anlaşılması için önemli bilgiler vermektedir. Dönemin ana kaynaklarından olan eser ahalinin psikolojisini ve olaylara karşı tutumunu yansıtmaktadır. Özellikle Rus işgalinin hoş karşılanması Dilşad'ın savaş ve çatışmalar ile yorulan halkın iç sesinin tercümesi gibi gözükmektedir. Dilşad hanlıklar arasındaki çatışmalardan dolayı insanların bitap düşmesinin yanı sıra bu

⁵⁵ Gülhanî ve eseri hakkında bkz. Mairambek Tagaev, *a.g.t.*, s. 262-270; Mustafa Toker, “Gülhanî; Darbül Mesel Adlı Eseri ve Eserde Geçen Türkçe Atasözleri”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 20, Konya 2006, s. 59-79.

⁵⁶ A. Muhtarov'un çalışmasında verilen tıpkı basıma göre Zerbulmesel isimli eser Dilşad'ın şiirlerini de etkilemiştir. A. Muhtarov, *a.g.e.*, s. 203.

⁵⁷ *Dilşod Tanlangan Asarlar*, s. 16-17; A. Muhtarov, *a.g.e.*, s. 203.

⁵⁸ *Dilşod Tanlangan Asarlar*, s. 17-18; A. Muhtarov, *a.g.e.*, s. 203.

⁵⁹ A. Mutarov, *a.g.e.*, s. 203.

çatışmaların eğitim ve edebiyatı da olumsuz etkilediğini belirtmekte ve Rus işgalinden sonra öğretmenlik yaptığı okula yetenekli genç kızları toplayabildiğinden bahsetmektedir. Rus işgalinin her ne kadar sükûneti sağladığı için hoş karşılansa da şairin eserinde işgal döneminde halkın refah seviyesinin düştüğü ve tabiatın tahrip edilerek şehirden geçen nehrin hastalık kaynağı olduğunu kaydetmektedir. Dilşad Berna Târih-i Muhâcirân'da Hokand'da yaşadığı elim hadiseleri kaleme alması sebebiyle muhalif olarak değerlendirilebilir. Özellikle Öretepe'den Hokand'a getirilişi ve haremde kovulması onun yönetime karşı olumsuz tutum takınmasına neden olmuştur. Bu tutumu nedeniyle kendisinin iyi bir şair olması ve Hüdayar Han'ın divanındaki üç kadın şaire hocalık yapmasına rağmen saray şairleri arasında dâhil olmamasına neden olmuştur. Dilşad'ın otobiyografisi Hokand Hanlığı'nın XIX. yüzyıl kültürel hayatında kadınların yerini gösteren bilgiler sunmaktadır. Bu devirde kadınlar kültürel ortama dâhil olmuş, kendi aralarında şiir sohbetleri yaptıkları divanlar kurmuşlardır. Ayrıca kız çocuklarının eğitimi için açılan okullarda ünlü kadın şairlerin yetişmesi, özellikle edebî alanda Hokand Hanlığı'nda kadınların söz sahibi olmasını sağlamıştır. Dilşad'ın Târih-i Muhâcirân isimli eserini Farsça'nın Tacik lehçesinde ve Çağatay Türkçesinde iki farklı nüsha olarak kaleme alması ve iki nüshanın birbirini tamamlayıcı bilgiler vermesi Târih-i Muhâcirân'ı diğer Hokand kaynaklarından farklı hale getirmektedir.

Kaynaklar

Anonim: *Zafername-i Hüsrevî*, Çev. Ş. Vahidov - Şirali Jurayev, *Tarihi Meros*, Taşkent 2011.

ASLAN, Üzeyir: "Han Şair Emiri'nin Musammatları", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1, s. 42-51.

BABACANOV, B.: *Kokandskoe Hanstvo: Vlast', Politika, Religiya*, Tokio - Taşkent 2010.

ÇELİK, M. Bilal: *1800-1865 Yılları Arasında Buhara Emirliği*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2009.

_____ : "Hokand Hanlığı Siyaset ve Kültür Hayatında Bir Kadın: Mahlar Ayım", *Geçmişten Günümüze Kadın ve Şehir*, Ed. Osman Köse, Canik Belediyesi Kültür Yay., Samsun 2016.

Dilşod Tanlangan Asarlar, Yay. Haz. M. Kadirova, Gafur Gulam Adabiyot va Sanat Neş., Taşkent 1972.

ERKINOV, A.: "Imitation of Timurids and Pseudo-Legitimation on the Origins of a Manuscript Anthology of Poems Dedicated to the Kokand Ruler Muhammad Ali Khan (1822-1842)", Translated Russian and Notes Jülgen Poul. Layout Isabel Förster, *GSA*, Online Working No: 5, p. 1-14.

_____ : "Fabrication of Legitimation in the Khoqand Khanate Under the Reign of Umar-Khân (1225-1237/1810-1822) Place Manuscript of Baktiyâr Nâma Doqâyiқи Samarkandî as a Source of the Legend of Altun Bishik", *Tex and Manuscript*, V: 19, No: 2, December 2013.

Firdaws Al-Iqbal: History of Kharezm By Shir Muhammad Mirab Munnis and Muhammad Rıza Mirab Agahî, Translated From Chaghtay and Annotated by Y. Be-regel, Brill Leiden-Boston-Köln 1999.

Hüdayarhanzade: *Ancum at-Tevarih (Zvezdi İstorii)*, Farsçadan Rusçaya Çev. ve izahatlar müellifi Ş. Vahidov - S. Elşibaev, Yangi Asr Avlodi, Taşkent 2011.

KADIROVA, M.: *Dilşod*, Fan, Taşkent 1971.

KAMALOVA, Zebinniso: *Türk Kültür Mirasında Kılıç ve Kalem Tutan Hatunlar*, Çağaloğlu Yayınevi, İstanbul 2019.

KAMAN, Sevda: "Firdevsü'l-İkbâl'de Ağırlık, Mesafe ve Uzunluk Ölçü Adları", *Çeşm-i Cihan: Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları*, Cilt: 5, Sayı: 1, 2018.

KAYUMOV, Aziz: *Quqan Adabiy Muhiti (XVIII-XIX. Asrlar)*, Özbekistan SSR Fenler Akademisi Neşriyat, Taşkent 1961.

KIZILTUNÇ, Recai: "Çağatay Edebiyatında Kadın Şairler", *Turkish Studies*, Volume: 7/2, 2012.

KOCASAVAŞ, Yıldız: *Yusuf Emîri Divanı, Giriş-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım*, Çantay Kitabevi, İstanbul 2003.

KÖKTEGİN, Kazım: *Yusuf Emîri Divanı, Giriş-İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük-Tıpkıbasım*, Fenomen Yayınları, Erzurum 2007.

Kurbanali Hacı Halidoğlu: *Tarih-i Hamse*, Kazan 1910.

LEVI, Socott C.: *The Rise And Fall Of Khoqand: Central Asia In The Global Age*, University of Pittsburg Press, Pittsburg 2010.

Mirzo Olim Madum Hoci: *Tarih-i Türkistan*, Yay. Haz. Ş. Vahidov, Yangi Asr Avlodi, Taşkent 2009.

Mirzoolim Müşrif: *Ensab us-Selotin va Tevorih ul-Havokin (Kukon Honliği Tarihi)*, Yay. Haz. A. Matgaziev - M. Usmanova, Gafur Gulam Neşr., Taşkent 1995.

Muhammed Hakimhan Töre: *Muntahab at-Tevorih (Hukand va Buhara Tarihi, Seyahat va Hatıralar)*, Çev. Ş. Vahidov, Yangi Asr Avlodi, Taşkent 2010.

MUHTAROV, A.: *Dilşad i Eyo Mesto v İstorii Obşestvennoy Mıslı Tadjikskogo Naroda v XIX Naçalo XX vv*, İzdatelstvo, Duşanbe 1969.

NETTLETON, Susanna S: "Ruler, Patron, Poet Umar Khan In The Blossoming Of The Khanate Of Qoqan, 1800-1820", *International Journal of Turkish Studies*, Volume: 2, No: 2, 1981-82.

OMONOV, İzzatillo Inomjonovich: *Umar Han Hukumronligi Davrida Qo'qan Hanliginin Siyosiy, İjtimoiy-İqtisodiy va Madaniy Ahvoli*, Namangan Devlet Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Özbek Tilining İzahlı Lugati, Cilt: I, Rus Tili Neş., Moskva 1981.

TAGAEV, Mairambek: *Hokand Hanlığı'nın (1709-1876) Sosyal ve Kültürel Tarihi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2017.

TANÇ, Mustafa: "Son Dönem Çağatay Türkçesi ve Ömer Han", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı: 15, Ankara 2003.

_____ : *Ömer Han Divanı, İnceleme-Metin*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 1994.

TEKİN, Feridun: "Hanlıklar Dönemi Çağatay Edebiyatı", *Turkish Studies*, Volume: 6, 2011.

TOLKUN, Selahittin: "Son Devir Çağatay Edebiyatının İki Önemli Kadın Şairi: Nâdire ve Üveysi", *İlmi Araştırmalar*, 12, İstanbul 2001.

VAHİDOV, Ş.: *Kukon Hanligida Tarihnavislik (Genezici, Funksiyalari, Nama-yandolari, Asarlari)*, Akademiknaşr, Taşkent 2010.

Makale Türü: İnceleme

Geliş Tarihi: 03.11.2020

Kabul Tarihi: 08.12.2020

HAZAR KAVİM VE DEVLET ADI; KABAR KABİLE, KADAR, KASAR BOY ADLARININ KÖKEN VE ANLAMLARI

Dr. Yusuf GEDİKLİ*

Öz

Makalede Türk kavim ve devletlerinin en ünlülerinden biri olan Hazar kavim ve devlet adıyla aslen Ogur olup Uygurlara karışan Kadar, Kasar boy adları incelenmiş, bunların hepsinin kad- fiil köküne -ar geniş zaman ekinin bitişmesiyle oluştuğu gösterilmiştir. Bu üç etnik ad, aynı kelimenin değişkenleridir (çatallardır). Aslına en yakın olanı Kadar'dır; Kasar'da ortada d > s değişimi, Hazar'da başta k > h, ortada d > z değişimi olmuştur. Hepsinin anlamı "başkaldırır, karşı durur, isyan eder; asi"dir.

Ayrıca Hazar Türklerinin iki Kabar kabile adı da incelenmiş, bunun kab- fiil kökü ve -ar geniş zaman ekinde meydana geldiği, "başkaldırır, karşı durur, isyan eder; asi" anlamında olduğu belirtilmiştir. Bu meyanda Bulgar Türklerinin Kuber kişi ve Kuviar-is boy adının da Kabar kabile adıyla aynı söz ve anlamda olduğu gösterilmiştir.

Böylece Hazar kavim ve devlet, Hazarların iki Kabar kabile ve boy adı, aslen Ogur olan Kadar, Kasar boy adları ile Bulgar Türklerinin Kuber kişi ve Kuviar-is boy adı sorunsalları sona erdirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Kabar, Kadar, Kasar, Hazar, Kuber, Lir Türkçesi.

The Origin And Meanings Of Hazar Ethnos And State's Name And Of Clans' Names Of Kadar, Kasar And Kabar

Abstract

In this article, I examined the name of the Kazar, which is one of the most famous Turkish ethnos and states. The names of Kasar and Kadar that originally being Ogur but then mixed with Uyghur were examined also. My conclusion is that all these names stemmed from the Turkish verb of kad- and were produced with the -ar suffix of simple present tense. These three names are miscellaneous derivatives of the same word. The closest to the original is Kadar. The original middle d consonant changed s in Kasar and initial k > h, and in the middle d > z in Kazar noun. The meanings of all three nouns mean, someone who rebels, revolts and opposes.

* Dilbilimci, dryusufgedikli@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6681-5750.

In the meanwhile, I examined the name of Kabar, which was a tribe amongst the Kazars and I reached that the meaning of Kabar also same like the previous three ones. It was a derivation of the Turkish verb of kab- with a suffix -ar making the verb simple present tense. I revealed that the person name of Kuber, and tribal name of Kuviar-is which both belongs to the Bulgarian Turks are the very same word with the Kabar and meanings are also same.

Thus, I have clarified the problems of Kabar people in the Kazar Turks, Kuber people and the Kuviar-is tribal names in the Bulgarian Turks, the Kazar, Kadar, Kasar tribal names.

Keywords: *Kabar, Kadar, Kasar, Hazar, Kuber, The Lir Turkish.*

Bütün dünyaca bilinen Hazar kavim-devlet adının köken ve anlamı, bilim alemince hâlâ çözülememiş meselelerdendir. Makalemizde Hazar kavim-devlet adını inceleyip köken ve anlamını ortaya çıkaracağız. Hazar adını incelerken bununla ilişik olan ve anlamı çözülmüş bulunan Kabar boy adına da dokunacağız ve bu iki kavim-kabile adının birbirleriyle ilişkili olduğunu kanıtlayacağız. Ayrıca Uygurlara dahil Kadar ve Kasar boy adlarının da Hazar ve Kabar'la ilintisini göstereceğiz. Amacımız bu meselelere son noktayı koymaktır.

Önce en bilinir olan Hazar kavim adından başlamayı düşündükse de, sonra anlam bakımından Hazar adının çözümü için anahtar rol oynayan Kabar kabile (boy birliği) adından başlamayı uygun gördük. Çünkü Kabar sözü bize Kadar, Kasar ve Hazar sözcüklerini çözmekte birincil ölçüde yardımcı olacaktır.

NOT: Makalemiz uzuncadır. Bunun iki sebebi vardır: Birincisi yüzyıllardır süren sorunsalları sona erdirme arzumuzdur. İkincisi konuların birbirleriyle olan organik bağıdır. Yani Kabar'ı, Kadar'dan, Kasar'dan ve Hazar'dan ayırmak kabil olmamaktadır. Bundan ötürü okurumuzun makalemizi sabırla okumasını, sonunda pişman olmayacağını belirtmek isteriz. Ayrıca boy ve kabile sözcükleri kimi zaman birbiri yerine kullanılmıştır.

I. KABAR KABİLE ADININ KÖKEN VE ANLAMI

Hazar egemenliği altındaki Macarlar 830'da Hazar devletinden ayrılarak batıya doğru göç etmişlerdir.¹ (Kafesoğlu 854 tarihini verir).² Bu tarihten kısa bir süre sonra üç boy Hazar merkezî yönetimine isyan etmiş, çıkan iç savaşta yenilmiş, Hazarlardan ayrılıp Macarlara katılmışlardır. Macarlara katılan bu üç boya Kabar adı verilmiştir. Yani Kabar birincil değil, sonrakil bir addır. Tek boyun değil üç boyun ortak adıdır.

Macarlara katılınca Macarlar 8 kabile olmuşlardır.³ (Kabar adını alan üç boy, tek kabile kabul edilmiştir). Bu katılımla Macarlar çift dilli hale gelmişlerdir. O zaman Macarlar Etelköz'de (ırmaklar arası) oturuyorlardı. Bu yerin Dinyeper - Dinyester arası veya Dinyester - Prut arasındaki alan olduğu tahmin edilir. İkincisi daha muhtemeldir.

Yine bu sıralarda, yani 850'lerde bir kısım Hazar Türkü, Azerbaycan'ın Şamhor kentine yerleşmiştir. Belazuri ve *Kartlis Çovreba* bunlardan söz eder.⁴ (Herhalde IX. yüzyıl ortalarında Hazar devletinde iç çekişmeler şiddetlenmişti).

¹ Laszlo Rasonyi, *Tarihte Türklük*, çev. H.Z. Koşay, TKAE y., Ankara 1971, s. 117.

² İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 5. b., Boğaziçi y., İstanbul 1988, s. 167.

³ Kafesoğlu, s. 166.

⁴ Peter B. Golden, *Hazar Çalışmaları*, çev. E.Ç. Mızrak, Selenge y., İstanbul 2006, s. 157.

1. Kabar kabile adı ve kayıt tarihi

1. Kabarlar hakkında tek kaynak Konstantin Porfirogennetos'tur. Yapıtı olan *De Adminstrando Imperio*'yu (imparatorluğun yönetimi) 948-952 arasında yazmıştır. G. Moravcsik, Kabar'ın Porfirogennetos'ta **Kabár-oi** (Καβάροι) biçiminde geçtiğini, Macarcasının **Kavár(i)**, Latincesinin **Cowaris** olduğunu yazar.⁵ Macarcada vurgu ikinci hecededir.

Konstantin Porfirogennetos'un eseri şu günlerde Türkiye'de yayınlanmıştır.⁶ Eserde üzerinde durduğumuz kabilenin adı **Kabar-oi** olarak geçer. Sonda-ki *-oi* eki Yunanca çoğul ekidir (Porfirogennetos'un anlamı "mor odada doğmuş"tur; Doğu Roma imparatoriçeleri mor mermerden -porfir- yapılmış bir odada doğururlardı).

2. P.B. Golden, adın K. Porfirogennetos'ta **Kabár-ōi** (Καβάρωι), **Kábar-oi** (Καβάροι) şeklinde kayıtlandığını, Latince **Cowaris** olduğunu, bunun bir Macar kaynağından alınmış olabileceğini bildirir.⁷ Yunanca kayıtlarda vurgu kimileyin birinci, kimileyin ikinci hecededir. Bunun anlamı kök ünlünün (birinci ünlünün) uzun olmadığıdır. Uzun olsaydı, vurgu değişken olmazdı; aynı hecede kalırdı.

3. I. Vasary, **Kavar** yazar ve üç boy olduklarını söyler.⁸

4. Kabar kabile adı Macarlar arasında **Kuar** biçiminde yer adı olarak görülür.⁹

2. Kabar kabile adının köken ve anlamı hakkında görüşler ve görüşlerin eleştirisi

En meşhur Kabar boyu Macarlara isyan eden bu Kabar boyu olduğu için bilginler bu boyun köken ve anlamı üzerinde kafa yormuşlardır. Şöyle ki:

1. İlk defa A. Vambery (1832-1913), Kabar kabile adının "asi, asiler, isyan edenler" manasına geldiğini söylemiştir.¹⁰ *-ar* Türkçenin geniş zaman ekidir. Vambery 1882'de Bulgarların Türk olduğunu yazan ilk kişidir.

2. G. Nemeth (1890-1976), bu *kökenceyi* kabul eder; görüşünü ispat için birçok Türkçe isim ve fiil örnekler.¹¹

3. L. Rasonyi (1899-1984), Vambery ve Nemeth'in görüşünü onaylar, "asiler" der.¹²

4. O. Pritsak (1919-2006), Kabar'ın Ugorca biçiminin *Yubar, *Yuvar olabileceğini söyler, bunu Genel Türkçe *k-*, Çuvaşça *y-* denkliğine dayandırır.¹³

⁵ Gyula Moravcsik, *Byzantinoturcica II*, Sprachreste der Türkvolker quellen, Akademie Verlag, Berlin 1958, II, s. 144.

⁶ Konstantin Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, İngilizceden çev. ve notlayan İlhan Aslan, Post y., İstanbul 2020, s. 105-106.

⁷ Golden, *Hazar Çalışmaları*, s. 161.

⁸ István Vásáry, *Eski İç Asyanın Tarihi*, çev. İsmail Doğan, Ötügen n., İstanbul 2007, s. 229.

⁹ Şerif Baştav, "Sabir Türkleri", *Belleten*, Sayı: 17-18, İkinci Kânun - Nisan 1941, s. 85.

¹⁰ Hâmit Zübeyir Koşay, "Macarların Eski Tarihi", *Etnoğrafya, Folklor, Dil Tarih v.d. Konularda Makaleler ve İncelemeler*, Ankara 1974, s. 267. / Golden, *Hazar Çalışmaları*, s. 162.

¹¹ Golden, *Hazar Çalışmaları*, s. 162 vd.

¹² Rasonyi, *Tarihte Türklük*, s. 117.

¹³ Golden, *Hazar Çalışmaları*, s. 159.

Prtsak'ın görüşü doğru olmadığı gibi Genel Türkçe *k-*, Çuvaşça *y-* denkliği de doğru değildir.

5. K.H. Menges (1908-1999), Kabar'ı Avar sanı *capcanus*'la ilişkilendirir; ayrıca Azerbaycan Türkçesi *kabar* (gabar) "*alaca, renk renk, çiçek bozuğu*" önerisini ortaya atar.¹⁴ Golden ikinci öneriyi makul bulmaz. Golden'in düşüncesi doğrudur.

6. Peter Benjamin Golden (doğ. 1941), "*İleride göreceğimiz gibi bu ad, bu grubun [Kabarların] Hazar kağanlığı içindeki durumunu kusursuz tarif eden 'isyan' anlamına gelebilir*" der¹⁵; "*saldıranlar, saldırganlar*" olarak açıklanabileceğini belirtir.¹⁶ Son söz olarak şöyle der: "*Benim görüşüm şu ki, bu etimolojiler içinde en yakını Kaşgar = Qopar, Qobar (< gop-) 'ayaklananlar, asiler'dir; çünkü geçmişte yaşanmış olayları en iyi yansıtan budur.*"¹⁷

"*İsyan (eder)*" anlamı doğru olsa da, Golden -o- ünlülü kelimelere daha çok ihtimal verir, sözü Çağatayca *kop-* "*ayaklanmak, isyan etmek*"ten getirir.¹⁸ Başka deyişle kökeni yanlış düşünür.

3. Kabar kabile adının köken ve anlamı hakkında ilk görüşümüz

Biz Vambery'nin görüşü dahil, yukarıda sıraladığımız görüşlere kuşkuyla yaklaştık. Çünkü Kabar "*asi, asiler, isyan edenler anlamındadır*" denilip geçiliyordu. Kabar'a verilen anlamın kökensel ve anlamsal gerekçeleri açıklanmıyordu. Böyle olduğu için bizi ikna etmiyordu.

Bu yüzden Kabar'ın köken ve anlamı için arayışlara giriştik; Kabar kabile adının Türkçe *kap-* fiiliyle ilişkili olduğunu, bu fiilin VIII. - IX. yüzyıllarda yazılan ilk Türk fâl kitabı olan *İrk Bitig*'de "*kapmak*" anlamında geçtiğini,¹⁹ Kaşgarlı'da *kapmak* "*kapmak, çalmak...*" fiilinin bulunduğunu,²⁰ Kabar'ın "*alır, fetheder, zapteder*" anlamına geldiğini varsaydık. Hatta Göktürk unvanı *kapgan*'ın da *kap-* edimiyle ilişik olduğunu sandık (Menges de Kabar adını Avarca *capcanus* sanına bağlamıştı).

Türk kavim ve kişi adlarıyla ilgili çalışmalarımız ilerledikçe Kabar kabile adını, Avarca *capcanus* ve Göktürkçe *kapgan* sanını, Türkçe *kap-* edimine bağlamanın doğru olmadığını anladık ve sergilediğimiz görüşlerimizden sarfınazar ettik.

4. Kabar kabile adının köken ve anlamı

Bu görüşümüz (*kap-* fiili ve "*alır, fetheder, zapteder*" anlamı) bizi tatmin etmeyince arayışa ve düşünmeye devam ettik. Kabarlar konusunda tek kaynak olan K. Porfirogennetos'un isyan eden üç boy için "*... [bu üç boy] birbirleriyle dost oldular ve Kabaroi olarak çağrıldılar*" demesine dikkat edince²¹ Vambery,

¹⁴ Golden, s. 163.

¹⁵ Golden, s. 158.

¹⁶ Golden, s. 158, 163.

¹⁷ Golden, s. 162, 164.

¹⁸ Golden, s. 164.

¹⁹ Talat Tekin, *İrk Bitig Eski Uygurca Fâl Kitabı*, Öncü k., Ankara 2004, s. 23, 54. / Elisa Şükürlü, *Kadim Türk Yazılı Abidelerinin Dili*, Bakü 1993, s. 39. Ayrıca sözlük bölümü, sayfa yok.

²⁰ *Divanü Lügat-it-Türk Dizini*, TDK, Ankara 1972, s. 57.

²¹ Konstantin Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, s. 105 vd. / Golden, *Hazar Çalışmaları*, s. 157.

Nemeth vb. bilginlerin haklı olduklarını anladık. Demek ki Kabar adını alan kabile üç boydu, bu üç boyun asıl adları başkaydı; üç boyun ortak adı olan Kabar, merkezî yönetime isyan ettikleri için aldıkları yeni bir addi. Vambery, Nemeth vb. bunu biliyorlar, bu yüzden Kabar'ın "*asi, asiler, isyan edenler*" anlamına geldiğini söylüyorlardı. Gerçekte doğru olan bu görüş Türkçe kaynaklarda gerekçeler gösterilmediği, ayrıntı verilmediği için kafamızda kuşku uyandırıyordu.

Asıl kaynaktaki bilgilere erişince ilkin Vambery'nin söylediği, sonradan Nemeth ve başkalarının kabul ettikleri gibi Kabar'ın "*isyan edenler, asiler*" yahut "*başkaldırır, karşı durur (kişi, boy, kabile)*" anlamına geldiğini anladık. Yani sözü edilen üç boy, Kabar adını işledikleri eylem üzerine almışlardır. İşledikleri eylem "*başkaldırmak, isyan etmek*"tir. Bu ad, XI. yüzyıl öncesi Türk boy, kavim, kişi adlarına çok uygundur. Eski Türkler kişi, boy, kavim adı olarak genelde başkaldırı, sertlik, güç kuvvet kavramlarını; vurmak, kırmak, kesmek, biçmek edimlerini, yırtıcı hayvanların, yırtıcı kuşların adlarını alıyorlardı. Nitekim Sabar kavim adı da "*vurur, döğer*" anlamındadır.²²

Kabar sözcüğü tekildir; adda gramatik çoğul anlamı yoktur. Çoğul (topluluk) anlamı boyların, kabilelerin birçok kişiden meydana geldiği göz önünde tutularak verilmiştir. Başka deyişle anlam çoğullaştırılmıştır.

Kab- fiilinin ilk biçimi **gab-* biçimindedir. **gab-*, Türkçe "*başkaldırmakla, isyan etmekle*" ilişik fiil ocağının birinci kökündendir. Başta *g > k* değişimi yaşanmıştır. Özetle Kabar'ın anlamı "*başkaldırır, karşı durur, isyan eder; asi*"dir. Kabar, Türkiye Türklerinde ad ve soyadıdır.

-ar geniş zaman ekidir. Bulgar kavim adındaki *-ar* da aynıdır. Eski Türkçede geniş zaman eki *-ar, -ur, -yur, -ir, -r* şeklindeydi.²³ A.B. Ercilasun geniş zaman ekinin yazılı Türkçenin başlangıcında basit fiillerde *-ar, -er*, türemiş fiillerde *-ur, -ür* ekleriyle yapıldığını tespitlemiştir.²⁴

5. İkinci bir Kabar kabilesi (boyu)

Moravcsik 821-823 arasında Kuzey Kafkasya'da bir **Kábeir-oi** (Κάβειροι) boyundan söz eder. Boyun adı diğer Doğu Romalı yazarlarda **Kábeir-oi** (Κάβειροι), **Kábir-ön** (Κάβήρων), **Kabeir-ön** (Καβειρών), **Kabeir-ous** (Καβειρούς) biçimlerinde geçer.²⁵ Bunları sırasıyla Káber, yine Káber; Kábir; Kabir ve yine Kabir biçimlerinde okuyabiliriz. Yani vurgusal olarak iki varyant vardır: Káber ve Kabir (Yunanca kayıtlarda vurgu değişkendir. İlk üç biçimde vurgu ilk hecenin, son iki biçimde ikinci hecenin üstündedir. İlk hece ünlüsünün uzun olmadığı anlaşılıyor. Olsaydı vurgu hep birinci hecede gösterilirdi).

Golden, bu kabilenin 821-824 (Moravcsik'te 821-823) arasında Slav Tomas'ın Doğu Roma'ya isyanına katıldığını yazar; kabilenin adı, Tomas'ın müttefiklerini gösteren boylar listesinde geçer.²⁶

²² Talat Tekin, *Tuna Bulgarları ve Dilleri*, TDK, Ankara 1987, s. 59, 63.

²³ Şinasi Tekin, "Eski Türkçe", *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara 1976, s. 159, 170.

²⁴ Ahmet B. Ercilasun, "Geniş Zaman Ekine Dair Bazı Düşünceler", *Türk Kültürü Araştırmaları*, Yıl XVII-XXI / 1-2, Ankara 1979-1983, s. 119.

²⁵ Moravcsik, *Byzantinoturcica II*, s. 144. / Golden, *Hazar Çalışmaları*, s. 163.

²⁶ Moravcsik, s. 144. / Golden, s. 161.

Kuzey Kafkasya'da yaşayan bu Káber ~ Kábir ~ Kabír kabilesiyle Hazarlardaki Kabár kabilesi arasında ses bakımından hemen hiçbir fark yoktur. Sadece Kuzey Kafkasya'daki boy adında ikinci hece -e- veya -i- ile, Hazarların Kabár adında ikinci hece -á- ile yazılmıştır. Doğu Romalıların -a-’ları bazen açık -e- yazdıklarını biliyoruz. Bleda, Kuber kişi adlarında olduğu gibi. Ayrıca yabancı dillerdeki kayıtların özgün telaffuzu her zaman yansıtması beklenebilir.

Kuzey Kafkasya'daki Kaber kabilesiyle, Hazarların Kabar kabilesi arasında isim dışında bir bağlantı olup olmadığını bilemiyoruz. Çok muhtemel ki her iki kabile soydaştır, yani Hazar Türkü'dür. Ancak birebir aynı değildir. Aynı boylardır (1. bahiste Hazarların Kabar kabile adının sonrakil bir adlandırma olduğunu belirtmiştik).

Kuzey Kafkas'taki Kaber kabile adı tarih sayfalarına 821-824 arasında düşmüştür. Hazarların Kabar kabile adıyla 854'lerde, belki 830'larda kayıtlanmıştır.

Köken ve anlamı Hazarların Kabar kabile adıyla aynıdır.

6. Üçüncü bir *Kabar (> Kuviar-is) boyu ve *Kabar (> Kuber) kişi adı

Tarihte üçüncü bir *Kabar boyuna ve bu boyla ilintili *Kabar kişi adına raslıyoruz. Boya adını veren kişi Büyük Bulgaristan'ı kuran Kobrat'ın dördüncü oğlu olan Kuber'dir. Kuber, VII. yüzyılda yaşamıştır. Ülüşü (boyu) olan Kuviar-is'in, IX. yüzyılda kayıtladığı tahmin edilir.

Yazdığımız bir yazıda Kuber adının Kuban Bulgar Türkçesinde *Kabar olduğunu, -a- > -u- değişimiyle Kuber'e çevrildiğini ortaya koymuştuk.²⁷ Bu işlem VII. yüzyılın başlarında gerçekleşmiştir. Kuber'le ilintili olan Kuviar-is boyunun da “Kuber'in, yani *Kabar'ın ülüşü, boyu” olduğunu belirtmiştik.

*Kabar boy ve *Kabar kişi adının anlamı Hazarların Kabar kabile adının köken ve anlamıyla aynıdır.

7. Bu kısmın özeti: Üç Kabar kabile (boy) ve bir *Kabar kişi adı

Şu ana değin tarihte Kabar adlı üç kabilenin olduğunu gördük:

Birincisi köken ve anlamı üzerinde durduğumuz 830 veya 854'te kayda geçen Hazarların **Kabár-oi** kabilesidir. Kabar adlı kabile ve boy adlarının en meşhuru, en bilineni budur.

İkincisi 821-824 arasında Slav Tomas'ın Doğu Roma'ya isyanına katılan ve Kuzey Kafkasya'da yaşayan **Káber ~ Kábir ~ Kabír** boyudur. Zaman bakımından bir üstteki kabile adından daha eskidir.

Üçüncüsü Tuna Bulgarlarına ait, IX. yüzyılda kayıtladığı tahmin edilen *Kabar (> Kuviar-is) boy adıdır. Bu boya adını veren **kişi**, VII. yüzyılda yaşayan Büyük Bulgaristan hanı Kobrat'ın dördüncü oğlu olan *Kabar (> Kuber)'dir. Yani *Kabar (> Kuviar-is) boy adı *Kabar (> Kuber) adlı **kişinin** ülüşüdür.²⁸

²⁷ Yusuf Gedikli, “Bulgar Türkçesi Üzerine Araştırma ve İncelemeler 3: Kuber Kişi Adı; Kuviaris, Kürigir Boy Adlarının Köken ve Anlamları”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 247, Temmuz-Ağustos 2020, s. 267-276.

²⁸ Gedikli, s. 267-276.

Bunların hepsi Ogur boyudur. Fakat üçü de ayrı boylardır. İlk ikisi Hazar, üçüncüsü Bulgar Türklerine mensuptur. Hepsi IX. yüzyılda kayda geçmiştir. Adları ve adlarının anlamları aynıdır. Yani “başkaldırır, karşı durur, isyan eder; asi”dir.

8. Kabar-tay ulusu

Kuzey Kafkasya’daki Kabartay halk adı Türkçe kabar + tay söz öbeğinden meydana gelmelidir. Bu topraklarda yüzyıllar boyunca Bulgar, Hazar, Kabar Türkleri (Hazarların Kabar’ı veya Slav Tomas’ın müttefiği olan Kabar boyu) ve Macarlar yaşamıştır. Evliya Çelebi (1611-1682) ünlü yapıtında **Kabartay zırhı** tamlamasına yer vermiştir.²⁹ Demek ki ad o zaman vardı.

Kabartay dış adlandırmadır. Kabartaylar kendilerine Adık derler. İlk yurtları Kuban civarıydı.³⁰ (Kuban yarımadası).

Kabar-tay Türkçe “başkaldırır genç at; başkaldırır tay; baş kaldırır kişi”dir. Mana geniş tutularak “hür, serazat tay; zaptedilemez, itaat etmez tay” anlamı da verilebilir.

At, Türkler için yaşamsal bir hayvandır. Tay “atın yavrusu; genç at” anlamında olmakla beraber öğretilmeyle “genç, yiğit erkek” anlamına da gelir; zaman zaman Türk insan ad ve soyadlarında kendisini gösterir. Karatay, Aktay, Sarıtay, Boğatay vb. Krş. Kazakça Kunanbay ad ve soyadıyla. Kazakça **kunan** “iki yaşı bitiren tay”dır.³¹ Ayrıca *kısrak* sözünün zaman zaman “genç kız” anlamında kullanılmasını da anımsatmak yerindedir.

Kabartay adı şunu da gösterir: Muhtemelen bu ulusun kökeninde veya daha büyük ihtimalle yönetiminde Türk soylu bir kabile (öge) vardı. Kabile zamanla ve nüfus baskısıyla Adık (Kabartay) halkının dilini kabul etmiş, ancak yönetici kabile soy ad (etnik ad) olarak varlığını sürdürmüştür. Belki de bu ulusun kökeninde veya yönetimindeki Türk boyu Kabar adındaydı (Yukarıda Kuzey Kafkasya’da 831-824 arasında kayıtlanan Kaber boy adını hatırlayalım). Şunu da eklemek gerekir: Bazı boy veya kabileler dışarıdan yönetici kabul eder. Örneğin İran Azerbaycan’ındaki Şikak aşiretinin başı olan Simko İsmail Ağa, bir Türk’tü.

1291’de doğan Özbek Han, doğar doğmaz Kabartay ülkesindeki Inal Beyin yanına gönderilmişti.³² Bu da görüşümüzü destekleyen bir kanıttır.

Kabar bahsini burada bitiriyoruz.

II. A. KADAR BOY ADI

Biz Hazar kavim ve devlet adının daha önceki evrelerinden birinin *Kadar olduğunun farkındaydık. Araştırmalarımızı sürdürürnce Ogurlara ait Kadar boy adına Uygurlar arasında tesadüf ettik.

1. Uygurlar arasındaki Kadar boyunun kayıt tarihleri

Kadar boy adı Ötüken Uygurlarının 750’de diktiği Tes K 4’te ve 753-54’te diktiği Taryat (Terhin) D 2’de, yani iki runik yazıtta geçer.

²⁹ *Evliya Çelebi Seyahâtname*, Yapı ve Kredi y., c. 1, İstanbul 1996, s. 265.

³⁰ Davut Dursun, “Kabartaylar”, *DİA*, c. 24, s. 12-13.

³¹ Hasan Oraltay - Nuri Yüce - Saadet Pinar, *Kazak Türkçesi Sözlüğü*, TDAV y., İstanbul 1984, s. 181.

³² Mustafa Kafalı, “Özbek Han”, *DİA*, c. 34, s. 107-109.

2. Kadar boy adının okunuşu

Yazık ki Kadar boy adının okunuşunda birlik yoktur. Tes K 4 ve Taryat D 2'deki **Kadar** boy adı şu ana değin genel olarak **Kadır, Akadır** şekillerinde okunmuştur. Tabii ki bu sorun oluşturmaktadır:

1. Tes yazıtını yeniden bulan ve 1983'te yayınlayan S.G. Klyaştorıny (doğ. 1928), Kadar boy adını "**Kadır**" okur.³³ (Klyaştorıny satırı K 10 olarak nolar).

2. Rona Tas, 1986'da Tes yazıtındaki ilgili sözcüğü "**Akadır**" okur, "**Akadır**" olarak anlamlandırır.³⁴

3. Talat Tekin 1988'de, Taryat yazıtı D 2'de geçen, üzerinde durduğumuz Kadar boy adını "**q(a)d(ı)r**" okur.³⁵ Makalesinin "*boy ve halk adları*" kısmında "*Q(a)d(t)r veya Q(a)da(r)*" yazar.³⁶ (Boyun doğru adının **Q(a)d(a)r** olduğunu aşağıda göreceğiz).

4. A. Berta 2004'te Taryat yazıtındaki sözcüğü "**kağır**" okur, "**(Kadır (?Akadır))**" olarak anlamlandırır.³⁷

5. Erhan Aydın 2011³⁸ ve 2018'de, Tes K 4'teki Kadar boy adını "**kadır (akadır?)**" okur, "*Kadır (Akatzir(ler)?)*" olarak çevirir, sözlükte "*bir boy (Akatzirler?)*" olarak anlamlandırır. Aydın bununla birlikte "*Hazarları Akatzir (*Ak Kazar?) ile birleştirmek isteyenler olmuştur. Dilbilimi bakımından bu teorisinin birçok zorlukları vardır*" diyerek görüşünü ortaya koyar.³⁹

5.1. Aydın, Taryat yazıtı D 2'de geçen ilgili boy adını "**kadır (akadır?)**" okur, "**Kadır (Akatzir?)**" olarak çevirir.⁴⁰

3. Kadar boy adının doğru okunuşu

Boy adının Kadar yerine Kadır, Akadır okunmasında bilginlerin aklını çelen Herodot'ta, Merselinus'ta ve Priskos'ta geçen Akatzir boy adıdır. Akatzir'in "*Ak Hazar*" olarak açıklanmak istendiğini biliyoruz. Halbuki zaman ve mekân açısından Uygurların içerisindeki Kadar boy adıyla Herodot (MÖ 484 - 425), A. Marselinus (322-400?) ve Priskos'un kayıtladığı (448 veya 449) Moldova ve Ukrayna'daki Akatzir kavmini birbiriyle iliştiirmek için hiçbir neden yoktur.

Akatzirlerin adı Ogur kavimlerinden Saragurların (< *Sargur), 460'larda Akatzir'lere çarpıp onları dağıtmasından sonra bir daha anılmaz. Bu tarihte Hazarlar İdil boyuna ancak yeni gelmiş olabilirler. Uygurların içindeki Kadar boyu ise 750'li yıllarda kayıtlanmıştır. Arada Akatzir'lerin adlarının kaybolu-

³³ S.G. Klyaştorıny, *Sovetskaya Tyurkologiya*, Sayı: 6, 1983. Uygur Türkçesine çev. Perhat Cilan, *Şincang Daşo İlmîy Jomıl*, Sayı: 1 (21), 1985, s. 63-85. Türkiye Türkçesine aktaran F. Selcen Bozkurt, "Tes Abidesi (İlk neşri)", *Türk Kültürü Araştırmaları*, Yıl: 24, Sayı: 2, 1986, s. 167 vd.

³⁴ Róna-Tas András, "Hazar Kavim Adının Tarihi Üzerine Yeni Veriler", *Türk Kültürü Araştırmaları*, çev. Muslihiddin Kurt, Yıl: 24, Sayı: 2, 1986, s. 57. / Erhan Aydın, *Uygur Kağanlığı Yazıtları*, Bilge Kültür-Sanat, İstanbul 2018, s. 134.

³⁵ Talat Tekin, *Makaleler*, yay. haz. lar Emine Yılmaz - Nurettin Demir, TDK, c. 2 (Tarihi Türk Yazı Dilleri), Ankara 2013, s. 179, 203.

³⁶ Tekin, *Makaleler*, c. 2, s. 210.

³⁷ Erhan Aydın, *Uygur Kağanlığı Yazıtları*, Bilge Kültür-Sanat, İstanbul 2018, s. 134.

³⁸ Erhan Aydın, *Uygur Kağanlığı Yazıtları*, Kömen y., Konya 2011, s. 34, 99, 146.

³⁹ Aydın, *Uygur Kağanlığı Yazıtları*, Bilge Kültür-Sanat, İstanbul 2018, s. 134.

⁴⁰ Aydın, s. 41.

şundan sonra geçen 300 yıl ve en az 7-8 bin kilometrelik bir mesafe vardır. Dolayısıyla Akatzir = Ak Hazar eşitlemesi olanak dışıdır. Deyim yerindeyse bu eşitleme kuyuya atılmış bir taştır.

Tarihsel durumu, yani Uygurların içinde bir kısım Ogur (İr Türkçesi konuşan) boyların bulunduğunu göz önüne alarak Klyastornıy'ın **Kadır**, Rona-Tas'ın **Akadır**, Berta, E. Aydın ve T. Tekin'in **Kadır** okudukları boy adını **Kadar** okumamız gerekir. (T. Tekin, doğru olarak *Qadar* okuyuşuna da yer vermiştir).

Ayrıca Orkun harfleriyle yazıma göre de sözcük Kadar okunmalıdır. Çünkü Kadar boy adının geçtiği Tes K 4, Taryat D 2'deki Orkun harfli cümlelere baktığımızda, sözcüğün :K¹, D¹, R¹: harfleriyle yazıldığını görüyoruz. Yazımlar sözcüğün Akadır, Kadır vb. değil, doğrudan doğruya Kadar okunması gerektiğini gösteriyor. Her iki yazıtta da Kadar boy adından hemen sonra Kasar boy adı gelir.⁴¹ (Tes K 4 satırında sağdan birinci iki noktadan sonraki kelime, Taryat D 2 satırında 7. iki noktadan sonraki kelime Kadar'dır. Teknik olanaklarımızın yetersizliğinden ötürü Orkun harfli özgün yazımları gösteremiyoruz).

Boy adının Akadır değil, Kadar okunmasına bir de şuradan karar veriyoruz: Kadar boy adının kök ünlüsü uzun değil, kısa veya normaldir. T. Tekin runik yazıda yalnız söz başında ve söz içinde uzun *a* ünlülerinin yazıldığını belirtir.⁴² Kadar'ın ünlü veya ünlüleri uzun olsaydı, runik yazıda gösterilirdi. Dedığımız gibi bilginlerin kafasını karıştıran hayali Akatzir = Ak Hazar denkleştirmesidir.

Yukarıda yalnız Kadar boy adını değil, Kasar boy adını da zikrettik. Kasar'ın üzerinde durmamızın nedeni her iki boyun köken ve anlam açısından birbirleriyle ilintili olmalarıdır. Yine bu boylarla birlikte anılan Bersil boyu, bildiğimiz gibi Barsil biçiminde İdil ve Kuzey Kafkas'la ilişik olaylarda anılır. Bu üç boy, yani Kadar, Kasar, Bersil (Barsil), Ogur boylarıdır. Kadar'ın aksine Kasar ve Bersil boy adlarının okunuşunda herhangi bir sorun yoktur.

4. Uygurlar arasındaki Kadar boy adının köken ve anlamı

Kadar boy adının kökü *kad-* filidir. Bunun birincil hali **gad-*'dir. Yani başta sertleşme meydana gelmiştir: Bu, normal bir olgudur. *-ar* geniş zaman ekidir. Kadar'ın anlamı "*başkaldırır, karşı durur, isyan eder, asi*"dir. Bu anlamı vermemizde anahtar rolü Kabar boy birliği adının anlamı oynamıştır. Hatırlarsak Kabar'ın anlamı da aynıydı.

Kadar boy adı yine 750'de kayıtlanan Kasar ve 569'da kayıtlanan Hazar kavim adının daha önceki bir evresidir. Yani her iki sözcük (Kasar ve Hazar), Kadar'dan değişmiştir. Başka söyleyişle Kadar sözcüğünün bir çatalı Kasar, diğer çatalı Hazar'dır.

ÖNEMLİ NOT: Şu ana değin ayrı düşünülse de Kadar ve Kasar birleşik boy adı olabilir. Krş. Türk Sir, Sir Tarduş, Dokuz Oğuz On Uygur, Yır Bayırku vb.

5. Macarların Kadar soyu

Macar tarihçisi Toroj (Thworcz, Tvoroc), Avrupa Hunlarının 373'lerde **Kadar** adlı bir soyunun bulunduğunu ve Hunların **Kadar** adlı bir başbuğ

⁴¹ Aydın, s. 35, 221, 222.

⁴² Talat Tekin, *Orhon Yazıtları*, 3. b., Yıldız y., İstanbul 2003, s. 25.

seçtiklerini yazar.⁴³ Gerçi 373 tarihi erken bir tarihtir. Bununla birlikte yüksek olasılıkla Hazarlar döneminde böyle bir soy ve kişi vardı. Ayrıca bunlar efsanevi şeyler olsa da dilci ve tarihçi için çok şey ifade ederler. En azından **Kadar** adlı bir soy ve kişi adının varlığını eskilere kadar izlemek kabil olur. Bugün Macarlar arasında **Kadar** soyadı vardır. János Kádár (1912-1989), Macar KP genel sekreteri olup Macaristan'ı 1956'dan 1988'e değin yönetmiştir.

Kazakların bir masal kahramanının ve *Abay* romanında bir kişinin adı **Kodar**'dır.⁴⁴ Kelime *belki* Kadar'dan yuvarlaklaşmıştır. *Belki* de *kozgal- "kıprıdamak, kımıldamak, hareket etmek"* filinin kökü olan *goddandır.

6. Karaylardaki Kedar sözü

Karay Türkleri göçebe kökenlerini göz önünde tutarak konuştukları Türk diyeleğine **Kedar**, atalarının konuştuğu Karay Türkçesine **Çaltay tili** derlerdi.⁴⁵

Kedar ile göçebe arasındaki ilintiyi anlayamadık. Kedar; *muhtemelen Kadar* sözüyle aynıdır; *belki* de dizgi yanlışdır.

7. Bu kısmın sonucu

Sonuçta Uygurlarda Kadar adında bir boy vardır. Fakat bu boy gerçek Uygur boylarından biri değil, Ogur Türklerinin boylarından biridir. Yalnız Uygurlara katılmış, karışmış ve Uygurlaşmıştır.

Gerek Kadar, gerek aşağıda inceleyeceğimiz Kasar, gerek Bersil boyları gerçekte Ogur boylarıdır. Bunlar muhtemelen 463'te veya daha erken bir tarihte göç eden ana Ogur (Kadar) kitesinden ayrı düşüp Uygurlara katılmışlardır. Yahut da Uygurlar onları egemenlikleri altına almışlardır. Bu olay muhtemelen Baykal gölünün batısında veya güneybatısında cereyan etmiştir.

NOT: Uygur kavim adı belki de Ogur ~ Ugur sözcüğünden *-y-* türemesiyle değişmiştir.

II. B. KASAR BOY ADI

Bu boyun da aslında bir Ogur boyu olduğunu söylemiştik. O da Kadar gibi Uygurlaşmıştır.

1. Kayıtlar ve tarihleri

Kasar boy ve yer adı olarak Ötüken Uygur kağanlığının diktiği 3 runik yazıtta da geçer (Rona-Tas, Tes yazıtının 750, Taryat yazıtının 752-3, Şine Usu yazıtının 759'da dikildiğini belirtir).⁴⁶

1. **K(a)s(a)r** boy adı, 750'de dikilen Tes yazıtı K 4'te geçer.

2. **K(a)s(a)r** boy adı, 752-53'te dikilen Taryat yazıtı D 2'de geçer.⁴⁷

⁴³ Joseph de Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sâir Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi*, çev. Hüseyin Cahid [Yalçın], Yay. Haz. Erol Kılınc, Ötüken n., c. 1, İstanbul 2018, s. 362.

⁴⁴ Muhtar Avezov, *Abay*, Azerbaycan Türkçesine çev. E. Abasov, Bakü 1954, s. 28. Romanın birçok yerinde geçer.

⁴⁵ "Karay Türkleri", *Türk Ansiklopedisi*, c. 21, s. 317.

⁴⁶ Róna-Tas András, "Hazar kavim adının tarihi üzerine yeni veriler", s. 56.

⁴⁷ Tekin, *Makaleler*, c. 2, s. 179, 182.

2. Yer adlarında Kasar

1. **K(a)s(a)r Koorğ** yer adı, 750'de dikilen Tes yazıtı G 2'de geçer.⁴⁸

2. **K(a)s(a)r Kord(a)n** yer adı, 759'da dikilen Şine Usu yazıtı D 8'de geçer.⁴⁹

Bu yer adları üzerinde durduğumuz Kasar boy adıyla ilişiktir.

3. Kişi ve başka yer adlarında Kasar

1. Uygurların 839-840'taki son kağanı **Ho-sa Tekin** adını taşıyordu.⁵⁰ Bunu *Kasar Tekin olarak yeniden oluşturmak mümkündür (Muhtemelen Kasar boyundandı).

2. Çuvaş bilgini V.T. Yegorov, **Kasar ~ Kozar ~ Hosar** adını putatapar Çuvaş kişi adı olarak kabul eder.⁵¹ (Konumuzu ilgilendiren Kasar, Hosar biçimleridir).

3. Türkmen şairi Mahdumkulu'nun (1733-1783), "*Hasar dağındadır*" başlıklı şiirinde **Hasar** dağ adı zikredilir.⁵² Muhtemelen kişi veya boy adından yer adı meydana gelmiştir. Yalnız bu yer adının anlamı Uygurlaşan Kasar boy adının anlamından farklı olabilir.

Cengiz Hanın kardeşinin adı olan **Hasar**'ı, Türkçe Kasar boy adıyla ilişkilendirmiyoruz. Çünkü Moğulca *hasar*, *kasar* "*bir köpek türü; av köpeği*"dir. Moğullar köpeği çok seviyor ve olumluyorlardı. Çünkü en çok önem verdikleri şey sadakatti.

4. Kasar'ın köken ve anlamı

Kasar, yukarıda köken ve anlamını açıkladığımız Kadar boy adının bir sonraki evresidir.

Kasar boy adının kökü, tıpkı Kadar boy adında olduğu gibi *kad- fiilidir. Fiilin birincil -hali *gad-'dır. Başta sertleşme, kök sonunda d > δ > s evrimi gerçekleşmiştir. Bunlar normal gelişmelerdir. -ar geniş zaman ekidir. Özetle hem Kadar hem Kasar boy adının birincil biçimi *Gad-ar'dır. Boyun adı *Gadar > Kadar > *Kaçar > Kasar evrimini izlemiştir. Anlamı "*başkaldırır, karşı durur, isyan eder, asi*"dir. Krş. Yukarıdaki Kabar, Kadar boy adlarının anlamlarıyla.

Kasar'ın kök ünlüsü uzun değildir. Olsaydı runik yazımda -a- ünlüsü yazılırdı.

Kasar, Kasaroğlu Türkiye Türklerinde soyadıdır.

II. C. HAZAR KAVİM ve DEVLET ADI

Hazarlar Türk kavim ve devletlerinin en tanınmışlarından biridir. Hazarların kurduğu devlet Doğu Avrupa'daki Türk devletlerinin en önemlisi, en uzun ömürlüsü, en etkilisi ve tarihte en çok iz bırakanıdır. Hazar devleti 630 - 965 arasında 335 yıl hüküm sürmüştür. 630 tarihini vermemizin nedeni

⁴⁸ Tekin, c. 2, s. 309-310.

⁴⁹ Tekin, c. 2, s. 310. / Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9, Ankara 2000, s. 229.

⁵⁰ Gülçin Çandarlıoğlu, *Uygur Devletleri ve Uygur Kültürü (Çin Kaynakları ve Uygur Kitabelerine Göre)*, TDAV y., İstanbul 2004, s. 33, 144.

⁵¹ Golden, *Hazar Çalışmaları*, s. 148.

⁵² *Mağtımgu*, Aşkabad 1994, s. 127.

Batı Göktürk devletinin bu tarihte ortadan kalkmasıdır. Egemen güç kalkınca Hazarların bağımsız oldukları açıktır (Togan, Hazarların 558'de kurulduğunu yazar.⁵³ Bu da kabul edilebilir. Çünkü bu tarihte Göktürkler Hazarlara egemen olmuş, onları örgütlemişlerdi. Hazar devletinin sonraki haşmet ve azametinin dibinde bu örgütleme yatar).

Hazar devletinin merkezini Aşağı İdil, Don, Kuban havzaları teşkil eder (İdil-Don-Terek üçgeni de denebilir). İdil-Don çizgisi tarih boyunca Asya'dan Avrupa'ya akan birçok Türk kavminin geçtiği yerdir ve deyim yerindeyse yolgeçen hanıdır. Hazarların buradan geçen kavimlere karşı 300-400 yıl direnmesi önemlidir. Peçeneklerin bu yoldan Avrupa'ya geçme, Macarların ayrılma, İdil Bulgarlarının Hazarlardan bağımsız olma çabaları; iç çekişmeler, Rusların ayrıca Oğuz-Uzların Hazarları sürekli rahatsız etmeleri, Hazar devletinin yıkılışını hızlandırmıştır. Yani Hazarlar zayıfken kavşak noktasında bulunmanın dezavantajını yaşamışlardır.

Hazarların zayıflamasının ve yıkılmasının bir nedeni de Araplardır. Araplar 642'den 737'ye değin yaklaşık bir asır içinde birçok kez Hazarlara saldırmış, onları kuzeye itmişlerdir. Arap saldırıları başladığında Hazarların başkenti Semender'di. Semender'in bugünkü Targu'nun yerinde (yakınında) olduğu kabul edilir. Arap saldırıları olmasaydı, Hazarların Güney Kafkasya'ya ineceği muhakkaktı. Bunun önemli bir yanı Hazar Türklerinin bugüne ulaşması, diğer önemli yanı da Hazar dilinin sırlarını öğrenmek olacaktı. Bu açıdan baktığımızda Hazarların kuzeye itilmesiyle dil bilimsel açıdan büyük bir kayıpla karşı karşıya kaldığımızı söyleyebiliriz. Aynı şekilde Moğullar da 1236'da İdil Bulgar devletini ve kentini yıkmasaydılar, doğal olarak Bulgar Türkçesinin gizlerine vakıf olacaktık.

Tarihçiler Hazarların Arap akınlarını durdurmasının Doğu Avrupa'nın kaderini belirlediğini, bu coğrafyanın ve Rusların Müslüman olmamasıyla sonuçlandığını kabul eder, Hazarların bu rolünü Şarl Martel'in 732'de Puvatya'da Arap ordularını durdurmasına benzetirler.

1. Hazar adının tarihte ilk geçişi

Hazarların 463'ten sonra İdil boyunda olmaları gerekir. Buradan Kuzey ve Güney Kafkasya'ya akın yaptıklarını tahmin etmek zor değildir.

Artamonov, Ermeni yazarı Horenli Moses'in *Ermenistan Tarihi* yapıtında Hazarlardan ilk defa söz ettiğini, Hazarları II. yüzyıla kadar indirdiğini, fakat bu kaydın zamandışı olduğunu yazar. Artamonov, Horenli Moses'in 410-415 yılları arasında doğduğunu (yaşadığı çağ tartışmalıdır), anılan yapıtın VII. - IX. yüzyıllar arasında tamamlandığını belirtir.⁵⁴ Yazılan bir eserin sonradan değiştirilmesi veya ona ek yapılması tarihte sık görülen bir durumdur. Ermeni tarih ve kitaplarında bu daha da böyledir.

Zamandışı olan bu kaydı dışarıda bırakalım. Ziya Bünyadov, Yakubi'ye dayanarak Hazarların 531'den önce Güney Kafkasya'ya akınlar yaptıklarını, bundan dolayı Hazar adının 1. Kubad (egemenlik devri 488-531) ve Hüsrev

⁵³ Emel Esin, "Süfiler İslam İle Karşılaşan İlk Türkler Sül (Çöl? Çor?) Boylarından, Selçuklulara Kadar, Hazar Denizi Kıyılarındaki Oğuzlara Dâir", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, c. VII, cüz 3-4, 1979, s. 35.

⁵⁴ M.İ. Artamonov, *Hazar Tarihi*, Selenge y., İstanbul 2004, s. 30.

Anuşirevan (egemenlik devri 531-578) devirlerinde anılmasının normal olduğunu söyler.⁵⁵ (Kubad 496-98 arasında Akhunlara sığınmış, tahtına geri dönünce Bizanslılara karşı savaşlarda başarılı olmuş ve birkaç şehir kurmuştur).⁵⁶ Bununla birlikte Hazar adının İran kaynaklarında anıldığını gösteren herhangi bir veriye sahip değiliz.

Hazar adının kesin olarak bildiğimiz ilk kaydı, Süryani kaynağı Zaharya Retor'un 555'e veya 569'a tarihlenen *Kiliseler Tarihi* eserindeki listededir.⁵⁷ Burada **Hasar** biçimindedir. Golden de Hazar kavim adının 555'te Zaharya Retor'un kayıtlarında geçtiğini yazar.⁵⁸ N.V. Pigulevskaya, Zaharya Retor'un eserini yazış tarihini 555 olarak gösterir. Artamonov 569 der.⁵⁹

Doğru tarih bizce 569'dur, yani Artamonov'unkidir. Çünkü listede Avar adı da yer almaktadır. Avarlar Doğu Avrupa'ya 557-58'de gelmişlerdir. Avarlar gelmeden listede adlarının anılması zayıf olasılıktır. Gerçi Avar adı Priskos'un eserinde 463 olaylarıyla ilgili geçer. Ayrıca Avarlar Göktürklerden kaçtıklarına göre kendilerinden önce adları da gelebilir. Fakat biz yine de 569 tarihinin daha muhtemel olduğu kanısındayız.

555 Göktürk devletinin kurulmasından sadece 3, 569 Göktürk devletinin kurulmasından sadece 17 yıl sonradır.

Zaharya Retor'daki listede anılan kavimlerin Kafkasya'da yaşadıkları belirtilir.

2. Hazar kavim adının diğer kayıtları

Diğer bazı kayıtlar şöyledir:

1. Doğu Roma kaynaklarında genelde **Hazar-oi** (Χάζαροι) biçiminde yazılırlar.⁶⁰ İlk 586'da kayıtlanmıştır.⁶¹

NOT: Hazar kavim adının zamandışı (anakronik) kayıtlar hariç, 620'den önce geçmediği yazılır; fakat bu tarihteki kaydın kaynağı gösterilmez.⁶²

2. Arapların 643'te Hazarlarla temasa geldiği kabul edilir.⁶³ (642 tarihi de verilir).⁶⁴

3. Günümüze Ermeni dilinde ulaşan *Alban Tarihi*'nde VII. yüzyıl olaylarıyla ilgili olarak Hazar kavim adı birçok defa geçer. Ayrıca bir kez **Çatkasar**, iki kez **Çat Hazar** olarak görülür (2. kitap, 44, 45 ve 47. fasıllarda). İlk ögeyi Dowsett *çat* "*şad*" olarak düşünür, Golden ve Rona-Tas bunu kabul etmez.⁶⁵

⁵⁵ Ziya Bünyadov, *Azerbaycan VII - IX Asırlarda*, Azerbaycan Devleti n., Bakü 1989, s. 42.

⁵⁶ Esko Naskali, "Sâsâniler", *DİA*, c. 36, s. 174-176.

⁵⁷ Yusuf Gedikli, "Türk Tarihiyle İlgili Bilgiler Veren Yunan, Latin, Got, Ermeni, Süryani Tarihçileri - 5", *Yesevi*, Sayı: 249, Eylül 2014, s. 16-17.

⁵⁸ Peter B. Golden, *Türk Halkları Tarihinine Giriş*, çev. Osman Karatay, Karam y., Ankara 2002, s. 78.

⁵⁹ Artamonov, *Hazar Tarihi*, s. 569.

⁶⁰ Moravcsik, *Byzantinoturcica II*, s. 335.

⁶¹ Hâmit Zübeyir Koşay, "İdil - Ural Bölgesindeki Türklerin Menşei Hakkında", s. 252. / Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 158.

⁶² Altay Tayfun Özcan, *Hazar Kağanlığı ve Etrafındaki Dünya*, 2. b., Kronik y., İstanbul 2020, s. 73.

⁶³ Hakkı Dursun Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, 3. b., Kamer y., İstanbul 2000, s. 31.

⁶⁴ Özcan, *Hazar Kağanlığı ve Etrafındaki Dünya*, s. 73.

⁶⁵ Róna-Tas András, "Hazar kavim adının tarihi üzerine yeni veriler", s. 60.

4. Rona-Tas 950 civarında İbranca bir kaynakta (Josippon) şu boy adlarının listelendiğini yazar: **k.zr, pyçnq, aln, b.lgr, knbyna, t.rq, b.z** (q.z?), **zk.k, a.gr, t.lmaç**. Josippon'un yazarı **a.gr, b.lgr, pyçnq**'in Tuna kıyısında oturduklarını belirtir. Tas bu adların İslavca olduğunu, **a.gr** ulusunun **ugr**, yani Macar olduğunu bildirir.⁶⁶ **K.zr**'nin de İslavca olduğunu, bunun Kazar okunması gerektiğini söyler. **t.rq**'nın *Tork* okunması gerektiğini, bunun Macarları anlatmadığını belirtir (Muhtemelen Uzlari anlatır).

3. Hazarların türlü dillerdeki adları

Hazarlara Araplar **el-Hazar**, Yunanlılar **Házar-oi** (*-oi* çoğul ekidir), İbranlılar **Hazar, Kazar, Hozar**, Farslar **Hazar, Hazariyân** (*-an* çoğul ekidir), Gürcüler **Hazar-i**, Ermeniler **Hazir-k** (*-k* çoğul ekidir), eski Rus vakayinameleri **Kozarin, Kozari, Kozari** vb. (*-i, -i* çoğul ekleridir), Latinler **Chazari, Chaziri, Gazari, Caziri**, Macarlar **Kazar, Kazár, Kozár**, Çinliler **Ho-sa, Ko-sa** derler.⁶⁷ Tang-şu'da **Tukiu-ho-sa** "*Türk-Hazar*" biçimindedir.⁶⁸ Süryancada **Kazârâye**'dir.⁶⁹

Kimi dillerde örneğin Rusça, bazı İbranca ve Macarca kayıtlarda ilk *-a*-ünlüsünün *-o-* olduğu görülür. Bu doğaldır. Çünkü her dil aldığı kelimeyi bünyesine uydurur. Geri kalan kayıtlar hep *-a*-ünlülüdür (Çincenin durumu özeldir).

Baştaki ses *k(a)* veya *h(a)*, *h(a)*'dır. Ayrıca Çince hariç, tüm dillerde kök sonu ündeşi *-z*'dir.

4. Hazar kavim adının ünlüleri

Önemli bir nokta olarak şunu belirtelim ki, Hazar sözcüğünün ilk (kök) ünlüsü uzun değildir. İkinci ünlüsü de uzun değildir. Olsaydı yukarıdaki yazımlarda görülürdü. Bir tek Yunancada ilk ünlü imlidir (işaretlidir). Bu da ünlünün uzunluğuyla değil, Yunancada vurgunun ilk hecede olmasıyla ilgilidir (Yunancada bütün sözlerde vurgunun olduğu hece imlenir; bu ime **okseia** veya **tóno** denir).⁷⁰ Geri kalanların hepsi kısa veya normal ünlülüdür. Yukarıda Kabar boy adının kök ünlüsünün de Yunanca ve Macarcada uzun olmadığını görmüştük (Yunancasının bazen ilk, bazen ikinci hecesi vurguluydu; ilk hece uzun olsaydı vurgu hep ilk hecede kalırdı). Yine Kadar ve Kasar boy adlarında da ünlülerin uzun olmadığını, olsaydı runik yazımda belli olacağını söyledik.

5. Kişi adlarında Hazar

1. Yukarıda Çuvaş bilgini V. T. Yegorov'un **Kasar ~ Kozar ~ Hosar** adlarını putatapar Çuvaş kişi adı olarak kabul ettiğini belirtmiştik.⁷¹ Konumuzu ilgilendiren Kozar'dır.

⁶⁶ Róna-Tas András, s. 61.

⁶⁷ Golden, *Hazar Çalışmaları*, s. 145 vd. / Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 157.

⁶⁸ Rasonyi, *Tarihte Türklük*, s. 114.

⁶⁹ Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, s. 192.

⁷⁰ Mehmet Pişka, *Leksiko Ellino - Tourkiko Sözlük Elence - Türkçe*, basım yeri yok, 1993?, s. 376.

⁷¹ Golden, *Hazar Çalışmaları*, s. 148.

2. Rus soylularında **Kazarinov** soyadını taşıyanlar vardır.⁷² Kazarinov, Hazar sözünden gelmelidir.

3. **Hazar**, daha doğrusu **Kazar ~ Gazar** Ermeni soyadlarında da görülür. Mesela Andronik Abramoviç **Gazaryan** (doğ. 1904), Sovyetler Birliği kahramanıdır. Podvakan Ohanesov **Gazaryan** Sosyalist Emeği kahramanıdır.⁷³ Bu adların Hazar sözüyle ilişik olduğu sanısındayız.

4. **Hazar**, Türkiye Türklerinde ön ad ve soyadıdır.

6. Yer adlarında Hazar

1. Hazarlardan kalan en ünlü yer adı **Hazar denizinin** adıdır.

2. Karadeniz'e de zaman zaman **Hazar denizi** adı verilmiştir. Mesela İbn Bibi, Selçüklü tarihinde Karadeniz'i böyle anar.⁷⁴

3. Kiyev'de X. yüzyılda **Kozari** yer adı vardı; yani Kiyev kentinin bir mevkiisi (mevkii değil) böyle anılıyordu.⁷⁵

4. XI. yüzyılda Kaşgarlı'da **Hozar** (Xozar) "*Türk ilinde bir yer adı*"dır.⁷⁶ *Divan'ın* yeni bir yayınında **Huzar** yazılmıştır.⁷⁷ Sözcük Ogurlarla ilişik olabilir.

5. **Gazaria ~ Gazzaria**, XIV. yüzyılda Cenevizliler tarafından Karadeniz sahillerinde kurulan ve merkezi Kefe olan koloninin adıydı.⁷⁸ Ad, Hazarlardan kalan bir anıdır.

6. Dağıstan'da Samur ırmağının orta yatağı bugün **Khazarî, Khazrî** adıyla bilinir.⁷⁹

7. Azerbaycan'da Neftçala ilçesinin 110 kilometre batısında **Hezer** (**Hezer**) adında bir kasaba vardır.⁸⁰

8. Gürcistan'da **Hezerli dere** su adı (hidronim) vardır.⁸¹ Yine Gürcistan'a dahil Güney Osetya'da **Kazara vadisi** adı Hazarlardan kalmıştır.⁸²

9. Ermenistan'daki **Kazarabad** yer adı 30 Haziran 1945'te İsaakyan olarak değiştirilmiştir.⁸³

10. Türkiye'de Harput yakınında **Hazarbaba** dağı vardır.⁸⁴ Atatürk'ün önerisiyle 1937'de dağın eteğindeki göle Hazar gölü adı verilmiştir. Atatürk bu adı

⁷² A.H. Halikov, *Rus Tanınan 500 Bulgar-Tatar Türk Asıllı Sülale*, çev. Mustafa Öner, TDAV y., İstanbul 1995, s. 59.

⁷³ "Gazaryan, Andronik Abramoviç", "Gazaryan, Podvakan Ohanesov", *Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi*, c. 3, s. 560.

⁷⁴ İbn Bibi, *el Evamirü'l-ala'ıye fil-umuri'l-ala'ıye Selçukname*, c. 1, çev. Mürsel Öztürk, KB y., Ankara 1996, s. 325-326. / c. 2, s. 243.

⁷⁵ Rasonyi, *Tarihte Türklük*, s. 117.

⁷⁶ *Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi*, çev. Besim Atalay, TDK, Ankara 1986, c. I, s. 411 / c. II, s. 839.

⁷⁷ Ahmet Bican Erçilasun - Ziyat Akkoyunlu, "Kâşgarlı Mahmud", *Divânü Lügâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, 3. b., TDK, Ankara 2018, s. 654.

⁷⁸ W. Barthold, "Kefe", *İA.*, c. 6, s. 536.

⁷⁹ Baştav, "Sabir Türkleri", s. 86.

⁸⁰ "Xezer", *Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi*, c. 10, s. 68.

⁸¹ N.H. Aliyev, "Gürcüstan'da Bazı Etnonimler Hakkında", *Azerbaycan Onomastikası Problemleri III*, Bakü 1990, s. 128.

⁸² *Gürcistan Tarihi*, (Gürcüceden çev. Marie Felicite Brosset, Fransızcadan Türkçeye çev. Hrand D. Andreasyan, yay. haz. Erdoğan Merçil), TTK, Ankara 2003, s. 127 vd.

⁸³ "Azerbaycan'da Ermenileştirilen Türk Yer Adları", *Türk Kültürü*, Sayı: 313, Mayıs 1989, s. 279.

⁸⁴ Saim Sakaoğlu, "Anadolu'da Bölgelere Has Kişi Adları", *Türk Dili*, Sayı: 520, Nisan 1995, s. 380.

verirken dağ adıyla birlikte kuşkusuz ki Hazar Türklerini de göz önünde tutmuştur. Elazığ'ın adı da Atatürk'ün önerisiyle Elaziz'den Elazığ "elin azığı"na çevrilmiştir. Elazığ, Malatya müzelerinde Hazar eğerleri vardır.

11. Rize-İyidere'nin doğusunda **Hazar** yer adı vardır. İngiliz tarihçileri Brayer, Winfield ve Brown bu yer adının Hazarlardan kaldığı görüşündedirler.⁸⁵

12. Trabzon-Ofta bir **Hazerkozan** (bugün İkidere) ve Araklı'nın Ayvadere köyünde bir **Hazar mahallesi** vardır.⁸⁶ Herakliyus 627-28 kışını burada geçirmiş, Hazarlarla burada görüşmüştür.⁸⁷

13. 2003 Mart'ındaki 2. Körfez (Irak) savaşı esnasında Musul yakınında yer adı olarak geçen **Hazar**, *belki de* Hazarların Musul'a inişlerinden kalan bir anıdır. Hazarlar 730'da Varsan (Varaçan)'dan girerek Erdebil'de Arap ordusunu yok etmiş, Musul'a kadar inmişlerdir.⁸⁸

14. Keza Ninova'da bir **Hazar ırmağı** vardır.⁸⁹ Bu ad da Hazarlarla ilişik olabilir. **Ninova**, Dicle ırmağının doğusunda, Musul'un yanı başındadır.

7. Hazar kavim adı hakkında görüşler ve görüşlerin eleştirisi

1. Mesudi "Hazar Farsçadır ve Türkçe karşılığı Sabir'dir" der. İ. Kafesoğlu bunu kabul eder. Golden, Mesudi'nin her iki Türk kavmi için "*göçebe, gezgin*" tanımını yaptığını, bunun erken Türk boyları için uygun olduğunu bildirir.⁹⁰ Mesudi'nin, Kafesoğlu'nun ve Golden'in açıklamaları yaşam tarzlarının ve sondaki *-ar* ögesinin benzerliği bakımından yapılmış açıklamalardır; leksik-semantik ve kökensel açıdan doğru kabul edilemez.

2. Jean Deny (1879-1963), Kaşgarlı'nın zaptettiği **Huzar** yer adını açıklarken bunun "*kuz er*" demek olduğunu ileri sürmüştür. Rona-Tas bu görüşe karşı çıkmıştır.⁹¹ Tas haklıdır.

3. Z. Gombocz (1877-1935) ve Nemeth, Hazar kavim adının Türkçe *gez-* fiilinden, geniş zaman eki *-er* ile geldiğini, "*gezen, dolaşan*" anlamda olduğunu öne sürmüştür.

Bu görüşe göre Hazar kavim adı aslında incedir; Gezer veya *Kezer, *-e -> -a* değişimiyle Gazar ~ Hazar biçimine geçmiş, kalınlaşmıştır. Yahut da önce *gez-* edimi **kaz-* olmuş, sonra *-ar* ekini almıştır. Golden, ince ve kalın birçok Türkçe koşut (paralel) söz vererek böyle bir şey olabileceğini kanıtlamak ister.⁹²

Gombocz, Nemeth, Golden'in Hazar kavim adı hususundaki görüşleri doğru değildir. O çağlarda, "*gezer*" diye Türk kavim, boy, kişi adı olmaz. O çağ Türk kavim adları yiğitlik, kahramanlık, alplık, vurucu kırıcılık, sertlik, sağlamlık, savaş, saldırma, yırtıcı hayvan, yırtıcı kuş adları ve benzeri sözcüklerle

⁸⁵ Mehmet Bilgin, *Doğu Karadeniz - Tarih Kültür İnsan*, Trabzon 2002, s. 66.

⁸⁶ Bilgin, s. 66.

⁸⁷ Kalankatlı Moses, *Alban Tarihi*, akt. Yusuf Gedikli, 2. b., Selenge y., İstanbul 2019, s. 163.

⁸⁸ Ziya Bünyadov, *Azerbaycan 7-9. Asırlarda*, Bakü 1989, s. 108. / Golden, *Hazar Çalışmaları*, s. 76.

⁸⁹ *Abül-Farac Tarihi*, Süryaniceden İngilizceye çev. Ernest A. Wallis Budge, Türkçeye çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara 1987, s. 186.

⁹⁰ Golden, *Hazar Çalışmaları*, s. 155.

⁹¹ Róna-Tas András, "Hazar Kavim Adının Tarihi Üzerine Yeni Veriler", s. 62.

⁹² Golden, *Hazar Çalışmaları*, s. 150.

ilgili olmalıdır. Bu açıklamaların tek doğru yanı sondaki *-ar* ekinin geniş zaman eki kabul edilmesidir.

4. Rasonyi (1899-1984), Nemeth'i tasdikler ve “*serbest dolaşan*” der.⁹³

5. Arthur Koestler (1905-1983), Nemeth'in görüşünü aktarır; Hazar kavim adının yüksek olasılıkla Türkçe *gez-* ediminden (filinden) geldiğini, “*göçebe*” anlamını taşıdığını yazar.⁹⁴

6. Kafesoğlu, *kaz* + *ar*, Anadolu Türkçesinde *gez* + *er* “*serbest dolaşan, gezen*” kökencesini kabul eder; Sabar kavim adını *sab* + *ar* “*sapan, yol de-ğiştiren, başıboş kalan, serbest*” olarak açıklar.⁹⁵ Yani Nemeth ve Rasonyi'nin görüşüne itibar eder. Söylediğimiz üzere bunlar o dönem Türk kavim ve boy adları için doğru ve geçerli olamaz.

7. Golden, Nemeth'in Hazar kavim adını *kez-* “*gezmek, dolaşmak, çapraz geçmek*” fiilinin kalın biçimi olan *kaz-*'dan getirmesini, sorunun çözümüne “*yardımcı*” bulur; fakat *kaz-* fiilinin pek çok sorun çıkardığını belirtir;⁹⁶ Nemeth-Gombocz tezini zayıf noktaları olan bir varsayım (hipotez) olarak kabul eder.⁹⁷

8. P. Pelliot (1878-1945), Nemeth ile Gombocz'un görüşünü eleştirir, *kaz-* biçiminin çok az görüldüğünü, bunun ağız özelliği olabileceğini, Hazar adının Kasar ~ Hasar şeklinde ikili bir söyleyişi olduğunu, Uygurlar arasındaki Hasar Tekin kişi adını örnekleyerek savunur. Hazar kavim adının Orta Moğulcada görülen *kasar* “*vahşi bir köpek türü*” olabileceğini söyler.⁹⁸ Memlük Kıpçakçasında **kasarlar** “*köpek sürüsü*”, Kalmukçada **hasr nohä** “*jagdhund = av köpeği*”dir.⁹⁹

Golden, Pelliot'nun *hasar* “*köpek*” iddiasına karşı çıkar, iddialarının kanıtlanabilir nitelikte olmadığını söyler.¹⁰⁰

9. L. Bazin (1920-2011) kelimeyi Uygur yazıtlarındaki Kasar yer adı, Dokuz Oğuz - On Uygur boy adı, Uygur ve Moğullarda geçen Kasar kişi adı, Moğulca *kasar* “*saldırgan köpek türü*”yle ilişkilendirir; kelimeyi Türkçe *kas-* “*zulmetmek, korku salmak, baskı kurmak*” kökünden getirir; Kasar “*tahrip ediciler*” anlamını verir. Ona göre Kasar 555'den önce batıya göçen bir Uygur boyudur.¹⁰¹

10. Rona-Tas, **Kasar** biçimini esas alır; Orta Farsça *kesar*, oradan İç Asya'ya geçen Caesar sanından geliştiğini söyler.¹⁰² Krş. Kisra ile. Bu sav kabul edilemez.

7.1. Nemeth'in diğer kavim kökenceleri

Nemeth benzer şekilde Sabir, Sabar, Sapar? kavim adını *den Weg verlasen* “*yoldan ayrılmak*”, *vom Wege abweichen* “*yoldan sapmak*” fiilleriyle açık-

⁹³ Rasonyi, *Tarihte Türklük*, s. 114.

⁹⁴ Arthur Koestler, *On Üçüncü Kabile*, çev. Belkıs Çorakçı, 2. b., Ada k., İstanbul 1976, s. 20.

⁹⁵ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 148, 157.

⁹⁶ Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, s. 192.

⁹⁷ Golden, *Hazar Çalışmaları*, s. 155.

⁹⁸ Golden, s. 154.

⁹⁹ Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, s. 193.

¹⁰⁰ Golden, *Hazar Çalışmaları*, s. 155.

¹⁰¹ Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, s. 192.

¹⁰² Golden, s. 192.

lar. Oğuzların *Yazar* boy adını *yaz-* “*düz yoldan sapmak, yolu kaybetmek*”, “*günah işlemek*”, “*hata yapmak*” fiilleriyle ilişkilendirir.¹⁰³ Kaçar boy ve hanedan adını *fliehen* “*kaçmak*” fiilinden getirir.¹⁰⁴

Nemeth’in *Sabar* kavim, *Yazar* boy adları için söyledikleri doğru değildir. Tekrarlayalım ki o çağlarda “*gezer*”, “*sapar*”, “*dolaşır*”, “*günah işler*” vb. anlamında olan Türk kavim, boy adı mümkün değildir.

Yalnız *Kaçar* boy ve hanedan adının izahı doğrudur. Bununla birlikte bu kavim adının “*kaçar*” anlamına “*koşar*” anlamını da eklemeliyiz. Çünkü Azerbaycan sahasında *kaç-* fiilinin “*koşmak*” anlamı da vardır. Ayrıca kaçmak fiilinin olumsuz bir anlam içerdiğini, bununla birlikte Osmanlı eserlerinde “*erkekliğin onda dokuzu kaçmaktır*” sözüne rasladığımızı da söylemeliyiz.

7.2. Hazar kavim adı hakkında düşünce jimnastiklerimiz

Hazar kavim ve devlet adının kökeni ve anlamı hakkında birkaç düşünce jimnastiğimiz oldu (Düşüncelerimizin evrelerini, aşamalarını göstermesi açısından yazmayı uygun görüyoruz):

1. Kaşgarlı’da **katmak** “...; *katlaşmak, sert olmak; ...*”tır.¹⁰⁵ *Kat-* fiilinin bir önceki biçimi **kad-*’dir. **Kad-* fiiline *-ar* geniş zaman eki gelerek *Kadar > *Kaḍar > *Kazar > Hazar kelimesinin oluştuğunu, bunun “*kati, sert; sağlam, dayanıklı*” anlamına geldiğini varsaydık (21.06.2007). Düşünce ve açıklamamız mantıklı görünse de ikna ve tatmin olamadığımız için vazgeçtik.

2. Kaşgarlı’da **katmak** “*katmak, karıştırmak; ...*”tır.¹⁰⁶ Bu fiilden aynen yukarıdaki gibi *Kadar > *Kaḍar > *Kazar > Hazar sözünün türemiş olabileceğini, bunun “*katar, karıştırır*” anlamına gelebileceğini, sonradan “*karşı durur*” anlamına evrilebileceğini düşündük. Bu anlama Bulgar kelimesinin asıl manası olan “*karıştırır*” ve genişlemiş manası olduğu söylenen “*başkaldırır*”dan varmıştık. Bu *kökence* de bizi tatmin etmediği için vazgeçtik.

3. Sözcüğün Kumanca **kozgalışmak** “*karıştırmak, ...*”tan¹⁰⁷, düzleşmeyle gelebileceğini farz ettik. Bunu da olası görmedik.

8. Hazar kavim adının köken ve anlamı

Düşünmeye devam edince nihayet Hazar adının Türkçe **gad-* ediminden geldiği kararına vardık (Türkçedeki bütün *ka-* ve *ke-*lerin ilk biçimi *ga-* ve *ge-*’dir). *-ar* geniş zaman ekidir.

Adın ilk biçimi *Gad-ar’dır. Baştaki *g* sesi sertleşerek *Kad-ar, daha sonra *k-* > *h-* ~ *h-* değişimiyle *Ḥasar* ~ *Hazar* olmuştur. Kök sonunda *d* > *ḍ* > *s* ~ *z* evrimi, yani **gad-* > **kad-* > **kaḍ-* > **kas-* ~ **kaz-* (**ḥas-* ~ **haz-*) evrimi gerçekleşmiştir. Adın Uygurlarda *Kasar*, diğer halklarda *Hazar* olması, *-ḍ-* > *-s-* ~ *-z-* nöbetleşmesinden kaynaklanmıştır.

¹⁰³ Golden, *Hazar Çalışmaları*, s. 149.

¹⁰⁴ Golden, s. 149.

¹⁰⁵ *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini*, s. 60.

¹⁰⁶ *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini*, s. 60.

¹⁰⁷ K. Grönbech, *Kuman Lehçesi Sözlüğü*, çev. Kemal Aytaç, KB y., Ankara 1992, s. 116.

*Gadar > *Kadar > *Kaçar > *Kasar ~ *Kazar > *Hasar ~ Hazar kavim adının anlamı “başkaldırır, karşı durur; isyan eder, asi”dir. Bu anlama yukarıda incelediğimiz Kabar kabile (boy birliği) adının anlamından varıyoruz. Kabar kabile adı Uygurlardaki Kadar, Kasar boy adlarının anlamlarını çözmede olduğu gibi, Hazar kavim adının anlamını çözmede de *açarımız*, anahtarımız olmuştur.

Bildiğimiz üzere üç boy, Hazarların merkezi yönetimine isyan ettikleri için Kabar adını almıştı. Yani onlara yaptıkları eylemden ötürü “başkaldırır, karşı durur; isyan eder, asi” anlamında Kabar adı verilmişti. Anlaşılan Hazar Türklerinde hem *kab-*, hem **kaç-* fiilleri vardı. Her ikisi birbirlerinin eş anlamlısıdır ve her ikisi de ocaktaştır, kökteş değil.

-ar geniş zaman ekinin boy, kabile, kavim, kişi adlarında kullanılması çok mantıklıdır. Zira anlatılmak istenen geçmişte, şimdiki zamanda ve gelecekte, yani tüm zamanlarda “baş kaldırır, yetke tanımaz, asi” olunduğudur. Aşağıda daha geniş açıklanacaktır.

Macarlardaki Kadar soyadı (Janos Kadar’ın soyadı) kesine yakın biçimde bu kelimedir ve bir Kabar, başka söyleyişle Hazar kökenine vurgu yapar. Uygurlardaki Kadar, Kasar boy adları -*d*-li ve -*s*-li biçimlerdir.

8.1. Hazar kavim adının ses açısından incelenmesi

Baştaki sesin *ga > *ka* olduğu açıktır. Türkçe ve çeşitli yabancı dillerde başta *k* > *h* değişimi sonucunda *Hasar*, *Hazar*, Hazar biçimlerinin oluşması doğaldır ve bu durum ses gelişmelerine uygundur.

Ortadaki ündeş -*z*-’dir. Fakat şunu belirtmek gerekir: Hazarlarda -*z*-’li bir kelime olmamalıdır. Çünkü Hazarlar lir Türkçesi konuşurlardı. Hazarların iç adlandırması *Kaçar veya *Kasar olmalıdır. *Kaçar*’daki -*đ*- sesi Arapçanın *zel* sesini verir. -*đ*-, doğal olarak yabancı ağızlarda -*z*-’ye değişmiştir. Bu da normaldir. Her dilin doğal bir bünyesi vardır. Dolayısıyla Hazar, dış adlandırma’dır. Krş. Yukarıda Hazarların çeşitli dillerdeki adlarıyla.

Ünlülere gelince, ilk ünlünün uzun olduğunu söyleyemeyiz. Normal uzunluktadır. Yukarıda Kabar, Kadar, Kasar adlarını açıklarken bu husus üzerinde birkaç kez durmuştuk. Gerçi Macarca *János Kádár* kişi adında iki ünlü de uzun görünmektedir. Yalnız bu uzunluk Macarcada meydana gelmiş olmalıdır.

9.1. Hazar’ın -*u*-’lu biçimleri: 1. Kuzar kavim adı

Günümüz Çuvaşçasında -*a*- > -*u*- değişimi kurallı bir olgudur. Aynı olguyu Hazarcada tespit ediyoruz. Hazarcada bu olgu 1000 yılında tamamlanmış olmalıdır. Çünkü bu tarihten bir yüzyıl sonra yaşayan Jehuda Halevi’nin (1086-1141) ünlü kitabı **Kuzari**’nin adında -*u*-’lu biçimi saptıyoruz.¹⁰⁸ Kuzar’dan kasıt Hazar(lar)dır. Aynı olguya VII. yüzyılda Büyük Bulgaristan’da rasladığımızı beyan etmiştik.

9.2. Hazar’ın -*u*-’lu biçimleri: 2. Kusar kişi adı

Ebulgazi’de Öğürçik Alp’in oğullarından birinin adı **Kusar**’dır.¹⁰⁹ F. Sümer, Kusar sözüne bir mana verememiş, sözlüklerde bildiğimiz *kusmaktan* baş-

¹⁰⁸ Koestler, *On Üçüncü Kabile*, s. 94, 265.

¹⁰⁹ Ebulgazi Bahadır Han, *Şecere-i Terakime -Türklerin Soy Kütüğü-*, Tercüman 1001 Temel Eser, haz. Muharrem Ergin, tarihsiz (197?), s. 89. / Faruk Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, TDAV y., İstanbul 1999, s. 156.

ka bir fiilin görülemediğini yazmıştır. Halbuki Ebulgazi'deki Kusar, *Kasar'ın -a- > -u- evrimiyle gelişmiş bir değişkenidir. Başka deyişle Kusar, Kasar'ın Hazar-Bulgar-Çuvaş Türkçesindeki şeklidir. Hazar-Bulgar-Çuvaş Türkçesi birinci hecelerdeki -a-ları -u- haline getirir. -δ- > -s- ~ -z- veya tersi nöbetleşmesi ise vakayı adiyedendir.

Ebulgazi'de Suvar, Suvarçık (<< *Sabarçık) adlarının geçmesi,¹¹⁰ *Kasar > Kusar görüşümüzü destekler. X. yüzyılda Hazarların doğu komşuları Oğuzlardı. Her iki tarafın birbirinden etkilenmesi gayet doğaldır. Yani Hazarlarla ilişik anıların Oğuz destanlarında yer bulması normaldir.

Ebulgazi, Kusar'ın neslinin bilinmediğini belirtir. Bu da herhalde Hazarların yıkılışıyla neslin son buluşunun bir sonucudur. Ayrıca Hazarların yıkılışından (965), Ebulgazi'ye değin 700 yıl geçtiğini anımsamak gerekir (Şecere-i Terakime 1660'ta yazılmıştır).

9.3. Hazar'ın -u-'lu biçimleri: 3. Macarca Huszár askerî terimi

Macarları örgütleyenlerin Hazarlar olduğunu biliyoruz. **Huszár** sözcüğünün Macaristan'da ortaya çıkışı, Hazarlardan, daha doğrusu Kabarların savaş stillerinden kalma bir anıdır ve "Hazar tarzı atlı asker" manasındadır (Macarcada sz, s okunur). **Huszár** Macarcada "savaşçı, atlı kişiler" için kullanılmıştır.¹¹¹ Özetle **Huszár** (hussar) "Macar üniforması giyen, Macar tarzı süvari eğitimi alan birlikler"e denirdi. Husarlar düşmanın gerisindeki ameliyelerde, cenahlara hücumda, keşifte, düşman takibinde rol alırlardı. "Bir tür hafif süvari"ydiler.¹¹² (Huszár'ların giydiği uzun etekli cekete Türkçe *dolman*, giydikleri başlığa Türkçe *kalpak* denirdi.¹¹³ Üç kelime de Türkçedir).

Huszár ad, lakap, unvan olabilir. **Huszar Matyas**, 1593'te Macar *husar* subayıydı.¹¹⁴

Macarca **Huszár** sözü *Gadar > *Kadar > *Kaðar > *Kasar > *H̄asar > Hasar > Huszár yoluyla oluşmuştur. Sözcük yukarıda üzerinde durduğumuz -a- > -u- evrimini de geçirmiştir. Tıpkı Sabar > Savar > **Suvar** evriminde olduğu gibi ilk hecede yuvarlaklaşma meydana gelmiştir. İlk hecede yuvarlaklaşma Hazar, İdil Bulgar Türkçesi ve Çuvaşçanın karakteristik özelliğidir. Hatta VII. yüzyılın ilk yarısı gibi erken bir tarihte dahi Büyük Bulgaristan (Kuban) Bulgarcasında görülmüştür. Krş. Kuber kişi adı ve daha sonraki Kuviaris boy adıyla.

Huszár, bir süvari tarzının adı olarak ilkin 1458 yılında Macaristan'da kullanılmıştır.¹¹⁵ Daha sonra XVI. yüzyılda Polonya'da, XVII. yüzyıl sonu, XVIII. yüzyıl başlarında Fransa, Avusturya, Prusya'da **Huszár** birlikleri kuruldu.

¹¹⁰ Ebulgazi Bahadır Han, *Şecere-i Terakime -Türklerin Soy Kütüğü-*, s. 71, 87, 89.

¹¹¹ Koestler, *On Üçüncü Kabile*, s. 20.

¹¹² "Gusár", *Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi*, c. 3, s. 283.

¹¹³ "Huszár", *Türk Ansiklopedisi*, c. 19, s. 394 vd.

¹¹⁴ Sandor Takats, *Macaristan Türk Aleminden Çizgiler*, 1. b., MEB 1000 Temel Eser, İstanbul 1970, s. 100.

¹¹⁵ "Gusár", *Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi*, c. 3, s. 283.

Rusya'da XVII. yüzyılda hayata geçirildi, 1783-84'te bütün Gusar alayları nizami ordu birliklerine çevrildi. 1917'de lağvedildi.¹¹⁶

Macarca **huszár** Rusçaya *g*- sesiyle geçti ve Gusar halini aldı. Krş. Heyder'in (Eliyev) Rusçada Geyder biçimini alması ve oradan bize ilk zamanlarda Geyder olarak gelmesiyle.

Hussar alayları İngilizlerde de vardı. İngiliz "*Hussar (hafif süvari) alayı*"nın 13 Temmuz 1920'de Gebze'de Kuva-yı Milliye mevzilerine yaptığı saldırı, İngiliz ordusunun alay çapında son süvari saldırısı olarak İngiliz tarihine geçmiştir.¹¹⁷

Almanca **Husaren mütz** "*Husar kalpağı*", **husaren.stück** "*cüretkâr bir darbe*" anlamındadır.¹¹⁸ Türk ve Türklerle ilişik kavimlerin cesaret ve güçle tanıdıkları her zaman vakidir. Krş. **Uyvar önünde bir Türk gibi** ve **Jön Türk** "*cesur Türk*" deyimleriyle.

Husár "*atlı asker*" anlamında bir Çek türküsünde geçer.¹¹⁹

Türk Ansiklopedisi'nde **Huszár'ın** Sırp-Hırvatça **chusar** "*hırsız*"dan geldiği yazılmıştır.¹²⁰ Bu kökeni kabul edemeyiz. Kolayca anlaşılabilirliği gibi **chusar** Macarcadan Sırp-Hırvatçaya geçmiştir. A. Koestler de böyle yazar.¹²¹ **Huszár**, Sırp ve Hırvatlar kanalıyla Yunanlılara da geçmiş, Hazarları tanımlamakta kullanılmıştır.

9.4. Hazar'ın -u'-lu biçimleri: 4. Azerbaycan'daki Gusar yer adı

Macarca **huszár**'ın Rusçaya *g*- sesiyle geçtiğini söylemiştik. **Huszár**'ı Gusar şeklinde Azerbaycan'da yer adı olarak buluyoruz. Azerbaycan'da **Gusar** kenti, **Gusar** ilçesi, **Gusar** çayı, **Gusar** ovası ve Haçmaz ilçesinde **Gusar-çay** köyü mevcuttur (Azerbaycan haritasına bakınız). Ayrıca **Bala-gusar** adlı bir yerleşim birimi daha vardır.

Gusar ırmağı Hazar'a dökülür. Gusar şehri ırmağın kıyısındadır. Şehir merkezi 1938'den önce Hil adını taşırdı. Şeyh Cüneyt'in türbesi bu ilçedeki Hezre köyündedir.

Azerbaycanlı şair Sabir Rüstemhanlı'nın verdiği bilgiye göre Azerbaycan'daki **Gusar** yer ad(lar)ı, XIX. asırda Gusar bölüğünün orada yerleşmesinin anısıdır.

9.5. Hazar'ın -u'-lu biçimleri: 5. Kuzey Kafkasya'daki Gúsar soyadı

Hazarların ve diğer Türk kavimlerinin Avrupa ve Kafkas kavimlerini örgüt, askerlik, kültür, dil vb. bakımlardan derin biçimde etkiledikleri bilinir. Nitekim Kafkas kökenli kişilerin soyadlarında görülen **Gúsar**, Macarca **Huszár**'ın

¹¹⁶ "Gusár", c. 3, s. 283.

¹¹⁷ Mesut Uyar, "Kurtuluş Savaşı Gerçek Bir Savaş mıydı?", *Independent Türkçe*, (1 Temmuz 2020, bilgi ağında).

¹¹⁸ Kurt Steuwerwald, *Almanca Türkçe Sözlük*, 1. b., ABC y., İstanbul 1992, s. 304.

¹¹⁹ Jozef Blaškovič, *Çekoslovakya'da Türklük*, yay. haz. Yusuf Gedikli, 1. b., Doğu Kütüphanesi y., İstanbul 2008, s. 84.

¹²⁰ "Huszár", *Türk Ansiklopedisi*, c. 19, s. 394 vd.

¹²¹ Koestler, *On Üçüncü Kabile*, s. 20.

o halklardaki biçimidir. Dolayısıyla Türkiyede yerleşik Adige aydını Dr. Vasfi Güsar'ın (1895-1975) soyadı, Hazar ~ Hasar sözünün Hazar-İdil Bulgar-Çuvaş Türkçesindeki biçiminden başka bir *nen* (şey) değildir. Herhalde dede babaları Gusar askeri veya subayıydı. Böyle soyadı taşıyan kişilerin etnik kökenlerinde Hazar Türklerinin mevcut olduğunu düşünmek isabetlidir.

9.5.1. Adige-Çerkeslerin soy kökünde Hazar unsuru

Adige Çerkes tarihçisi Şora Noghumuka 1842'de Rusça kaleme aldığı yapıtında, Hazarların Adige Çerkezlerinin etnojenezinde (soy kökünde) rol oynadığını, Adige Çerkezlerinin arasında hâlâ **Kozar** soyadları bulunduğunu,¹²² Hazarlara Khazar ~ Kaza ~ Kasa denildiğini belirtir.¹²³

Noghumuka devamla şöyle der: “Hazar (Chazar) devletinin düşüşünden sonra dahi bu yıkılmış devletin artık [kalan] halkından mühim bir toplumu düşmandan kaçarak bize sığınmışlar ve Kafkas dağlarında barınmışlardı.”¹²⁴ Krş. Kabartay ulusunun adındaki *Kabar* ve *tay* öğeleriyle.

9.6. Hazar'ın -u-’lu biçimleri: 6. Türkistan’daki Huzar veya Hozar

Kaşgarlı'nın kayıtladığı Hozar veya Huzar yer adı (bugün Guzar), Özbekistan'da olup Buhara'ya bağlıdır.¹²⁵ Rona Tas bu yerin Semerkant'ın 120 kilometre güneybatısında olduğunu, bu yer adının Hazarlarla ilişik olmadığını söyler.¹²⁶

Önce Tas'ın görüşünün doğru olmadığını, sözcükte -a- > -u- değişiminin yaşandığını, Hazar sözünün Huzar olduğunu, Hazarlarla ilgili bir memleketin kastedildiğini düşündük; düşünmeye devam edince Tas'a hak verdik. Çünkü Kaşgarlı “*Türk ülkelerinden biri*” demiyor, “*Türk ülkelerinde bir yer*” diyor.

Bununla birlikte Hozar, Huzar yer adı yine de Ogur Türklerinden kalabilir. Zira Çin kaynaklarının verdiği bilgilere göre Ogur öbeklerinden biri 460'tan önce Sırderya-Çu arasında yaşıyordu.¹²⁷ Ayrıca 603'te Tardu'nun yenilmesinden sonra dağılan Töles boylarından bazıları Semerkant'ın kuzeyinde, Sırderya-Aris ırmağı yanında yaşıyordu ki bunların içinde Ho-ta'lar (*Kadar) ve Bayırkular da vardı.¹²⁸ (Bayırkular muhtemelen Ogur'du). Tarihçi Osman Karatay, Orta Asya'da Bulgar (Ogur) Türkleri sorununu irdelemiş, Bulgarların Orta Asya'da var olabileceğini belirtmiştir.¹²⁹ Çin kaynaklarının verdiği bilgiler bu görüşü desteklemektedir.

Sözcüğün -u-’lu veya -o-’lu olduğunu dikkate aldığımızda burada -a- > -u- ~ -o- değişimi düşünülebileceği gibi, normalde de -a- ünlüsü -o-’ya veya -u-’ya çevrilebilir.

¹²² Şora Noghumuka, *Adighe - Haatikhe Çerkes Tarihi*, çev. Vasfi Güsar, İstanbul 1974, s. 22 vd. Eser Adolf Berge tarafından 1866'da Almancaya, Şevket Habjoka tarafından 1953'te Arapçaya çevrilmiştir).

¹²³ Noghumuka, s. 23.

¹²⁴ Noghumuka, s. 22.

¹²⁵ A. Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, 2. b., Enderun k., İstanbul 1981, s. 44.

¹²⁶ Róna-Tas András, “Hazar Kavim Adının Tarihi Üzerine Yeni Veriler”, s. 62.

¹²⁷ Ahmet Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, TTK, Ankara 2004, s. 14.

¹²⁸ Taşağıl, s. 45.

¹²⁹ Osman Karatay, *Bulgarlar - Yitik Bir Türk Kaumi*, Ötügen n., İstanbul 2018, s. 45-54.

10. Hazaralar

Afganistan'da Türk-Moğul karışımı bir halk olan, Farsça konuşan, şii mezhebine mensup Hazaraların adının Farsça **hezardan**, yani "bin" sözünden geldiği bildirilir.¹³⁰ İranlılarda **Hazar'apati** "bin kişinin başı"dır.¹³¹

Belgeleyememize rağmen bu söz *Kazar > Hazar sözünden gelişiylebilir (Bugün Azara denilir; *h-* düşmüştür). Yine Afganistan'daki Hezaracat kent adı, Hazar sözüyle ilgili olabilir. Hazaralar *boz* sözünü *bor* telaffuz ederler. Türkçe *boz* sözü Moğullarca da *bor*, *boro* telaffuz edilir.

Hazaraların 20 boyu şöyledir: **Day Zengi**, Day Kündi, **Day Çoban**, Day Mirek, **Türkmen**, Dargın (Durgun), **Oymak**, Karlık, **Besüt**, Kıpçak, **Orta Bulakı**, Nayan, **Tatar**, Kızılbaş, **Bayat**, Nek Pay, **Tay Mani**, Kök Çınar, **Kağay**, Sadat.¹³²

Bunlardan Day Çoban, **Türkmen**, Dargın (Durgun), **Oymak**, Karlık (Karlık), **Kıpçak**, Orta Bulakı, **Tatar**, Kızılbaş, **Bayat**, Kök Çınar, **Kağay** Türkçedir (12 boy). Diğerleri Moğulca ve Farsça (Zengi, Mirek, Nek Pay?) görünmektedir.

11. Bu kısmın sonucu

Bu kısımda Hazar kavim ve devlet adını inceledik. Sözcüğün *Gad-ar > *Kadar > *Kaðar > Kasar ~ *Kazar > Hazar olarak geliştiğini ortaya koyduk. Anlamı "başkaldırır, karşı durur; isyan eder, asi (kişi, kabile)"dir. Daha önce incelediğimiz Kabar, Kadar, Kasar kabile veya boy adları da aynı anlama geliyorlardı.

Bu kısımda *Kazar, *Hasar, Hazar'ın -a- > -u-’lu biçimlerine de yer verdik. Bunlar Kuzari (XII. yy.), Kuzar (Ebulgazi’de, XVII. yy.), Huszár (Macarlarda ve başka ülkelerde, 1458), Gusar (Azerbaycan’da, XIX. yy.), Gûsar (Adige Çerkezlerinde, XX. yy.), Hozar ~ Huzar (Özbekistan’da, 11. yy.) vb.dir.

III. GENEL SONUÇ

Makalemizde ilk olarak Hazarların Kabar kabile adını inceledik ve bunun anlamının Vambery tarafından daha XIX. yüzyılda ortaya konulduğunu belirttik. Kabar'ın anlamı önce Vambery, sonra Nemeth, Rasonyi vb. bilgilerin dediği üzere "başkaldırır, karşı durur; isyan eder, asi"dir. Bu anlam Kadar, Kasar ve Hazar boy ve kavim adlarının çözümünde anahtar rol oynamıştır. Buradan yola çıkarak önce Tuna Bulgarlarına ait Kuber kişi ve Kuviar-is boy adlarını çözmüştük.¹³³ Yine buradan yola çıkarak aslen Ogur olup Uygurlara karışan Kadar, Kasar boy adlarını ve Hazar kavim adlarını çözdük ve bunların da Kabar gibi "başkaldırır, karşı durur, isyan eder, asi" anlamında olduğunu açıkladık.

Şimdi bunları 2015 yılında yayınladığımız *Dillerin Şifresi* kitabımızda ortaya attığımız ocak yasasına göre düzenleyelim.

¹³⁰ Ergeş Uçkun, "Elli Bin Yaşındaki Turan Afganistan Olur mu?", *Mazlum Türklerin Ülkesi Afgan Türkistanı*, Turan Kültür Vakfı y., İstanbul 2001, s. 49. / Seyit Pisar Ali Kayani, "Afganistan'da Yaşayan Hazaralar", *Mazlum Türklerin Ülkesi Afgan Türkistanı*, Turan Kültür Vakfı y., İstanbul 2001, s. 110.

¹³¹ H.W. Haussig, "Eski Türk Boylarının Taksimi", *Türk Kültürü El Kitabı - Türk Kültür Tarihinin Erken Çağları*, seri II, c. 1/6, s. XL.

¹³² Kayani, "Afganistan'da Yaşayan Hazaralar", s. 111.

¹³³ Gedikli, "Bulgar Türkçesi Üzerine Araştırma ve İncelemeler 3: Kuber Kişi Adı; Kuviaris, Kürigir Boy Adlarının Köken ve Anlamları", s. 267-276.

1. Başkaldırmak, karşı durmak, isyan etmekle ilişik *ga+ ocağı: *ga-b, *ga-d, *ga-g, *ga-l

1.1. *ga-b kökünden gelen **Kabar** boy birliği (kabile) adı “başkaldırır, karşı durur, isyan eder, asi” anlamındadır. Bu kabile üç boydur. 854’te kayıtlanmıştır. -ar geniş zaman ekidir.

1.2. Yine Hazar Türklerine mensup olması gereken ve 821-24 arasında Kuzey Kafkasya’da yaşayan bir kabilenin adı da **Kabar**’dır.

1.3. Tuna Bulgar Türklerine ait bir kabile Kuviar-is, yani ***Kabar**’dır (IX. yy.).

1.4. Kuviar-is kabilesi Büyük Bulgaristan’ın kurucusu *Kobrat’ın oğlu olan Kuber’in (< *Kabar) ülüşüdür. Bu kişi VII. yüzyılda yaşamıştır. Kuber kişi adı ve Kuviaris kabile adında -a- > -u- değişimi gerçekleşmiştir. Böylece Türk tarihinde üç Kabar kabilesi ve bir Kabar kişi adını tespitlemiş oluyoruz.

2.1. *ga-d kökünden gelen ve Uygurların diktiği iki yazıtta geçen **Kadar** boy adı (750’de dikilen Tes, 752-53’te dikilen Taryat) “başkaldırır, karşı durur, isyan eder, asi” anlamındadır. Bu boy Uygurlar içinde erimiştir. -ar geniş zaman ekidir.

2.2. *ga-d kökünden gelen ve Uygurların diktiği üç yazıtta (750’de dikilen Tes, 752-53’te dikilen Taryat, 759’da dikilen Şine Usu) **Kasar** boy ve yer adı “başkaldırır, karşı durur, isyan eder, asi” anlamındadır. Bu boy da Uygurlar içinde erimiştir. -ar geniş zaman ekidir. Kök sonunda d > δ > s evrimi gerçekleşmiştir.

2.3. *ga-d kökünden gelen **Hazar** kavim ve devlet adı “başkaldırır, karşı durur, isyan eder, asi” anlamındadır. Hazar devleti 630-965 arasında var olmuştur. -ar geniş zaman ekidir. Başta g > k > h, kök sonunda d > δ > z evrimi gerçekleşmiştir. Şu da önemlidir. Hazar’ın ünlüsü uzun değildir (Hazar < *Kazar ~ *Kasar < *Kaçar < *Kadar < *Gadar).

3. *ga-g kökünden gelen aynı anlamlı bir kelimeye şu ana değin tesadüf edemedik. Ancak aynı anlamda bir veya birkaç kelime muhakkak olmalıdır. Bir gün mutlaka raslanacağını umarız.

4. *ga-l kökünden gelen aynı anlamlı bir kelimeye şu ana değin tesadüf edemedik. Ancak aynı anlamda bir veya birkaç kelime muhakkak olmalıdır. Bir gün mutlaka raslanacağını umarız.

Artık Kabar, Kadar, Kasar ve Hazar sorunsallarının sona erdiğine inanıyoruz (2007 - 18 Aralık 2020).

UYARI: 12 Eylül 2020 günü Talat Tekin’in Taryat yazıtıyla ilişik makalesini tekrar okurken, *kalış-* “isyan etmek, başkaldırmak” fiiline rasladık. E. Aydın’ın da sözcüğü aynı okuduğunu, aynı manayı verdiğini gördük.¹³⁴ *Kalış-* fiilinin buradan (4. kökten) geldiğini düşündük, sonra vazgeçtik. Çünkü fiil iki hecedir. Yani yapışık ündeşlidir; *gald > *kalç > *kalş > kalış- değişimine uğramış, -ld- > -lş- arasına dar -t- ünlüsü girmiştir.

T. Tekin’in *kalış-* fiilinin, *kalı-* “yükselmek, sıçramak” fiilinin ortaklık çatılı şekli olduğu yönündeki görüşü doğru değildir. Fiil doğrudan doğruya “başkaldırmak, isyan etmek” anlamındadır.

¹³⁴ Aydın, *Uygur Kağanlığı Yazıtları*, Bilge Kültür-Sanat, s. 136.

ÖNEMLİ NOT: Kazak ulus ve devlet adının da *gad- > *kad- fiil kökünden geldiği, *-ag > -ak ekinin fiilden isim yapma (fail) eki olduğu, “başkaldırıcı, karıştı durucu, isyan edici, asi” anlamını içerdiği, bu anlamdan günümüzdeki anlamına evrildiği, Hazar etnonimiyle bağlantılı olduğu görüşündeyiz. Bununla birlikte makalemizi uzatmamak için konuyu ayrıca ele almaya karar verdik.

Kazak ulus ve devlet adının yukarıdaki etnik adlardan farkı filimsi değil, isim olmasıdır.

Kaynaklar

Abul-Ferec Tarihi, Süryaniceden İngilizceye çeviren: Ernet A. Wallis, Türkçeye çeviren: Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara 1987.

ALİYEV, N.H.: “Gürcüstan’da Bazı Etonimler Hakkında”, *Azerbaycan Onomastikası Problemleri III*, Bakü 1990.

ARTAMONOV, M.İ.: *Hazar Tarihi*, Selenge y., İstanbul 2004.

AVEZOV, Muhtar: *Abay*, Azerbaycan Türkçesine aktaran: E. Abasov, Bakü 1954.

AYDIN, Erhan: *Uygur Kağanlığı Yazıtları*, Kömen y., Konya 2011.

_____ : *Uygur Kağanlığı Yazıtları*, Bilge Kültür-Sanat, İstanbul 2018.

“Azerbaycan’da Ermenileştirilen Türk Yer Adları”, *Türk Kültürü*, Sayı: 313, Mayıs 1989.

BARTHOLD, W.: “Kefe”, *İA*, c. 6, s. 536.

BAŞTAV, Şerif: “Sabir Türkleri”, *Belleten*, Sayı: 17-18, İkinci Kânun - Nisan 1941.

BİLGİN, Mehmet: *Doğu Karadeniz - Tarih Kültür İnsan*, Trabzon 2002.

BLAŞKOVİÇ, Jozef: *Çekoslovakya’da Türklük*, Yay. Haz. Yusuf Gedikli, 1. b., Doğu Kütüphanesi y., İstanbul 2008.

BÜNYADOV, Ziya: *Azerbaycan 7 - 9. Asırlarda*, Bakü 1989.

CAFEROĞLU, Ahmet: *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, 3 b., Enderun y., İstanbul 1993.

CEYLAN, Emine: *Çuvaşça Çok Zamanlı Ses Bilgisi*, TDK y., Ankara 1997.

ÇAĞATAY, Saadet: *Türk Lehçeleri Örnekleri*, c. 2, Ankara 1977.

ÇANDARLIOĞLU, Gülçin: *Uygur Devletleri ve Uygur Kültürü (Çin Kaynakları ve Uygur Kitabelerine Göre)*, TDAY y., İstanbul 2004.

DE GUIGNES, Joseph: *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sâir Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmisi*, çev. Hüseyin Cahit [Yalçın], Yay. Haz. Erol Kılınç, Ötügen n., c. 2, İstanbul 2018.

Divanü Lûgat-it-Türk Dizini, TDK, Ankara 1972.

Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi, c. I. / c. II, çev. Besim Atalay, TDK, Ankara 1986.

DURSUN, Davut: “Kabartaylar”, *DİA*, c. 24, s. 12-13.

EBULGAZİ BAHADIR HAN: *Şecere-i Terakime -Türklerin Soy Kütüğü-*, Tercüman 1001 Temel Eser, Haz. Muharrem Ergin, tarihsiz (197?).

ERCİLASUN, Ahmet Bican: “Geniş Zaman Ekine Dair Bazı Düşünceler”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, Yıl: XVII-XXI / 1-2, Ankara 1979-1983.

ERCİLASUN, Ahmet Bican - AKKOYUNLU, Ziyat: “Kâşgarlı Mahmud”, *Divânü Luğatî-t-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, 3. b., TDK, Ankara 2018.

ESİN, Emel: “Sülâle İslam İle Karşılaşan İlk Türkler Sül (Çöl? Çor?) Boylarından, Selçuklulara Kadar, Hazar Denizi Kıyılarındaki Oğuzlara Dâir”, *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, c. VII, cüz 3-4, 1979.

Evlîya Çelebi Seyahâtnâmesi, c. 1, Yapı ve Kredi y., İstanbul 1996.

“Gazaryan, Andronik Abramoviç”, *Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi*, c. 3, s. 560.

“Gazaryan, Podvakan Ohanesov”, *Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi*, c. 3, s. 560.

GEDİKLİ, Yusuf: “Türk Tarihiyle İlgili Bilgiler Veren Yunan, Latin, Got, Ermeni, Süryani Tarihçileri - 5”, *Yesevi*, Sayı: 249, Eylül 2014.

_____ : “Bulgar Türkçesi Üzerine Araştırma ve İncelemeler 3: Kuber Kişi Adı; Kuviaris, Kürigir Boy Adlarının Köken ve Anlamları”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 247, Temmuz-Ağustos 2020.

GOLDEN, Peter B.: *Türk Halkları Tarihine Giriş*, çev. Osman Karatay, Karam y., Ankara 2002.

_____ : *Hazar Çalışmaları*, çev. E.Ç. Mızrak, Selenge y., İstanbul 2006.

GRÖNBECH, K.: *Kuman Lehçesi Sözlüğü*, (çev. Kemal Aytaç), KB y., Ankara 1992.

“Gusâr”, *Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi*, c. 3, s. 283.

Gürcistan Tarihi, (Gürcüceden çev. Marie Felicite Brosset, Fransızcadan Türkçeye çev. Hrand D. Andreasyan, Yay. Haz. Erdoğan Merçil), TTK, Ankara 2003.

- HALİKOV, A.H.: *Rus Tanınan 500 Bulgar-Tatar Türk Asıllı Sülale*, çev. Mustafa Öner, TDAV y., İstanbul 1995.
- HAUSSİG, H.W.: “Eski Türk Boylarının Taksimi”, *Türk Kültürü El Kitabı - Türk Kültür Tarihinin Erken Çağları*, seri II, c. 1 / 6.
- “Xezer”, *Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi*, c. 10, s. 68.
- “Huszâr”, *Türk Ansiklopedisi*, c. 19, s. 394-395.
- İBN BİBİ: *El evamirü'l-ala'ıye fil-umuri'l ala'ıye Selçukname*, c. 1 ve c. 2, çev. Mürsel Öztürk, KB y., Ankara 1996.
- KAFALI, Mustafa: “Özbek Han”, *DİA*, c. 34, s. 107-109.
- KAFESOĞLU, İbrahim: *Türk Milli Kültürü*, 5. b., Boğaziçi y., İstanbul 1988.
- KALANKATLI MOSES: *Alban Tarihi*, akt. Yusuf Gedikli, 2. b., Selenge y., İstanbul 2019.
- KARATAY, Osman: *Bulgarlar - Yitik Bir Türk Kavmi*, Ötügen n., İstanbul 2018.
- “Karay Türkleri”, *Türk Ansiklopedisi*, c. 21, s. 317.
- KAYANI, Seyit Pisar Ali: “Afganistan’da Yaşayan Hazaralar”, *Mazlum Türklerin Ülkesi Afgan Türkistanı*, Turan Kültür Vakfı y., İstanbul 2001.
- KLYAŞTORNIY, S.G.: *Sovetskaya Tyurkologiya*, 1983, Sayı: 6’dan Uygur Türkçesine çev. Perhat Cilan, *Şincang Daşö İlmîy Jorñıl*, Sayı: 1 (21), 1985, s. 63-85. Türkiye Türkçesine aktaran F. Selcen Bozkurt, “Tes Âbidesi (İlk Neşri)”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, Yıl: 24, Sayı: 2, 1986.
- KOESTLER, Arthur: *On Üçüncü Kabile*, çev. Belkis Çorakçı, 2 b., Ada k., İstanbul 1976.
- KONSTANTİN PORPHYROGENİTUS: *De Administrando Imperio*, Çev. ve Notlandıran: İlhan Aslan, Post y., İstanbul 2020.
- KOŞAY, Hâmit Zübeyir: “Macarların Eski Tarihi”, *Etnoğrafya, Folklor, Dil Tarih v.d. Konularda Makaleler ve İncelemeler*, Ankara 1974.
- _____ : “İdil - Ural Bölgesindeki Türklerin Menşei Hakkında”, *Etnoğrafya, Folklor, Dil Tarih v.d. Konularda Makaleler ve İncelemeler*, Ankara 1974.
- Mağtımçulu*, Aşkabad 1994.
- MORAVCSİK, Gyula: *Byzantinoturcica II*, Sprachreste der Türkvolker quellen, Akademie Verlag, Berlin 1958.
- NASKALİ, Esko: “Sâsaniler”, *DİA*, c. 36, s. 174-176.
- NOGHUMUKA, Şora: *Adighe - Haatikhe Çerkes Tarihi*, çev. Vasfi Gûsar, İstanbul 1974.
- ORALTAY, Hasan - YÜCE, Nuri - PINAR, Saadet: *Kazak Türkçesi Sözlüğü*, TDAV y., İstanbul 1984.
- ÖZCAN, Altay Tayfun: *Hazar Kağanlığı ve Etrafındaki Dünya*, 2. b., Kronik y., İstanbul 2020.
- PİŞKA, Mehmet: *Leksiko Ellino - Tourkiko Sözlük Elence - Türkçe*, basım yeri yok, 1993?.
- RASONYI, Laszlo: *Tarihte Türklük*, çev. H.Z. Koşay, TKAE y., Ankara 1971.
- RÓNA-TAS, András: “Hazar Kavim Adının Tarihi Üzerine Yeni Veriler”, çev. Muslihiddin Kurt, *Türk Kültürü Araştırmaları*, Yıl: 24, Sayı: 2, 1986.
- SAKAOĞLU, Saim: “Anadolu’da Bölgelere Has Kişi Adları”, *Türk Dili*, Sayı: 520, Nisan 1995.
- STEUERWALD, Kurt: *Almanca Türkçe Sözlük*, 1. b., ABC y., İstanbul 1992.
- SÜMER, Faruk: *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, TDAV y., İstanbul 1999.
- ŞÜKÜRLÜ, Elisa: *Kadim Türk Yazılı Abidelerinin Dili*, Bakü 1993.
- TAKATS, Sandor: *Macaristan Türk Aleminden Çizgiler*, 1. b., MEB 1000 Temel Eser, İstanbul 1970.
- TAŞAĞIL, Ahmet: *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, TTK, Ankara 2004.
- TEKİN, Şinasi: “Eski Türkçe”, *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara 1976.
- TEKİN, Talat: *Tuna Bulgarları ve Dilleri*, TDK, Ankara 1987.
- _____ : *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9, Ankara 2000.
- _____ : *İrk Bitig Eski Uygurca Fal Kitabı*, Öncü k., Ankara 2004.
- _____ : *Makaleler*, c. 2 (Tarihî Türk Yazı Dilleri), Yay. Haz. lar Emine Yılmaz - Nurettin Demir, TDK, Ankara 2013.
- TOGAN, A. Zeki Velidi: *Bugünkü Türkîli Türkistan ve Yakın Tarihi*, 2. b., Enderun k., İstanbul 1981.
- UÇKUN, Ergeş: “Elli Bin Yaşındaki Turan Afganistan Olur mu?”, *Mazlum Türklerin Ülkesi Afgan Türkistanı*, Turan Kültür Vakfı y., İstanbul 2001.
- UYAR, Mesut: “Kurtuluş Savaşı Gerçek Bir Savaş mıydı?”, *Independent Türkçe*, (1 Temmuz 2020, bilgi ayında).
- VÁSÁRY, István: *Eski İç Asyanın Tarihi*, çev. İsmail Doğan, Ötügen n., İstanbul 2007.
- YILDIZ, Hakkı Dursun: *İslâmiyet ve Türkler*, 3. b., Kamer y., İstanbul 2000.

Makale Türü: Çeviri

Geliş Tarihi: 24.11.2020

Kabul Tarihi: 29.12.2020

KARİM LAHHAM'IN METAFİZİK VE SOSYOLOJİ ESERİNİN TÜRKÇE TERCÜMESİ

Uğur Berk KALELİOĞLU*

Öz

Bu makale, Dr. Karim Lahham'ın 27 Eylül 2014 tarihinde Londra Ekonomi Okulu'nda (London School of Economics) "Metafizik ve Sosyoloji" başlıklı verdiği konferans metninin daha sonra Tabah Araştırma Merkezi tarafından 14 Ekim 2015 tarihinde kitaplaştırdığı ve İngilizce e-kitap olarak bastığı eserin Türkçe tercümesidir. Tercüme için Redhouse İngilizce-Türkçe Sözlük ve Tureng, sosyolojik terimler içinse Oxford Reference Dictionary of Sociology, Open Education Sociology Dictionary gibi muteber kaynaklar tercih edilmiştir. Kaynak eserde bazı bilgilendirmeler, eserin sonuna "Sonnotlar" (Endnotes) başlığı ile konumlandırılmış olup, orijinali muhafaza açısından şablon korunmuştur. Eserin İngilizce orijinal kapağı ve künye bilgileri ekler bölümünde verilmiştir. Ayrıca kaynak eserin sonuna 3 kitaptan oluşan bir ilave okuma listesi konulmuştur. Ereğ metinde de bu okuma listesi muhafaza edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Karim Lahham, Metafizik, Sosyoloji, Bilgi Sosyolojisi.

Turkish Translation Of Karim Lahham's Metaphysics And Sociology Abstract

This article is the Turkish translation of the text of the conference entitled "Metaphysics and Sociology" given by Dr. Karim Lahham at the London School of Economics on September 27, 2014, and published as an English e-book by Tabah Research Center on October 14, 2015. For translation, reliable sources such as Redhouse English-Turkish Dictionary and Tureng, for sociological terms, such as the Oxford Reference Dictionary of Sociology, Open Education Sociology Dictionary, were preferred. Some information in the source work is positioned at the end of the work with the title "Endnotes", and the original template has been preserved. The original cover and tag of the work in English are given in the Appendices section. An additional reading list consisting of 3 books is placed at the end of the work. This reading list has been preserved in the target text.

Keywords: Karim Lahham, Metaphysics, Sociology, Sociology Of Knowledge.

* Duisburg-Essen Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Doktora Öğrencisi, kaleliberk@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5127-8756.

Metafizik ve Sosyoloji

Sosyal bilimler öğrencileri her zaman halkın onayından korkmalıdır; bütün insanlar onlardan iyi söz ettiğinde kötülük onlarla beraberdir.

Alfred Marshall¹

Sosyal otorite ile bireyin özgürlüğü arasında denge kurmaya çalışan her politik veya sosyal teorinin temelinde belirli bir insan ve insan doğası teorisi yatmaktadır. O halde, sosyoloji tarafından önerilen bilimsel kalite ve uygunluk kriterlerinin yanı sıra pratik prosedür kurallarını düzenleyen metodolojik ilkeler nasıl sağlanacaktır? Bilim hiyerarşisinin temel anlayışının ve ilk ilkelere göre organize edilmiş bilginin hem Müslümanlar hem de gayrimüslimler tarafından unutulduğu bir çağda, entelektüel mirasımızın¹ yeniden incelenerek, sosyolojik düşünceye nasıl bir metafizik temel yaratabileceğinin/öne sürebileceğinin tartışılmasının acil bir ihtiyaç olduğu ileri sürülmektedir. Modern toplum, özgürlük ilkesi ile otorite ilkesi arasında gergin bir şekilde gidip gelir. Her ikisi de tehlikeli kategoriler olup, geleneksel İslam toplumlarının genel olarak kaçınmayı başardığı kutuplaşmış konulardır. Özgürlük, yatıştırılmadığında lisansa² dönüşerek kaos ve düzensizliğe yol açar. Otorite ise, bir düzen gerekliliğinden değil, bir iktidar temelinde ortaya çıktığında, liyakatsiz ve hırslıların ayrıcalığa el koyması yoluyla düzensizliğe yol açar. Karşılıklı hakların ve görevlerin (hüküm sürdüğü) geleneksel işlevselci toplum, otorite ve özgürlüğü pozitifleştirilmiş standartlar olarak kabul etmeden (bunları kendisinin bir) parçası haline getirdi. “*Sosyolojide Metafiziksel Tarafsızlık Miti*” ana teması etrafında dönen geniş bir tez ortaya koymak istiyorum. Daha sonra, metafiziğin Comtecu pozitivistasyonu, Wittgensteinci dil felsefesi tartışmaları ve son olarak sosyal olgunun yetersizliği gibi sosyal bilimlerde metafizik kategorilerin reddedilmesinin arkasındaki mantığın bazılarını kısaca açıklayacağım. (Sonuç olarak), İslami sosyal düzenin bazı normatif unsurlarını ve onların varoluş sebebini belirterek bitirmek istiyorum. Öncelikle; Mantık, Metafizik ve Ahlak’ın birbirine bağlı olmasının da gösterdiği gibi, İslam ilimlerinin gerçek bir birliğe sahip olduğu belirtilmelidir. Bu karşılıklı bağımlılık, bilginin temel epistemik doğası ve geçerliliği (ilm) sorusunun cevabına koşullanmıştır. Akıl ve deneyim, bilginin iki merkezi yolu ise, bu ikisinin karşılıklı bağımlılığı herkesin sezgisine açıktır. Aklın, tecrübi olgular/gerçekler dünyasından ayrıştırılarak tek başına mantığa uygun olarak kullanılması, hakikat/doğruluk

¹ Yazar, miras kelimesi için *turath* kelimesini kullanmıştır. “*Turath*” Arapça olup, “*miras, kalıtım, tereke*” anlamlarına gelmektedir. Bkz. Turath Program House. Office of Religious and Spiritual Life Muslim Life At Wesleyan. Erişim: 27.10.2020. url: <https://www.wesleyan.edu/orisl/muslim/turath.html#:~:text=Turath%20is%20an%20Arabic%20word,maintain%20and%20reclaim%20their%20identities.>

² Yazar, İngilizce *license* kelimesini kullanarak: “*Freedom versus License*”, (tr. Özgürlük veya Kısıtlılık) meselesine değinmektedir. Ahlak ve hukuk felsefesinde, özgürlük ve lisans (ehliyet) kavramları arasında bir ayırım vardır. İlki, bireyin haklarıyla ilgilenir; ikincisi, birden fazla bireyin bir faaliyete girmesi için açık izni (veya yokluğunu) kapsar. Sonuç olarak, özgürlükler genellikle hükümet tarafından genellikle tanınan (çoğu zaman, her zaman değil, koşulsuz bir şekilde) hakları içerir. Lisanslar ise, belirli bir öğeyi kullanan kişilere dağıtılır ve bu öğe veya hizmeti belirtilen, koşullu şartlar ve kullanım sınırları altında kullanma iznini ifade eder.

olmadan geçerlilik sağlayacaktır. Bu olguları, daha sonra yorumlanabileceği ilkeleri net bir şekilde anlamadan toplamak ve kaydetmek de aynı derecede aptallıktır.³ Kişinin akıl yürütmesinin indirgenebileceği ilk ilkeleri (mabadi)³ olmayan bir bilim olamayacağını hatırlatmakta fayda var. Öyle olmasaydı, sonsuz bir gerileme olur ve bu da her türlü ispatı imkânsız kılar. Bu nedenle bir bilimin uygulayıcısı, herhangi bir soruyla ilgili bir karar vermek için yapılan bir müzakereden önce, varlığından haberdar olmasa bile, çeşitli felsefi pozisyonlara mutlaka bağlı kalmış olmalıydı. Bu konumlara bilim olmadan, genellikle postulatlar olarak ulaşılır. Bunun nedeni, herhangi bir bilimin aksi-yomlarının, tıpkı bir bilimin birincil nesnelere doğası ve kimliği olduğu gibi, metafizik ilkeler olmasıdır. İkincisi, metafiziğe atıfta bulunduğumda, Kant'ın bu bilime ilişkin anoreksik tipolojisinden bahsetmiyorum. Bu derste değinilen metafizik, kelimelerin ilahiyat veya hikmet olarak bilinen ilk ilkeler bilimdir. Metafiziğin şu anda reddedilmesi, büyük ölçüde Tractatus'da⁴ çerçevesi çizilen Wittgensteinci çalışmayı kullanarak piyeyi deve yapan mantıksal pozitivizmin kalıntıları tarafından motive edilmektedir. Bu noktada bu konudaki birkaç söz, özellikle sözde dil oyunları ile ilgili yaklaşımı açıklığa kavuşturmak için uygun olabilir.

Metafizik ve Dil Oyunları

Wittgenstein, felsefe ve metafiziğin önermelerinin, dilin sınırlarının ötesine geçip ifade edilemez olana teşebbüs ettikleri için saçma (anlamsız/unsinn) olduğunu düşünmüştür.³ Wittgenstein için bir öneri (satz), gerçekliğin bir resmidir. Bu sebeple de hakikati tasvir eder. Mantığın önermeleri ise mantıksal düzen ile ilgili olmalarının yanında, gerçeğin resimleri olmadıklarından, hakikat hakkında hiçbir şey söylemezler. Onların doğruluğu ve yanlışlığı özde totolojik^{iv} olmaları sebebiyle mevzu bahis olamaz. Çünkü yalnızca şeyleri temsil eden önermeler doğru veya yanlış olabilir. Dolayısıyla bir filozof fenomenal dünyadan söz edebilir ve eğer onun terimleri gerçekleri temsil ediyorsa, o zaman söyleminin bir anlamı olacaktır. Dil aynı zamanda dünyanın ontolojik yapısını tartışabilir veya ortaya çıkarabilir, ancak bu yapının kimliğini dilde ifade edemez; çünkü bunu yapmaktan anlamsız olacaktır. Bunun nedeni, bunun

³ Mabadi, Arapça: ilkeler, temeller, prensipler. Bkz: What does مبادئ (mabadi) mean in Arabic?. Translate. Erişim: 27.10.2020. url: <https://www.wordhippo.com/what-is/the-meaning-of/arabic-word-60a08994738c0920f6541283ac91dee59dfb6e9f.html>

⁴ Tractatus Logico-Philosophicus. Ludwig Wittgenstein'in hayatı boyunca yayımladığı tek eseridir. Gerçeklik ve dil arasındaki ilişkileri tanımlamak ve bilimin sınırlarını betimlemek amacıyla yazılmıştır. Wittgenstein kitabın notlarını I. Dünya Savaşı'nda askerlik yaparken hazırlamıştır. Ağustos 1918'de, İtalya'da savaş esiriyken tamamlamıştır. Kitap 1921'de yayımlanmış, önsözü Bertrand Russell tarafından yazılmıştır. Daha sonra 1929 yılında Wittgenstein bu eseri Cambridge Üniversitesi'nden doktora derecesi almak için kullanacaktır. Wittgenstein, felsefi hayatının ikinci döneminde bu eseri basit bularak dil oyunlarını temel alan Felsefi Soruşturmalar adlı eseriyle uğraşacaktır.

Tractatus'un Wittgenstein'in dünya, gerçeklik, bilim, etik, mantık, din, mistisizm, felsefe, dil ve düşünce alanında yaptığı önermeler ve bu önermeleri açıklamak için kullandığı alt-önermelerden oluşan bir yapısı vardır. G.E. Moore, kitabın adının Baruch Spinoza'nın Tractatus Theologico-Politicus adlı eserine atıfta bulunduğunu söyler. (Wikipedia katılımcıları (2020). Tractatus Logico-Philosophicus. Vikipedi, Özgür Ansiklopedi. Erişim tarihi 14.06, Ekim 27, 2020, url://tr.wikipedia.org/w/index.php?title=Tractatus_Logico-Philosophicus&oldid=22336770.)

için kullanılan dilin, yapıyı ortaya çıkarmak için gereken dil ile aynı olmasıdır. Yani dilin dünya ile ilişkisi anlatılamaz. Felsefi önermeler bu nedenle saçmadır; çünkü dilin sınırlarını aşarlar. Wittgenstein'in Tractatus'taki ana varsayımı, dilin yalnızca tek bir amacı olduğudur; bu da gerçeklerin ifadesidir. Mantıksal pozitivizm ekolü tarafından nihayetinde benimsenen çok araçsal bir yaklaşımdır. Ona göre bir önerme, ancak fenomenal dünyadaki gerçekleri doğru bir şekilde resmettiği takdirde doğrudur. Tezinin sonunda ciddiyetle kitabındaki önermelerin "saçma" olduğunu, ama yine de "önemli saçmalık" olduğunu beyan eder. 1953'te ölümünden sonra yayınlanan *Felsefi Araştırmalar'da*^v (*Philosophical Investigations*), Wittgenstein önceki sonuçlarını yeniden gözden geçiriyor ve dili doğal bir fenomen olarak yeniden ele alıyor ve sadece ampirik gerçeklerin irtibatına dayanan teorisinin ötesine geçen daha işlevselci bir görüş öne sürüyor. Öncelikle, dünyada oyun halindeki farklı dil kullanımlarının ortak bir yanı yoktur; çünkü ortak temel işlevleri yoktur. Bu nedenle dil, karmaşık bir sosyal ortam içindeki bir oyun olan davranışsal bir örüntü çerçevesinde anlaşılmalıdır. Bir kelimenin anlamını anlamak için, belirli bir dil oyununda isimlerin veya kelimelerin nasıl kullanıldığı öğrenilmelidir. Anlam, kullanımından başka bir şey değildir. Felsefenin rolü bu nedenle yalnızca dil kullanımının tanımlanması veya açıklığa kavuşturulması için yararlı hale gelir.^{vi} Felsefe yalnızca terapötiktir.^v Wittgenstein'i akıl hocası olarak alan Carnap (ö. 1970)^{vii} gibi figürlerin bulunduğu Viyana Çevresi, fenomenal dünya hakkında anlamlı olan önermeleri ampirik olarak doğrulanabilir olanlarla sınırlayacak bir anlam teorisi kurmak istedi. Carnap'a göre, kelimelerin ampirik temelli anlamları vardır. Yani Latince *Principium* veya Yunanca *archē*'den gelen ilke kelimesi, esasında *Başlangıç* anlamına geliyordu. Zamansal olmayan bir neden olarak metafiziksel anlamda kullanımı kelimelerin görülen yüzeyinde yoktur. Bu kullanım için herhangi bir kriter yoktur. Kelime, yeni bir kelime için eski anlamından mahrum bırakıldı ve kelimeyi boş bir kabuk, sözde bir ifade olarak bıraktı. Ancak bu yaklaşım sorunludur. Öncelikle, önermeleri olgularla ilişkilendirme gibi deneysel olmayan bir görevi üstlenmeden böyle bir ampirik uygunluk teorisinin nasıl kurulabileceğini sorabiliriz. (Konu hakkındaki) Geleneksel İslami görüş, insan toplumunun sadece dil ile mümkün olduğu ve dil düzeninin toplumsal düzeni oluşturduğudur. Toplumun da aynı zamanda Tanrı tarafından verildiği ve özgür insan yapımı olmadığını belirtmekte fayda var. Bu ilahi köken kavramı, Allah tarafından Âdem peygambere öğretildiği gibi, şeylerin ilkel isimlendirilmesine dayanmaktadır. Bu dil görüşüne gramerciler tarafından *tevkifi*⁶ veya ilahi olarak emredilmiş olarak atıfta bulunulur ve rasyonel çıkarıma⁷ tabi değildir.^{viii} Dilin kötüye kul-

⁵ TDK: terapötik (*İng.* Therapeutic): Tedaviye ait, tedavi edici.

⁶ Yazar, tawkıfı tabirini kullanmıştır. TDK'ya göre Arapça kökenli olan tevkif; durdurma veya bir suç dolayısıyla birini tutuklama anlamlarına gelmektedir. Bahsi geçen yerde ise, tevkifi Allah tarafından gönderilmiş, zorunlu olan veya değiştirilmesi mümkün olmayan anlamlarına gelmektedir.

⁷ Yazar, burada cümle sonuna "*mutawaqqif wujuduhu 'ala al-ittijah al-dini*" ibaresini eklemiştir. Latin karakterle yazılan ibare Arapça olup, "*varlığı, dini yöne bağlıdır/dinen uygundur, caizdir*" anlamlarına gelmektedir. Lisanın, tanrı tarafından apriorik olarak verilen bir buyruk olduğu fikri, dolayısıyla mantıki çıkarımlara tabi tutulmaması gerektiği işlenmiştir.

lanılması, sonuç olarak bizzat insanlığın ciddi şekilde yıkılmasına neden olur. Doğal olarak verilen sözler, kendini ifade etmek için evrimsel bir merdiveni kavrayan toplumun yaratımı değildir. Aksine, toplum sadece verilen koreografiyi uygular.^{ix}

Metafizik ve Bilgi Sosyolojisi

Metafizikğin neden kendi başına bilgi sosyolojisi (yani insan düşüncesi ile toplumsal bağlam arasındaki ilişkinin incelenmesi) olarak kabul edilen şeye tabi olmadığını kısaca açıklamak istiyorum. Bilgi kavramı uzun zamandır bilim veya felsefe ile ilişkilendirilmiştir ve bu nedenle, görünüşte sosyal gerçeklikten ayrı olduğu düşünülmektedir. Sosyolog bilgiyi, onu çevreleyen sosyal çerçeveler içinde fikirlerin üretimi olarak görür. Hem Comte hem de Marx, bilgi sistemlerinin sosyal çerçevelere daha kesin bir şekilde tabi kılınması için iki alanın ayrılması idealini kurmak istedi. Bilgi modu ile sosyal çerçeve arasındaki bu ilişki Durkheim'in temel iddiasını, bilginin sosyolojik bir perspektife yerleştirilmesinin onu geçersiz kılmadığı şeklindeki temel iddiasını yapılandırır. Birçoğunuz bunun Saint-Simon, Condorcet ve Comte'un pozisyonları üzerine bir detaylandırma olduğunu anlayacaksınız. Başlangıçta söylediğimiz gibi, sosyal çerçevelerden en çok kopuk bilgi biçimleri doğa bilimi ve felsefedir ve bu nedenle sosyolojik analiz için belirli bir zorluk arz eder. Bilgi sosyolojisi bu nedenle doğal olarak, sosyal gerçeklikle ve onun sayısız yapısının bütünüyle ilgili bilgi tarzlarına odaklanır. Bu tarzlar; dış dünyanın algısal bilgisi, Öteki'nin bilgisi, politik, teknik ve sağduyu bilgisidir.^x Bununla birlikte geleneksel metafizikğin savunduğu ontolojik gerçeklik ihtimali, evrensel geçerliliğe sahip bir bilişsel yargı olasılığını gerekli kılar. Georges Gurvitch gibi biri için evrensel olarak geçerli yargıya itiraz, bir yargının zorunlu olarak kesin bir referans çerçevesine -ki bu genellikle sosyal bir çerçevedir- ilişitirildiği sahte temele yöneliktir. Onun argümanı; gerçeğin ve yarguların her zaman evrensel olması durumunda, belirli bilimler veya bilgi türleri arasında hiçbir ayırımın mümkün olamayacağı iddiasına dayanır. Doğal olarak bunları ayırt edebilmemiz, Gurvitch'e iddiasının kanıtını gösteriyor gibi görünüyor.^{xi} Mantık açıkça şaşırtıcı ve az da yanıltıcı değil. John Milbank'ın tüm toplumların "*sosyal*" karakterinin evrensel bir "*rasyonel*" açıklaması olarak tanımladığı anlamda hiçbir sosyoloji olamayacağına ilişkin itiraz anlaşılabilir.^{xii} Sonuç olarak, belirli bir görüş noktasının benimsenmesi veya müstakil bir toplumun açıklanması zorunludur. Milbank'ın teolojik olarak olumlu bakış açısına katılmayanlar olabilir; çünkü bu, akıl ve ahlakın gerçekliğini tarih dışı evrenseller olarak reddetmekle sonuçlanır. Böyle bir inkâr, sosyal çerçeve ile ilişkilerin, belirli bir toplum üzerindeki etkilerini anlama olasılığından bizi mahrum bırakacağı temelinde olacaktır. Bu görüşün aksine, tekil gerçeklerin ifadesiyle kesin olarak sınırlı bir disiplinin bilim anlamına gelemeyeceği; çünkü bu tür önermelerin öznenin tarifinin belirsiz bir kısmını ifade edeceği şeklindeki görüş de uzun bir süredir varlığını korumaktadır. Bu tür önermeler, bir bilim olamayacak kadar belirsiz olsa bile, bu onların indüksiyonların başlangıç noktaları

veya dedüksiyonların son noktaları olarak önemli bir yardımcı rol oynamalarını engellemez.

Sosyolojinin ve Postulatlarının Anlamı

Burada daha önce postulat ve hipotez olarak adlandırılanlar arasında bir ayrım yapılması gerekir. Bir postulat, belirli bir bilimin kanıtlanmış olarak varsaydığı bir önermedir. İlgili bilimde bir başlangıç noktası olarak yalnızca gösterilebilir (veya kanıtlanabilir) olarak değil, aynı zamanda hali hazırda kanıtlanmış olarak kabul edilir. O bilim için bir kez daha (postulatın) kanıtına girişmek, sadece zaman kaybı değil, aynı zamanda bilim dışı kabul edilecektir. Sosyoloji, insanın sosyal ilişkilerinde, yani bir birey ve toplumun bir üyesi olarak ilişkisi ve varoluşu ile ilgilenirken, toplumun ve bireyin temel bileşenleri postulatlar olarak alınır. Hipotez ise işleyen bir teori olarak henüz ispatlanmamış olabilir veya ispatlanması mümkün olmayabilir. Bir varsayım olarak alınan ve dolayısıyla bir bilimin bileşenlerinin üzerine inşa edilebileceği bir hipotez, bu bilimi, hipotezin dayandığı varsayım nispetinde değerli veya değersiz kılacaktır. Örneğin; Bachofen-Morgan serisi gibi toplumun kökenine dair teoriler, Frazer gibi etnologlar tarafından postulat olarak alınan hipotezlerdir. Lowie ve Schmidt gibi figürlerin saha çalışmaları tarafından bu tür hipotezlerin temelsiz varsayımlar olduğu gösterildiğinde, etnolojinin konumu büyük ölçüde etkilendi. Bireyin postulatından daha önce bahsetmiştim. Birey kavramı, orta çağ mantığında bir terim olarak ortaya çıktı. En yakın eşdeğeri *individuum*, *Individualis* ve *singularis*'tir. Terimin kullanımı, orta çağ felsefesinin temel probleminin insan bağlamında, yani bireysel nesnenin (*unum singularis*) ait olduğu evrensel sınıfla ilişkisinin değerlendirilmesinden ortaya çıkmıştır. Bu, nihayetinde metafizik alanında ele alınmaktadır. Bir başka postulat, aşağıda geri döneceğimiz sosyal olgunun tesis edilmesidir. Sosyoloji, odak noktası nedeniyle spekülatif bir bilim olmaktan çok pratik bir bilim olarak ele alınabilir. Ama önce bilim olarak hak edilip edilemeyeceğini düşünmek gerekir. Örneğin; Sayf al-Din al-Amidi'nin (ö. 631 / 1233) *Al-Ihkam fi usulü'l-ahkam* gibi herhangi bir kelim veya usul ders kitabına bakarsak, tipik olarak biçimsel bir bilim veya ilmin unsurlarının ortaya koyduğu görülür. (Bilim için) bir konu (*mevdu*), tedavi için bir araya getirilmiş konuların bir gündemi (*masa'il*), bir önermeler veya ilk ilkeler bütünü (*mabadi'*) ve bir sonu (*gayet*) olmalıdır.^{xiii} Önce konuya bakalım. Herhangi bir kişi, erken dönem sosyoloji okullarının etkilerine çok fazla dalmadan, konunun formülasyonu ile ilişkili olarak devlet ve toplumun yan yana gelmesini incelemekten çok şey öğrenebilir. Orta çağ skolastizmi açısından, devletten farklı olarak toplum terimi, bilinmeyen bir kavramsallaştırmanın ürünüdür. Orta çağ zihni için toplum, erkeklerin bir birlik oluşturması ve özgür faaliyetle ortak bir amaca yönelmesi fikrinden doğan bir gerçeklikti. On sekizinci yüzyılda, Jean Bodin (ö. 1596) ve Hugo Grotius'un (ö. 1645) eserlerinden yararlanan Jean-Jacques Rousseau (ö. 1778), siyasal teorisini, varsayımsal bir doğa durumu ve vücut siyaseti anlamına gelen sözleşme üzerine planlamıştı. Toplum ve devlet arasındaki ayrımı yapan

özellikle Thomas Paine'dir (ö. 1809). İleri insan arzularından ve ihtiyaçlarından kaynaklanan doğal bir ürün olarak kabul edilirken, ikincisi insan ahlaksızlığını kısıtlamak için geliştirilmiştir. Bu bağlamda, Prusya'daki Wilhelm von Humboldt (1767-1835), devlet (*staat*) ile sosyal birlik (*nationalverein*) olarak adlandırdığı şey arasındaki ayrımı açıkça teşvik ederek kavramsal dayanağı ele almıştır. *Du système Industrielle*'in yazarı ve inancın *Nouveau christianisme*'de yeniden kâşifi olan Saint-Simon (ö. 1828), yirmi beş yıllık bir dönemde hükümetin on kez değiştiğini, toplumun ise hiçbir zaman değişmediğini gözlemleyerek devlet ve toplum arasındaki ayrımı yaptı. Saint-Simon (ö. 1828), yirmi beş yıllık bir dönemde hükümetin on kez değiştiğini, toplumun ise hiçbir zaman değişmediğini gözlemleyerek, devlet ve toplum arasındaki ayrımı yaptı. Bu, mikrokozmos düzeyde tartışmalıdır; çünkü 1793 ile 1830 arasındaki din durumu dramatik bir şekilde değiştirilmiş ve bu nedenle sosyal düzeni etkilemişti; ancak Saint-Simon'un uygun gördüğü yönde ve tarzda değil. Onun için çözüm, toplumun yeni bir sosyal bilim temelinde yeniden örgütlenmesinde yatıyordu. Bu görev, öğretmenin son teistik eğilimleriyle ilgili hayal kırıklığına rağmen öğrencisi Comte tarafından üstlenilecekti. Sonraki konuları ve metodolojiyi inceleyelim. Auguste Comte (1798-1857), sosyolojinin kurucusu olarak kabul edilebilir ve Comte (Sosyoloji'yi) Saint-Simon'un yaptığı gibi tüm sosyal bilimlerin bir sentezi olarak görerek, başlangıçta "sosyal fizik" olarak adlandırmıştır. Onun için sosyal bilimler, toplumdaki insanın hayatını oluşturan, Hukuk, Etik, Din, Politika, Dil ve diğerlerinin yanı sıra Ekonomi gibi bilimlerdi. Comte'un temel toplum anlayışı, XVI'ncı Louis'in Maliye Bakanı Turgot'dan (1727-1781) ödünç alınan bir süreç olan Üç Aşama Yasası'na dayanıyordu. Üç aşama, insanlığın teolojik aşamadan metafizik aşamaya evrimsel gelişimidir; daha sonra da sosyolojinin insanlığı diğer bilimlerin zararlı etkisinden kurtarmak için teoloji ve metafiziğin tahtını indirmesi gereken günümüz pozitif dönemine aittir. Comte'a göre bir doğa bilimine benzeyen bu şemadaki sosyoloji, bilim hiyerarşisinde metafiziğin ilk sırasını gasp eder. Comte'un üç aşama yasasıyla ilgili ilk sorunu, kesinlikle pozitif olmadıklarıdır. Max Scheler de eleştirisinde gösterdiği gibi, her aşamanın bir öncekini ortadan kaldıran temel fikri deneysel ve kültürel olarak yanlıştır. Comte'un iddialarının aksine, her yeni düşünce biçimi, önceki yolları alarak, onları basitçe ortadan kaldırmak yerine şartlara göre uyarlar ve geliştirir.^{xiv} Dahası ve daha da önemlisi, metafiziği ortadan kaldırmayı iddia eden bu basit eylem, bir metafizik eylemdir; Comte veya müritleri tarafından fark edilmeyen bir muammadır. Pozitivist düşüncenin gelişimini, Georg Simmel (1858-1918) ve Max Weber'in (1864-1920) anti-pozitivist sosyoloji okullarını nakletmek istemiyorum. Bunun yerine, Comte'dan sonra ahlaki bilim yaklaşımı ile olan münasebeti özetlemek istiyorum. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, Wilhelm Dilthey (1833-1911) ve Heinrich Rickert (1863-1936) gibi Yeni Kantçılar, Comte'un dar doğa bilimleri metodolojisini sorgulamaya, onu ahlaki bilimlerden ayırmaya başladılar ve Sosyoloji'yi fiziki olmayan bir bilim olarak sağlam bir şekilde kurdular. Bu dönemde, sosyolojinin hedefleri ve tanımı, ilân edil-

diği bağımsızlığı kadar yerleşik olmaktan uzaktı. Georg Simmel (ö. 1918), sosyal hayatın içeriği ve biçimleri arasında net bir ayırım yaparak bir çözüm bulmaya çalıştı. İçerik, mevcut sosyal bilimlerin alanında kalırken; toplumsal biçimler, ilişkiler ve yasalar, “biçimsel” sosyoloji alanına bırakıldı.^{xv} Biçimsel yapısal unsurların bu tür analizinde öne sürülen bu görüşle ilgili ikilem, etik ve özsel doğalarının göz ardı edilmesidir. Toplumun ve insanın özünün metafizik anlayışı, bir sosyal formun anlaşılabilirliği için gerekli olan merkezi bileşen olduğundan, açıkça, salt ampirik analiz ile ikame edilemez. Comte’un tahminlerinin aksine, yirminci yüzyılın başlarında Alman İdealist, neo-Kantçı, Romantik ve Fenomenolog okullarında sosyal felsefenin yükselişi, metafizik aşamanın sosyolojinin ellerine teslim edilmesi fikrini doğurdu. Aristotelesçi bir terim kullanırsak, ikisi arasındaki fark, maddi olmaktan çok biçimseldir. Sosyolojinin, olayların doğal yasalarını açıklamak için olası nedenleri belirleyen, sosyal gerçekliği anlık fenomenal ortamında anlama girişimi olduğu söylenebilir. Sosyal felsefeye benzer olmasına rağmen sosyoloji ondan ayırt edilebilir; çünkü sosyal (ahlaki de denebilir) felsefe, toplumun ne olması gerektiği ile ilgilenir, sosyal gerçekliğin özünü tanımlar ve onu, bir yargıya varmayı sağlayan bir idealle karşılaştırır. Bu şemada vahiy, yönetim ilkelerini ortaya koymaktadır. Sosyolojinin, belirlediğimiz kriterler temelinde bir bilim olup olmadığı sorusuna geri dönecek olursak, en büyük zorluklardan birisinin sosyoloji kelimesinin muğlaklığının olduğunu düşünüyorum. Comte tarafından 1839’da formüle edilen melez etimoloji, eşit derecede yarı Latince, yarı Yunanca melez bir doğaya tekabül etmektedir. O halde (Sosyoloji) pratik yönleriyle, sosyal etiğin somut sosyal sorunlara uygulanması mıdır? Kesinlikle değil. Pratik derken ahlaki kastediyorum; çünkü pratik bilim insan davranışları bilimi ile eş anlamlıdır. Bu durumda eğer bilimleri açıkça bir ahlak bilimi türü ise, sosyologlar değer yargılarında bulunurlar mı? Yaparlarsa, potansiyel sonuç odaklı sonuçlar şeklinde araştırmalarıyla ilgili önyargı riski taşıyorlar mı? Sosyologların bu nedenle bir ahlaki felsefeye ihtiyaçları var mı? Pozitif sosyal eylemlerin incelenmesi, bireyler arası bir ilişkiyi ima eder: Durkheim’in sosyal olgusu. Buradaki birey-içi ilişki, nihayetinde, bir kişiyi diğerine bir nesne veya belirli bir amacın mantığı aracılığıyla birleştiren psikolojik bir ilişkidir. Sosyoloji, maddi ve ikincil nedenlere bilimsel olarak yoğunlaşarak sosyal gerçeğe baktığı için, bu psikolojik faktör altta yatan bir şey olarak öncelikli ilgiyi hak etmez. Ancak bu aslında, (sosyolojinin) ahlak felsefesine bağımlı olduğu anlamına gelir. Kısacası, insan davranışının incelenmesi, ister bir sosyoloğun bir metodolojinin özel uygulamasıyla ilgili olsun ister sosyolog tarafından incelenen konu hakkında (örneğin, suç davranışının topluma zarar verip vermediği) olsun değer yargılarını gerektirir. Bunlar, daha yüksek bir bilimde, yani ahlak felsefesinde veya etikte bulunan postulatlardır. Buraya kadar olan bölümde sosyolojiyi, ahlak bilimine (etiğe) tabi olan pratik bir bilim (ahlak) olarak belirledim. Bunun modern sosyal bilimciler tarafından dolaylı veya bilinçsiz olarak kabul edilip uygulanabileceği ve aynı zamanda onlar tarafından açıkça reddedilebileceğinin altı çizilmelidir. Ampirik düşünceye sa-

hip bir sosyolog, esasen, bir kez doğrulandıktan sonra bir yasa veya teori olarak adlandırılan ve tahmini (prediction) hedefleyen ölçüm ve korelasyonla ilgilenir. Metafizikğin rolünün bu gaspı, daha sonra, toplumun nihai doğasına ilişkin teorilerin ampirolojik bir temelde formüle edilmesine izin vererek kafa karışıklığına neden olur.^{xvi} Bu, bilimsel yöntem ile toplumun biçimsel yönünü birbirinden ayırarak ulaşılmaya çalıştığımız şeyi (yani toplumun ontolojik yönünü) tesis eder. Geleneksel bakış açısı olan ontolojik analiz, biçimsel olarak bağımsızdır; ancak maddi olarak nesnel gerçeklere bağlıdır. Ampirik analiz biçimsel ve maddi olarak bireyselleştirilmiştir ve özel olana referans noktası olarak bağlıdır. Ahlaki düzenlilik yerine insan eylemlerinde fiziksel düzenliliği inceler. Metodolojinin, çalışma ilkeleri belirlemekten çok açığa çıkarma işlevine sahip olması nedeniyle, yönteme bu bağlılık kişiyi herhangi bir resmi ayırım yapabilmekten alıkoyar. Özetlemek gerekirse: Fen (doğa) bilimlerinde olduğu gibi, bir deneyim; ancak yeterince kaydedilebilen ve tanımlanabilen düzenli bir fenomen dizisi ile ilgilendiğinde bilimsel hale gelir. Bu nedenle bu deneyimin bilimsel bir teşhizat (donanım) içinde organize edilmesi gerekir; çünkü bu onun bilimsel gerçek olarak gözlemlenebilmesi için tahsis edilen çerçeveyi oluşturur. Sosyoloji için bu, birkaç sorunu temsil eder. Öncelikle, gerekli bilgileri elde etmek için kaydedilecek belirli bir davranış, diğerlerinden hangi temelde seçilir? Bu nedenle, bir bilim adamının karşılaştığı ilk şey olgudur. Gözlemden önce olgunun tanımlanmasına ilişkin bir dizi resmi soru bulunur. Gözlem kavramıyla ilgili bir diğer sorun, insan bilimleriyle ilgili gerçekleri kaydetmek için kullanılan dilin dikkate alınmasından kaynaklanan bir sorundur. Söylemeye gerek yok, niceliksel olmayan dil kullanımının özellikle eşanlamlı olduğu görüşü hala yaygın bir yanılgıdır. Bu seçimler, nihayetinde metafizik bir girdi gerektirir. Heidegger bir zamanlar oldukça açık bir şekilde, modernitenin değerlerinin, insanın Tanrı'nın iki geleneksel niteliğine, yani her şeyi bilme ve her şeye kadir olma iddiası olarak nitelendirilebileceğini savundu. Birincisi, ilke olarak hiçbir şeyin pozitivist bilimin sınırları dışında olmadığını savunan modern kültürün bilimciliği tarafından yansıtılır. İkincisi ise kültürün teknik boyutudur. İslami sosyal düzen, bu tanımlamanın zıt uçlarında durmaktadır. Toplumun çok katmanlı boyutu, vahyin amaçlarında ve bir yaşanan gerçeklik olarak Peygamber figüründe teleolojik olarak damgalanmıştır. Bu yöre; pratik olarak, her alanın, kendisine emanet edilen sosyal organizasyonla kendi özel düzeyinde başa çıkma yetkisine sahip olduğu anlamına gelen yetki ikamesi ilkesine⁸ dayanmaktadır. Bu teleoloji, insanın toplumsal sonunun her zaman insan rolünün ontolojik bir anlayışına bağlı olmasını gerektirir. Dolayısıyla sosyal boyut, vahyin emirlerine katılmanın doğasında var olan ruhsal öncelikleri yansıtır. Bu, geleneksel İslam kentinin sosyal planlamasında ve kurumsal zanaat ve tüccar loncalarının organizasyonunda belirgindir. Sosyo-ekonomik düzen, yasal ve ahlaki düzenlerle birleştirilir ve dolayısıyla metafizikte sunulan ilk ilkelere bağlıdır. Onlar olmadan yüzleşeceğimiz şey tamamı ile tutarsızlık ve sosyo-politik kaostur.

⁸ Yazar burada Türkçe literatüre "Subsidiarite" olarak geçen İng. Principle of Subsidiarity terimini kullanmaktadır. Bu da Türkçeye yetkinlik ikamesi olarak tercüme edilmiştir.

Sonuç ve Tartışma

Sosyoloji, birey ve toplum üzerine yoğunlaşmış köklü bir bilimdir. Toplum tarihi çok eski dönemlere uzanmakla birlikte, sosyoloji görece yeni bir disiplin olarak kabul edilmektedir. Diğer sosyal bilimlerle kıyaslandığında akademik kurumsallaşmasını en geç sağlamış olan bir bilimdir. Bunun başlıca sebebi sosyolojinin bir bilim olarak kabulünün 19'ncü yüzyıl Avrupa bilim tarihi ile sınırlandırılmasıdır. Toplum ve birey üzerinde yapılan çalışmalar sayısız olmakla birlikte, "*bilimsel*" değere sahip olan çalışmalar 19'ncü yüzyıl ile başlatılmış ve büyük bir sosyoloji tarihi Avrupa sosyoloji tarihi ile sınırlandırılmıştır. Bu ise, dikkatleri metodoloji tartışmalarına çekmiştir. Çünkü sosyolojik bilgi tarihin her döneminde var olmakla beraber, 19'ncü yüzyıl Avrupa sosyolojisi ile yerleşen görüş, pozitivistimin ana akım metodoloji kabul edilmesinden sonra elde edilen bilgilerle sınırlanmıştır. Bu tartışmalar sosyoloji ile uğraşan bilim insanlarının sosyolojik bilgidan ziyade, sosyoloji biliminin "*bilimselliği*" üzerine yoğunlaşmasını gerektirmiştir. Dolayısıyla diğer sosyal bilimlerle kurumsallaşmalarını daha önce tamamlamışken, sosyoloji, kendi bilgisinin bilimselliğini kanıtlama gayreti ile uğraşmıştır. Bunun dışında sosyoloji, diğer sosyal bilimlere kıyasla siyaset ile yakın münasebettedir. Farklı çevrelerin sosyolojiyi, kendi menfaatleri doğrultusunda yönlendirme çabaları, bu gecikmede de önemli rol oynamıştır. Toplumsal hadiseler ve bizatihi topluma yön vermek isteyen siyasi çevreler tarafından sosyoloji bilimi fazlasıyla istismar edilmiştir. Kimi çevreler sosyolojiyi tarih biliminden farklı olarak görmemiş, kimileri ise sosyolojinin doğrudan ampirik verilerle çalışmasının güçlüğünden bahsedip, "*metafizik bir uğraş*" olarak nitelemiştir. Metodolojik sorunlar, metoda yönelik iddialar, tarafsızlık tartışmaları ve daha birçok unsur sebebiyle sosyolojinin bilim kimliğini kazanması zor bir süreç sonucu gerçekleşmiştir. (Nitekim sosyolojinin bir bilim olmadığını savunan çevreler hala mevcuttur). Sonuç olarak sosyoloji, verilerin toplanması ve analizinden öte kendi bilimsel meşruluğunu ispatlama gayreti ile doğmuş yeni bir disiplin olarak belirtilmiştir. Bu kimlik tartışmalarının yoğun olarak yaşandığı bir dönemde sosyoloji, kendini pozitif bilimlere safında görmüş ve meşruluk tartışmalarına bir nokta koymak istemiştir. Fakat pozitif safa yanaşmak, sosyolojinin bilgiyi en rasyonel ve verimli bir şekilde çıkarabilmesine olanak sağlaması açısından değil, adeta bir kaçış yolu olarak seçmesinden kaynaklanmıştır. Bu safa yanaşma ile sosyoloji, farklı akademik ve siyasi çevrelerden gelen baskılardan kurtulmak ve bir an önce "*bilimsellik*" statüsü kazanmak istemiştir. 19'ncü yüzyıl Avrupa filozofu Comte ise, bu yanaşmada büyük bir rol oynamış ve sosyolojiyi pozitif bir bilim olarak kurduğunu iddia etmiştir. Fakat uzun süren sosyolojik çalışmalarda pozitivistimin, sosyolojik bilgi için yeterli bir metodoloji olmadığı fark edilmiş ve araştırmalarda pozitivistimin handikapları göze batmaya başlamıştır. Bu da tekrar sosyolojinin kendi metodoloji üzerinde tartışmasını sağlamıştır. Diğer sosyal bilimlere kıyasla sosyoloji, kendi yöntemi üzerinde en çok tartışılmış ve tartışılacağı bir bilim olmuştur. Elinizdeki kitap ise, bu tartışmaların yoğun olarak yaşandığı bir dönemin ürünüdür.

Öncelikle kitabın yazarı Dr. Karim Lahham, Londra İç Tapınak avukatlarındandır. İç Tapınak, “Honourable Society of the Inner Temple” adını taşıyan, Londra’daki dört mahkeme hanından biridir. Barolar Birliği dengi olarak görülebilecek olan bu kurum, İngiltere’de hukukçu olabilmenin bir şartıdır. Özellikle avukat olarak çalışmak için, bir kişinin bu hanlardan birine ait olması gerekir.⁹ Karim Lahham, Kraliyet Sanat Koleji’nde (Royal College of Art) yüksek lisans yapmış, Oxford St. Edmund Hall’da hukuk eğitimi görmüş ve Cambridge Pembroke Üniversitesi’nde İslami Çalışmalar alanında doktora yapmıştır. 1999’da İç Tapınak Eğitmeni (Inner Temple Major Scholar) olarak Londra Barosu’na çağırılmıştır. Halen burada ticaret hukuku alanında çalışmalarına devam etmektedir. Lahham ayrıca, Birleşik Arap Emirlikleri’nde bulunan Tabah Araştırma Merkezi’nde Araştırma Görevlisi’dir. Başlıca yayınları: Roma Katolik Kilisesi’nin II. Vatikan Sonrası İslam Üzerine Tutumu, Muhammed Shahrur’un Kargo Kültü, Kardinal Scola’nın Lordlar Kamarası Konuşmasına Yanıt, Modern Düşünce Bağlamında İslam Geleneğinin Anlaşılabilirliği, Meslek Topluluğu ve Ibn ‘Arabi’nin el-Tanazzulat al-Mawsiliyya’sının Eleştirel Okuması’dır.¹⁰ Lahham ayrıca, Tabah Araştırma Merkezi’nde: Gandhi, İslam ve Şiddetsizlik İlkeleri ve Gerçeğe Bağlılık, Metafizik ve Sosyoloji, Meslek Topluluğu, Modern Düşünce Bağlamında İslam Geleneğinin Anlaşılabilirliği ve Kardinal Scola’nın Lordlar Kamarası Konuşmasına Yanıt konulu konferanslar vermiştir.¹¹ Dr. Karim Lahham’ın 27 Eylül 2014 tarihinde Londra Ekonomi Okulu’nda (London School of Economics) “Metafizik ve Sosyoloji” başlıklı bir konferans gerçekleştirmiştir. Konferans metni daha sonra Tabah Vakfı’na bağlı bulunan Tabah Araştırma Merkezi tarafından 14 Ekim 2015 tarihinde kitaplaştırılmış ve İngilizce e-kitap olarak basılmıştır.¹² Elinizdeki kitap, basılan İngilizce metnin Türkçe tercümesidir. Tabah Araştırma Merkezi, modern bilimsel çalışmaların İslam teolojisi ile sentezlendiği bir kurumdur. Kurumun resmi sitesinde, merkezin amaçları şu şekilde belirtilmiştir:

“Tabah Vakfı’nın bünyesinde bulunan Tabah Araştırma Merkezi olarak, dünyadaki Müslümanların ve gayri-müslimlerin İslam hakkında düşünme şekillerinde bir değişiklik gerçekleştirmeye çalışıyoruz. Tabah Araştırma Merkezi, şeriat disiplinlerinin eleştirel metodolojilerini küresel toplumu ilgilendiren konularla birleştiren yenilenmiş bir İslami söylemin geliştirilmesini üstlenmeleri için akademisyenlere ve akademisyenlere bir platform sağlar. Bu çabayla, güncel tartışmalar için canlandırıcı yeni anlayışlar ve olanaklar sağlamak için Şeriat disiplinlerinin derin yapıları ve dinamik ilkeleri içindeki doğal potansiyeli aydınlatmaya çalışıyoruz. Bu girişim

⁹ Wikipedia contributors. (2020, June 1). Inner Temple. In *Wikipedia, The Free Encyclopedia*. Retrieved 14:26, October 28, 2020, from https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Inner_Temple&ol-did=960078384

¹⁰ Dr. Karim Lahham. Ethics and Moral Reasoning Working Group. Kalam Research & Media. Erişim: 28.10.2020. url: <https://www.kalamresearch.com/staff.php?category=2&staffid=75>

¹¹ Lectures and Speeches. Tabah Research. Erişim: 28.10.2020. url: <https://tabahresearch.org/en/publications/lectures-speeches/>

¹² Eserin orijinal kapağı için Ekler bölümüne bakınız.

tarafından üretilen bulguların, tavsiyelerin ve materyallerin dünya çapındaki Müslüman ve gayrimüslim kanaat önderleri için bir kaynak görevi görmesini umuyoruz. Tabah Araştırma Merkezi'nin temel ilgisi etik, sosyal değişim, İslam teolojisi alanlarına katkı sağlamak ve modernite ile müzakerenin zorluklarına yönelik çalışmalar yapmaktır.”¹³

Eser, toplamda 35 sayfadan oluşmakta olup, Tabah Araştırma Merkezi'nin resmi internet sitesinde e-kitap olarak erişime açıktır.¹⁴ Kaynak eserin künye bilgileri şu şekildedir:

Tabah Lectures & Speeches Series | Number 4 |
2015 Metaphysics and Sociology
ISBN: 978-9948-18-039-5 © 2015
Karim Lahham Tabah Foundation
P.O. Box 107442 Abu Dhabi, U.A.E.
www.tabahfoundation.org

Lahham'ın eseri İktisat biliminin öncülerinden kabul edilen İngiliz Alfred Marshall'ın bir sözü ile başlamaktadır: “Sosyal bilimler öğrencileri her zaman halkın onayından korkmalıdır; bütün insanlar onlardan iyi söz ettiğinde kötülük onlarla beraberdir.” Bu sözle yazarın, sosyal bilimler öğrencilerine popülerlik yerine bilime sadık kalmaları gerektiği telkinini yapmak istediği anlaşılmaktadır. Ona göre, bir sosyal bilim öğrencisi halkın alkışını aldığı zaman, o öğrenci bilimsel yoldan ayrılmış ve popülizmin tarafına geçmiştir. Belirtilen bu mana dışında, kitabın genel içeriği de dikkate alındığında, yazarın sosyal bilimlerin dominant epistemolojisi ve ideolojik yönü olan pozitivizme karşı çıktığı görülmektedir. Bu açıdan sosyal bilim öğrencilerine hali hazırda kabul edilmiş bir yönelim olan pozitivizmi tercih etmemeleri gerektiği, bilimsel cematlerin onayına mazhar olmak adına ana akım damara kapılmamak gerektiği telkininin de yapıldığı tahmin edilmektedir. Kitap (veya kitapçık), 4 ana bölümden oluşmaktadır. Bunlar: Metafizik ve Sosyoloji, Metafizik ve Dil Oyunları, Metafizik ve Bilgi Sosyolojisi ve Sosyoloji'nin ve Postulatlarının Anlamı'dır.

Yazar, özellikle 19'ncü yüzyılda Auguste Comte tarafından temeli atılan, sosyal bilimlerin metafizikten arındırılma olarak kurgulandığı modern bilim anlayışına karşı çıkar. Metafiziğin, ontolojik olarak varlığa içkin bir kavram olduğunu belirterek, bilimin metafizik olamadan icra edilemeyeceğini vurgular. Aydınlanma Çağı'nın seküler bilim anlayışını eleştiren Lahham, teolojik bir sosyal bilim tahayyülü yaratmaya çalışır. Dolayısıyla eser boyunca İslami anlayış kendisini fazlasıyla göstermektedir. Örneğin; kaynak eserin ilk bölümü “*In the name of Allah, most beneficent, most merciful*”: “*En Hayırsever, En Merhametli Allah'ın Adıyla*” başlığını taşımaktadır. Peygamber isimlerinin geçtiği yerlerde parantez içerisinde “*May Peace Be Upon Him*”: “*Allah Rahmet Etsin*” yazılmıştır. İçerikten bağımsız olduğuna kanat getirilen dini sözler,

¹³ About. Tabah Research. Erişim: 28.10.2020. url: <http://tabahresearch.org/en/about/>

¹⁴ Eserin orijinali için bkz.: https://tabahresearch.org/wp-content/uploads/2015/10/Karim-Lahham_Metaphysics-Sociology_En.pdf

(muhteviyatı bozmayacak şekilde elimine edilerek) erek metine dahil edilmiştir. Tercüme için Redhouse İngilizce-Türkçe Sözlük¹⁵ ve Tureng, sosyolojik terimler içinse Oxford Reference Dictionary of Sociology, Open Education Sociology Dictionary gibi muteber kaynaklar tercih edilmiştir. Kaynak eserde bazı bilgilendirmeler, eserin sonuna “Sonnotlar” (Endnotes) başlığı ile konumlandırılmış olup, orijinali muhafaza açısından şablon korunmuştur. Eserin İngilizce orijinal kapağı ve künye bilgileri ekler bölümünde verilmiştir (Bkz. Ek-1). Ayrıca kaynak eserin sonuna 3 kitaptan oluşan bir ilave okuma listesi konulmuştur. Erek metinde de bu okuma listesi muhafaza edilmiştir. Özenle belirtmek gerekir ki, eser eleştiriye muhtaçtır. Çağdaş bilim felsefesinde bilim-metafizik ilişkisi yoğun olarak tartışılmakta ve metafiziğin bilimsel çalışmalar için gerekliliği vurgulanmaktadır. Fakat, yazar Lahham, metafizik ile teolojik bilgiyi bir tutmakta ve sosyal bilimlere İslami ilim tasavvurunu ikame etmeye çalışmaktadır. Bu tercüme ile, Türkiye’deki sosyal bilimlere ve özelde Türk Sosyolojisi’ndeki metodolojik tartışmalara bir katkı yapılmak amaçlanmıştır.¹⁶ Fikir adamı ve eğitimci Hasan Ali Yücel’in dediği gibi: “Bir milletin, diğer milletler edebiyatını kendi dilinde, daha doğrusu kendi idrakinde tekrar etmesi; zekâ ve anlama kudretini o eserler nispetinde artırması, canlandırması ve yeniden yaratmasıdır.”¹⁷ Eserin hususiyetle Epistemoloji, Sosyal Bilimler Metodolojisi ve Bilim Felsefesi alanlarına hâkim araştırmacılar tarafından takip edilmesi ve eleştirilmesi arzulanmaktadır.

Ek Okumalar

Stanislav Andreski, *Social Sciences As Sorcery*, (London: Andre Deutsch, 1972).

Simon Deploige, *The Conflict Between Ethics and Sociology*, translated by the Reverend Charles C. Miltner, (St Louis: B. Herder Book Co., 1938).

E.B.F. Midgeley, *The Ideology of Max Weber: A Thomist Critique*, (Aldershot: Gower, 1983).

Sonnot

ⁱ A.C. Pigou, *Economics in Practice* (London: Macmillan, 1935), 10.

ⁱⁱ Bir olgunun gerçek olarak nitelendirilebilmesi için izole edilebilmesi gerektiği, böylece gözlemlenenin somut durumdan soyutlanabileceği belirtilmelidir. Öyleyse, tarihsel bir figürün doğum tarihi bir gerçek olabilir, fakat aynı tarihsel figürün karakteri bir gerçek olamaz.

ⁱⁱⁱ Önsözüne bakınız: Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, trans. C.K. Ogden (London: Kegan Paul, 1922), 3, 5.6.

^{iv} Ibid., 6.13.

^v Ludwig Wittgenstein, *Philosophical Investigations*, trans. G.E.M. Anscombe (New York: Macmillan, 1953), para. 11.

¹⁵ Redhouse, S.J. (1968). Türkçe-İngilizce Redhouse Sözlüğü, İstanbul: Redhouse Yayınevi.

¹⁶ Amerika ve Avrupa bilimsel çevrelerinde tedricen kurumsallaşmaya başlayan *Mapping Controversies* adını taşıyan, Türkçeye *Tartışma Haritalama* olarak tercüme edilebilecek faaliyetinde Türkiye’de olgunlaşmasına katkı sağlaması arzu edilmektedir. Tartışmaların haritalanması yerleşik bilimsel gerçekler veya sonuçlardan ziyade, yalnızca bilimsel bilgiyi çevreleyen tartışmalara odaklanır. Böylelikle sosyologların, antropologların ve diğer sosyal bilimcilerin kendi başına bilimsel bilgi değil, bilgi edinme süreci hakkında iç görüş kazanmalarına yardımcı olur. Böylece, haritalama gerçek araştırma sürecine karşılık gelen ara aşamalara ışık tutar ve bilimsel çalışma ile diğer faaliyet türleri arasındaki bağlantıları tespit eder.

¹⁷ Hasan Âli Yücel’in Önsözü. Cumhuriyet Gazetesi Salı Kitapları. Erişim: 29.10.2020. url: http://www.mcuma.com/doku.php/cumhuriyet_gazetesi_sali_kitaplari/hasan_ali_yucelin_onsozu

vi Ibid., para. 124.

vii Bkz.: Rudolf Carnap, 'The Elimination of Metaphysics through Logical Analysis of Language', in Heimir Geirsson & Michael Losonsky (eds.), *Beginning Metaphysics: An Introductory Text with Readings* (Oxford: Blackwell, 1998), 447.

viii On sekizinci yüzyıl tefsircisi İsmail Hakkı Bursevi, Kur'an 2:31 ('Ve o, hepsini Adem'e öğretti') ayeti hakkında kapsamlı bir yorumda bulunur ve burada Tanrı'nın insanlığın babasına herkesin isimlerini, her zaman var olacak şeylerin bilgisini, olması gereken tüm dillerde ve insanın aracılığıyla geçimini ahlaki olarak yapacağı zanaatları öğrettiğini anlatır. İsmail Hakkı al-Burusawi, *Ruh al-bayan fi tafsir al-Qur'an*, 10 cilt. (İstanbul: al-Matba'a al-Uthmaniyya, 1392-1346 / 1911-1928), 1: 98-101.

ix John of Salisbury'nin on ikinci yüzyıl *Metalogicon*'undan bir pasaj şöyle der: "Konuşmanın etkili gücünü araştırmak ve söylenenlerin hakikatini ve anlamını araştırmak tam olarak veya pratik olarak aynıdır. Bir kelimenin gücü anlamından oluşur. İkincisi olmadan, işe yaramaz ve (tabiri caizse) ölüdür. Tıpkı ruhun [anima] bedeni canlandırması gibi, bir anlamda hayatı bir kelimeye üfler." Bkz. John of Salisbury, *The Metalogicon: A Twelfth-Century Defence of the Verbal and Logical Arts of the Trivium*, çev. & ed. Daniel McGarry (Berkeley: University of California Press, 1955), 81.

x Georges Gurvitch, *The Social Frameworks of Knowledge* (Oxford: Basil Blackwell, 1971), 13.

xi Ibid., 13-14. Yine de Gurvitch'in evrenselliğin nominalist bir ikamesi olarak kolektif bilgi nosyonuna bağlı kalması ilginçtir.

xii John Milbank, *Theology and Social Theory: Beyond Secular Reason* (Oxford: Basil Blackwell, 1990), 381.

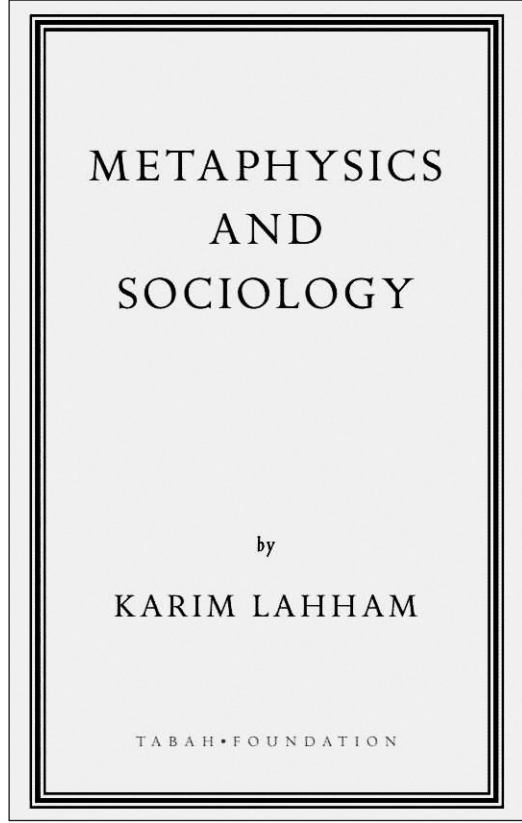
xiii Sayf al-Din al-Amidi, *al-Ihkam fi usul al-ahkam* (Kahire: Matba'at al-Ma'arif, 1322/1914), 1: 6. Herhangi bir bilimin konusu ya da mevzusu, o bilimde araştırılan şey olarak tesadüfi özellikleridir (el-ahval al-'arida). Sadece tesadüfi özellikler uygun bir araştırma konusu olabilir; çünkü temel özellikler (postulatlar olarak) varsayılmıştır.

xiv Wilhelm Scherer, *Catholic Social Theory* (St. Louis: Herder, 1940), 51.

xv Ibid., 57.

xvi Yani, fiziksel olup, ontolojik olmayan bir temel.

xvii Bkz. Helen Peak, 'Problems of Objective Observation', in Leon Festinger & Daniel Katz, *Research Methods in the Behavioral Sciences* (New York: The Dryden Press, 1953), 243-5.

Ek-1:
Karim Lahham'ın
Metafizik ve Sosyoloji Eserinin Kapağı

Makale Türü: Araştırma

Geliş Tarihi: 25.01.2021

Kabul Tarihi: 30.01.2021

AHMET EMİN YALMAN'IN “KIZIL RUHLU KARA KUVVET” YAZISI VE KONYA'DAKİ AKİSLERİ

Prof. Dr. İsmet TÜRKMEN* - Dr. Betül TEKİNSOY*

Öz

Demokrat Parti (DP) döneminde iktidar ve muhalefetin birbirini eleştirdiği en önemli tartışma konularından birisi de laiklik ve irtica meseleleri olmuştur. Bu dönemde laik düzen karşısında olan çevreler inkılaplardan geri adım atılması için harekete geçmişler, Atatürk'e ve onun heykellerine yönelik saldırılar düzenlemişlerdir. Ülke genelinde olduğu gibi Konya'da da 1950-1960 arası DP iktidarında az da olsa Atatürk inkılaplarına karşı faaliyetlerin meydana geldiği ve bunların basına yansdığı görülmektedir. Ancak genel olarak bakıldığında Konya'da DP döneminde inkılap aleyhtarlığı ve irticai faaliyetlerin az olduğu, bu münferit hadiselerle sebebiyet verenlerin ise yakalanarak cezalandırıldığı görülmektedir. Buna rağmen ulusal basında olduğu gibi Konya basınında da Atatürk inkılapları aleyhtarlığının ve irticai faaliyetlerin artacağı endişesi gündemi meşgul eden tartışma konularından biri olmuştur. DP'nin Kadınhanı ilçe kongresinde bir delege tarafından “kadınlar çarşafa” sloganunun atılması; fes, sank ve Arap harflerinin geri istenmesi gerek ulusal basında gerekse Konya basınında büyük tepkilere neden olmuştur. Konya halkının Atatürk ve inkılaplarına yönelik aleyhte faaliyetlere ve her türlü irticai harekete karşı tepki göstermesine rağmen; ulusal basında Konya'da irticai faaliyetlerin olduğuna dair yazılar da yazılmıştır. Bu durumun en bariz örneği ise, Vatan gazetesinin 12 Mart 1951 tarihli sayısında Ahmet Emin Yalman'ın, “Kızıl Ruhlu Kara Kuvvet” başlığı ile Konyalılara ithaf edilen başyazısıdır. Dönemin Konya gazeteleri Ahmet Emin Yalman'ın bu iddiaları karşısında kayıtsız kalmadı ve gazete sütunlarında yer verdikleri köşe yazıları ile tepkilerini dile getirdi. Konya halkı da düzenledikleri mitingler aracılığı ile hassasiyetlerini ortaya koymaya çalışmışlardır.

Anahtar kelimeler: Konya, Ahmet Emin Yalman, Kara Kuvvet, İrtica.

* Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, iturkmentug@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8198-5707.

* Milli Eğitim Bakanlığı, betultekinsoy@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-5342-336X.

Ahmet Emin Yalman's "Red Spirit Dark Force" And Its Reflections In Konya

Abstract

During the Democratic Party (DP) period, one of the most important debates where the government and the opposition criticized each other was the issues of secularism and fundamentalism. In this period, circles who are against the secular order acted to take a step back from the reforms and attacked Atatürk and his sculptures. As in the rest of the country, it is seen that activities against Atatürk's reforms took place during the Democratic Party rule between 1950 and 1960 in Konya, and these were reflected in the press. However, in general, it is seen that anti-revolution and reactionary activities were less in Konya during the Democratic Party period and those who caused these individual incidents were caught and punished. Nevertheless, as in the national press, the concern that anti-Atatürk reforms and reactionary activities would increase has been one of the topics of discussion that occupied the agenda. In the DP's Kadınhanı district congress, shooting the slogan of "women must wear hijab" by a delegate; the reclaiming of the fez, turban and Arabic letters caused great reactions both in the national press and in the Konya press. Although, the people of Konya reacted activities against Atatürk, his reforms and all kinds of reactionary movements; articles about the existence of reactionary activities in Konya were also written in the national press. The most obvious example of this situation is the leading article of Ahmet Emin Yalman, which was dedicated to the people of Konya in the issue of Vatan newspaper dated March 12, 1951 with the title "Red Spirited Dark Force". Konya newspapers of the period did not remain indifferent to these allegations of Ahmet Emin Yalman and expressed their reactions with the columns they gave in their newspaper columns. The people of Konya also tried to express their sensitivity through the demonstrations they organized.

Keywords: Konya, Ahmet Emin Yalman, Dark Force, Reaction.

Giriş

Demokrat Parti (DP)'nin iktidarda olduğu 1950-1960 yılları arası Türkiye'de çok partili hayatın kurumsallaşmaya başladığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemi iktidar ve muhalefet olgularının ortaya çıkması paralelinde; tarafların birbirini takip ettikleri politikalar ve icraatları açısından da eleştirdikleri bir dönem olarak nitelendirmek mümkündür. Nitekim bahse konu olan süreçte Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu partisi durumunda olan ve muhalefette bulunan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), devletin kurucu değerlerini koruma düşüncesi üzerine inşa edilmiş bir politika takip etmiştir. Doğal olarak DP'nin bu dönemdeki bir kısım icraatları, CHP'li çevreler tarafından olumlu karşılanmamış ve taraflar birbirlerini suçlamaya kadar varan bir siyasi mücadele için girmişlerdir. Bu tartışmaların en önemlilerinden birisi de laiklik ve onunla yakından ilgili olan irtica çevresinde dönen dozajı yüksek tartışmalardır. İrtica tartışmalarında Türkiye'nin iki farklı cepheye ayrıldığı görülmektedir. Birinci cephedekiler inkılapların her ne pahasına olursa olsun korunması gerektiğini ve inkılapların Atatürk'ün emaneti olduğunu savunmuşlardır. İkinci cephedekiler ise; demokrasi ile birlikte inkılapların kuvvete dayanılarak korunma döneminin sona erdiğini, inkılapların serbestçe tartışılması gerekti-

ğini savunmuşlardır. Adnan Menderes'in de ifade ettiği gibi milletin istemediği inkılaplar kaldırılacak, bazıları da değiştirilerek ıslah edilmeliydi.¹

1950'lerde DP'nin iktidara gelmesi ile ortaya çıkan dini çevrelerde meydana gelen hareketlenme, laiklik ve irtica tartışmalarını da gündeme getirmiştir. Batıcı ve laik bürokrat ağırlıklı cephe, dini içerikli yayın faaliyetlerin artması ile laiklik ve rejimin büyük bir tehlikeye girdiğini, DP'nin dini taviz politikalarının bu duruma neden olduğunu ve ülkenin "eski karanlık devirlere" geri götürülmek istendiğini ileri sürmüştür. Bu doğrultuda, 1950-1960 yılları arasında iki cephenin yayın organlarında laiklik ve irtica içerikli tartışmalar da devam etmiştir. Laik kesimin temsilcileri irticanın, gericiğin ve mürteciliğin ne olduğunu, hangi ortamlarda ortaya çıktığını, ülkeyi nerelere sürükleyebileceğini; buna karşılık İslamcı kesimin temsilcileri de ülkede irtica bulunmadığını, bu tür iddiaların "devrim yobazlarının" iftiraları olduğunu kanıtlamaya çalışmışlardır.²

Tek Parti döneminde baskılanan laik düzen karşısında olan gerici, dinci ve tutucu çevreler çok partili siyasi hayat ile özgür ortama geçilince, inkılaplardan geri dönülmesi için harekete geçmişlerdir. Örneğin; bazı DP'liler Konya Kadınhanı İlçe Kongresi'nde "kadınlar çarşafa" sloganı atmış, fes sarık ve Arap harflerini geri istemiştir. Gerici hareketler gün geçtikçe artarken özellikle Atatürk'e ve onun heykellerine karşı saldırılar da başlamıştır. İlk büyük saldırı hareketi, 25 Şubat 1951'de Kırşehir'de görülmüştür. Kırşehir'de Atatürk heykeli parçalanmış, ardından Ankara Orduevi karşısındaki Atatürk Heykeli 26 Haziran 1951'de Ticanî tarikatından olan bir kişinin saldırısına uğramıştır. Bu saldırılar, inkılaplara taraftar olan kesimin harekete geçmesine, saldırıyı lanetleyen yazıların kaleme alınmasına yol açmıştır. Nadir Nadi, Cumhuriyet gazetesinde, "Artık Yeter" başlıklı yazısında "... İstiklal Savaşı'nın büyük kahramanı, Türk İnkılabının baş yaratıcısı, hürriyetimizin eşsiz temsilcisi Atatürk'e karşı bir müddettir girilen tecavüz hareketleri son zamanlarda göze çarparcasına (göze çarpar da ne demek?) yüreğimize bıçak saplanurcasına arttı. Birbirinden çok uzak yurt köşelerinde birbirini belki hiç tanımayan, fakat hayret edilecek kadar birbirine benzeyen çember sakallı, karanlık suratlı bir takım adamlar rastladıkları büstlere saldırıyorlar... Resmi ağızlar, memleket-

¹ H. Bayram Kaçmazoğlu, *Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları*, Doğu Kitabevi, İstanbul 2012, s. 108; DP'nin seçim beyannamesinde yer alan ve aşağıda belirtilen husus, DP'nin yaklaşık on yıl boyunca Atatürk inkılapları konusunda izleyeceği politikanın genel çerçevesini meydana getirmiştir. Seçim beyannamesinde yer alan, "devr-i sabık yaratılmayacağı ve millete mâl olmuş inkılapların ve son demokratik inkılabın sonuçlarının korunacağı" şeklindeki ifadelerin metnin en önemli bölümünü oluşturduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca beyannamede "Bundan başka iktidara geldiği taktirde, partimizin millete mâl olmuş inkılablarımızı ve geçirmekte olduğumuz son demokratik inkılabın elde edilmiş neticelerini mahfuz tutmayı ilk ve en mühim vazife sayması pek tabiidir." ifadelerine yer veren DP, bahsettiği icraatı nasıl sergileyeceğini ise "...Bu maksadla anayasada vatandaş hak ve hürriyetlerini ve millet iradesine dayanan istikrarlı bir devlet nizamını teminat altında bulunduracak esaslı tadiller yapmak kararındayız. Çünkü bugünkü anayasamız, millet hâkimiyetini kabul etmesine rağmen, kuvvetler birliği esasına dayandığı ve vatandaş hak ve hürriyetlerini kâfi teminat altında bulunduracak müeyyidelerden mahrum olduğu için millet hakimiyeti yerine tek parti ve zümre hâkimiyetine mani olmuştur." ifadeleri ile açıklamıştır. Bkz. (Sezen Karabulut, "Din-Siyaset İlişkisi Temelinde Türk Siyaseti) Demokrat Parti (DP) Dönemi Din-Siyaset İlişkisi (Uygulamalar, Söylemler, Muhalefet, 1950-1960)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 19, S. 19, Y. 2019, s. 228-229).

² Kaçmazoğlu, a.g.e., s. 109.

te irtica olmadığına dair demeçler veriyor, vicdan hürriyetinin kutsallığından bahsediyorlar.” ifadeleri ile ülkedeki irticai hareketlere dikkat çekmiştir. Bu tarz yazılar bazı yabancı diplomatların raporlarına da yansımıştır. Bir yabancı diplomat hükümetine gönderdiği raporda, ülkede dini duygulara olan bağlılığın Atatürk inkılaplarını tehlikeye soktuğunu, DP yöneticilerinin seçmenlerine verdikleri ödümler ile gericilerin harekete geçmesine neden olduğunu yazmıştır. Bu tepkiler karşısında DP iktidarı Atatürk’e yönelen saldırıları önleyebilmek ve Atatürk’ün manevi varlığını koruyabilmek için özel bir yasa çıkartmayı gerekli görmüştür. Başbakan Menderes ve arkadaşları hazırlanacak olan yasayı TBMM’de kendi milletvekillerinin de yoğun muhalefetine rağmen savunmuşlar ve bu yasayı bir “kişi yasası” değil ama bir güvenlik yasası olarak nitelendirmişlerdir. Tasarının TBMM görüşmeleri çok uzun ve tartışmalı geçmiş, 4 Mayıs 1951’de başlayan görüşmeler 27 Temmuz 1951 tarihine kadar aralıksız yedi oturum süresince devam etmiştir.³ DP yöneticileri buna benzer durumları önlemek ve partiyi zor durumda bırakmamak ve Atatürk’e karşı oluşabilecek saldırıları önlemek için özel bir kanun da çıkartmışlardır. Böylece 25 Temmuz 1951 tarihinde kabul edilen 5816 sayılı “Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun” yürürlüğe girmiştir.⁴

II. Menderes Hükümeti programında (9.3.1951-17.5.1954) irticai ve komünist akımlara karşı alınacak önlemler konusuna önem verilmiştir. Dönemin basınında hemen her gün yer alan irticai ve komünizm yanlısı hareketler, bu hareketlere karşı tepkiler ve bazı basın organlarında çıkan yazılara karşı Başbakan Menderes, hükümet programında şu ifadelere yer vermiştir: “...Din ile dünya işlerini birbirinden ayrı tutmayı ve vicdan hürriyetini baskı altında buldurmamayı demokrasinin ana prensiplerinden addetmekteyiz... Ne dindarların ne de kendini dinle alakalı görmeyenlerin birbirlerini karşılıklı olarak baskı altına almalarına ve bu suretle vatandaşların zümreleşip iki karargâh haline gelmelerine asla müsaade etmemek icap eder...” Program görüşmelerinde DP İzmir Milletvekili Muhittin Erener ise ülkede irtica olduğunu kabul etmeyerek, 25 Şubat 1951’de Kırşehir’de Atatürk büstünün parçalanması üzerine yurttan irticaya karşı oluşan tepkilerden ve Kırşehir’de çoğunluğunu gençlerin oluşturduğu “Atatürk Devrimlerini Koruma” mitinginde irticanın lanetlenmesinin basında geniş şekilde yer almasından duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir. DP

³ Sevgi Kocaçimen, *Demokrat Parti Döneminde TBMM’nde Laiklik Tartışmaları*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya 2008, s. 67-68.

⁴ İlbeyi Özer, *Demokrat Parti Dönemi Siyasi ve Sosyal Hayat*, İskenderiye Kitap, İstanbul 2015, s. 155-156; Toplam beş maddeden oluşan “Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun” 5816 sayılı kanunun önemli maddeleri şu şekildedir: “Madde 1. Atatürk’ün hatırasına alenen hakaret eden veya söven kimse bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. Atatürk’ü temsil eden heykel, büst ve abideleri veyahut Atatürk’ün kabrini tahrip eden, kıran, bozan veya kirlüten kimseye bir yıldan beş yıla kadar ağır hapis cezası verilir. Yukarıdaki fıkralarda yazılı suçları işlemeye başkalarını teşvik eden kimse asıl fail gibi cezalandırılır. Madde 2. Birinci maddede yazılı suçlar; iki veya daha fazla kişiler tarafından toplu olarak veya umumi veya umuma açık mahallerde yahut basın vasıtasıyla işlenirse hükmolunacak ceza yarı nispetinde artırılır. Birinci maddenin ikinci fıkrasında yazılı suçlar zor kullanılarak işlenir veya bu suretle işlenmesine teşebbüs olunursa verilecek ceza bir misli artırılır. Madde 3. Bu kanunda yazılı suçlardan dolayı Cumhuriyet savcılıklarınca re’sen takibat yapılır.” Bkz. Resmi Gazete, S. 7872, 31 Temmuz 1951, s. 1713.

Seyhan Milletvekili Remzi Oğuz Arık da Atatürk büstüne yapılan saldırıyı, inkılapların sağlam bir düşünceye dayandırılmamasına ve inkılapları sindirme ve yerleştirme çalışmalarının yetersizliğine bağlamıştır.⁵

Konya Basınında Atatürk İnkıpları ve İrtica Tartışmaları

Konya'da da 1950-1960 yılları arasında az sayıda ve organize olmayan bir şekilde inkılap karşıtı bazı hareketler görülmüştür ki bunlar genelde şapka kanununa muhalefet şeklinde gerçekleşmiştir. Konya'nın Kuzgun Kavak Mahallesi'nde oturan Abdülkadir Sayfan adında bir kişinin, başına giydiği takke üzerine sarık sarıp dolaştığı için tutuklanması buna bir örnektir.⁶ Yine merkeze bağlı Sille bucağının Bilecik köyünden doksan yaşlarında Mustafa Kulluj adında bir şahsın, başına fes şeklinde giydiği külahın üzerine siyah sarık sarak dolaştığı görülmüştür. Şapka kanununa aykırı hareket eden bu kişi de tutuklanmıştır.⁷ Başka bir örnekte ise merkeze bağlı Hatip bucağının Böğürdelik köyünden yirmi yaşlarında Bekir Ben isminde şahıs başına takke giyerek üzerine de çember sardığı ve tutuklandığı haberi Babalık gazetesinde yer almıştır.⁸

Yeni Konya gazetesinde Konya'nın Karaman ilçesinde de irticai faaliyetlerde bulunan kişilerin bulunduğu dair bir haber yer almıştır. Karaman'ın Pınarbaşı köyünden Ali Kocakaya ve aynı köyden Mustafa Solak'ın Meşkul köyünün camisinin zemin katında 8-16 yaşlarındaki köy çocuklarına Arap harfleri ile eğitim verdikleri belirlenmiş, sanıklar suç üstü yakalanarak mahkemeye sevk edilmişlerdir.⁹ Konya'da kendisine "mehdi" süsü vererek, halkı dolandırmaya çalışan Mustafa Sayman ve müridi Mustafa Tunç isimindeki şahıslar, yapılan ihbar üzerine adalete teslim edilmiş ve tutuklanmışlardır.¹⁰

Genel olarak bakıldığında Konya'da DP döneminde inkılap aleyhtarlığı ve irticai faaliyetlerine dair örneklerin çok az olduğu görülmektedir. Buna rağmen gerek ulusal basında gerekse Konya basınında gündemi meşgul eden tartışma konularından biri de Atatürk inkıpları aleyhtarlığının ve irticai faaliyetlerin artacağı endişesi olmuştur. Bu nedenle basında bu konularda birçok yazı kaleme alınmıştır. Konya basınında CHP hükümeti dönemine kıyasla DP hükümeti döneminde irticai faaliyetlerin artacağı bunun da nedeninin CHP'nin iktidarı döneminde din konusunda yaptığı hatalar olduğu ve bundan sonra DP iktidarında dinin siyasete alet edilmemesi gerektiğini belirten Fakih Özfakih'in "Tehlike Bundan Sonra. Bir Realite Haline Gelen Din İhtiyacı, Vicdan Hürriyeti Dahilinde, Milli Menfaatler Çerçevesinde Formüle Edilip, Politikadan Kaçırarak Mabede Emanet Edilmelidir."¹¹ başlıklı yazısı oldukça dikkat çekicidir.

⁵ Kocaçimen, a.g.e., s. 58-60.

⁶ Babalık, Y. 40, S. 7424, 28 Haziran 1950, s. 2.

⁷ Babalık, Y. 40, S. 7426, 30 Haziran 1950, s. 2.

⁸ Babalık, Y. 40, S. 7506, 13 Ekim 1950, s. 2.

⁹ Yeni Konya, Y. 2, S. 591, 29 Ocak 1951, s. 2.

¹⁰ Yeni Konya, Y. 2, S. 596, 3 Şubat 1951, s. 1.

¹¹ "Bir haylice uzamasına rağmen en can alıcı noktalara işaretle iktifa ettik. Bu ibare ve fikirler bir haylice hakikatlerin ifadesidir. Ve hakikaten bir komünist 'ben komünistim' diye kollarını sallaya sallaya gelmez. En tutunmuş, en rağbetli fikir ve teşekküllerin içine maskelenerek süzülür ve hakiki

1950 seçimleri öncesinde Babalık gazetesinde Rahmi Karaca'nın kaleme aldığı "İnkılap İstismar Edilemez" başlıklı yazıda DP iktidarının inkılaplara zarar vermeyeceği, çünkü böyle bir durumun en başta demokrasiye, daha sonra da partiye zarar vereceği belirtilerek, parti büyüklerinin de buna izin vermeyecekleri ifade edilmiştir.¹² Akşam gazetesinde kaleme alınan "Kalpaklı Milletvekiline Ne Diyelim" başlıklı yazıya Babalık gazetesinin sütunlarında yer verilmiştir. Yazıda Konya'dan da bahsedilerek, ülkede irticaya karşı mücadele edilen bir dönemde, Pakistan'da bir kongrede Türkiye'yi temsil eden Konya Milletvekili Ömer Rıza Doğrul'un kalpaklı bir resminin olması eleştirilmiştir.¹³

maksadına zıt cephenin, hararetili müdafii bulunur. Tek emeli bulunduğu saflarda her türlü faaliyetleri sabote etmektir. Çünkü efendisinden öyle emir almıştır. Artık birçok devlette tatbik edip muvaffak olduğu 'inkılapçı ve müsavatcha' etiketi altında memleketimizde emeline ulaşamayınca başka istikametler onun komünizmin taarruz yolları olacaktır. Allah'ını sevenlerin saflığından, temizliğinden istifade etmeğe kalkacaktır. Bundan 20 sene önce irtica kuvvetliydi diyenler oluyor. Bende iddia ediyorum ki tarikata girmek, eğer irtica ise bugünkü muhtelif tarikatların kadrosu daha geniş, azası mensubu daha çoktur. Niçin böyle olmuştur? Cevap basit: Evvelki hükümetler dinsizlik propagandası yaptıkları için din adamları canlarından üstün tuttukları dinlerini çaldırmamak için toplandılar, şuurlu şuursuz teşkilatlara girdiler ve bugünkü tarikatlar ordusunun fikri iaşesini temin ettiler. İçin için kaynadı bu kütle. Sahipsiz ve başıboş bırakılan bu insanlara alaka gösterilmezse asıl tehlike bundan sonra başlar, irtica bundan sonra konuşur. Mukaddemede arz ettiğim ahabımın iddiasını eski iktidarda benimsiyormuş; Konya'da mutlaka başka bir parmağın gölgesi dolayıştırmış. Bunu kabul edemiyoruz çünkü bugüne kadar böyle ize tesadüf edilmemiştir. DP'nin teşkilatının olmadığı ve gidilmeyen köylerde CHP bir tek şey dahi alamamış ise bunun sebebini komünist parmağında aramak demogoji yapmak demektir. Sebep olan kendileridir. Alakasızlığın anlayışsızlığın layık olduğu bir reaksiyondur. Bugüne kadar bir tehlike olmamıştır ancak bugünden sonra beklenebilir. Çünkü dine ve din adamın samimi birer alakayla değil, politik, yaranmak arzusu icabı dil ve kol ile kucaklamaya çalışmıştır. CHP bu hatasını anlamalı ve itiraf etmelidir. Bir realite haline gelen ihtiyacı, vicdan hürriyeti dâhilinde formüle edilip, dini politikadan kaçırarak mabede emanet edilmelidir." Bkz. Fakiş Özfakiş, "Tehlike Bundan Sonra. Bir Realite Haline Gelen Din İhtiyacı, Vicdan Hürriyeti Dahilinde, Millî Menfaatler Çerçevesinde Formüle Edilip, Politikadan Kaçırarak Mabede Emanet Edilmelidir", Yeni Konya, Y. 2, S. 372, 15 Haziran 1950, s. 1-2.

¹² "Şu veya bu partili her vatandaş bilmelidir ki, Demokrat Partinin iktidar gelmesi demek; muayyen bir zümrenin asla imtiyaza sahip çıkması demek değildir. Demokrat Parti, bu memleketin, ekseriyetinin teşkil ettiği ve dolayısıyla ekseriyeti temsil eden bir varlıktır. Bu partinin iktidar gelmesinde üç beş kişinin menfaati düşüncesi olamaz. Hepimizin malı olan bu eserin böyle istismara uğratılmasına kimsenin hakkı yoktur ve nihayet, memlekette mevcut kanun, nizam ve usuller dünkü gibi, bugün de değişmiş değildir. Bunu, memurun, esnafın ve bütün vatandaş zümresinin böyle bilmesi lazımdır. Demokrasi inkılabını istismar etmek isteyenler, her şeyden evvel bu partiyi fenalık etmekte olduklarını düşünemeyen insanlardır. Daire amir ve memurlarını tehdit ve tedhiş mahiyetinde, düpedüz bir menfaat siyasetinin cemiyetimizde yer etmesine, bizim kadar DP büyüklerinin de rıza göstermeyeceklerini sanıyor ve bunun açıklanmasını istiyoruz.", Rahmi Karaca, "İnkılap İstismar Edilemez", Babalık, Y. 40, S. 7416, 19 Haziran 1950, s. 1.

¹³ "Konya'da flan adam bir söz söylemiş, inkılabı aykırıdır, diye kıyamet koptu. Bir kongrede, inkılap aleyhine sayılacak bir söz söylenmesi ihtimali bütün memlekette ürküntüler yarattı. Derken, bir de ne görelim? Pakistan'da bir kongrede Türkiye'yi temsil eden Türk Demokrat milletvekilinin kalpaklı bir resmi gazetelerdeki Milletvekili Ömer Rıza Doğrul, hep kalpaklı mı gezer? Hayır. Millet Meclisine kalpakla girebilir mi? Asla... O halde Karaşi'de neden kalpakla geziyor? Orası bir Müslüman muhittir diye şapka giymeye korktu mu, yoksa utandı mı? Oradaki Türkiye elçisi acaba şapka giymiyor mu? Yoksa Türk milletvekili Ömer Rıza Doğrul kalpak giymekle Müslümanlara hoş görünmek mi istedi ve bu suretle Türkiye'de şapka giyilmesini şahsen takbih etmekte fayda mı mülhaza etti? Memleket içinde irtica temayüllerine karşı mücadelesi edilirken bir milletvekili, memleket dışında, bir kongrede bilfiil böyle hareket ederse diyecek söz kalmaz. Ancak 'Pes!' denebilir. Ömer Rıza Doğrul, bu kongreye bir sene önce gitseydi, herhalde başına o alaca bulaca kalpağı geçiremezdi, hele resim çıkartıp gazeteye bastırmaya hiç cesaret edemezdi. Şimdi ise bu hareketiyle övünür bir hali var. Büyük değişiklik buradadır. İleriye doğru hayli yol almışız da haberimiz yok. Ne günlere kaldık", Babalık, Y. 41, S. 7570, 20 Mart 1951, s. 1.

Babalık gazetesinde kaleme alınan "Çarşafılar Çoğalıyor" başlıklı yazıda ise demokrasiyi baltalamak isteyen irticai faaliyetlerin özellikle kılık ve kıyafet konusunda arttığı ancak buna asla izin verilemeyeceği ifade etmektedir.¹⁴ Yeni Konya gazetesinde Celaleddin Kişmir, "Atatürksüz Mektepli" adlı yazısında Konya'nın Cihanbeyli ilçesinde bir öğrencinin Atatürk aleyhindeki sözlerini konu almış ve bu sözlerden duyduğu üzüntüyü şu sözler ile ifade etmiştir:

"Cihanbeyli'nin perişanlığı bana Ankara'yı zehretti. Hala titrerim, büstü parçalayacağız diye kahkahalar atan yumurcağı hatırladıkça. Bu korkunç cüret iki gün bir heyula gibi peşimi bırakmadı. Ne yapsam nereye gitsen şımarık mektepliği gözlerimin önünden kovamadım. Acaba bütün çocuklarımızı bu iman ile mi büyütmeye başladık. Çantalarındaki kitaplarda, mekteplerinde Atatürk'süz sayfalar mı okuyorlardı? Atatürk kimdir nedir diye bir şeyde mi söylenmemişti? Bu milletin bir istiklal kavgası vardır; bu toprakların kara bulutlarla kaplı kapkaranlık günleri olmuştur. Babalarının amcalarının, hatta ana ve bacalarının savaştığı mübarek Anadolu yurdu için destanlarımız da mı yok? Son otuz senelik tarihimizi okurken çocuklarımız acaba Atatürk'ten sonra kimi görebileceklerdir? İnkılaplarımızın hikâyesini yoksa çocuklarımıza cadı karısı masalı diye mi yutturmaya mı başladık? Mekteplerimize riya ve yalan mı girdi? Kin ve haset yağmuru içinde körpe dimağların gelişip büyümesini istiyorsak, aldaniyoruz demektir. Dışlerini sıkarak hem de muzip bir tavırla evinde gördüğünü dışarıda da korkmadan, çekinmeden satan bir çocuk bizim için şimdiden ölmüş demektir. Davası yok, inancı yok, imanı yok, yalnız kini var. Ne yapacağız böylelerini? Büyük diye, küçük diye, kahraman diye bir şey tanımayanların yarın büyük olmasına, kahraman olmasına imkân var mı? Ankara'dan dönüşümde küçük mektepliği tekrar göreyim ve bir araba laf etmeden bir tokat aşkedeyim dedim. Atatürk'ü inkılabı, terbiyeyi tanımayan bir çocuğa tokatta dayakta para etmeyecekti vazgeçtim."¹⁵

Babalık gazetesi, Milli Türk Talebe Birliği'nin Atatürk ve onun inkılapları hakkında gazetelere gönderdikleri yazıya yer vermiştir. Milli Türk Talebe Birliği'nden gönderilen bu yazıda:

"Son günlerde, Atatürk'ün manevi şahsiyetine müteveccih hürmetsizlik belirtilerini müşahade etmek gençlik arasında ciddi bir üzüntüye sebep olmuştur. Bazı ne idiği belirsiz gazetelerin; çirkin mütalaa ve isnatları, bir müessesenin Atatürk'ün gençliğe hitabesini tüyler ürpertici bir halde değiştirerek, bayağı maksatlarına alet etmesini ve nihayet mevziide olsa onun mukaddes olarak tanıdığımız emanetlerine saygı gösterilmeme temayülleri bu tezahürlerin elim bir misalidir. Milliyetçi bir müessese olarak, Türk Milli Talebe Birliği bu mevzuda, ilgili makamların dikkatini çekmeyi

¹⁴ "Siyah çarşafırlara bürünmüş ve dönüş dikkati calip bir şekil almaya başladı. Mesnet ve kuvvetini, geri ve karanlık zihniyette bulan bu hareketin genişlemesini, inkılap müessesesi ve kuvvetleri asla tecviz edemez. Kara kuvveti hortlatmak isteyen, demokratik hava ve gidişi istismara kalkıştığı sezilen menfur zihniyete karşı dikkatli bulunalım. Demokrasi, aynı zamanda daima ilerlemek, daha çok medenileşmek rejimidir. İrticai cür'et ve küstahlığa asal müsamaha edemez.", "Çarşafılar Çoğalıyor.", Babalık, Y. 40, S. 7380, 29 Nisan 1950, s. 2.

¹⁵ Celaleddin Kişmir, "Atatürksüz Mektepli", Yeni Konya, Y. 2, S. 484, 12 Ekim 1950, s. 1.

bir vazife bilir. İnandığımız ve izinde yürümeye ahdedtiğimiz Büyük Atatürk'ün her şeyine saygı gösterilmesini, herhangi bir tavize yer verilmesini ciddiyle istiyoruz. Onun emanetlerinin sadık birer bekçisi olarak hassasiyetlerimizi muhafaza edeceğimizi bu vesile ile bir kere daha belirtmek isteriz. Hiç kimsenin bu konuda bir tereddüdü olmasın.”¹⁶

ifadelerine yer verilmiştir.

Konya basınında Yolcu, “Zamanı Gelmiştir” başlıklı yazısında Atatürk heykellerine yapılan saldırıların inkılaplara ve demokratik rejime karşı yapılmış olduğunu belirterek, bu tehlikelere karşı hükümetin mücadele etmesi gerektiğini belirtmiştir. Yazının devamında da siyasetle ve dinin ayrılmasının gerekli olduğunu dile getirmiştir.¹⁷

Babalık gazetesinde Şevket Rado, “Atatürk'ün Hataları” başlıklı yazısında DP döneminde Atatürk inkılaplarından sapmaları kinayeli bir anlatımla dile getirmiştir. Yazısında Atatürk'ün Türk milleti için yaptıklarını ve Türk milletine olan sevgisini ifade etmiştir.¹⁸ Şevket Rado “Yine İnsicam Meselesi” adlı başka bir yazısında DP'nin kurulduğu günden itibaren inkılaplara bağlı ve bu inkılapları devam ettirmeye taraftar olduklarını ilan ettiklerini, 14 Mayıs 1950 seçimlerinde bu yüzden oy alabildiklerini, Atatürk'e ve onun inkılaplarına karşı olanların DP'ye girdiklerini ve zihniyetlerinin anlaşılmasından sonra partide tutulmalarının yanlış olduğunu dile getirerek yine DP iktidarını eleştirmektedir.¹⁹

¹⁶ Babalık, Y. 40, S. 7507, 17 Kasım 1950, s. 1.

¹⁷ “Ankara'da Ticani tarikatı salıklarının gösterdikleri cüret, şımarıklık ve pervasızlığı, sayın bir muharrir, silâhsız bir Şeyh Sait İsyarı olarak vasıflandırıyor. Çok doğru... Atatürk heykel ve büstlerine yapılan tecavüzlerin inkılap ve dolayısıyla demokratik rejime tevcih edilmiş, hakaret ve suikastlar olduğunu Hükümet de anlamıştır. Tahkikatın teşmili, derinleştirilmesi, bunun işaret ve ifadesidir. Yalnız Ticanilik değil, memlekette Nakşibendilik ve Kadirilik'in de revaçta bulunduğu öteden beri söyleniyor. Adana'da ayın yapırlarken yakalanan yüz elli kadının hareketi, bunun yeni bir delilidir. Demokratik rejimi, iç ve dış emniyetimizi bile tehlikeye düşürebilecek bu dalaletlerle, Hükümetin ciddi bir mücadeleye girişmesi zamanı gelmiştir. Camilerdeki vaazlarda daima ve dikkatle takip ve tespit edilmelidir. Yarn Fatihlerin, Kanunilerin, Reşit ve Mithat Paşaların heykelleri de de aynı menfur tecavüzlere maruz kalabilir. Siyasete dinin karıştırılmayacağını bu karanlık kafalılara artık iyice anlatmalı fiilen duyurmalıdır.” Bkz. Yolcu, “Zamanı Gelmiştir”, Babalık, Y. 41, S. 7673, 2 Temmuz 1951, s. 1.

¹⁸ “Atatürk hata etmiş! Kafalarımızdan o kırmızı fesleri çıkartıp şapka giydirmekle bizi Avrupalıya benzetmiş. Hâlbuki aramızda gülünç olmak isteyen adamlar var. Gülünç olmaktan hoşlanıyı niçin adama benzetmeli? Atatürk hata etmiş! Kadınlara da erkekler kadar hak tanımış. Hâlbuki kadınları çarşafına bürüyüp evlere hapsetmek isteyenler var. Milletın yansıını diğer yansıının uşak olarak, hizmetçi olarak kullanmasına müsaade etmeli idi! Atatürk hata etmiş! Heykel yapılmasını, resim yapılmasını yasak edecekti. Çünkü bu resimlere, bu heykellere yarn ruh vermek lazım geldiğine inanılır var. Milleti böyle batıl inançlar içinde bırakıp küflendirmeli idi! Nihayet Atatürk hata etmiş! Herkesin bir kadın almasına müsaade etmiş. Her erkek dört kadın almalı idi! Çünkü halkımız refah içindedir. Bir erkek dört kadına da bakabilir, on kadına da! Zevkine niçin engel olmalı? Atatürk bütün bunlara engel oldu. Çünkü milletini kendisinden çok sever, kendisinden çok düşünürdü. Sen bu milleti yalnız kendilerini düşünenlerin eline düşürme Yarabbi.” Bkz. Şevket Rado, “Atatürk'ün Hataları”, Babalık, Y. 41, S. 7570, 20 Mart 1951, s. 1.

¹⁹ “Demokrat Partinin bir programı olduğuna ve orada partinin ana prensipleri yazılı bulunduğuna göre, Demokrat Partiye yazılmış olanlarla Demokrat Partiden milletvekili çıkanların her şeyden evvel

Babalık gazetesinde Atatürk büstlerine ve inkılaplarına yapılan saldırılardan dolayı DP hükümetinin harekete geçerek, bazı önlemler almaya başladıkları bilgisi verilmiştir. Haberde Adalet Bakanı Rükneddin Nasuhioğlu'nun Anadolu Ajansı'na verdiği beyanatta:

"Hükümet, Türkiye Cumhuriyeti'nin banisi Atatürk'ün millete mal olan aziz ve manevi varlığını her türlü tecavüz ve hakarettten masun bulundurmak maksadıyla Büyük Millet Meclisi'ne bir kanun layihası sevk etmektedir. Bilindiği gibi büyük Atatürk'e vaki olabilecek herhangi bir tarzım takip olunabilmesi için umumi hükümler gereğince ancak varisleri tarafından dava ikame edilmek icap eder. Hükümetin hazırladığı tasarı ise, hususi kanun mahiyetinde olacak ve Atatürk'ün yüksek manevi şahsiyeti bu suretle millet iradesinin mahsulü olan kanunun himayesine tevdi edilmiş bulunacaktır."²⁰

sözleri ile Atatürk'ü her türlü saldırıdan korumak için hükümetin çalışmalarının olduğunu belirttiği ifade edilmiştir.

DP döneminde çıkarılan Atatürk'ü Koruma Kanunu'na dair haberlere Yeni Konya gazetesinde de yer verilmiştir. Habere göre Adalet komisyonunun, Atatürk'ü Koruma Kanunu'nu ile ilgili yaptığı toplantıya TBMM Başkanı Refik Koraltan, Başbakan Adnan Menderes ve bazı bakanlar katılmışlardır. Oturumun açılması ile başbakan yaptığı konuşmada, "Atatürk'ün milletimiz için bir sembol olduğunu, yurttan onun manevi varlığını siyaset zımında kurduğu rejimin taarruzdan masun olmasını" ifadelerine yer vermiştir. Daha sonra İçişleri Bakanı Halil Özyürek de bir konuşma yapmıştır. Sonuçta oya sunulan kanuna 9 lehte, 7 aleyhte oy verilerek komisyonca kabul edilmiştir.²¹

DP hükümeti 25 Temmuz 1951 yılında Atatürk'ü Koruma Kanunu çıkartmış, böylece bir yandan Atatürk heykellerini korurken diğer taraftan da muhalefetin dini irtica ve DP hükümetinin buna taraftar olduğu iddialarını da engellemek istemiştir.²² Konya basınında Atatürk'ü Koruma Kanunu'na da yer

---

bu ana prensiplere sadık insanlar olması pek tabidir. Bizim bildiğimize göre, Demokrat Parti daha kurulduğu günden beri inkılaplara bağlı ve onları devam ettirmeğe taraftar olduğunu ilan etmiştir. Hatta Demokrat Partinin kurucusu ve lideri Celal Bayar'ın bunu teyit eden sayısız beyanati gazetelerde zaman zaman neşredilmiştir. Demokrat Partiye 14 Mayıs'ta rey verenler bu parti inkılapçı olduğu için rey verdiler. Eğer böyle olduğu apaçık bilinmeseydi rey verenler hayli düşünürlerdi. Şimdi ne oluyor? Büyük Millet Meclisinde olsun, bazı vilayetlerdeki toplantılarda kongrelerde olsun, Demokrat Parti kütüklerine yazılı olan vatandaşlardan bazıları ayağa kalkarak şapka yerine fes giyilmesi, kadınların çarşaflandırılıp evlere kapatılması, Medeni Kanun yerine Şeriat ahkâmının getirilmesi, erkeklerin birden fazla kadın almaları gibi ancak iptidai adamın kafasında tutunabilecek gülünç fikirleri teklif olarak ortaya atabiliyorlar. Bu adamlar, bütün bu fikirleri başlangıçta reddeden Demokrat Partiye nasıl yazılmışlardır diye sormuyoruz. Çünkü bu fikirler saklanabilir. Fakat açığa vurulduktan sonra bu adamlar Demokrat Partide nasıl tutunabiliyorlar? Halk Partisinin parti olmasına bu gibi adamlar mani olmuşlardır. Demokrat Partinin parti olmasına da bunlar mani oluyorlar. Büyük temizliğin zamanı şimdi değil de ne zamandır?" Şevket Rado, "Yine İncicam Meselesi", Babalık, Y. 41, S. 7572, 22 Mart 1951, s. 1.

²⁰ Babalık, Y. 41, S. 7576, 26 Mart 1951, s. 1.

²¹ Yeni Konya, Y. 2, S. 670, 19 Nisan 1951, s. 1.

²² "Diğer yandan çok partili hayata geçtikten sonra Atatürk'ün manevi hatrasına saldırıların artması araştırma konusu olmuş, CHP Milletvekili Kamil Boran'ın sözlü sorusu üzerine Atatürk'e yönelik saldırılar konusunda istatistiki bir araştırma yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre: Atatürk'ün ölümünden sonra 14 Mayıs 1950'ye kadar manevi varlığa 51, fotoğraflara 12, heykel ve büstlere 4,

verilmiştir. Babalık gazetesinde yer alan habere göre, birinci maddenin değiştirilmesi ve milletvekillerinin ileri sürdükleri temennilerin dikkate alınması için Adalet Komisyonu'na gönderilen "Atatürk aleyhine işlenen suçlar hakkındaki kanun tasarısı" Meclis celsesinde tekrar görüşülmüş ve kabul edilmiştir.²³

Cemil Şerif Baydur'un "İnkılaplarımızı Nasıl Korumalıyız" başlıklı yazısı da Atatürk inkılaplarını konu alan yazılara başka bir örnektir. Baydur, yazısında bütün inkılapları içine alan Cumhuriyetin, olgunlaşmasını sağlamanın Türk milletinin ana davası olduğunu, inkılapları engellemeye çalışan, cephe alan yobazların olacağını belirtmiş, bu kişilere ve zararlı faaliyetlerine karşı inkılapları korumak, demokrasiyi daha olgun, istikrarlı ve verimli bir hale getirmek için yapılması gerekenleri ifade etmiştir.²⁴

---

toplam 67 saldırı gerçekleşmişken bu sayı on buçuk ayda 15'i bulmuştur. Bundan 9'u büst ve heykellere yöneliktir. Buna ilaveten Atatürk Devrimlerini korumak için 23 Şubat 1952'de Türk Devrim Ocakları kurulmasına karar verilmiştir. Politikaya karışmayacak olan ocağın kurucuları Hikmet Bayur, Yavuz Abadan, Behçet Kemal Çağlar, Fethi Çelikbaş ve Avni Başşan idi." Bkz. Cezmi Eraslan, "Atatürk'ten Sonra Türkiye'nin İç Politikası", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C. 2, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2004, s. 553-554.

²³ "Atatürk aleyhine işlenen suçlar hakkındaki kanunun maddeleri şu şekildedir: Madde 1: Atatürk'ün hatrasına alenen hakaret eden veya söven kimse bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. Atatürk'ü temsil eden heykel, büst veya abidelere veyahut Atatürk'ün kabrini tahrip eden, kıran, bozan veya kirleten kimse bir yıldan beş yıla kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılır. Madde 2: Birinci maddede yazılı suçlar iki veya daha fazla kimse tarafından toplu olarak veya umumi veya umuma açık mahallerde yahut basın vasıtasıyla işlenirse hükmolunacak ceza yarım nisbetinde arttırılır. Birinci maddenin ikinci fıkrasında yazılı suçlar zor kullanarak işlenirse verilecek ceza bir misli arttırılır. Madde 3: Bu kanunda yazılı suçlardan dolayı Cumhuriyet Savcılıklarınca resen takibat yapılır. Madde 4: Bu kanun yayımı tarihinden itibaren yürürlüğe girer. Madde 5: Bu kanunu Adalet Bakanı yürütür.", Babalık, Y. 41, S. 7691, 23 Temmuz 1951, s. 1.

²⁴ "Büyük atamızın önderliğinde başarılan, son ölüm ve dirim mücadelesinden sonra kurtardığımız vatan toprakları üstünde yeni bir görüşü ile egemen bir devlet olarak bekamızı sağlayabilmek için, her alandaki eşsiz zekâ ve kabiliyetimizi körleten, terakki ve inkişaf yollarımızı daima tıkayan engelleri kaldırmak zarureti ile yaptığımız inkılapların korunmasına yarayacak işleri, kanaatimce, tek bir konuya icra ederek incelemek mümkündür. Bu konuda bütün inkılaplarımızın ruh mana ve hedeflerini zaman içine alan ve bu itibarla birbirlerinden ayrılmaz bir varlık olan genç Cumhuriyet müessesemizin normal şartlar içinde olgunlaşmasını ve bu suretle daha istikrarlı ve randımanlı bir hale gelmesini sağlamak davadır. Bunu yaparken, yalnız, tahakkuk ettirilen inkılap ve diğer bazı hamleleri, surf menfaatlerine aykırı görerek veyahut kafası müsait olmadığından kötü bir taassupla, açıktan açığa cephe alıp kösteklemeğe ve yok etmeye çalışan yobaz ruhları ve onların tesiri altında kalan zavallı cahilleri değil, rejim ve inkılaplara inanmış, münevver ve vatansever geçinenlerden, egoist ve materyalist bir ruh haleti içinde; intikardan tutunuz da her çeşit sıfat ve salâhiyetini kötüye kullanarak, onu istismar ve ihmal etmek suretiyle halk arasında hükümet otoritesi ve onun manevi şahsında rejime karşı manevi hava yaratanları da geniş mikyasta göz önünde bulundurmamak lazımdır. Vakıa; bütün bunların cürüm mahiyetini taşıyan hareketlerini bir dereceye kadar önleyici ve subut bulduğu takdirde cezalandırıcı, son zamanlarda çok yerinde olarak şiddetlendirilen, kanuni müeyyidelerimiz vardır. Fakat ferd ve ammeye işlenen bu kötülöklere karşı kanuni yollarla yapılan bu mücadeleden, biraz vadeli olmakla, daha normal ve radikal sonuç alabilmek için dışardan olan bu freni bilhassa iki dünya harbinin maddi ve belki ondan fazla manevi olarak yarattığı yıkıcı tesirle (komünizm dâhil) çok zayıflayan ve bizde içinde bütün milletlerin derin ıstırabını çektiği moral takviye etmek zarureti aşikar olarak görülmektedir. Fert ve milletlerdeki bu moral kuvvet sağlam kaldıkça verimli mesut ve müreffeh bir halde tarihlerinin en parlak sahifelerini yazdıkları, zayıflamaya başlarken fakirleşmeye, gerilemeye ve parçalanmaya yüz tuttıkları, yeni bir hamle ile bu kuvvetlerini tazeleyebilenlerin gene eski durumlarına dönmeye ve parlak tarihlerini yazamaya başladıkları, aksi takdirde bütünlük ve egemenliklerini kaydedip tarih sahifelerinden silinip gittikleri birçok misallerle görülmüştür. Bunun en son parlak misalini veren asil milletimiz olmuştur. 245 sene geriledikten sonra, ilk defa Çanakkale'de şahlanıp İstiklal Savaşlarında son zirvesini bulan zafer ve onu takip eden inkılap ve kalkınma hamlelerimizde, hiç tereddütsüz olarak söylenebilir ki; tazelenip fişkırmaya başlayan moral kuvvetimizin gizli ve tılsımlı tesiri olmuştur. Bunu da hazırlayan, milletimizin

Atatürk inkılapları aleyhtarlığının ve irticai faaliyetlerin artacağı endişesini konu alan birçok yazının Konya basınında kaleme alınmasının yanı sıra Konya halkı yurt genelinde olduğu gibi Atatürk aleyhinde yapılan faaliyetlere karşı kayıtsız kalmamıştır. Kırşehir'de Atatürk heykelin yapılan saldırıyı kınamak için Konya Gazeteciler Cemiyeti tarafından saat 17.30'da Yeni Sinemada büyük bir toplantı düzenlenmiştir. Askeri bandonun çaldığı İstiklal Marşı'nın ardından Atatürk için 5 dakika saygı duruşuna geçilmiştir. Cemiyet Başkanı Nami Ayas'ın günün önemini belirten konuşmasından sonra Milli Türk Talebe Birliği Hukuk Derneği Başkanı Sabahattin Özalp bir konuşma yapmıştır. Kız öğretmen okulundan Sevim Ertem, Mithat Cemal'in "Heykeli Önünde" adlı şiirini okumuş, Başöğretmen İhsan Eke de bir konuşma yapmıştır. Kız Öğretmen Okulu'ndan Aysel Edesen, Ayten Basa, Kız Sanat Enstitüsü'nden Sevim Ak-

hiç sönmeyen tarihi şuur ve kendine has milli gururu ve bunun üstünde yüz on beş seneden beri ateşli vatan hürriyet duygusu ve garplılaşma tezahürleri ile başlayıp kırk üç sene evvel kurulan Türk Ocağının çatısı altında, o zaman kadar milli sıfat olarak söylenen Ümmet adı yerine ilk defa öz adımızla Türküm demek cesaretini duyuran, devletimizin hakiki adını koyduran, nihayet Atamızın dilinde 'Ne mutlu Türküm diyene' şeklinde veciz ve heyecanlı ifadesini bulan Türk Milliyetçiliğidir. Bu moral kuvvetimizin daha yaygın ve şuurlu bir hale gelmesine yarayan aşağıdaki işlerin bir an evvel tahakkukuna çalışılmasına lazım gelmektedir. 1- Her işin önemli temellerinden olan öğretim ve eğitim davamızın ilk kademelerinden itibaren sistemli ve rasyonel bir şekilde geliştirilip bütün yurttaşlarımızın okur, yazar kültürlü ve bu moral kuvvete şuurlu bir şekilde malik olarak yetiştirilmesi. 2- Milli kültürümüzü, mefahirimizi ve çok yüksek ve zengin olan folklorumuzu teşkil eden ve moral kıymet taşıyan unsurların hepsini meydana çıkarıp metodik bir şekilde teşhir ve yayımlayarak daha geniş bir mikyasta devamlı olarak tanıtılması. 3- Dinimizi pürüzlerden ve cahil müessillerinin elinden kurtarıp Ehlibeytin ilk koyduğu yüksek esaslarını ortaya koyacak ve temsil edecek müspet ilimlere de yeter derecede vakıf hakiki din âlimlerinin yetiştirilmesi. 4- İki ana partimizin tüzüklerinde yer alan milliyetçilik prensiplerinin açık ve kesin çizgilerle daha aktif ve yaygın bir hale getirilerek öğretim ve eğitim kurumlarımızın ders programlarına aksettirilmesi. 5- Kırk üç seneden beri ilk çizdiği program dâhilinde siyaset, ırkçılık ve Turancılık yapmadan maruz kaldığı bunca engellere rağmen, bu moral kuvvetin teşekkülüne geniş mikyasta yardım eden Türk Ocağının, eskiden olduğu gibi, tekrar memleket ölçüsünde teşkilatını yaparak bitmeyen ve bitmeyecek olan vazifesine devam edebilmesi imkân ve emniyetinin sağlanması, 6- Bilhassa ana ve babaların yavrularına muvafık ve muhalif partilerimizle teşrii ve icrai mekanizma ve öğretim ve eğitim işlerinde vazife alanların doğruluk, sevgi, nezaket, fazilet, tahammül, feragat vazifeperverlik hasletleri üzerinde titizlikle durup başkalarına iyi numune olmaları. 7- Muvafakat ve muhalefet partilerimiz tüzüklerindeki ana prensiplere tamamı ile sadık kalarak, partizanlık ruhu ile inkılaplarımızdan en küçük bir tavizde bulunmamaları ve bilhassa laiklik prensibine aykırı olarak seçmenlerimizin dini duygularını istismara çalışmamaları. 8- Herhangi bir iktidar zamanında başarılıp millete mal olan müspet işleri, gene partizanlık ruhu ile kıymetten düşürmeye veya hiç yapılmamış olarak göstermeye çalışarak içerideki birlik, düzenlik ve güvenliği sarsmak ve dışardaki şeref ve itibarımızı bozmak sureti ile memleket menfaatlerinin ve moral kuvvetinin zedelenmesine meydan verilmemesi. 9- Muhalefet tarafından söz ve basın yolu ile yapılacak tenkit ve murakabenin şahsiyata kaçınılmadan ve daima müspet ve yapıcı deliller ile icrası. 10- Kanun çerçevesi dışına çıkmamak şartı ile serbest fikir, serbest kalem, serbest tartışma, serbest seçme haklarının daima mahfuz kalması ve bunların gizli veya açık bir surette nezi ve iptal edilmemesi. 11- Tam tenkit ve murakabeden kurtulamayacağını ve bu yüzden, bütün başarılarına rağmen, yavaş yavaş halkın itimat ve sevgisini kaybedeceğini düşünerek hareketlerine ona göre düzenlemesi. Bu alanlardaki çalışmalarla, milli birliğimiz sağlayan bu moral kuvvetin gelişmesi ve aktif halde tesirini göstermesi nispetinde, şimdiden inkılapların ve demokratik esasların yerleşmesinde ve kalkınma alanlarında çok önemli ilerlemeler kaydeden Cumhuriyetimiz, milletimizin bunca ızdırıp ve kanı pahasına elde ettiği ve insanlık, medeniyet terakki ve refah kaynağı olan bu eseri; istikrarlı bir surette gittikçe kuvvetlenecek ve aksamadan ilerleyecektir. Bu suretle, geniş ve zengin topraklarımız üzerinde eşsiz zekâ, kabiliyet ve çalışkanlığımızla çok refahlı ve büyük cüsseli bir demokrat millet ve devlet haline gelerek; dünya sulh, güvenlik medeniyet ve insan haklarının korunması için milletlerarası kazandığımız şeref, itibar ve itimadın; hülâsa, yeni yazmaya başladığımız tarihimize parlaklığı gittikçe artacaktır. Bundan hiç şüphe edilmesin.", Cemil Şerif Baydur, "İnkılaplarımızı Nasıl Korumalıyız", Yeni Konya, Y. 7, S. 233, 3 Eylül 1955, s. 2-3.

bay ve Yüksel Gürtunca Atatürk için yazılan şiirleri okumuşlardır. Öğretmen Yavuz Süslü konuşmasında Atatürk'ün büyüklüğünü ve ölümsüz olduğunu ifade etmiştir. Feridun Ergücü ve Yüksel Yeğiner'in şiirlerinden sonra söz alan gazetecilerden Sofu Tuğrul, Lütfi Özüner, Kaya Can Haluk Tekmen, Remzi Yılmazere, Hüsnü Çınar ve Nadir Özcan saldırıyı kınamışlar, Türk gençliğinin daima Atatürk'ün izinde olduklarının bir kere daha tekrarlamışlardır. Toplantı yapılan ant ile sona ermiş ardından hazırlanan çelenk Anıt'a konulmuştur.²⁵

Ahmet Emin Yalman'ın “Kızıl Ruhlu Kara Kuvvet” Yazısı ve Konya'daki Akisleri

DP döneminde Konya'da inkılap aleyhtarlığı ve irticai faaliyetlerin oldukça az olduğu, bu münferit hadiselerle sebebiyet verenlerin ise yakalanarak cezalandırıldığı görülmektedir. Kadınhanı ilçe kongresinde bir delege tarafından “kadınlar çarşafa” sloganının atılması, fes, sarık ve Arap harflerinin geri istenmesi gerek ulusal basında gerekse Konya basınında büyük tepkilere neden olmuştur. Konya halkının Atatürk ve inkılaplarına yönelik aleyhte faaliyetlere ve her türlü irticai harekete karşı tepki gösterdiği görülmektedir. Buna rağmen ulusal basında Konya'da irticai faaliyetlerin olduğuna dair yazılar da yazılmıştır. Buna en bariz örnek Vatan Gazetesi'nin 12 Mart 1951 tarihli sayısında Ahmet Emin Yalman'ın, “Kızıl Ruhlu Kara Kuvvet” başlığı ile Konyalılara isnat edilen başyazısıdır. Ahmet Emin Yalman Konya'da büyük tepkilere neden olan yazısında:

“Moskova tarafından tertip edilen irtica hareketinin son günlerde Konya'da, Demokrat Parti kongresinde bir feveran sahası bulması insana pek çok elem vermektedir. Çünkü Konya Mevlana Celaleddin Rumi gibi, Müslümanlıkta dini vecdin en yüksek derecelerine ermiş, mümtaz bir şahsiyetin ilhamlarının bulunduğu ve Mesneviyi yazdığı muhittir. Konya'daki cahilane bir irtica tezahürü kadar Mevlana'nın ruhunu tazip edecek bir şey tasavvur edilemez. Sonra Konya şehri, dürüst ruhlu Konyalıların rızası hilafına olarak, İstiklal Mücadelesi esnasında yine ecnebi fesat ocaklarının tertibiyle iki fesat hareketine sahne haline konulan yerdir. Bu isyanların nasıl çıktığının ve bastırıldığının hikâyesini bizzat Rafet Paşadan bütün tafsilatıyla dinledim. 1922'de Milli Mücadele cephesini gezerken Konya'da günlerce kaldım. Orası cephenin en mühim bir levazım ve istihsal merkezi haline konulmuştu. Konyalılar gerek milli cephede gerek bu teşkilatın içinde canla başla çalışmakla İstiklal mücadelesine büyük hizmetler ettiler ve kendi şehirlerinin fesatçılar tarafından iki defa isyan yatağı diye kullanılmasının fena hatrasını tamamen sildiler. Aynı nevi kötü tahrikçilerin; memleketin bekasına ve terakkisine karşı Moskof kaynaklarından tertip edilen bir irtica hareketine Konya'yı sahne diye kullanmağa ve bu hareketi Demokrat Parti kongresine sokmağa cüret etmeleri, hiç şüphe etmiyoruz ki, en ziyade Konyalıları müteessir edecek ve Konyalıların böyle gerilik hareketlere karşı nefret duyduklarını en açık bir şekilde belirtmelerine yol açacaktır. Duyduğuma göre Demokrat Parti kongresine verilen takrirde şu teklifler vardır: ‘Şapkanın yerine fes giyilmesi,

²⁵ Yeni Konya, Y. 2, S. 631, 10 Mart 1951, s. 1; Babalık, Y. 41, S. 7560, 10 Mart 1951, s. 1.

kadınların çarşaflanması, heykellerin kaldırılması, Arap harflerinin iddesi, medeni kanunun yerine şeriatın geçirilmesi ve erkeğin birden fazla kadın alması.' Ayrıca elem uyandıran nokta şudur ki Konya'nın demokrat milletvekillerinden iki kişi, Konya'daki dostlarına yazdıkları bir mektupta: 'Bu tarzda bir programın iki üç ay içinde tatbik edileceğini' bildirmişler ve bunu bütün kazalara tebşir etmeleri hakkında tavsiyede bulunmuşlardır. Bolşevik tahrik ve kundaklama umumi karargâhının Konya'da bir faaliyet muhiti bulmuş olması, üzerinde hassasiyetle durulacak bir davadır. Bu itibarla meseleyi yakından tahrik için arkadaşımız Recep Bilginer'i derhal Konya'ya gönderdik. Bize Konya'dan vereceği malumata dayanarak bu mühim vaziyetin üzerinde tekrar duracağız."

ifadelerine yer vermiştir. Babalık gazetesi Ahmet Emin Yalman'ın yazısına tepki göstererek, Yalman'ın yazısında bahsettiği fesin, çarşafın, Arap harflerinin ve şeriatın geri getirileceğini vadeden mektubun yayınlaması gerektiğini belirtmiştir. Babalık gazetesindeki yazıda ayrıca Ahmet Emin Yalman gibi tecrübeli bir başyazarın durup dururken, hiçbir belgeye dayanmadan ortaya böyle bir sorun atacağına ihtimal verilmediği ve eğer bahsedildiği gibi böyle bir mektup varsa durumun ciddi bir hal alacağı ifade edilmiştir. Ayrıca Türk inkılabını kökünden baltalamak isteyen bir zihniyetin bulunacağını da akıllara sığdırılmadığı; bu yüzden Vatan gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman'ı iddia ve suçlamaların ispat etmesi gerektiği, edemezse suçlamalarının ağır bir iftira olarak kendisini mahcup edeceği ifade edilmiştir.²⁶

Ahmet Emin Yalman'ın yazısına karşı Konya basını kayıtsız kalmayarak tepkilerini göstermiştir. Yeni Konya gazetesi,

"Bir yalan ve iftira karşısındayız. Ahmet Emin Yalman bir şayiadan ilham almış! Masa başında kulağına kaçan bir fisilti ile Konya'yı 'İrtica karargâhı' Konyalıları Delibaş müridi add ediyor" başlığı altında şu ifadelere yer vermiştir: "Ahmet Emin Yalman, 12 Mart 1951 tarihli Vatan gazetesindeki başyazısında bir şayiadan ilham alarak, Türk efkârı umumiyesine Konya'nın gizli tahrik ve yabancı kundakçılarla bir 'İrtica karargahı' haline getirilmiş olduğunu bildiriyor. Bunu nereden görmüş? Kendisine kim bildirmiş? Bilmem hangi Demokrat Parti kongresinde bilmem hangi düşüncesiz bir ağız 'fes giyelim, heykel kıralım, kadınlar eve girsin, eski harf kullanılsın, şeriat gelsin' demiş. Hayır, Sayın Ahmet Emin Yalman, yazınızda bütün şayialar da yalan. Bizim temiz yayla havamızı bozmayınız, burada herkes sakın rahat bir hayat yaşıyor. İşi ile gücü ile meşgul. Köylü tarlasında, işçi işinde tezgâh başında esnaf günlük alışverişi içinde. İş adamları, tüccarlar kendi muameleleriyle uğraşıyorlar. Memurlar mun-

²⁶ Babalık, 15 Mart 1951, Y. 41, S. 7565, s. 1-2; Yalman'a Babalık gazetesinin gösterdiği tepki ile ilgili gazete metni için bkz. (Ek-1); "Atatürk'ün heykellerine yapılmaya başlanan saldırılara ilaveten DP'nin İl örgütlerinde Atatürk inkılaplarından geri dönüş isteklerinin dile getirilmesi gibi tezahürler muhalefet tarafından iktidarın müsamahası olarak tenkit edildi. Hükümet ise Atatürk'ün inkılaplarının bekçisinin Türk milleti olduğu iddiası ile karşılık vermiştir", Bkz. Eraslan, *agmd*, s. 553; Dönemin gazeteleri Ahmet Emin Yalman'ın bahsettiği DP Konya İl Kongresi'nde bazı delegelerin fes, çarşaf ve Arap harflerine yeniden dönülmesini talep ettiklerini fakat bunun yine kongre tarafından reddedildiğini yazmışlardır. Taner Demirel, *Türkiye'nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016, s. 138; Eraslan, *agmd*, s. 553

tazam dairesine gidip geliyorlar, öğretmenler okullarda, sınıflarındalar. Gençlik kulüplerde, teşkilatlarında, partililer merkezlerinde bulunuyorlar. Siyaset burada serbest bir kürsü. Herkes kafasındaki bir fikirle kalbindeki imanla laik, inkılapçı cumhuriyet prensiplerine bağlı ve çok vatan-severdir. Sizin asıl buradaki bu hakikati görüp anlamanızı isterdik. Oturduğunuz yerde masa başında kulağınıza çarpanlarla yazı yazmayı size hiç yakıştıramadık. Konya'da Milli Mücadele devrinde olmuş bir isyandan dolayı bu sebeple, Konya halkını 'çok şüpheli' göstermeye hakkınız yok. Türkiye'nin her noktasında tarih boyunca yer yer kaydedilmiş nice isyanlar vardır. Mahiyetleri tarihte bile karanlık kalmış, vesikasız hadiselerden dolayı yeni nesiller itham edilemezler. Aksi takdirde husumet yaratılmış olmaz mı? Bunda şimdi ne lüzum var Ahmet Emin... Konya'da fesin milli bir serpuş olmadığını bilmeyen yoktur. Heykelin bir sanat eseri olduğunu abidenin bir kahramanlık takı zaferi bulunduğunu bilmeyen yoktur. Eski harfi şeriatı özleyen küflü zihniyete ihtiyaç duyulmadığını müdriktiler. İman şekil ve vasita ile olmaz. Camiler açık, kadınlar her yerde serbest dolaşüyor, ev kadınları evinde çoluğu çocuğu ile uğraşıyor, iş kadını dairelerinde, köylü kadınlar da yine eskisi gibi tarlada bağda bahçede kimse kimseden şikâyetçi değil, kadınlara sokakta yan gözle bakan yok. Modern Türk kadını Konya'da rahat dolaşıyor. İşinde evinde ve cemiyet hayatındadır: Şimdi Konyalılar düşünüyorlar İlahi Ahmet Yalman, ele alacak başka mevzu mu bulamamıştın, deyip gülüyorlar. Hâlbuki Konya'dan yazılacak ne güzellikler var ve ne kadar çok da eksikliği bulunuyor."²⁷

Ahmet Emin Yalman'ın yazısına karşılık başka bir tepki yazısını da Yeni Meram gazetesinde Fahri Ağaoğlu kaleme almıştır. Ağaoğlu "Yalman ve Emsali'nin Maksatları Nedir?" başlıklı yazısında:

"Vatan gazetesinin 12 Mart 1951 tarihli nüshasında 'Kızıl Ruhlu Kara kuvvet' başlıklı bizi yakından ilgilendiren bir yazı çıktı. Baştan sona adi bir tertibin, çirkin bir ruhun ifadesinden başka bir şey olamayan bu yazı, Konya'dan layık olduğu cevabı aldı. Ahmet Emin Yalman'ın maksadı ne idi? O Ahmet Emin Yalman ki; Konya'nın Cumhuriyet ve Demokrasi inkılabına candan bağlı olduğunu, partimizin kuruluşundan beri demokrasi inkılabımızın gerçekleşmesi için bugün dahi milletin iman ve vicdanına tasallut etmek istemekten çekinmeyen küçük bir zümrenin tahakkümünün yıkılması için fedakârlıkla çalışıp kati bir muvaffakiyet elde ettiğini çok iyi bilir. O Ahmet Emin Yalman ki; Demokrat Parti programının, ikinci büyük kongrede, bazı maddelerinin ve bu arada laikliğe ait 14. maddenin tadil edilmiş olduğunu da bilir. Laiklik ve inkılapçılık mevzularında ve diğer prensiplerde bütün sözlerimizin ve çalışmalarımızın, programımıza uygun olduğunu da her halde bilmelidir. Şunu da bilmelidir ki; Demokrat Parti programı bilhassa halkçılık, laiklik, inkılapçılık, milliyetçilik ve devletçilik prensiplerine mana vermekte, Halk Partisi programlarından tamamen ayrılmıştır. Gerek dini tedrisat ve gerekse din adamlarının yetiştirilmesi ve bunun için hususi müesseseler kurulması programımıza muhalif olmak şöyle dursun hakiki

²⁷ Yeni Konya, Y. 2, S. 635, 14 Mart 1951, s. 1-3.

demokrasilerde olduğu gibi, milletin arzu ve ihtiyaçlarının yerine getirmek programımızın kati icaplarındandır. Türkiye’de asla irtica yoktur. Ezana müdahale eden kanunu kaldırmak bir irtica değildir. Laiklik prensibine de muhalif değil, bilakis ezana müdahale bu prensibe muhaliftir. Radyoda Kuran okunması ve lüzumunda geniş ölçüde dini neşriyata yer verilmesi de keza laikliğe muhalif değildir. Resmi ve hususi bütün okullarda her derecede dini tedrisatta laikliğe muhalif değildir. Yeni Meram gazetesinin Meram kelimesinin yeşil olarak basılması sadece meşhur Meram sayfiyesimizin yeşil oluşuna bir işaret olduğu halde, bundan başka türlü manalar çıkarmaya çalışmak fena niyetlerin yobazca bir ifadesidir.²⁸

ifadeleri ile Ahmet Emin Yalman’ı eleştirirken, DP’nin demokrasi ve inkılapların yerleşmesi için çalıştığını ve Türkiye’nin hiçbir yerinde irticanın olmadığını belirtmektedir.

Yeni Konya gazetesinin verdiği bilgiye göre Ahmet Emin Yalman’ın Vatan gazetesindeki yazısı üzerine DP İdare Kurulu olağanüstü bir toplantı yaparak bu iddiaları reddeden bir beyanname yayınlanmasına karar vermiştir. Ayrıca Konya Gazeteciler Cemiyeti saat 8.00’de olağanüstü toplantı, Konya Gençlik Teşkilatı ise cumartesi günü saat 15.00’de Cumhuriyet alanında protesto mitingi yapmaya karar vermiştir. Diğer taraftan Konyalıları üzen bu yazı karşısında halk arasında anket düzenlenmiştir. Ankete katılan Murat Tiftik; “Konyalılar belki herkesten fazla ilerilik isteyen kişilerdir. Konya halkı bunu asla kabul etmez ve Ahmet Emin’in dediği şekillere alet olamazlar. Ahmet Emin şunu okusun: ‘Hor gezer âdemleri arama, Veli irfan olur Hafızı gayet bilgin Âlimleri umman olur. Hâsılı abından bir katre nuşeden Aslan olur. Galiba bu toprağın iktizası Konya’nın’ demiştir. Stajer Avukat Mehdi Halıcı ise; “Ahmet Emin’in sözleri sadece iftiradır. Bir Müslüman memleketi olan Konya’da Allah ve Millet sevgisinden başka hiçbir hissin kökleşeceğini tahmin etmiyorum. Emin Yalman’a teessüf ederim” ifadelerine yer vermiştir. Tıp fakültesinden Ömer Lütfi Özüner ise; “Konya’da mürteci insanlar olabilir. Fakat irtica yoktur. Çünkü irtica demekle bir kütle hareketini isimlendirmiş oluyoruz ki böyle bir şeyin iddiası gülünçtür ve Konya halkını lekelemek olur.” sözlerine yer vermiştir. Başhüyük köyünde yaşayan vatandaşlar ise; “Konyalılar hiçbir zaman komünizme alet olamazlar. Konyalılar ileri hareketi her zaman isterler ve daima ileri fikirlidirler. Şunu da söylemek lazımdır ki dindarlık irtica değildir. Bilakis dinsizlik komünistliğin ana prensibidir. Konyalıları isyan hareketiyle töhmetlendiriyorsun. Önemli bir kumandan İstiklal Savaşı’nda Polatlı’da ‘Konya’dan erzak ve asker geliyor mu?’ sorusuna ‘Geliyor’ dediğin zaman ‘Öyle ise zafer bizimdir.’ dedi. Gerisini Yaman Efendi anlatsın.” demişlerdir. Türk Gençlik Teşkilat Başkanı Yılmaz Asöcal ise; “Yaman öteden beri yaptığı neşriyatlarla, Türk milliyetçilerini, ırkçı, turancı, mürteci diyerek parçalamaya çalışmakla ve hangi emelle hizmet ettiği bilinmemektedir. Konya’mıza yapılan bu hareketi gençlik tel’in edecektir.” sözlerine yer vermiştir. Gazeteciler Cemiyeti Başkanı Namık Ayas

²⁸ Fahri Ağaoğlu, “Yalman ve Emsali’nin Maksatları Nedir?”, *Yeni Meram*, Y. 1, S. 279, 8 Haziran 1951, s. 2.

da “Vatan gibi çok okunan gazetelerden birinin ilimizi yakından ilgilendiren bir konu üzerinde yayında bulunması küçümsenemeyecek bir olaydır. Ancak irtica mevzuunda Konya’ımızın memleketimizin diğer birçok bucaklarından ayrı ve dikkate değer bir manzara arz ettiğine kani değilim. Ancak milletvekillerinden bir ikisinin seçmenlerine vatanda görüldüğü üzere vaatlerde buldukları vaki ise bunu esefle dikkate almak yerindedir.”²⁹ ifadelerine yer vermiştir.

Türk Gençlik Teşkilatı Başkanlığı’ndan Başbakan Adnan Menderes’e konu ile ilgili bir protesto telgrafı çekilmiştir. Telgrafta; “Tarihte olduğu kadar halde de memleketin ve milletin fikir ve ilim alanında en yüksek mevkiler alan Konyalıları karşı kızıkların, dönmelerin ve inkılap yobazlarının yaygaralarına uyarak irticaa izafe eden Yalman’a otuz bin Konyalı icabeden cevabı vermiştir. Candan bağılık ve hürmetlerimizi sunar ellerinizden öperiz.”³⁰ ifadelerine yer verilmiştir. DP İstanbul Bölge Müfettişi Hüsnü Yaman açıklamasında DP’nin Konya kongresinde geçtiği iddia edilen konuşmaların ve yazılan yazıların esasında DP aleyhinde bir komplo olduğunu ve bu komploya CHP’lilerin de destek olduklarını iddia etmiştir.³¹

İçişleri Bakanı Halil Özyürek de Ahmet Emin Yalman’ın Konya hakkında yazdığı yazı üzerine gazetecilere verdiği beyanatta:

“Konya’da hadise diye bir şey yoktur. Yalnız bazı söylentiler olmuş ve camide bir vaizin Atatürk inkılaplarından geri dönülmesi için şu veya bu şekilde vaaz ettiği iddia edilmiştir. Bir vaizin bu şekilde konuşma yaptığı hakkında hiçbir delil elde edilememiş ve ortaya atılan iddialar tahakkuk etmemiştir. Vilayete tebliğ edilen kongre mukarreratı arasında da böyle bir teklif yapıldığına dair herhangi bir yazıya tesadüf edilmemiştir. Kongrenin cereyanından iki ila üç ay sonra ortaya atılan bunun gibi iddialara zaman zaman tesadüf edilmekte ve neticede hiçbir alakası olmadığı meydana çıkmaktadır. İçişleri bakanı olarak şunu ifade etmek isterim ki Konya’da belirmiş ve bu yolda bir nokta-i nazar veya birkaç kişinin bir araya gelerek irticai bir hareket yaratması hadisesi mevcut değildir. Diğer taraftan Ankara’da bulunan ve bu yazıyı haber alan Konya milletvekilleri de bu hususta büyük bir hassasiyet göstermişler, böyle bir hadisenin olmadığını olmayacağını söylemişlerdir.”³²

²⁹ Yeni Konya, Y. 2, S. 635, 14 Mart 1951, s. 1-2.

³⁰ BCA, 030-01-18-100-27.

³¹ “Bugün bir sabah gazetesinin başyazısında ve buna dayanarak bazı akşam gazetelerinin haber sütunlarında yayımlanan yazı ve haberleri okudum. Bahsedilen husus ile alakadar oldum ve Konya ile temas ettim. Meselenin iç yüzü şöyledir: Vaktiyle partimize giren ve milletvekili seçimlerinde bazı uygunsuz hareketlerinden dolayı partiden çıkarılan Kazım Gürel adında bir adam bir iki devlet memuru ile ve Halk Partisi erkânı ile hareket ederek Demokrat Partinin Konya’da irtica hareketlerine başladığın bazı Demokrat mebuslarında buna iştirak ettiklerini iddia ederek sağa sola mektuplar yazmış ve bu tertibi bir komplo halinde ortaya koymak istemiştir. Bu iddiayı ve tertibi de Halk Partisinin geniş ölçüde desteklediği de anlaşılmuş bulunmaktadır. Tertipçiler ve müfteriler hakkında takibat yapılması tabiidir. Fakat bu gibi tertipleri tahkik ve tetkik etmeden nakleden ve bu iddialar üzerine mütalaa yürütenler ve hükme varmış görünenler hakkında ve bu hareketlerini Demokrat Partinin manevi şahsiyetine bir silah ve tezvîr vasıtası olarak tevcih etmek yolunda bulunanlara karşı adalet cihazının harekete geçmesi beklenir. Esasen zaman zaman bize karşı yapılan bu siyasi nümayişlerin nereye gitmek istediğini çok dikkatli takip etmekteyiz. Bu siyasi komploda da parti olarak çok dikkatli hareket edeceğimiz muhakkaktır.” Bkz. Yeni Konya, Y. 2, S. 638, 15 Mart 1951, s. 1.

³² Yeni Konya, Y. 2, S. 636, 15 Mart 1951, s. 1; Konuyla ilgili dönemin İçişleri Bakanı Halil Özyörük beyanatında “Halen iki müfettişimiz tahkikat için Konya’da bulunmaktadır. Konya valisiyle

şeklinde açıklamada bulunmuştur.

Yeni Konya gazetesinde yer alan bilgiye göre, Ahmet Emin Yalman'ın başyazısında Konya'da irtica faaliyetlerini DP'li iki milletvekili tarafından teşvik edildiğini iddia etmesi ve bu iki milletvekilinin ismini belirtmemiş olmasından dolayı Konya milletvekilleri töhmet altında kalmışlar ve Yalman'ı mahkemeye vermeyi ve bu meseleyi Meclisin açılmasını takiben ilk meclis grubu toplantısına intikal ettirmeleri kararlaştırılmıştır.³³

İçişleri Bakanlığı tarafından Konya'ya gönderilen Mülkiye Müfettişi Hasip Koyular ve jandarma alay komutanı Bozkır'a gitmişlerdir. Müfettişin burada bir süre kalarak hazırladığı raporu bakanlığa sunacağı bildirilmiştir.³⁴ Konya'da irtica iddialarını yerinde incelemek üzere İçişleri Bakanlığı tarafından Konya'ya görevlendirilen mülkiye müfettişi Ankara'ya döndüğünde hazırladığı tahkikat dosyasını Bakan Halil Özyürek'e sunmuştur. Yetkili bir kişi konu ile ilgili olarak; "*Bakanlığın bir tebliğ neşretmesi beklenir. Şu kadar ki Konya'dan kuvveden füle çıkmış bir irtica hadisesi cereyan etmemiştir.*"³⁵ ifadelerine yer vermiştir.

Yeni Konya gazetesinde "*İsnadlar Karşısında*" başlıklı yazı ile Ahmet Emin Yalman'ın yazısına cevap verilmiştir. Yazıda Konyalıların böyle bir suçlama ile zan altında kalmalarından dolayı üzüntü içinde oldukları, tarafsız İstanbul gazetelerinin temsilcilerinin Konya'ya gelerek olayın bir iftira olduğunu gazetelerine bildirmeleri ile halkın aydınlatıldığı belirtilmiştir. Ayrıca partiler arası rekabette Konyalıların adının kullanılması da eleştirilmiştir.³⁶ Yeni Konya gazetesinde Ahmet Emin Yalman'ın yazısına karşılık, "*İftira*" başlıklı başka bir yazı da kaleme alınmıştır. Bu yazıda,

"Konya'ya yapılan iftira ve isnatların akisleri hala devam etmekte gerek DP ve gerekse CHP mahfilleri Konya'da irticanın asla mevcut olmadığı,

---

görüştüm. Çıkarılan rivayetlerin hiçbirinin aslı ve esası yoktur. Her yerde bazı taassup hareketleri görülebilir. Fakat kütle halinde ve teşkilata bağlanmış bir hareket yoktur." ifadesine yer vermiştir. Leyla Kırkpınar, "Demokrat Parti (DP) ve Din-Siyaset İlişkisi (1946-1960)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 18, S. 36, Y. 2018, s. 354.

³³ *Yeni Konya*, Y. 2, S. 639, 19 Mart 1951, s. 1.

³⁴ *Yeni Konya*, Y. 2, S. 640, 20 Mart 1951, s. 1.

³⁵ *Babalık*, Y. 41, S. 7587, 6 Nisan 1951, s. 1.

³⁶ "*Vatan gazetesinin Konya'yı bir irtica yuvası gibi göstermek istemesi, birkaç gündür İstanbul gazetelerinin manşetlerini işgal etmeğe başlamış, bizzat Konya'ya gelen Vatan muhabiri hadisenin bir şayiadan ileri gelemeyeceğini söylemek zorunda kalmıştır. Atatürk İnkılaplarına sadık, Kemalizm prensiplerini bir meşale gibi gönüllerinde tutuşturan Konyalılar, böyle menfur bir zan altında kalmamın ızdırabı içindedir. Birkaç gündür tarafsız İstanbul gazetelerinin Konya'ya gelip, hadisenin bir iftira, bir yalandan ibaret olduğunu gazetelerine bildirmeleriyle, efkârı umumiyeye de hâsıl olan zan, yavaş yavaş zail olmaya başlamıştır. Hadise partiler arasında da bir komplo ise, bunun Konya'ya mal edilmesi neden? Konya ne şu ne bu partinin aleti olamaz. Parti entrikaları ve mevki ihtiraslarında öteden beri başlıca silah olarak kullanılan irtica teranesini yeniden canlandırarak, memleketin asayişini bulandırıp, balık avlamak kastı ile şurada burada mürettep hadise ve şayialarına bir de mürettep delil meydana getirmek için (Kırşehir'de olduğu gibi Konya'da da Atatürk heykeline bir hasar ıkar uğruna kim bilir gizlice ne kadar bin lira ücret ve mükâfat vermeyi göze aldıkları halde çok şükür memleketimizde bu denaete tenezzül edecek bir tek soysuz, serseri bulamadıkları için olacak, bu mesnet düşkünü muhterislerin yardımcısı olan bazı şakşakçılar tarafından Konya halkının hay-siyet ve şerefine, başka Kızıl ruhlı mürteci gibi menfur bir leke sürülmeğe yeltenildiği görülmektedir. Pek adi ve alçakça bir siyaset oyunu olan bu müstekreh isnada bittabi halkımız layık olduğu cevabı vermiş ve verecektir ki muhtasar olabilir: İt leş yemekle deniz murdar olmaz.*" Bkz. "*İsnadlar Karşısında*", *Yeni Konya*, Y. 2, S. 636, 16 Mart 1951, s. 1-2.

Konya'nın Atatürk inkılaplarına daima sadık kaldığı ve bu inkılapların zerre kadar incinmediği kanaatini izhar etmişlerdir. Konya, Milli Mücadele yıllarının en ağır yükünü taşımış, Atatürk inkılaplarının canla başla benimsemiş, ünlü bir Türk şehri olma vasfını uzun asırlar yaşatmıştır. Bunu bizzat Atatürk dahi, mücadele yıllarından hemen birkaç yıl sonra Konya'ya yaptığı bir seyahat esnasında 'Konya asırlardan beri tüten büyük bir nurun ocağıdır; Türk harsının esaslı membalarından biridir' demek sureti ile düşüncelerini açık bir şekilde belirtmişlerdir. Şayet Ahmet Emin Yalman'ın dediği kızıl ruhlu kara kuvvetin memlekette bir kökü varsa, bunu inkılapçı Konya'da değil, başka yerlerde aramak lazım gelir. Aksi halde Konya'yı hedef tutan bu isnat, iğrenç bir iftiradan ileri gidemez. Günlerden beri devam edegelen neşriyat karşısında, Yalman'ın yapacağı tek ve doğru bir hareket vardır. Sözünü geri almak veya söylediklerini ispat etmek!³⁷

ifadeleri ile özellikle Konya'nın Milli Mücadele yıllarındaki yardımlarından ve halkının inkılapları nasıl canla başla benimsediğinden bahsedilmiştir. Yazının devamında Konya'da irtica olduğuna dair yapılan suçlamalar eleştirilmiş ve Ahmet Emin Yalman'ın sözünü geri alması ya da iddialarını ispatlaması istenmiştir.

Konya için yapılan irtica suçlamaları karşısında Gazeteciler Cemiyeti tarafından bir açıklama da yapılmıştır. Bahse konu olan açıklamada:

"Aziz Konya'muz birkaç günden beri büyük bir talihsizlik içinde bırakılmıştır. Vatani tehlikeye düşürecek, vatandaşlar arasında huzursuzluk yaratacak irtica mevzuunda ön ayak olduğuna dair sebepsiz ve mesnetsiz isnatlar, asırlarca sanatın, edebiyatın ilmin merkezi olan 'Mevlana Şehri' Konya'mızda teessürle ve hayretle karşılanmıştır. Yıllardan beri yalnız kendi derdiyle baş başa bırakılan vilayetimizin vatan ve inkılapları uçuruma sürükleyici tehlikeli mevzularla ilgisi bulunduğunu söylemek veya şüpheye düşmek -en hafif tabiriyle- bu mübarek Anadolu parçasını hiç bilmemek, hiç anlamamak demektir. Türk tarihinde Konya'nın mümtaz bir mevkii vardır. Türk edebiyatı, Türk sanatı, bir yeşil kubbenin bir Karatay'ın bir çininin, bir işlemeli kapının ve insanlık ideali uğruna hayatlarını feda etmiş büyüklerin azizi ve unutulmaz hatıraları olmadan düşünülemez. Tarih yapmış, âlim yetiştirmiş, ilmi, irfanı olmuş, vatanın felaketli günlerinde koşmuş, ölmesini bilmiş, yaşadığı müddetçe kendisine has efendi ve mütevazı halini bırakmamış, güngörmüş, cihana insanlık öğreten bir muhitin çocuklarını 'Kızıl çehreli Kara tehlike' ile itham etmenin gülmünç kaçtığını ve çirkin bir iftira olduğunu belirtmek isteriz."³⁸

³⁷ "İftira", *Yeni Konya*, Y. 2, S. 638, 17 Mart 1951, s. 1.

³⁸ Konya Gazeteciler Cemiyeti tarafından yayınlanan maddeler şunlardır: "1- Tertemiz Konya'mızda bir irtica vakası asla mevcut değildir. Konyalı, Anadolu'nun ortasında, her an vatanın emrinde, memleketin hizmetinde bulunmaktadır. 2- İmanı tamdır. İnkılaplara inanmıştır. Kinsiz hasetsiz yalnız kendi hayatını yaşamaktadır. İdeallerin yıkılmasını, kötülenmesini değil, hatta onlara el sürülmesini bile istemez. Konya da bir İstanbul, bir Ankara kadar inkılaplarla alakalı, memleket meseleleri ile haşır neşir olmuş vaziyettedir. Mükemmel ve asli bir inanışla daima Atatürk inkılaplarına bağlanmış, Cumhuriyetin koruyucusu ve müdafî olmuştur. Her Konyalı bir dava adamı, her ocağı, temiz bir iman ve inan yuvasıdır. 3- Konya, iyilik ve insanlığa dair temiz düşüncelerin, memba ve merkezidir. Onu yalnız bütün bir Anadolu değil, bütün bir dünya doğru yolda yürümenin, inkılaplara inanmanın huzur ve sevinci içinde kendilerine kıstas alabilirler. Son sözümüz: Konya'mızda irtica yoktur. Rengi, şekli nasıl olursa olsun hiçbir menfi ideoloji burada barnamaz. Konya Gazeteciler

ifadelerine yer verilmiş ve Konya Gazeteciler Cemiyeti de bazı maddeler sıralayarak iftiharla ve gururla gerçekleri bütün yurda duyurmak istediklerini belirtmişlerdir.

Konya için yapılan suçlamalar karşısında Konya'da Türk Gençlik Teşkilatı'nın yapmayı düşündüğü miting için bir davet yazısı hazırlanmıştır. Bu davet yazısında:

"Aziz Konyalı! Son günlerde sistemli bir faaliyetle, senin temiz hislerine saldırarak, milli mücadele ruhuyla gönülleri tutuşmakta olan, ilme, irfana, asırlarca hizmet etmiş ve dinine, milliyetine bağlı Konya'mıza çirkin isnatlarda bulunarak seni mürteci damgası ile lekelemek istiyorlar. Sana 'kızıl ruhlı kara kuvvet' diyecek kadar ileri gidenlere lazım olan cevabı vermek için yarınki cumartesi günü saat 16'da hükümet alanında muzazzam bir miting yapılacaktır. Vicdanının sesini duy ve bu mitinge koş işini gücünü bırak, dükkânını kapa bu mitinge koş. Tanrı Türkü Korusun!"³⁹

ifadelerine yer verilmiştir.

Ahmet Emin Yalman'ın yazısı üzerine Konya'da düzenlenen miting saat 16.00'da Hükümet Meydanı'nda yapılarak suçlamalar protesto edilmiştir. Yeni Konya gazetesinin verdiği bilgilere göre gençler ellerinde bayrak ve levhalarla miting meydanını doldurmuştur. Levhalar üzerine "Allahsız Millet yaşamaz", "Atatürk inkılaplarının yaşatacağız" ve "Burada irtica yoktur" gibi yazılar yazılmıştır. Suçlamaları protesto etmek için bütün esnaf dükkânlarını kapatmış, miting meydanına binlerce Konyalı gelmiştir. Mitinge hep beraber söylenen İstiklal Marşı ile başlanmış, ardından Türk Gençlik Teşkilatı Başkanı Y. Osman Asöcal bir konuşma yapmış ve Konyalı olmaktan duyduğu mutluluğu belirtmiştir. Kubilay İmerla'nın konuşmasından sonra siyasi partilerden MP adına İsmail Küçükkeleş de bir konuşma yapmıştır. DP adına da İsmail Işık konuşmuştur. Ankara Yüksek Tahsil Gençliği adına Ahmet Yayla ve İstanbul Konyalı Yüksek Tahsil Gençliği adına da Hüsnü Çınar bir konuşma yapmışlardır. Daha sonra söz alan birçok konuşmacı, Konya'da asla irtica olmadığını, olamayacağını belirtmişler ve aleyhte yapılan yayınları protesto etmişlerdir. Gençler tarafından okunan milli şiirlerden sonra, Galip Bilge'nin "A. Emin Yalman'a Cevap" başlıklı baş makalesi okunmuş, işçi sendikaları adına Ali Bilgiç'in konuşmasından sonra da miting sona ermiştir.⁴⁰

Cemiyeti, bilinen bu hakikati tekrar yurda duyururken Türk basın mensuplarının böyle korkunç mevzuların rastgele, ulu orta ele alınmamasının daha isabetli olacağını, fedakâr Konya'nın da her önüne gelenin indi ve şahsi kanaatleri ile karalanamayacağını hatırlatır. Konya Basın ailesi Atatürk inkılaplarından asla fedakârlık yapılmasına rıza göstermeyeceğini ve memleketin hangi köşesinde olursa olsun, Atatürk inkılaplarının tehlikeye düştüğünün hissedildiği anda bütün mevcudiyeti ile müdafaya hazır olduğunu bir kere daha beyan eder." Yeni Konya, Y. 2, S. 638, 17 Mart 1951, s. 1.

³⁹ Yeni Konya, Y. 2, S. 637, 16 Mart 1951, s. 1.

⁴⁰ Yeni Konya, Y. 2, S. 639, 18 Mart 1951, s. 1; Konya mitinginde konuşan İsmail Küçükkeleş konuşmasında, "...Bilmem ki Konyalıların kara bahtımı? Yoksa hakiki Türk ve Müslüman olan bu memleketi karşı Türk ve Müslüman olmayanların bir hıncıdır? Nedir? Bilmiyorum fakat ortada bir hadise var ki her fırsatta bu güzel temiz ve karakter sahibi olgun insanların diyanı olan Konya'mıza damgalar vurulmaktadır. Konya otuz senedir isyankâr damgası taşımaktadır. Hepiniz bilirsiniz ki Birinci Cihan Harbi'nden mağlup ve perişan çıkan Türkiye'miz gerek ana vatanın muhtelif yerlerinin düşman istilası altında olması ve gerekse Devlet otoritesi diye bir şeyin ortada kalmaması

Ahmet Emin Yalman'ın yazısında Konya isyanından da bahsetmesi üzerine, Yeni Konya gazetesinde Mehmet Önder “*Sırası Gelmişken Söyleyelim ki; Konya İsyanı Diye Bir Şey Yoktur. Hadisenin Kısa İçyüzü ve Atatürk'ün Bir Telgraftı*” başlıklı yazısında bir tarihçi olarak yaptığı araştırmalar sonucunda Konya isyanı diye bir isyanın aslında olmadığını, Delibaş isyanı olarak bilinen Milli Mücadele dönemindeki isyanın İstanbul hükümetinin altınlarına dayanamayan birkaç taşralının Delibaş adlı bir eşkiyayı kandırarak baskın yaptırması ve olayın zabita tarafından önlenememesi sonucu ortaya çıktığını, bu isyan ile Konyalıların ilgisi bulunmadığını belirtmiştir. Aynı zamanda, Milli Mücadele yıllarında Konyalıların canla başla hizmet ettiğini, bu hizmetlerin Meclise yansıdığını ve gönderilen telgrafların alkışlar içinde okunduğunu belirtmiştir.⁴¹

memleketin muhtelif mıntıklarında bazı çapulcu güruhunun ekmeğine yağ sürmüştü. İşte bu fırsatı gözetenlerden biri de Delibaş isimli bir serseri kendi gibi birkaç yüz serseri ile beraber Konya'mızda da muvaffak olmayan silahlı bir ayaklanma meydana gelmişti. Bunun gibi memleketin her tarafında vukua gelen hadiseler bir isim bulmazken Konya'daki bu hareket bütün Konyalılara mal edilerek Konya İsyanı ismi aldı ve bütün Konyalılarda isyankâr ismi veridi. 12 Mart 1951 tarihli Vatan gazetesinde başyazar Ahmet Emin Yalman Kızıl Ruhlu Kara Kuvvet isimli yazısını Konyalılara ithaf etmektedir. Bu yazıda otuz sene evvelki Delibaş vakası Konya isyanı olmakta yine Konya'da bir Ferdin geri düşüncesi bütün Konya'ya mal edilmektedir. Bu memlekette münferit gerilik, irtica hareketleri varsa Türk Ceza kanunları onun yakasından yapışır. Fakat bu hadiseden dolayı asla Konya ve Konyalılar bir irtica damgasıyla damgalanamazlar.” ifadeleri Konya'ya Milli Mücadele yıllarındaki isyandan dolayı gerici ve iltica olan şehir damgasını vuran Ahmet Emin Yalman'a cevap mahiyeti taşımaktadır. Bkz. Gürses, Y. 1, S. 20, 23 Mart 1951, s. 1-3.

⁴¹ “*Sırası gelsin veya gelmesin, zaman zaman biz Konyalıların yüzlerine bir çamur gibi atılan isyancı iftirası yedimizden yetmişimize kadar hepimizi müteessir etmiş, çoğumuz, hakikaten kabahatimiz, patavatsızca yüzümüze vurulmuş gibi kızarmışızdır. İşin iç yüzünü bilmeyen, bu asil, bu masum, bu saf Orta Anadolu Türk'ünü, bu kanaatkâr ve vatansever Konyalıları, bir kelimeyle suçlandırmaktan, pak alınlara kara bir leke çalmaktan çekinmemektedirler. Biz Konyalılar, böyle bir zan altında kalmanın ızdırabını çoğu zaman içimizde duymuş, günahımıza girildiğini bildiğimiz halde, yüreğimiz burkulmuş üzölmüşüzdür. Neden korkmuşuz, kimden çekinmişiz bilmiyorum. Hakikati bir türlü haykıraramas, salahiyetli bir ağız bizi müdafaa edememiştir. Bir tarihçi gözü ve tarafsızlığı içinde hadiseyi ben de tetkik ettim ve çalışmalarımı bitirdiğim zaman büyük bir ferahlık duymuş, vicdanen müsterih olmuşum. Zira elde ettiğim netice, kısa olarak şu ana fikre dayanıyordu: Hadisede hiçbir Konyalının eli yoktur ve tamamen dışarlarda olan menfur ellerin tertibidir. Konya hadiseye sadece, bir tesadüf veya talihsizlik eseri olarak, sahne olmuştur. Şunu da peşinen söyleyelim ki ‘Konya İsyanı’ diye bir şey yoktur. Bunu bir Konyalı olarak değil, bir tarihçi olarak şiddetle reddederim ve icap ederse vesikalarla ispat ederim. Ortada bir mesele varsa, o da bir hadisenin vukuudur. Yani diğer bir manası ile iç emniyetin kısırlığından doğan bir zabita vakasıdır. İstanbul Hükümeti'nin çil altınlarına dayanamayan birkaç taşralının Delibaş adlı hala aslının nereli olduğunu çözemediğim bir eşkiyayı kandırarak Konya'ya bir baskın yaptırması ve lakayt zabitanın da bu hadiseyi önleyememiş olması, hangi hakla Konyalıları suçlandırabilir. Bitabi hadise Konya'da olunca, bazı Konyalıların da ismi karışmış, o zamanki memleketin durumu dikkate alınacak olursa, tarafsız işlemeyen adalet cihazı bazı kimselerin günahına girmiş, birçok kimseler türlü iftiraların kurbanı olmuşlardır. Hâlbuki hadisede o zaman Rum ve Ermenilerin Konya'da bulundukları gizli adamlarının elleri vardı. Bunlar arasında Doktor İpokrat, Markoryan Kirkor Şişmaniyan, Rodolu Nikola bazı ecnebi devletlerin hususi maksatlarla bulundukları kimseler sayılabilir. Eğer o zaman Emniyet sıkı bir tedbir almış olsa idi gerek bu adamlar gerekse Delibaş'ın sağdan soldan topladığı başıbozuk avanesi pek çabuk ele geçirilebilir, hadiseye Konya'nın ismi de karışmazdı. Hadisede Konyalıların hiçbir kabahati olmadığını hemen o sıralarda Konya'ya gelerek müşahade eden Atatürk, hadiseden mahkûm olanların affı ve Konya'nın suçsuz olduğuna dair, Büyük Millet Meclisi'ne, şu telgraftı çekmişlerdir: ‘Büyük Millet Meclisi Reisi Sanisi Celaleddin Arif Bey'e 4 Ağustos 1336- Makina başında mahalline derhal keşide olunacaktır. Konya'nın vaziyetini şayanı memnuniyet bulduk. Ahali tenvir edilmiştir. Konya vakasından sabıkan mahkûm olup evrak-ı hükmiyeleri tetkik heyeti aliyelerine takdim edilmiş olanların affı ile bu esnada iğbirarrn da izalesini muvafik buluyorum. Vali beyefendi de bu bapta hem fikirdir. Cumartesi içtimai umumi yapılacağını biliyorum. Sırf bu mesele hakkında karar vermek üzere yarrn içtima ve kararı affı rüfekamla bu muhitten çıkmadan evvel tebliğ buyurmala-*

Başbakan Adnan Menderes'te Ahmet Emin Yalman'ın yazısına tepki göstermiştir. Menderes, kendisinden mülakat rica eden bir gazeteciyi kabul ederken, sorduğu soruları cevaplandırmıştır. Başbakana Konya'da irtica olduğu yönünde yapılan suçlamalar hakkında neler düşündüğü sorulmuştur. Adnan Menderes bu soru karşısında:

*"Demokrasinin esası tahammül ve müsamaha ruhuna dayanır. Hangi istikametten gelirse gelsin taassubu, tahammül ve müsamaha ruhu ile bin netice demokratik nizamla telif etmek mümkün değildir. Din ve vicdan hürriyetini baskı altında bulandırmakta devam etmek ve taassup göstermek dahi şüphe yok ki, hürriyet nizamında yeri olmayan bir harekettir. Ortada haklı bir sebep mevcut değilken irtica vardır diye memlekette heyecan yaratmaya çalışmak da dini siyasete alet etmenin bir başka nevi olur. Düşünülmeli ki, Demokrat Partinin bütün nahiye, kaza ve vilayet merkezlerinde ve bundan başka hemen hemen memleketin bütün köylerinde teşkilat vardır. Bütün bu teşkilatın on binleri bulan kongreleri bu aylarda yapılmış ve yapılmaktadır. Bunların hiçbirisinden irtica tehlikesinin mevcudiyetine delalet edecek bir ses ve belirti gelmemiştir. Hal böyle iken ve bu hakikati bir tarafa bırakarak, Konya'nın bir kazasında, bir parti kongresinde, velev dini taassup ifade etse dahi, bir vatandaşın sözleri ele alınarak ve memlekette irtica tehlikesi vardır diyerek heyecan uyandırmaya çalışmayı, eğer siyasi bir maksat güdülmüyorsa, en az vicdan hürriyetine karşı bir nevi baskı ve taassubun tezahürü saymak icab eder. Bu münasebetle meselenin çok hazin bir tarafında da işaret etmek yerinde olur. Vaktiyle Konya'nın geçirmiş olduğu elim hadise bu vesile ile hatırlara gelmekte ve bir vilayet halkımız bu yüzden üzüntüye sevk edilmiş bulunmaktadır. Böyle bir halin devamı ne kadar teessürle karşılanırsa azdır."*⁴²

ifadeleri ile cevap vermiştir.

Avukat Galip Bilge, Yeni Konya gazetesinde yayınlanan "Ahmet Emin Yalman'a Açık Mektup" başlıklı yazısında "12.3.1951 günü gazetenizdeki (Kızıl ruhlı kara kuvvet) başlıklı Konyalılara ithaf ettiğiniz yazınızı dikkatle ve nefretle okudum. Dikkatle okudum çünkü yazılardaki mahud taktiği, sebep ve netice arasındaki yaygaracılık ve samimi-yetsizliğinizi bir daha görmek istedim. Nefretle okudum, çünkü bu yazının Konyalılara bir ithaf değil, bir isnad, bir tahkir ve sinsî bir itham olduğunu gördüm." ifadeleri Konya'daki bir kongrede bir kişinin irticai isteklerinin bütün Konyalılara atfedilemeyeceğini, Konyalıların irticaya asla müsaade

rını Vükelayı kiramla Millet Meclisinden sureti mahsusada rica ederim.' Mustafa Kemal (Bu telgraf 5.8.1336 tarihinde B.M. Meclisinde okunmuş ve tetkik edildikten sonra çoğunlukla kabul edilmiştir. (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi 1. İçtimai C: 3S.96)' Hakikat hiçbir zaman perdelenemez. Konyalının dün de, bugün de, yarında alu ak, yüreği temizdir. Nitekim hadiseden sonra, Milli Mücadele'ye canıyla, malıyla hizmet etmiş, gönüllü müfrezeler vatanın kurtulması uğrunda cephe cephe koşmuşlardır. Hatta Konya'nın Milli Mücadele'ye hizmeti, o zaman Meclise de aksetmiş, bu husustaki telgraflar alkışlar içinde okunmuştur. İnanmayanlar o günün Meclis Zabıtlarını karıştırın. Vatan Kurtulmuş inkılaplar birbirini takip etmişti. Konya yine ön safta. İnkılapları canı gibi benimsemiştir. Bilmem ki Konya'ya irtica damgasını vurmak isteyenler neyi kastetmektedirler. Hakikat budur, aksini iddia etmek isteyenler varsa buyursun. Fikir düellosuna hazırım.", Mehmet Önder, "Sırası Gelmişken Söyleyelim ki; Konya İsyanı Diye Bir Şey Yoktur. Hadisenin Kısa İcyüzü ve Atatürk'ün Bir Telgrafı", *Yeni Konya*, Y. 2, S. 642, 22 Mart 1951, s. 1-3.

⁴² *Yeni Konya*, Y. 2, S. 639, 19 Mart 1951, s. 1.

etmeyeceğini ve Konya'da gerçekleşen küçük bir hadiseyi büyüten muhabirin yerine Ahmet Emin Yalman'ın gelmesinin daha doğru olacağını belirtmiştir.⁴³

Yeni Konya gazetesi, Ahmet Emin Yalman'ın, Yeni Meram gazetesine bir telgraf çekerek, Konya'ya geleceğini bildirdiğini ve bunun doğru bir davranış olacağını ve gerici damgası vurduğu Konya'nın misafirperverliğini gördükten sonra hatasını anlayacağını belirtilmiştir.⁴⁴

Yeni Meram gazetesinde Ahmet Emin Yalman'ın Konya aleyhinde yazdığı yazıya karşılık yeni bir yazı daha kaleme alınarak önemli iddialarda bulunulmuştur. Bu yazıda CHP'nin yayın organı olan Bizim Mengene gazetesinin 23 Nisan tarihli nüshasında "Yutmadık!" başlığı ile çıkan yazıda DP Müstakil adayı Sabahaddin Sönmez'in Vatan gazetesi ile ilgisi olduğu belirtilerek, Konya'ya irtica damgasını vurdurmak isteyenlerden birisinin de Sabahattin Sönmez olduğu ve Konya'dan haberleri onun verdiğinin iddia edilmiştir. Yeni

⁴³ "Hadiseleri Millet Partisi'nin Kongresinde de yaptığınız gibi; tağyir kabiliyetiniz malum olmakla beraber altına imzanızı attığınız yazıyı sizin tabirlerinizle hal ve şartlarında henüz iki günde değişmeyeceğinden bir tebdil ve tevül inkârı olmayacağına göre her halde inkâr etmeyeceksiniz. Fakat bu konu, dilediğiniz zaman kayabileceğiniz bir parti işi değil, bu gibi iftiralarla zaten yaralı bulunan bir vatan parçasının konusudur. Bu vatan parçası ki herhangi bir şehirden yahut orada yaşayanlardan daha çok Türk kokar. Yabancı bir ruh, Türk sınırlarını aşmada bu Selçuk diyarına gelemez. Konya mevzu bulamayan fikirsizlerin, elini ve vicdanını ytkamadan kalemlerine alacakları bir isim değildir. Bunu böylece bilmenizi temenni ettikten sonra yazınızı tahlil edebiliriz. Kızıl Moskofluk, Özbekistan'da bir fitne ve melanet ocağının umumi karargâhını kurmuş. Sonra Moskova'da tertip edilen irtica hareketinin son günlerde Konya'da DP Kongresi'nde bir feveran sahası bulması insana pek çok elem vermekteymiş. Duyduğunuza göre, DP Kongresi'ne verilen bir takrirden, şapka yerine fes giyilmesini, kadınların çarşafınlarmaları, eve kapanmaları, heykellerin kaldırılması, Arap harflerin iadesi, Medeni Kanun yerine şeriatın geçirilmesi ve erkeğin birden fazla kadın olması teklifleri varmış. İşte yazınıza sebep olan vak'a. Fakat bir de neticeni okuyalım: Konya şehri İstiklal Mücadelesi esnasında, yeni ecebi fesat ocaklarının tertibi ile iki defa isyan yatağı olarak kullanılmıştır. Konya'daki cahilane bir irtica tezahürü kadar Mevlana'nın ruhuna tazip edecek bir şey tasavvur edilemez. Bolşevik tahrik ve kundaklarına, Umumi Karargâhı'nın Konya'da bir faaliyet muhiti bulmuş olması üzerinde hassasiyetle durulacak bir davadır. Yalman Efendi, bahsettiğiniz şu vak'a ve neticeler altındaki imza sizindir değil mi? Ben vak'ayı - Böyle işlerdeki maharetinizi bilmiyorum gibisizin uydurmuş olacağını inanmadan bir an doğru olarak alıp size soruyorum: Bolşevik tahrik ve kundaklama umumi karargâhının Konya'da bir faaliyet muhiti bulmuş olduğunu, sırf bir partinin, bir takriri ile mi hükmediyor ve hükümete (Bu üzerinde hassasiyetle durulacak bir davadır) diye direktif veriyorsunuz? Yoksa Konya hakkında başka bir bildiğiniz var da onun için mi bu kanaate vasil oldunuz? Bu menfur kanaatiniz için, öyle sanıyoruz ki yazmadığınız göre birinci ihtimal varıdır. Şu halde size sorabilir miyiz? Cumhuriyeti takib eden yıllardan sarfı nazar muhalif partilerin teşekkülünden bu ana kadar Türkiye'nin herhangi bir tarafında herhangi bir vatandaşın bu şekilde anayasaya muhalif gayri mümkün bir teklifini yalnız Konya'da ve ilk defa mı duyduunuz? Ben yarın çıksam da mensup olduğum parti kongresinde krallık idaresini savunsam ya da Türkiye'de ne kadar Ermeni dönmesi varsa yahut teaddüdü zevacat memleketimiz için elverişlidir desem bana hangi hukuki zihniyet ile bu, moskofun teşvik ettiği bir mülteci diyebilirsiniz? Tarihsiz ve isimsiz bahsettiğiniz kongrede böyle şahsi bir fikir dermeyer eden zat Konyalı olduğu için bütün Konya muhiti irtica sahası diyebilir miyiz? Tarihsiz ve isimsiz bahsettiğiniz kongrede böyle şahsi bir fikir dermeyer eden olmuşsa yalnız sizin görüşünüzle Kızillık ve Şeriatı birleştirmeye matuf bir fikir ortaya atmışsa elbette o kongre ona lazım gelen cevabı vermiş olacağına göre sizin bunu gazetenizde bütün muhiti kötüyerek neşretmenize ne lüzum vardı. Geçenlerde Kırşehir de Atanun heykelini kurdılar, İzmir'de büstünü çamura attılar niçin Kırşehir ve İzmirliilere bir yazı ithaf etmediniz? Amerika yahut Rusya kadar birazda Konya'yı öğrenseniz ve bilseniz ne olurdu? Yalman Efendi siz bilmeseniz de aksini inşa etseniz de artık bütün Türkiye biliyor ki Konya irticaada, kızılığı da kendi haremünde kendi millî şuuru ile boğacaktır. Bu itibarla Konya'ya piyeyi deve yapan muhabiriniz gönderecek yerde kendiniz gelmiş olsaydınız böyle safsatadan kurtulmuş olurduunuz. Size yazıklar olsun.", Galip Bilge, "Ahmet Emin Yalman'a Açık Mektup", Yeni Konya, Y. 2, S. 636, 15 Mart 1951, s. 1-2.

⁴⁴ Yeni Konya, Y. 2, S. 641, 21 Mart 1951, s. 1.

Meram yazının devamında Mengene gazetesinin iddialarının gerçek olmadığını ve tespit edilen belgelerin bunu teyit edeceğini ve Konya'ya irtica suçlamalarında bulunanların CHP'li olduklarını iddia etmiştir. Ayrıca Yalman'ın CHP'lilerin ağına düşürüldüğü ancak kendisinin sonradan gerçeği anladığı yazılmıştır. Yazının devamında, CHP tarafından çıkarılan "Öğüt" gazetesinin 14 Mayıs'tan sonra devamlı Konya'da irtica varmış gibi bir havanın oluşmasına sebep olduğu da belirtilmiştir. Vatan Gazetesi Konya'ya muhabirlerinden Recep Bilginer'i göndermiş, bir süre sonra da başlarında Ahmet Emin Yalman olmak üzere Vatan gazetesi bir ekip halinde Konya'ya gelmişlerdir. Yalman Yeni Meram gazetesine gönderdiği makale ile Konyalılardan özür dilemiştir. Ayrıca Sabahattin Sönmez'in de Vatan gazetesinin Ankara temsilcisi olduğu ve Konya hakkında yapılan bu yayında bir ilgisinin olmadığı belirtilmiştir.⁴⁵

İstanbul'da çıkan CHP'nin yayın organı olan "Dünya" gazetesinde Konya'da irtica olduğuna dair bir yazının yayınlanması üzerine Yeni Meram gazetesi Konya hakkında asılsız yayın yapıldığını, Oktay Ekşi adında bir muhabir tarafından yazıldığı anlaşılan yazıların Konya'da nefret ve üzüntüyle karşılandığını belirtilmiştir. Yazıda ayrıca Konya Gazeteciler Cemiyeti'nin Dünya gazetesine gönderdikleri protesto telgrafına da yer verilmiştir.⁴⁶

Sonuç

Ülke genelinde olduğu gibi Konya'da da 1950-1960 arası az da olsa Atatürk inkılaplarına karşı bazı münferit hadiseler meydana gelmiş ve bu olaylara sebebiyet verenler yakalanarak cezalandırılmıştır. Bununla birlikte DP'nin kuruluşundan itibaren dini söylemlere CHP ile mukayese edildiğinde daha fazla yer verdiği görülmektedir. Esasında, CHP'nin laik-seküler bir anlayışa sahip olmasından dolayı iktidarı döneminde dindar kesimlerle arasında bir mesafe oluşmuştur. DP'nin iktidara gelmesiyle birlikte bazı tarikatlar harekete geçmiş ve Atatürk inkılaplarına karşı bir kısım saldırılar ortaya çıkmıştır. Bu açıdan Atatürk heykellerine yapılan saldırılar ve inkılaplar aleyhindeki faaliyetler laik çevrelerde tepkiyle karşılanmıştır.

Özellikle DP iktidarı döneminde gerek ulusal basında gerekse Konya basınında Atatürk inkılapları aleyhtarlığının ve irticai faaliyetlerin artacağı endişesi gündemi meşgul eden tartışma konularından birisini teşkil etmiştir. DP'nin Kadınhanı İlçe Kongresi'nde bir delegenin "kadınlar çarşafa" sloganı atması, fes, sarık ve Arap harflerinin dönülmesini istemesi gerek ulusal basında gerekse Konya basınında büyük tepkilere neden olmuştur. Konya halkının Atatürk ve inkılaplarına yönelik aleyhte faaliyetlere ve her türlü irticai harekete karşı tepki göstermesine rağmen, Vatan gazetesinin 12 Mart 1951

⁴⁵ Yeni Meram, Y. 4, S. 1336, 28 Nisan 1954, s. 1.

⁴⁶ Bu telgrafta şu ifadeler yer almıştır: "Gazetenin son günlerde yayınlanan sayılarında Konya ve Konyalının inanışları hakkında bu şehrin halkını gerilikle ve irticai meyillerle itham eden bazı yazılar okunmuştur. Oktay Ekşi imzasıyla çıkan ve hiçbir tetkike dayanmayan bu yazılar çevremizde de ve basın muhitimizde haklı bir infialle karşılanmıştır. Bu neşriyatın asla gerçeğe uymadığının Konya'nın Atatürk devrimlerine bağlı şehirlerin ön safında yer aldığını belirtir, bu gerçeklerin yapılacağı ciddi bir inceleme sonunda tamamıyla belireceğini saygularımızla bildiririz." Bkz. Yeni Meram, Y. 5, S. 1559, 28 Aralık 1954, s. 1.

tarihli sayısında Ahmet Emin Yalman'ın, “*Kızıl Ruhlu Kara Kuvvet*” başlığı ile Konyalılara ithaf ettiği baş yazısında Konya’da irticai faaliyetlerin olduğu iddia edilmiştir. Bu yazı karşısında Konya gazeteleri Ahmet Emin Yalman’ın iddiaları karşısında kayıtsız kalmayarak köşe yazıları ile Konya halkı da düzenledikleri mitingler ile tepkilerini dile getirmiştir.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı - Cumhuriyet Arşivi: *BCA*, 030-01-18-100-27.

Resmi Süreli Yayınlar: *Resmi Gazete*.

Gazeteler: *Babalık, Gürses, Yeni Konya, Yeni Meram*.

Telif ve Tetkik Eserler

“Çarşafılar Çoğalıyor”, *Babalık*, Y. 40, S. 7380, 29 Nisan 1950.

“İftira”, *Yeni Konya*, Y. 2, S. 638, 17 Mart 1951.

“İsnadlar Karşısında”, *Yeni Konya*, Y. 2, S. 636, 16 Mart 1951.

AĞAOĞLU, Fahri: “Yalman ve Emsali’nin Maksatları Nedir?”, *Yeni Meram*, Y. 1, S. 279, 8 Haziran 1951.

BAYDUR, Cemil Şerif: “İnkıplarımızı Nasıl Korumalıyız”, *Yeni Konya*, Y. 7, S. 2233, 3 Eylül 1955.

BİLGE, Galip: “Ahmet Emin Yalman’a Açık Mektup”, *Yeni Konya*, Y. 2, S. 636, 15 Mart 1951.

DEMİREL, Taner: *Türkiye’nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016.

ERASLAN, Cezmi: “Atatürk’ten Sonra Türkiye’nin İç Politikası”, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C. 2, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2004.

KAÇMAZOĞLU, H. Bayram: *Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları*, Doğu Kitabevi, İstanbul 2012.

KARABULUT, Sezen: “Din-Siyaset İlişkisi Temelinde Türk Siyaseti: Demokrat Parti (DP) Dönemi Din-Siyaset İlişkisi (Uygulamalar, Söylemler, Muhalefet, 1950-1960)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 19, S. 19, Y. 2019.

KARACA, Rahmi: “İnkılap İstismar Edilemez”, *Babalık*, Y. 40, S. 7416, 19 Haziran 1950.

KIRKPINAR, Leyla: “Demokrat Parti (DP) ve Din-Siyaset İlişkisi (1946-1960)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 18, S. 36, Y. 2018.

KİŞMİR, Celaleddin: “Atatürksüz Mektepli”, *Yeni Konya*, Y. 2, S. 484, 12 Ekim 1950.

KOCAÇİMEN, Sevgi: *Demokrat Parti Döneminde TBMM’nde Laiklik Tartışmaları*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya 2008.

ÖNDER, Mehmet: “Sırası Gelmişken Söyleyelim ki; Konya İsyanı Diye Bir Şey Yoktur. Hadisenin Kısa İçyüzü ve Atatürk’ün Bir Telgrafı”, *Yeni Konya*, Y. 2, S. 642, 22 Mart 1951.

ÖZER, İlbeyi: *Demokrat Parti Dönemi Siyasi ve Sosyal Hayat*, İskenderiye Kitap, İstanbul 2015.

ÖZFAKİH, Fakih: “Tehlike Bundan Sonra. Bir Realite Haline Gelen Din İhtiyacı, Vicdan Hürriyeti Dahilinde, Milli Menfaatler Çerçevesinde Formüle Edilip, Politikadan Kaçırarak Mabede Emanet Edilmelidir”, *Yeni Konya*, Y. 2, S. 372, 15 Haziran 1950.

RADO, Şevket: “Atatürk’ün Hataları”, *Babalık*, Y. 41, S. 7570, 20 Mart 1951.

_____ : “Yine İncicam Meselesi”, *Babalık*, Y. 41, S. 7572, 22 Mart 1951.

YOLCU, “Zamanı Gelmiştir”, *Babalık*, Y. 41, S. 7673, 2 Temmuz 1951.

Makale Türü: Kitap İncelemeleri

Geliş Tarihi: 14.12.2020

Kabul Tarihi: 15.01.2021

STRATEJİK GÖÇ MÜHENDİSLİĞİ İÇ SAVAŞA SÜRÜKLENMEK İSTEYEN TÜRKİYE

Doç. Dr. Meşkure YILMAZ*

Ümit Özdağ, *Stratejik Göç Mühendisliği İç Savaşa Sürüklenmek İstenen Türkiye*, Kripto Kitaplar, 1. Baskı, 13,5 cm x 21 cm, 2. hamur kağıt, 112 sayfa, Ankara 2020, ISBN: 978-605-7908-23-0.

Kitap, yazarın özgeçmişi ve eserleri tanıtılarak başlıyor. Kitap bölümler halinde değil başlıklar şeklinde yazılmış. Bir başka bilim insanı Prof. Dr. İskender Öksüz kitabın sunum yazısını kaleme almış.

Yazar detaylı bir önsöz yazmış. Önsözde Anadolu'nun coğrafi önemi üzerinde durularak burayı vatan yapmanın kolay olmadığı anlatılmış. Türklerin Anadolu'ya 1071'den önce geldikleri, ancak Anadolu'nun hızla Türkleşmesinin Malazgirt Meydan Muharebesi ve zaferinden sonra olduğunun üzerinde durulmuş. Türklerin Anadolu'ya ulaştığı tarihte Anadolu'nun nüfusunun, Avrupalı kaynaklara göre 5 milyon civarında olduğu, 1346'da yani Türklerin Anadolu'ya gelmesinden 265 sene sonra ise 7 milyona yükseldiği belirtilmektedir. Anadolu'daki nüfus artışı ayrıntılı bir şekilde anlatılarak buraya girenlerin yalnızca ordular olmadığı, kadın ve çocuklarında geldiğine dikkat çekilmiş.

"Geçen 1000 Yılda Anadolu'da Yaşanan Üç Büyük Tehdit"

Yazar bu başlık altında 1071 ile 1922 arasındaki mücadele esnasında Türk milletinin Anadolu'da varlığına ve hukukuna yönelik üç büyük tehditle karşılaştığını, *birinci tehdidin* Haçlı Seferleri ve Türkleri Anadolu'dan İran platosuna sürmek hedefi olduğunu belirtiyor.

İkinci büyük tehdit olarak da 1402'deki Ankara Savaşı'nı gösteriyor. Osmanlı'nın Fetret Devri'ne girmesine neden olan bu savaştan sonra birleşik bir Haçlı saldırısı düzenleyebilselerdi Türk milletinin sadece Rumeli'de değil, Anadolu'daki egemenliğinin de tehdit altına gireceğine dikkat çekiyor.

* Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Cumhuriyet Tarihi Ana Bilim Dalı, meskure.yilmaz@hbv.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-3396-2914.

Türk milletinin yaşadığı *üçüncü tehdit* olarak 1918 Mondros Mütarekesi - Sevr Antlaşması ile ortaya çıkan durum olduğu ifade edilmiş.

Stratejik Göç Mühendisliği

-Türkiye'ye Yönelik Örtülü İstila-

Orta Doğu'da Sınırların Tekrar Çizilmesi

1071 sonrasında yaşanan bu üç büyük tehditten sonra Türk milletinin Anadolu'daki milli kimlik, kültür ve egemenliğe yönelik en büyük *dördüncü tehdidin*, modern bir kavimler göçü şeklinde 2011-2019 arasında ülkemize gelen kayıtlı kayıtsız 5,3 milyon Suriyeli sığınmacıdan kaynaklandığı belirtilmiş. Bu durumun modern bir Kavimler Göçü olduğu anlatılarak M.S. 4. yüzyılda başlayan Kavimler Göçü'nün sebep olduğu olaylar anlatılmış.

Orta Doğu ve Batı Asya'nın kavimleri Anadolu'nun Türk kimliğini 1000 sene sonra ortadan kaldıracak şekilde stratejik göç mühendisliği ile harekete geçirilmiş denildikten sonra stratejik göç mühendisliği bu konuda çalışma yapan uzmanlardan Kelly M. Greenhill'e dayanılarak tanımlanmış.

Suriye'den Türkiye'ye gerçekleşen ve kalıcı olması hedeflenen göçü, neden stratejik göç mühendisliği ürünü olarak görüyoruz? diye soran yazar aslında Türkiye'nin büyük bir göç dalgası ile karşı karşıya kalacağını bazı çevreler tarafından bilindiğinin ve bunun nedenlerini anlamak için Batı dünyasının stratejik planlarına bakmak gerektiğini söyleyerek "*Lewis Planı-Orta Doğu'nun Lüblanlaştırılması*" başlığı altında 1974 yılındaki Arap-İsrail Savaşı'ndan sonra Arap ülkelerinin ilk kez birlikte hareket ederek İsrail'i destekleyen Batı ülkelerine karşı ambargo başlatmaları üzerine geliştirilen stratejiden bahsetmiş.

Kivunim Dergisi - Irak'ın 3'e, Suriye'nin 4'e Bölünmesi

Bu başlık altında Lewis'in bu önerisine Dünya Siyonist Örgütü'nün yayın organı olan Kivunim dergisinde 1982 yılında İsrailli bir diplomat olan Oded Yinon'un "*Irak ve Suriye'nin bölünmesi gerektiği*" tezi eklenmiştir.

Siyonizmin Gizli Tarihi

Bu başlık altında Yinon makalesine atıfta bulunan Ralph Schoenman'ın, "*Siyonizmin Gizli Tarihi*" eserinde Irak devletinin parçalanmasının ardından İsrail'in kurulacak uydu devletlerin sayılarını, nerede kurulacaklarını ve kimlerin üzerinde egemen olacaklarını kararlaştırdığına dikkat çekiliyor. Yinon makalesini Kudüs Amerikan Girişimcilik Enstitüsü'nün raporu izlemiş ve raporda "*Orta Doğu'da ulusalcılık ve ulusal kimlik yok edilmeli, bunun için de Orta Doğu Osmanlaştırılmalıdır. Böylece bölgede Batı çıkarlarına karşı çıkacak ulusal güç ve direnç kalmayacak, sistemler rahatlıkla işleyecektir.*" denmektedir.

Türk Gazeteci-Amerikalı Albaylar-1991

ABD'nin 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgali sonrasında müdahalesi ile Irak'ın bölünme süreci başlamıştır. Gazeteci Güneri Cıvaoğlu'nun 1991 yılında Suudi Arabistan'da iki Amerikalı subayla görüştüğü zaman kendisine, ABD'nin Irak'tan çekildikten Amerikan ordusunun bırakacağı silahlara sahip olacak olan Kürtlerin Türkiye'den toprak isteyeceğini Türkiye'nin ya bu toprakları vereceğini ya da savaşaacağını ifade etmişlerdir.

Lewis'in Planı 2.0.1992

Lewis 1992 senesinde Foreign Affairs dergisinde yaptığı analizle sadece analiz yapmadığını bir politika önerdiğini ve bu durumun 1991 sonrasında Orta Doğu'da Lübnanlaşmanın yani mezhep ve etnisite eksenli parçalanma sürecinin başladığını yazıyor.

Neo-Con Bölünme Çağrısı - 1996

1996'da David Wurmser, Yinon'un görüşlerini Washington ve Kudüs merkezli ve İsrail yanlısı bir düşünce kuruluşu olan "The Institute for Advanced Strategic and Political Studies"de yazarak 2000'lere taşıdığına dikkat çekilmiş. David Wurmser tarafından kaleme alınan ve Richard Perle, Eric Wallberg, James Colbert, Charles Fairbanks Jr, Douglas Feith, Robert Loewenberg ve Meyrav Wurmser'in imzaladığı "A Clean Break: A New Strategy for Securing The Realm" adlı çalışma ile İsrail başbakanlarından Orta Doğu'nun parçalanması sürecini hızlandırmasının talep edildiğine vurgu yapılmış.

11 Eylül Sonrası - 7 Ülkenin Bölünmesi Kararı - 2001

11 Eylül sonrasında ortaya çıkan durumun, Neocon'lara istediği atılımı yapma fırsatını vermesinin üzerinde durulmuş. 1997-2000 yılları arasında NATO'nun Avrupa Birlikleri komutanı olarak görev yapmış ve Kosova operasyonunu yönetmiş olan Orgeneral Wesley Clark, Pentagon'da 2001'de katıldığı bir toplantıda "yalnızca Irak'a yönelik bir operasyon değil yedi ülke söz konusuydu. Beş yıl içinde Irak ile başlanacak, sonra Suriye, Lübnan, Libya, İran, Somali ve Sudan gelecek." demiştir.

Avrupa Parlamentosu; Küresel Göç Türkiye'de Durdurulmalı, 2001

Bu başlık altında 2001 yılında Avrupa Parlamentosu'nda "Dünyanın değişik yerlerinden gelip bir kısmı Türkiye üzerinden Avrupa'ya gelen göçü Türkiye'de durduralm." kararının alındığı anlatılıyor.

Amerikan Silahlı Kuvvetler Dergisi-Kanlı Sınır, 2006

Amerikan Savunma Bakanlığı'ndan emekli Ralp Peters tarafından *Armed Forces Journal* adlı dergide 2006 Haziran'ın da "Blood Borders - How a Better Middle East Would Look" adlı makalede Orta Doğu'da mevcut sınırları radikal bir şekilde tasfiye eden ve yeni sınırlar öneren bir harita yayınlanmıştır.

Türkiye-Suriye Sınırından Mayınların Temizlenmesi, 2007-2013

Türkiye, Suriye sınırının mayınlardan temizlenip tarıma açılması gündeme gelmiştir. Türkiye 25 Eylül 2003 Ottawa Sözleşmesi'ne katıldığı ve 1 Mart 2014'e kadar tüm mayınları temizleme yükümlülüğü altına girdiği için 2007-2013 arasında sınırımızdaki mayınları aşamalı olarak temizlemiştir. Temizlenen sınır bölgesinden sığınmacıların ve Selefî cihatçı örgütlerin geçtiği ve geçmeye devam ettiği belirtilerek bir süre sonra mayınların yerine duvar örüldüğü, hem mayınları temizleme masrafını hem de duvarın parasını Türk milletinin ödediği anlatılıyor. Mayınların sökülmesi K.M. Greenhill'in stratejik göç mühendisliğini tanımlarken ifade ettiği "... hatta normalde kapalı olan sınırların açılıp basitçe geçişin kolaylaştırılması" eylemi sınırdan mayınların sökülmesi ile özdeşleştirilmiş.

Türk Halkının Kavimler Göçüne Karşı Tepkisinin Ölçülmesi-2011

2011'in sonu gibi erken bir tarihte AB "Demokrasi ve İnsan Hakları Avrupa Aracı Programı" tarafından finanse edilen Ankara, İzmir, Van, Erzurum, Gaziantep, Kırklareli ve Kayseri'de yapılan "Askıdaki Yaşamlar ve Algıdaki Yaşamlar Projesi Araştırma Raporu" hazırlanmıştır. Burada yazarın işaret ettiği en önemli husus 2011 yılının sonu itibarıyla Türkiye'de henüz 10 bin Suriyeli sığınmacı varken raporun 2011 sonrasında yapılacak olanlara bir hazırlık niteliği taşımasıdır.

Amerikan Ulusal İstihbarat Teşkilatı 2012 Raporu

Yazar 15 Aralık 2012 tarihli Yeniçağ gazetesindeki yazısında: "Amerikan istihbarat teşkilatı Ulusal İstihbarat Konseyi tarafından hazırlanan ve 10 Aralık 2012'de yayınlanan 2030 Genel Eğilimler raporunda Türkiye'nin toprak bütünlüğünün tehdit altında olduğu ve 2030'a kadar Türkiye'nin bölünebileceğinin ileri sürüldüğünü, Ulusal İstihbarat Konseyi yetkilisi Mathew Burrows, Suriye'deki olayların bölgeye yayılmasının sonuçları olduğunu belirterek Türkiye'nin bundan etkilenen ülkelerin başında geldiğini söylemesine ve daha ilginç olanın Ulusal İstihbarat Konseyi'nin bu açıklamadan kısa bir süre önce Washington'da önemli isimlerden benzer uyarıların gelmiş olmasına" dikkat çekmiş.

Türkiye'ye Yönelik Göç Mühendisliğinin Amacı Nedir?

İlk hedef olarak: "Suriye iç savaşı ve bu savaş sonrasında Suriye'nin kuzeyine yerleştirilmeye çalışılan PKK kontrolündeki bir Kürdistan, stratejik göç mühendisliğinin ilk hedefidir. Bu hedef, Bernard Lewis'in 1974'de başlayan Orta Doğu'nun Lübnanlaşması, Oded Yinon'un Irak'ın 3'e, Suriye'nin 4'e bölünmesi projelerinin Soğuk Savaş sonrası dünyaya taşınmasıdır. Stratejik göç mühendisliğinin ikinci hedefi de Türkiye'de iç savaş çıkararak Türkiye'den de bir Kürdistan çıkarmaktır. Ancak Türkiye sosyolojik olarak tek bir millet, Türk milleti olduğu için Türk-Kürt veya Alevi-Sünni üzerinden iç savaş çıkarmak mümkün görünmemektedir. İç savaş için bir dış "patlayıcı fünyeye" ihtiyaç vardır. Bu patlayıcı fünyenin Anadolu'ya yabancı, ikinci bir millet olarak getirilen Suriyeli Araplar olması tasarlanmıştır."

Türkiye'de Suriyeli Nüfusu Nasıl Artacak? - Tarihin Tekerleğini Büyük Nüfus Hareketleri Çevirir

Türkiye'de Suriyeli nüfusun hızla artışı ve Suriyeli kadınların doğum oranlarının 5,3 gibi dünyadaki en yüksek oranlardan biri olduğu ve Türkiye'de küçük Avrupa ülkesi büyüklüğünde Suriyeli nüfus olduğuna temas edilmiş. 500 bin civarında çocuğun Türkiye'de doğduğu ve doğmaya devam edeceği üstelik Türkiye Cumhuriyeti'nin politikaları ile Suriyelilerin artışını teşvik ettiği "Yabancılarla Uyum Programı" kapsamında 18 yaşından küçük 3 ve daha fazla çocuğu olan ailelere ekonomik yardım yapılmasının Suriyelileri daha çok çocuk yapmaya sevk ettiğinin üzerinde durulmuş. Böyle gittiği takdirde yabancı nüfusların hızla artmaya devam edeceği vurgulanmış.

"2019-3,8 Milyon Suriyeli Sığınmacı, 2040-3,8 Milyon Suriyeli Sığınmacı 7.460.000'e Ulaşacaktır, 2019-5.3 Milyon Kayıtlı-Kayıtsız Suriyeli Sığınmacı, 2040-5,3 Milyon Suriyeli Sığınmacı 10.405.000'e Yükselinecek, 2019-6,7 Milyon Suriyeli Sığınmacı 12.368.000'e Ulaşacaktır"

Yükselecek” başlıkları altında konunun vahameti rakamlarla anlatılmış. Diğer Orta Doğu ülkelerinden de gelen kayıtlı ve kayıtsız toplam 6,7 milyon sığınmacının 2040 yılında 12.368.000 seviyesine ulaşacağı, bu sayının da 2040 yılında Türkiye'nin nüfusunun yaklaşık %13,3'ünü teşkil edeceği yani 2040 yılında Türkiye'deki her 8,5 kişiden 1'inin sığınmacı olacağına dikkat çekilmiş.

Küresel Isınma ve Göçlerin Türkiye'ye Etkisi

İklimin dünya tarihi boyunca köklü değişikliklere sahne olduğu ve Türklerin M.S. 4. yüzyılda başlayan Kavimler Göçü'nün nedenlerinden biri olduğu belirtilmiş. Ancak iklim değişikliklerinin sadece doğal nedenlerle değil insanların gerçekleştirdiği değişik üretim ve tüketim faaliyetleri sonucunda doğal iklim değişikliklerinin ötesinde küresel atmosferin bileşiminin bozulması ile gerçekleşen iklim değişikliğinin, insanlığı bugün yaşanan kültürel ısınma ile karşı karşıya getirdiğine dikkat çekilmiş.

Kitapta, Orta Doğu'daki nüfus artışına karşılık küresel ısınma ve tatlı su kaynakları azalacağından iklim mültecilerinin artacağı öngörülmüyor.

Yazar, Türkiye'nin 21. yüzyılın ortalarına doğru eğer daha önce dışarıdan Suriyeli Araplar üzerinde yapılacak bir kışkırtma ile ağır bir iç çatışmaya sürüklenmezse yeni ve büyük bir sığınmacı dalgası ile karşılaşacağını, bir kısmının Avrupa'ya gitse bile yeni göç dalgasının büyük bir kısmının Türkiye'de kalacağına dikkat çekiyor.

Türk Kimliği Demografik Saldırı Altında

Bu başlık altında Türk kimliğinin karşı karşıya kaldığı tehlike üzerinde duruluyor. Türkiye'nin yaşadığı stratejik göç mühendisliği ürünü olan kavimler göçü neticesinde Türkiye'nin Türk kimliği ağır baskı altına girdiği ve önümüzdeki yıllarda birçok kentimizde Türklerin azınlığa düşeceği üstelikte bu kentlerimizin de büyük bir bölümünün jeopolitik olarak çok hassas olan sınır bölgelerimizde olduğuna temas ediliyor. *“Adeta, PKK'nın Suriye'nin kuzeyinde yaptığı etnik temizlik ile Suriye'nin kuzeyi Arapsızlaşırken, Türkiye'nin güneydoğu hattı ise gelen Suriyeli Arap nüfusun baskısı ile Türksüzleşmektedir.”*

Daha bugünden Kilis'te Türklerin azınlıkta, Suriyelilerin çoğunlukta olduğu ve Kilis'te Suriyeli nüfusu artarken Türk nüfusunun azaldığına dikkat çekilmektedir.

Gaziantep, Hatay, Şanlıurfa, Adana ve Mersin'de ne kadar kayıtlı Suriyeli olduğu, Suriyelilerin il nüfusuna oranları verilerek 2040 yılında ulaşacağı rakamlar verilmiş.

Yazar, *“halen ülkemiz bir savaş aracı olarak kullanılan stratejik göç mühendisliği sonucunda gizli bir istila ile karşı karşıyadır. Stratejik göç mühendisliği sonucunda ülkemiz ordular tarafından işgal edilip, sonrasında işgal eden ordunun sahibi olan millet ülkemize gelip yerleşmemektedir. Gerçekleştirilen stratejik göç mühendisliği ile ordular, terör örgütleri, istihbarat servisleri tarafından harekete geçirilerek Türkiye'ye sokulan, girmeye teşvik edilen milyonlarca Suriyeli, Afgan, Iraklı, İranlı ile Türkiye'nin demografik yapısı tahrip edilmekte, politik, ekonomik, kültürel istikrarsızlık çıkararak dış müdahale ve jeopolitik parçalanmaya uygun hale getirilmek istenmektedir.”* diyerek tehlikenin çok büyük olduğuna dikkat çekmektedir.

Kavimler Göçünün Ortaya Çıkardığı Demografik Değişimin Stratejik Sonuçları

Bu başlık altında yaşanan demografik değişimin Türkiye için stratejik sonuçları açıklanarak, Pakistan örneği verilmiş. İçinde 10 milyondan fazla Suriyeli olan istikrarsız Türkiye'nin, AB'den tamamen ve nihai olarak kopacağı anlatılmış. Stratejik göç mühendisliği ile Anadolu'ya aktarılan Arap nüfus üzerinden ülkemizde düşük yoğunluklu çatışma diğer bir ifade ile iç savaş sosyolojisi oluşturulduğu ve ülkemizin bir etnik cehenneme dönüştürülmek istendiğine vurgu yapılmış.

Suriyeli Sığınmacılar ve Ekonomik Kriz

1999 depremi Türkiye'yi ağır bir ekonomik krize sürükleyen tetikleyici nedenlerden biri olmuşsa, Suriyeli sığınmacılarda Türk ekonomisine hesaplanabilir maliyeti 56,3 milyar dolara mal olarak zaten emin adımlarla krize sürüklenen AKP ekonomisinin çok daha ağır ve daha hızlı bir şekilde Cumhuriyet tarihinin en ağır ekonomik krizine girmesine neden olmuşlardır. Yazar burada Suriyeli sığınmacı krizinin etkisinin bir seferlik olan 1999 depremi gibi olmayacağı, Suriyelilerin ekonomi üzerindeki olumsuz baskısının azalmayacağına, artmaya devam edeceğine dikkat çekiyor.

Türkiye'nin Suriyeliler için harcanan paralarla neler yapılabileceği örneklerle anlatılmış. Suriyelilerin sadece mali harcamalara neden olmadığı aynı zamanda Türk işçisinin işinden atılmasına veya iş bulamamasına neden olduğunun üzerinde durularak işsizliğin çıldırttığı ve intihara sürüklediği gençlerimizin de olduğu örneklerle anlatılmış.

Büyüyen ve Güçlenen Suriye Mafyası

Suriyeli sığınmacıların gelişinden sonra Türkiye'de bir Suriye mafyası oluşmasından bahsedilmiş. İşsiz, umutsuz, Türk toplumu ile herhangi bir bağı olmayan ve kimlik krizi yaşayan, iç savaş depresyonu geçiren genç Suriyeliler için Suriye mafyası ideal bir iş alanı olacağı ve aidiyet duygusu olmayan şahısların yaşadıkları travmayı başkasına travma yaşatarak aşmaya çalıştıkları için böyle bir sosyal-psikolojik zemin gerek Suriye mafyası gerek terör örgütleri için ideal bir devşirme alanı sunduğuna dikkat çekilmektedir.

Selefi Terör Örgütleri Türkiye'de Sosyal Zemin Buluyor

Bu dönemde Selefi cihatçı örgütlerin Türkiye'de örgütlenmeleri, para ve diğer lojistik hizmetler için merkez oluşturmalarının hız kazandığı ve bütün bu müsahalara rağmen IŞİD'in Türkiye'nin değişik illerinde saldırılar düzenleyerek insanları katletmesi anlatılmış. IŞİD tehlikesine dikkat çekilmiş.

Arap Milliyetçi Örgütlerinin Kurulması

Suriyelilerin Türkiye'de kalması durumunda ortaya Türkiye'den etnik haklar talep eden Suriyeli Arap milliyetçisi örgütler çıkacağı ve bu örgütlerin ilk adımlarının atılmaya başlandığının görüldüğü de belirtiliyor. Yazar, "Suriye'de iç savaş bittikten sonra Şam'da hangi hükümet iktidarda olursa olsun, AKP hükümetinin 2011-2019 arasındaki politikaların intikamını almak için Suriyeliler arasında Arap milliyetçiliğini kışkırtacak, Türkiye'yi istikrarsızlaştıracak Türkiye'den toprak koparmaya çalışacaktır." teziyle başka bir tehlikeye daha dikkat çekiyor.

Türkiye Arap İstihbarat Servislerinin Arka Bahçesi Olmamalıdır

Yazar Suriyeli sığınmacılar arasında Suriye istihbarat servisinin elemanlarının olduğunu biliyoruz ama ne kadar olduğunu bilmiyoruz bunlar şimdilik Türkiye’de izlemeler ancak zamanı geldiğinde başka eylemlere imza atabilecekleri endişesini dile getiriyor. Yalnızca Suriye istihbaratının değil diğer Arap ülkeleri istihbarat servislerinin de Suriyeliler arasından eleman devşirmeye başladıklarını ve Türkiye’nin Arap istihbarat servislerinin cüretkâr operasyonlarının alanı haline geldiklerine dikkat çekilerek Suudi istihbaratının Türkiye’de bir gazeteci öldürülmesi açık bir örnek olarak veriliyor. Suriye istihbaratının Türkiye’de örtülü operasyon ve yıkıcı faaliyetler konusunda (PKK gibi) deneyimli olduğu, bölücü Kürtçü terörizm ve Marksist eylem grupları içinde örgütlenen Suriye istihbaratının Türk vatandaşı Suriyeli Arap milliyetçileri içinde örgütlenmesinin zor olmayacağı görüşünü ileri sürüyor.

Hanefi-Maturidi Çizgiden Selefî Çizgiye Kayış

Suriyeli sığınmacıların gelişi ve Suriye iç savaşı sırasında Selefî örgütlere Türkiye’de sağlanan kolaylıklar Hanefi-Maturidi ve Alevi-Bektaşî çizgilere karşı sözde “cihatçı” çizginin ülkemize sızmasına ve gelişmesine neden olduğu ve Selefiliğin yayılmasına dikkat çekilmektedir. Sözde “cihatçı” selefiliğin emperyalizm tarafından kullanılmaya müsait yozlaşmış bir anlayış olduğu bunun da Türk halkı arasında yaygınlaşmasının Türk milli kimliğine ağır zarar vereceği uyarısı yapılmıştır.

Kalitesi Düşen Eğitim Sistemi ve Çocuklarımızın Geleceğinin Çalınması

“Milyonlarca Suriyeli çocuk zaten ağır sıkıntıları olan Türk eğitim sistemi üzerinde ağır sorunlar ortaya çıkarmaya başlamıştır. Suriyeli sığınmacıların yer aldığı sınıflarda dil zorluğu çeken çocuklardan dolayı sınıfın genel eğitim seviyesi düşmektedir. Suriyeli çocukların fazla olduğu okullarda çeteler oluşmaktadır. Türk veliler çocuklarını okullara sokmak için binlerce lira harcarken Suriyeli çocuklar aynı okullara sınavsız girmektedir.” Burada kısaca anlatıldığı gibi yapılan uygulamalar eğitimde Türk çocukları aleyhine işlemektedir.

Sağlık Sistemi Üzerinde Ağır Yük

Türk vatandaşlarının para ödediği sağlık hizmetlerini Suriyeliler yıllardan bu yana bedava almaktadır. Bu durum kabul edilebilir değildir, bu hizmetler kapsamında tüp bebek tedavisi bile bulunmaktadır. Öte yandan Türkiye’de kaybolan çocuk hastalıkları Suriyeli göçü sonrasında tekrar ortaya çıkmıştır. Yıllar içinde oluşan aşı sistemi ise maalesef dağılmıştır.

Yazar, *“Sonuç olarak bütün bu süreçler Türkiye’yi bir batağa sürüklemektedir. Türkiye’nin bu batağa batmasının engellenmesinin tek yolu, Suriyeli sığınmacıların vatanlarına dönmelerinin sağlanmasıdır. Türk milleti de vatanını bir başka milletle paylaşmak istememekte, Suriyelilerin vatanlarına dönmelerini.”* talep etmektedir.

Türk Halkına Yönelik Psikolojik Operasyon ve Yalanlar

Bütün bu gelişmelere büyük tepki gösteren Türk halkının, yüzde 90’a yakın bölümü Suriyelilerin ülkelerine dönmelerini istemektedir. Türk halkının AKP’nin Suriye’ye ve Suriyeli sığınmacı politikasını eleştirmemesi için yoğun bir psikolojik operasyon ile beyni yıkanmak istenmiştir. Başarısız kalan bu operas-

yon, 2019'da eksen değiştirerek devam etmektedir. Kitapta Suriyeli sığınmacılar konusunda 2011 sonrasında söylenen yalanlar şu başlıklar altında toplanmış:

Türk Halkına Söylenen Yalanlar: Savaşta Kaçan Kadınları ve Çocukları Koruyoruz.

İkinci Büyük Yalan: Suriye'de Savaş Devam Ediyor.

Üçüncü Büyük Yalan: Ensar-Muhacir Felsefesini Yaşıyoruz.

Dördüncü Büyük Yalan: Mültecilerin Yüzde 80'ni Dönmez.

Beşinci Büyük Yalan: Suriyelileri Güvenli Bölgeye Taşıyacağız.

Altıncı Büyük Yalan: Suriyelileri Zorla Döndüremeyiz.

Yedinci Yalan: Suriyeliler Türkiye'ye Entegre Olacaklar.

Kimler Suriyeliler Türkiye'de Kalsın İstiyor?

Türk halkı Suriyelilerin geri dönmesini talep ederken Suriyelilerin Türkiye'de kalması için büyük çaba harcayanlar vardır. Bunlar kimdir ve neden Suriyelilerin kalmasını istemektedirler? Suriyelilerin Türkiye'de kalmasını isteyenlerin gerekçeleri arasında benzerlikler olduğu kadar farklılıklar olduğuna da dikkat çekilerek aşağıdaki başlıklar halinde incelenmiş:

ABD, Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'de Kalmasını İstiyor

Avrupa Birliği'nin Politik Miyopluğu

İsrail'in Güvenliği Irak'ın ve Suriye'nin Bölünmesine Bağlıdır.

Suriyelilerin Türkiye'de kalmasını isteyenler sadece devletler değildir. Terör örgütleri de Suriyeli sığınmacıların Türkiye'de kalmasını istemektedir. PKK, IŞİD bu örgütlerin başında gelmektedir.

PKK-PYD Terör Örgütü

IŞİD ve Sözde Cihatçı Selefi Örgütler de Sığınmacılar Kalsın İstemektedir

Türkiye'de Selefi ve Radikal İslamcı Gruplar

AKP'nin Suriyeliler Politikası Nedir?

AKP'nin Suriyeli sığınmacılar hakkındaki genel politikası Suriyelilerin Türkiye'de kalarak Türk vatandaşı olmalarının istendiği yönündedir ve bu politikası nedeniyle seçmeninden büyük tepki görmesine ve oy kaybetmesine rağmen Suriyelilere vatandaşlık verme politikasını ısrarla sürdürmektedir. Suriyeli sığınmacıların büyük bir ekonomik yük oluşturması ve bundan dolayı İstanbul başta olmak üzere yerel seçimlerde oy kaybetmesi dahi Suriyeli sığınmacılar politikasında geri adım atmaya zorlayamamıştır.

Suriyelilere vatandaşlık verme konusunda bir zorunluluk varmış gibi hareket edilmektedir. *"Ensar-muhacir"* zemininde de izah etmekte mümkün değildir. Öyle olsaydı Müslüman ve Türk kimliklerinden vazgeçmeyi reddettikleri için *"Bulgaristan'dan kovulan Türklere karşı ensar tavrı alınması gerekirdi. Oysa Erdoğan Bulgaristan'dan gelen Türklerin gelmesini kabul eden dönemin hükümetini ağır bir şekilde eleştirerek "Tamam, güzel, gelin diyorsun ama bak Ahmet, Mehmet asgari ücrete talim ediyor. Ülke insanı aç; kadını satıyor, kızını satıyor. Sen bunlara çözüm bulamamışken gelin diyorsun."* dediği aktarılmış. Bu konu eleştirilirken, Suriyelilerin Türkiye'de kalması için 2016 tarihinden itibaren İç İşleri Bakanlığı Nüfus İdaresi tarafından 7 bakanlık ve 14 destek kurumu ile birlikte projeler yapıldığı belirtilmiş.

Türk Milliyetçileri, Vatanseverler, Atatürkçüler Suriyeli Sığınmacılar Konusunda Ne Yapıyorlar?

Ankaralıların birçoğunun bilmediği Bağlariçi diye bir semt var. Ama Amerikan Deniz Harp Akademisi'nde Türkiye konusunda uzman Ryan Gingeras, Ankara'nın Bağlariçi semtini çok iyi biliyor ve Mayıs 2016'da şu tespiti yapıyor: *“Bağlariçi’nde yaşanan sorunlar, Türkiye’nin gelecek on yıllarda karşısına çıkacak derin bir yaşamsal kriz yaşayacağını gösteriyor.”*

Kitapta Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin, İstiklal Harbimiz'in kazanıldığı 1922 sonrasında yaşadığı en ağır tehdit sürecinden geçtiği 2002'den bu yana iktidarda olan AKP'nin Türkiye'yi çoklu bir kriz süreci içine soktuğu ifade edilerek bu krizler ele alınmış. 1) *Devlet Krizi*, 2) *Milli Birlik Krizi*, 3) *Ekonomik Kriz ve* 4) *Suriyeli Sığınmacılar Krizi* olarak dört başlık altında toplamak mümkündür.

Devlet Krizi

Kitapta *“M.Ö. 220'den başlayarak kayıtlı olan büyük bir tarih geleneğine sahip olan Türkiye Cumhuriyeti, AKP tarafından bir devlet krizine sürüklenmiştir ve yaşanan devlet krizinin temel nedenleri 11 başlık altında toplanmış. Bütün bu süreçlerin devlet sistemini 1922'den bu yana hiç olmadığı kadar zayıflattığı görülmektedir. Devletin taşıyıcı kolonları olan kurumlar zayıflamış, kırılan bir yapıya dönüşmüştür.”* Özetle, Türkiye halen sürdürülmesi mümkün olmayan bir devlet krizini yaşamaktadır.

Milli Birlik Krizi

Türkiye ağır bir milli birlik krizi yaşamaktadır. Ülkemizdeki araştırmaların gösterdiği gibi toplumsal ayrışma, tehlikeli bir aşamaya ulaşmıştır. Bu ayrışma 2002'den bu yana sürdürülen, sırası ile kontrollü gerilim-gerilim-düşmanlaştırma aşamalarından geçen politikaların sonucudur. AKP'nin merkezinde olduğu kadar iktidar bloğuna oy verenler *“millet”*i oluştururken, vermeyenler *“zillet”* olarak nitelendirilmektedir. Bu konuda sadece Türk üniversite ve araştırma kuruluşlarının değil, Batılı stratejik araştırma merkezlerinin yaptığı araştırmalarda Türkiye'de iç barışın korkutucu oranda tehdit altında olduğunu göstermektedir.

Ekonomik Çöküş

Bu başlık altında devlet ve milli birlik krizine Cumhuriyet tarihinin en ağır ekonomik krizinin eşlik etmesi ele alınmış. 2002-2019 yılları arasındaki ekonomik durum rakamlarla verilmiş. Üretime dayalı ekonomiyi ayağa kaldırma programı olmadan değişik krediler ile iç tüketimi artırarak günü kurtarma süreçlerinin devam ettiğinin üzerinde durulmuş. Bu arada Türkiye'nin son varlıkları Türkiye Varlık Fonu'nda toplanmış, modern bir Duvun-u Umumiye zeminini oluşturmuştur. İşsizlik açlık boyutuna çıkmış, sosyal protesto toplu intiharlar ile yapılmaya başlanmıştır.

Kitapta 250 bin dolara vatandaşlık satılması da eleştirilerek Türk ruhunun bir parçasının da satıldığı ve Anadolu'yu vatan yapan savaşlar sıralanarak 250 bin dolara Sakarya ayağa kalkacak mı, İzmir'in dağlarında çiçekler açacak mı diye soruluyor.

Anadolu gayrimenkul değil vatandır! vurgusu yapılarak *“her Türk milliyetçisinin Suriyeli sığınmacıların ülkelerine dönmeleri için ne yapabilirim”* sorusunu

sorması ve “son Suriyeli sığınmacı ve diğer sığınmacılar Türkiye sınırları dışına çıkana kadar, kesintisiz şekilde, sığınmacıların ülkelerine dönüşünün mücadelesini vermelidir”, şeklinde cevaplıyor.

Türk Milliyetçileri, Vatansesverler Ne Yapmalıdır?

Türk milliyetçilerinin ve vatansesverlerin yapmaları gerekenler 10 madde halinde toplanmış:

1) Türk milliyetçileri, vatansesverler ve Atatürkçüler Suriyeli sığınmacılar meselesini sürekli gündemde tutmalı ve konunun tartışılması sağlanmalıdır.

2) AKP'nin açık kapı politikasını terk etmesi ve sınırlarımızda güvenliğin artırılması için kamuoyu oluşturulmalıdır.

3) Suriyeli sığınmacılar meselesinin gerçek niteliğinin büyük Kürdistan projesinin Suriye ayağının gerçekleştirilmesi olduğu Türk halkına her vesile ile anlatılmalıdır.

4) Suriyeli sığınmacılar için harcanan 40 milyar dolar harcanmasaydı Türkiye'nin sürüklendiği büyük ekonomik krize bu kadar erken ve derin sürüklenmeyeceği Türk halkına hatırlatılmalıdır.

5) Suriyelilere her an geçici olduklarını, misafir olduklarını hatırlatmalıyız. Allah kimsenin başına Suriyelilerin başına gelen türden bir felaket vermesin. Ancak bu felaketin çözümü, Türkiye'yi ve onları başka bir felakete sürükleyecek emperyalist bir projenin parçası yapmak değil, vatanlarına dönmelerini sağlayarak emperyalizmin kurduğu projeyi tarihe gömmek olmalıdır.

6) Suriyeli sığınmacılar konusunda toplumsal/siyasal tepkiyi canlı tutmalıyız.

7) Sığınmacılar/mülteciler üzerinden para kazanan, emperyalizmin yerli işbirlikçileri, Türk milletinin düşmanları akademisyenler ve sözde STÖ'leri Türk halkına teşhir etmeliyiz.

8) Suriyeli sığınmacıların vatanlarına dönmeleri çalışmalarında STÖ'ler daha etkin olmalı, bu konuda çalıştaylar, konferanslar ve paneller düzenlemeli.

9) Suriyeli sığınmacılar konusunda geniş kitleleri bilgilendirmek için sanal alem etkili ve sistemli olarak kullanılmalı. Yapılması gereken kızgınlık, öfke ve nefret uyandırıcı çalışmalar değil, aksine bilgilendirici ve ikna edici çalışmalar olmalıdır.

10) AKP iktidarı, Suriyeli sığınmacılar konusunun tartışılmasının engellemek için konuyu gündeme getirenleri Suriyeli düşmanı olmakla, ırkçılıkla suçlamaktadır. Oysa Suriyelilere ayrılmak zorunda kaldıkları vatanlarını geri vererek emperyalizmin kazdığı tuzağı bozmak isteyenler Suriyelilerin gerçek dostlarıdır.

Türkiye Türk'tür, Türk kalacaktır.

Çünkü Türk milliyetçileri emperyalizmin stratejik göç mühendisliği ile Türk ve Suriye halklarına kurduğu tuzağı bozacaktır.

Nazlı Budin, Belgrad, Selanik veya Halep için yazdığımız ağıtları asla Gaziantep, Şanlıurfa, Hatay veya Kilis için yazmayacağız.

Geçtiğimiz 1000 yılda burada, Anadolu'da idik.

Gelecek 1000 yılda da burada olacağız.

Hiçbir göç mühendisliğinin, hiçbir emperyalist projenin Türkiye'nin Türk kimliğini yok etmesine izin vermeyeceğiz.

Yazar bu sözlerle kitabı bitiriyor. Bu dileklere katılmak ve gereğini yerine getirmekte her Türk milliyetçisinin görevi olmalıdır.